

ДУЪЗВИЛИКАИ ДУСТ КЪУНА...

Расим Гъажиди вичин сад лагъай эсердалди, «Диде ва дагъ-лар» повестдалди, лезги келдайбурун ва критикадин фикир желб-най.

А вахтара студентриз ам вуч кас ятIа акваз кIандай. Чехи несилдин писателлри ам гъа са эсердалди чпин жергедиз къабул-най, яни саймишной, адан таяр-туъшерини вирида санал (тек-туък жедай кар я), къетIнай: эхъ, Расим чаз садазни ухшар туш. Мум-кин я, са къадар вахтар алатда—Расимаз ухшарбур гзаф жеда. Гъак! хъунни авуна. Гъа идаз агалкъун лугъудачни? Шаксуз.

А йикъарилай унихъ Самур вацIай гзаф ятар авахъна. Писа-телрин бухтада садрани-къведра тIурфаяар хъанач, секинсуз Кас-пидин тIурфанри вичин къерехар садрани-къведра гатанач, мая-кар гъа садра са жизви же къалуриз хкахъна, амма писатель Ра-сим Гъажиди гъа вич яз амукъна.

Къе адан ктабар виридалайни гзаф кIелзава. Адан ктабар сад-рани туъквенрай жагъидач. Исятдани студентриз адахъ галаз гуь-руьшимши жез кIанда, исятдани лезги хуьрера ам акваз кIандай-бурун къадар лугъуз жедач: жегъилризни, къуьзуьбурузни...

Са суал арадал акъатзава: Расиман хат! лугъудай гафунин сифте къил гинва? Адан сир вуч я?

Зи фикирдалди, писатель Расим Гъажиди келдайбуруз хуш хъу-нихъ пуд себеб ава: Дуъзвал, Гъакъикъатвал, Дугъривал.

Писатель гъич са вахтундани кIелдайди мягътелардай дуь-шуйширихъ къекъвезвач. Адан герояр адетдин инсанар я. Къачун-чна гзаф эсеррай чаз аквазвай гада. Адан я къилел жедач, я кIва-чел. Дяве куътягъ хъайи йисар я. И гада, чаз аквазва, цIу хъиз, ра-къини кузва, чаз аквазва, ам илан хъиз элхъвей, руг авай жигъир-райтIуз, вичин кар аваз виликди гъикI физватI... Ам гагъ чилин-цифеда гъатзава, квахъзава. Гагъни ам пайда хъижезва, мадни-зирекдиз, ажузвал хиве такъаз, писателдин гзаф эсеррай чаз гъа-и гада аквада.

Сифте жегъил йисара дуьнья гуьзелдиз аквада. Расим Гъажиди-дин гъикаяяр, повестар кIелдайла, гъар са касдин рикIел вичин-сифте жегъил вахтар, сифте муьгъуьббат, къекъевей жъигъирар, дердер-гъамар, хажалатар хкъеда. Расим Гъажидин кхъинриз де-талар, образар хае я, суьретар, къилихар хае я. Ша чун абурукай-са бязи рангариз, суьретриз килигин:

«...Виридалайни къерехда авай аск!ан кIвалин вилик, секуьдал

Расим Хаджи (Гаджиев Р.) Легенда о Шах-Абасе: Повести и рассказы.— Махачкала: Даг. кн. изд-во, 1991.—336 с.

Расим Гъажиди (Гъажиев Р.) Шагъ Абасакай риваят: ПоЕестар ва гъикаяяр.

Расим Гъажидин и ктабда гъатнавай повестра ва гъикаяйра ватандин ва халкъдин вилик писателдин жавабдарвилдин месэляяр къарагъарзава

470238020I—433

Г М-123-9I—6511

Гаджиев Р., 1991 г.

ISBN 5—297—00381—4

ацукъна, хъархъун муштук/дай сигарет ч/угвазвай, къумкъума хъыз ч/улав гъвеч/и итимди к/вализ атун теклифна».

«...Сурьрудин лап эхирда тек балк/ан ава. Адак к/усни тади квач. Сад лагъайди — адал пара пар ала, къвед лагъайди—ада гъа рекъел гъалтай векъерихъайни, къаларихъайни, ц/апарихъайни... куьхъай хъайит/ани ни ч/угвазва, сив цавухъ элкъуьриз, сарар экъисиз, къил юзурзава. Аданбур ахтармишунар ят!а, уюнбазвилер ят!а, къил акъудиз жедач».

«...Гуьгъуьна ламар ава. Пуд лам. Пудни сад хътинбур я. Чеб ч/улав — руфунар лацу. Абуруни куьхъай хъайит/ани ни ч/угвазва. Ни ч/уваз, къилни, япарни — къведни юзурзава: и зат/и шазни гъа инал алайди тир, ц/ини алама. Чир хъана! И ламарал акъван алух-малух ала хъи, язух ламарин аквазмайди тек са к/вачер я. Ланшар хъыз шуьк/уь. Хенжелар хъыз, шиш япар алухрин к/анихъай вилик экъеч/нава, лани хъыз дуьз къунвай тум — къулухъ-ди...»

«...Поезд яваши-яваши чкадилаи юзана, адан фадлай ягъламиши тавунвай чархари, налугъуди, кагъулдиз суза авуна, ахпа к/анз-так/анз садра элкъвена, чандал хтана, эхирни гуьгъуьна гемредин ни таз, Кефердихъди... рекъе гъатна».

Халис чан алай шикилар аквазва лагъайт/а, чун гъалат/ жедач.

Расим Гъажси устад портретистрихъ галаз гекъигиз жеда. Гекъигунар тавунани чавай уьзуьагъдиз лугъуз жеда хъи, иуьтин жанлу шикилар гун бажарагълу писателдин к/валах я.

Писателди чи литературадин ч/ал варлу ийизвайди лугъун т/и-мил я, ам вилик тухузва лугъунни т/имил я. Расим Гъажиди фольклордин дибдай, халкъдин ч/алай къачуна, гужлу, пердягъ, виче вичин поэзия авай, музыка авай анжах вичиз хае ч/ал яратмишинава, адан стиль гъасятда чир жеда. Ингъе са мисал: «Ч/ехибур к/валахал жедай, зунни Селли вах к/вале амукъдай. Чи к/вал хуьз. Къарагъна меселай, мес-яргъан к/ват/на, гъил-чин чуьхвена, ацукъдай чун чи къавун ч/ередал. Аск/ан къавун. Са герен рагъ гуз.

Рагъ гуз, килигдай чун къуд патяхъ. Къуншишрин к/валериз. Гъаятдиз. Рекъериз. Яргъал дагълариз: яраб са дегивал хъан-пат/а?»

Писателдин и ктабда гъатнавай эсеррикай зун рахазвач.

Къуй абур к/елзавайда иливаррай. Ят/ани са шумуд гаф тагълана къарай къезвач: яраб ибур — «Шагъ Абасакай риваят», «Вагон-ресторандин къавал», «Гъуьлераллай лезгияр», «Чун чаз килигдайла» эссе писателдин яратмишунрин таран лап шив ят!а?

Писателдин сандухда мадни гъихътин эсерар ават/а? Абурук к/елдайбурун вил ква. Зи вилни ква.

Агъмедуллагъ ГУЪЛМЕГЪАМЕДОВ,
фило.югиядин илимрин доктор, профессор.

ШАГЪ АБАСАКАЙ РИВАЯТ

I. МЕЦЕРИН ЭЗБЕР ПАЧАГЪ

"угъуда хьи, а вахтара и дуьньядал виридалайни члехи, виридалайни пак, виридалайни пжлу кьве кас авай. Анжах кьвед!

Сад — инсанривай яргъа (цаварал), муькуьди — инсанрин къвалав (чилерал). Цавараллайди аллагъ тир (шукур хъуй вичиз), чилераллайди — Шагъ Абас тир (рагъмет хъуй вичиз!)

Шагъ Абасакай рахадай къван вуч тир! Паа-а-агъ, гинал хъайитлани! Регъвени, мелени. Суварризни (пГузаррал хъвер алаз). Ясдин юкьузни (вилел нагъв алаз). Кимелни. КЛвалени. Гишин юкьузни. Тух юкьузни...

Манияр лугъудай Шагъ Абасакаа-а-ай! Гъихътин мани-ия-я-яр! Гъезчидани, члехидань. Хуьрерани, шегъерранм. Мехъеррикни, мелерикни, суварризнич...

ГъакI хъайила, вири къунши уьлквейрин пачагъарни, вири къунши уьлквейрин арифдар инсанарни и Шагъ Абасал пе,хил тир. / И дуьньядал гъикъван пачагъар хъана? Абурукай гъич са кас;-ни и Шагъ Абас къван машгъур хъанач, стха. Шагъ Абасан тIвар Къурла, на лугъудай, инсандин япал са ни ятлани аллагъдин сесил-Налди кушкучзавай:

— Адалат ва мергъяматлувал...

— Камаллувал ва гъахълувал...

': — Жумартвал ва дугъривал...

— Вири гъам я. Бири гъадав гва, Шагъ Абасав...

Я'б гузвани вуна? Яб це!

И Шагъ Абасак са ихътин къилих квай лугъуда: гъар гатфариз, гъар гатуз Шатъ Абас вичин пачагълугъда кьекъвез жедай *i* къван. Вич чир тийиз. Са касдизни талгуз. Текдиз. Пек-партал дегишна, гъелбетда. Са бязи дуьшуьшра са кьве юлдашни галаз. ТахъайтIа, гъамиша тек. Ам тежедай чка авайни? Халхъднхъ галаз санал. Халкъдин рикIе вуч аватIа чир жедайвал. Мехъеррикни, мелерикни. Суваррикни. Къейи чкайрани. Адетдин са късан хъиз. Гъина хъайитлани. Вичин уьлкведа вуч рахун аватIа, квекай рахазватIа, адаз вири чир жедай. *Л&й.* гъа чкадал. Вилаятрин чле-хибуурал, вичи къуллугърал эцигнавай эмиррал ихтибардачир зда.

Герек абуру вичин къан>нар гьикI кьилиз акъудзаватГа, вичи чкадал ахтармишин. Гьа и жуьреда. Чинебадаказ. Эгеу ам вич агакь тавуна, вичивай физ тахъайтГа, анжах гьахътин вахтунда ада вич фена кГанзавай вилайтдиз маса кас ракъурдай. Амни вичин виридалайни ихтибарлу кас. Вафалу кас. Авай кар, авай гаф анжах чинал лугъуз алакьдай кас.

Гатфаризни гатуз гьа икI ахтармишиз, зулузни хъуьтIуьз ада чIуру инсанрин гьахъ-дуван ийидай, лугъуда. Эвер гудай вичин патав. Ацукъардай. Секиндиз башламишдай:

— За вун дугъри, намуслу инсан я, лагъанай, за вал ихтибарнай, амма вуна вун ихтибардай авудна, вун нам>ссуз хъана. Вуна зун халкъдин вилик уьзуькъара авуна.

— Эй рячягърин пь[^]гь! — метГерал акъваздай адан вилик эмирар. — Заз зи тахсир чизвач, инсаф ая, за вун, пачагърин пачагъ, квелди халкъдин вилик уьзуькъара авунва? Ам жери кар яни?

— Ви тахсир адакай ибарат я хьи, — лугъудай Шагь Абаса, — вуна аллагъни, пачагъни, вирн къайда-къанунарни рикIелай алудна. В> на вал тагъкимнавай вилайтда эвелни-эвел агъалийрал артухан харжар вегъена, агъалияр тарашна, абурун хам алажна, амма гьа са вахтунда вуна ви мулкар, ви къазанжияр чIуру рекъералди са шумуд сеферда артухарна, — инал Шагь Абаса мулкар авай чкайрин тIварар къадай. — Вуна вири шегъерра къазияр, сухтаяр, юзбашияр вири ви мукъва-къилияр эцигнава. Абуруни вирида дашбашар къачузва, — инал Шагь Абаса нивай ва мус къачунатIа, гьикъван къачунатIа лугъудай. — Вуна къуллугърал эцигнавай ви мукъва-къилибур вири чIуру инсанар я. михъиз авамар я. Суд-дувандикай, марифат-ахлакъдикай, илим-камалдикай гьич хадфрHгi" авачирбур я. Ламарин ламар я! Ваз абуру адалатсуз кIв(алахар ийизвайди акваз хъана. Ваз абуру дашбашар къач>з, чи къан>нар чIурзавайдини чиз хъана. Гила вуна жаваб це заз: и уьлкведа ахътин адалатсузвилер кьиле фидайла, агъалийри низ лянетзава, низ къаргъишзава(? Шагь Абасаз лянетзавачни? Шагь Абасаз къаргъишзавачни? Вун за а чIехи къуллугъдал Шагь Абасаз лянетиз, къаргъишиз турай лагъана эцигнавани? Ван хъаначни ваз, вн вилайтдин агъалийри гьикI лугъузватIа? В} чиз ван хъанач?

Лугъуда хьи, эмирдик зурзун акатдай. Вири дуьздакь акъатзава эхир! Эмирдиз рахадай гаф амукъдачир. КIвачел къарагъайла, эмирдиз рак галай пад аквадачир, лугъуда.

— Рекъе тур. Идаз рехъ къалура, — лугъудай Шагь Абаса.

Гьее-е-е, тI-тI, гъайиф Шагь Абасан жегъил вахтарин, гъайиф!

ГьакI хъайила, къунши уьлквейрин пачагъарни, камаллу арифдар инсанарни и Шагь Абасал пехил тир, лугъузва за. Пехилвални, лугъун за кьез, инсанрилай"йслу са кар туш: амни чаз к!анзни.

чаз такIанзни гьа ивидихъ гачаз гъатзава чн беденда. Пехил тир и Шагь Абасал.

Бее-е-ес, Шагь Абаг лугъуз са чан хъана, са чан!

Вири илимар чидай, алимрин алим, арифдаррин арифдар, Шагь Абас!

Вири дердерин дарманар чидай, лукъманрин лукъман, Шагь Абас!

Мецерин забер хъайи, Шагь Абас, вал инсанар къару къван вуч тир!

Гьинва вун, Шагь Абас?

2. СУЬГЪУЬРЧИ

ГьикI ятГани садра и Шагь Абас начагъ жеда. Къуьзуь кьилий гьаа-а! Акваз-акваз цIрада Шагь Абас. Ссбеб? Гьелелиг садавайни лугъуз жезвач. Шем хьпз, цIразва Шагь Абас. Идаз вуч хъуй? Падай са чкани авач. ГьакI иЛразва. Туькмиш хъанва иниз вири лукъманар, вири гьакимар. Вири фахраяр. Эребистандилай башламишна Гьиндистандив агакьалди. Виридаз хабар хъанва. Амма садан кьилни акъатзавач. Уьзуьр — садавайни лугъуз жезвач.

Халкъни пашмак я. Жагусри, низ чиде, пачагърин пачагъдиз байгъушдин дарман ганачтIа? Пехилбур параа-а! ТакIанбур параа-а!

Жезвач са чара. Лукъманар къвез-хъфиз жеда. йикъа са шу муд.

Гьа икI, бегъем кьве йисуз и Шагь Абасавай кIвалей кьецел экъечIиз жедач. Я инихъ жедач, я анихъ. Къвезвай лукъманарни тIгимил жезва. Бирдан, рагъ алай йикъан нисинихъ, икъван чIавалди и патара садазни такур са кас пайда хъана. Къвезва и. кас куьчедин юкьни-юкь къуна. Куьчедин кьерехра авай къван вири инсанар килигзава идаз. Вирини мягътел хъанва. Вучиз? Вучиз лагъайтIа... И касдин гуьгъуьна кьве лам ава. Са ламран (кIвачерал къакъан лацу ламран) залпанд къунва и касди вичин гьиле. Гьа гьилини далудал эцигнава. Муькуь ламран за'лпанд кутIуннава вич алай ламран тумунал. И касдал кикер "шуькТуь лацу шалвал) ала. Перемни дар я. Лацу. Гьа перемдай и касдин' гьвечIи, злкъвей, цIиб хътин руфун экъечIнава. Ала-амат! Кьилел адан са затIни алач. Акунриз къуьзуь итимдин кьил чIулав я. ЧIарар къуьнерал аватнава. Ибур гьич: ламарал маймунар ала. Гь[^]Р ламран юкьвал кьве маймун. И маймунрини, ара-бир кIвачел къарагъиз, гьа ламран юкьвал. къуьлерзава. Ахпа мадни ахцукъзава. Чинар къулух злкъуьрна. Уюнбазвилерзава... Амма и кас я инихъ, я анихъ—санихъни килигзавач. Кьил чиле туна, лацу ламран залпанд далудал къуна, атана акъатна ам Шагь Абас

сан тавханайрин вилик. Гъанив агакъайла, акъвазна. Пачагъдин тавханайрин вилик къаравулар тахъана женни? Ваъ, гъелбетда. Инални къве къаравул алаз жеда. Акуна и атанвай кас—гуьгъуьна къве лам, ламарални маймунар акъахнава — къаравулар къудгъун хъана. Шалварар ала ибуурал, гъеъ-гъеъ-гъеъ, гъакъван фирягъ, гъар са хиле, хиле ваъ, кике — са шешел келемар чуьнуьхиз жеда. Къилерални чалмаяр ала — таяяр хътин! Юкъварикни шалар ква. Чул я ман! Гъа шаларикни къилиджар кутунва. Са метр яргъи. Къуьнерални нажахар! Нажахар лагъайла, и чна кIарасар хазвай нажахар ваъ, варз хъиз злкъвей, якIвар! ЦIарцIар гузва тияйри, гъакъван хци авунва.

Гъа ибур, стха, Шагъ Абасан дворецдин варарал алай къаравулар я. Гъа ибур, акуна атанвай кас, хъана къведни санал къудгъун. Им вуж хъурай ихътинди? Идаз и наг Шагъ Абасан тавханаяр гирди чизвач жал?

Къаравулри чпин къуьнерал къунвай якIвариз вилик рум гана. Им лагъай чIал я хъи, мад вилик фидай £вхъ амач, элкъуьгъ къулухъ.

— Вун гъиниз?— балабандин ван акъатна са къаравулдай'. Гъакъван ам нерай рахазвай.

— Зун пачагърин пачагъ Шагъ Абасан патав,— жаваб гана адаз.

— Ам нагчагъ я.

— Заз чизва. Заз ам акун чарасуз я. Зун лукъман Аль Ассуф я.

— Вуж я?— жузуна мадни гъа нерай рахадай къаравулди.

— Аль Ассуф.

— Ассуф ятIани, Маосуф ятIани, элкъуьгъ къулухъди!

— Зун Тибетдай ам сагъариз атанвай лукъман Аль Ассуф я...

— Гъеъ-гъеъ-гъеъ-гъеъ,— хъуьрена къаравулар.— Квахъ! Им аку, ламарми маймунар гъана, Шагъ Абас сагъариз кIанзава... Гъеъ-гъеъ!

— Заз Шагъ Абас акун чарасуз я,— лагъана Аль Ассуфа.

И арада маймунри башламишна, къарагъна, гъа ламарин юкъвал къуьлериз. Къаравулриз уюнар акъудиз. Къаравуларни къах хъана. Акуна къаравулриз, ламарини къуьлзава. КIвач кIвачелай вегъиз, япар юзуриз, сарар экъисиз... Маймунри маниярни лугъуьва.

— Вун суьуьрчи яни?— жузуна къаравулри.

— Зун лукъман Аль Ассуф я,— лагъана и касди.— Заз Шагъ Абас акун чарасуз я. За ам сагъарда.

— Бес вун и ламарни маймунар гваз вучиз атанва?

— Ам квез талукъ кар туш. Фена лагъ Шагъ Абасаз: вич са гъариз тибетви Аль Ассуф атанва.

'Къаравулар килигна сад садаз. Вучда? Хабар ракъурдани пачагъдиз? РакъурайтIа хъсан яни, ракъур тавуртIа? Бирдан кар

я, элкъвена хъфида и суымърчн, ахпа чир жеда Шагъ Абасаз. Низ чида ада чаз в>чдатГa? Чи буржи хабар ракъурун я.

Ракъурна дворецдиз хабар. Инал лагъана кIанда: къаравулри д\ъз кIвалах авуна. Икъван лукъманар килигнава Шагъ Абасаз, къуй и с\ъгъуърчини килиграй. Белки идаз са уъзуър чир жеда? Ни-вай лугъуз жеда? Им икъван чIавал атай лукъманриз >хшарнитуш. ТIвар мусурманднн гIвар я, амма вич тибетви я. Тибетвиар мусурманар яни? Ваъ. Идан Тибетда вуч азар авайди я? Белки абурун илимар чириз фена, чирна хганвай са кас я? Жедай кар я.

Гъана гъа и с\ъгъуърчи Аль Ассуф Шагъ Абасан патав. Иран-вийрИ'Н адет тирвал, гадзр хъана Аль Ассуф пачагъдин кIвачерик. Пел зцигна чилел. Адан гъар кIвачиз са темен гана. Са герел ам гъа икI акъвазна. Пел чмлел эцигна.

Шагъ Абасни везир-векил акъвазна идаз килигиз. а —Им вуч кас ятIа чирнавани вуна?—жузуна Шагъ Абаса.

— Чирнава, эй пачагърин памагъ,— жаваб гана векилди. , иц —Къадарсуз ялтахвалзава,— лагъана Шагъ Абаса.— За лугъу-жуа, белки са уюнбаз ятIа? Атана вичиз къве къизил къачуз кIан-8аватIа?

' И арада Аль Ассуфа пел чиливай къакъудна, лагъана: *. , — Эй пачагърин пачагъ Шагъ Абас! Эй чилерин рагъ, цаварин зкур, зун вун сагъаркз атанвай тибетви лукъман Аль Ассуф я! Шагъ Абаса къил юзурна.

— Эй пачагърин пачагъ! Зи начагъвилер сагъардай илимрин тежрибада Тибетдинни, арабринни, РагъэкъечIдай патанни... ви-)И илимрин сад хъанвай къуват ава. Ма и къватийриз килиг.

■" Аль Ассуфа Шагъ Абасан вилик са шумуд къвати зцигна.

— Абурукай за вучзава?— хабар къуна Шагъ Абаса.

■— Абура зи илимдин гъакъиндай шагъадатнамаяр ава, Зи па- ^&гърин пачагъ! Абура зи илимдин дережаярни къейднава. Шагъ Абаса мад сеферда къил юзурна.

— Эгер Шагъ Абасан чIехивили ихтияр гайитIа, за ам Патал и зи мелгъам алай гъилералди исятда са тежриба ийидай ва пачагъ рин пачагъ зи гафарихъ инанмиш жедай.

Шагъ Абаса, разивилин лишан яз, мад сеферда къил юзурна.

Аль Ассуфа хабар къуна:

— Ихтияр гузвани пачагърин пачагъди?

— Буюр.

— Им Тибетдин къайда я, эвелни-эвел гъар гъихътин хъайитГЙЯи начагъвилив анжах икI эгечГна кIанзава.

Аль Ассуфа са гъихътин ятIани мазъ яна, гъилериз, ахпа 'Шать Абасан кукIушдизни, цIвелеризни, къамуз тIуш гана.

— Са дегишвал гъиссзавани вуна, эй пачагърин пачагъ?

— Гъасятда регъят жезва,— жаваб гана Шагъ Абаса.

■ Вуна ихтияр гайитГа, за пакадилаи зи кIвалах башламиш-дай.

— Буюр, заз аквазва, ви гьилер суьгьурчидин гьилер я, башламиша.

— Эй пачагьрин пачагь, аллагьди ви уьмуьр яргьи авурай, вун за сагьар гьикI хьайитIани хьийида. И кардикай вуна са кIусни фикир чIугвамир. Архайин хьухь. Амма за вилик амаз лугьун, эй паяагьрин пачагь. Чи арада са шумуд шартI хьун чарасуз я. Вун зи шартIарихь галаз рази хьана кIанзава.

— Ви шартIар гьихьтинбур жедатIа, лагь.

— Эй пачагьрин пачагь, абур са шумуд я. Абур гьихьтинбур **ятIа**, лугьудалди заз лугьуз кIандай: ваз чир хьухь хьи, зун лукьманни я, суьгьурчини. За вун са ахьтин гьалдиз гьида хьи, герек руна са куьникайни фикир тийин. Вун садрани секинсуз тежен. Гьа и жуьреда ви \ьзуьр чирна, за вун сагьариз башламишда. И кар патал захь за шумуд шартI ава:

Сад лагьайди: вуна, пачагьрин пачагьди, гьа и ви дворецдин багьда, заз кьилдин духтурхана гьазуриз гуда. Ана зунни зи кьул-лугьчияр жедат. Ам талукь кьайдада тадаракламишна кIанда.

Шагь Абаса кьил юзурна. Ам и шартIунихь галаз рази я.

— Кьвед лагьайди: герек зи гаф гьар са кас патал кьанун жен. Сагьардай вахтунда вун патални, эй пачагьрин пачагь. ГьакI хьун чарасуз я. ТахьайтIа, сагьариз жедат.

Шагь Абас и шартIунихь галазни рази хьана.

— Пуд лагьайди: вуна, Шагь Абаса, герек зи тIалабун кьилиз акьудин. И карди ви сагьламвализни, вири уьлкведизни анжах хийир гуда. Гележег бахтлу ийида.

Шагь Абаса кьил юзурна.

Кьуд лагьайди: гьар пакамахь ва гьар нянихь вун анжах зи ихтиярда жедат. Ви сагьламвал мягькемарун патал. Маса кьаст захь авач, я жедат.

— Гьа ибур?— жузуна Шагь Абаса.

— Мадни ама. Зун ва зи кьуллугьчияр инжиклу авурдаз вуна жаза гуда.

— Шаксуз,— кьил юзурна Шагь Абаса.

— Эхиримжиди: вуна и шартIар кьабулунин гьакьиндаи зав ви, пачагьдин муьгьур алай чар вугайтIа, за пакадилаи вун сагьариз башламишда. Эвелни-эвел за ви пачагьвилин уьзуьр чирда. Са йи-салай, эй пачагьрин пачагь, за вакай жегьил-жаван хьийида. Ахпа на зи лайихлувилериз са кьимет гуда. Акьван чIавалди заз герекди талукь шартIар я. Абур за ваз лагьанва.

— ■ Жегьил-жаван?—садлагьана вилери нур гана Шагь Абасан.

— Жетьил-жаван.

— Ви шартIар за кьабулзава. Вуна вуч лугьуда, эй везир?

Ицьван чIавалди кис хьана, гагь пачагьдин, гагь Аль Ассуфан <сивиз килигзавай везирдал чан хтана.

— Эй эллях, вез шкир хьй,— лагьана везирди.— Эхьтэн чIэхэ Элем эвДйди тш.

— Вука вуч лугьуда, эй векил?

— Заз и суьгьурчидин ван фадлай хьанвайди я,— жаваб га на векилди.— Им Эребистандилай Тибетдив агакьна, виридаз чидай, вичин д\рбуйрай цавариз килигиз, инсаниятдин гележегдикай ■баянар гузвай алимиркай са алим я. Идан вилер юкьузни кваз цавара аваиди я, амма ви вилик, тек са ви вилик, ада вичин кьил-Б"и, вилерни агьуззава, яни ваз икрамзава. Гьа им адан чIехи алим-вилин са тишан тушни? Идан акунар аку, идан чирвилер аку! Гьа ида вуч луть>зва? Идак п)д иви акахьнава. Арабринни, мугьул-ринни тибетвийрин. Идалай чIехи алим и дубньядал алач. ГьакI хьайила, ам ви патав аллагьди вичи ракьурнавай кас я. Кьабу-ла ам, адан тIалабунар кьилиз акьуда. Им зи фикир я.

— Эй Аль Ассуф,— лагьана Шагь Абаса.— Ви ата-бубаяр квел машгьул хьайи инсанар я?

— А'бурун кар-кеспи анжах инсандин дердиниз дарман авун хьана.

— Абур тибет\вияр тирни?

— А гьакьиндай ви векилди дуьз лагьана. Зи дамарра пуд иви ава: араб, мугьул ва тибет... Зи кьилени пуд мефтI ава. Гьабур вирида санал пачагьрин пачагьдин дердиниз са дарман ийида.

— Ви сивяй аллагьдиз ван хьурай,— кушкушна Шагь Абаса

— Ви куьмеичияр гьинва?—ха-бар кьуна Шагь Абаса.

— Вахт атайла, ваз абур аквада, эй пачагьрин пачагь.

— Ви илимдин сир вири ваь, са тIимил кьван хьайитIани пачагьдиз ачухайтIа, жедатни?

— За ваз вуч лугьун, эй пачагьрин пачагь? Гьеле фад я. ЯтIани, ма, килиг! Имни дарман я.

Везир-векилдинни, Шагь Абасанни вилер экьис хьана.

— Ам балабан тушни?

— Мумкин я, балабан я. Кар анал алач, кар адай акьатдай серал ала. Сес, гьар са сес са гаф я, са ранг я, эй пачагь, гьабур вшлеми'шдай кьайдаяр ава, за гьа кьайдайрикай менфяг кьачуз-ва, зун ваз кьурбанд хьуй...

— И балабандалди зун, пачагьрин пачагь, вуна сагьарда? — • Шагь Абаса шаклудаказ кьил галтадна.— За икI фикирначир. Бел ки ви акьул кьакьатнаватIа, вникамаз лагь...

— Зун ви чундиз кьурбанд хьуй, эй пачагьрин пачагь!

— Белки вуна закай ягьанатзава, зарафатзава?

— Вуна з\н сагьар тав)ртIа, ахпа гьикI жедатIа, чидани ваз?

— Ам жери кар туш, эй пачагь.

— Ингь-е, и келле ваз кьурбанд жедат.

Шагь Абас везир-<векилдиз килигна: /

— Эде сэгърин мкен-е, — лагъана везирди. /

— Эй пачагърин пачагъ, ам къецепатай атанвай лукьма/н я, ада сагъардай жуьреярни чаз чидай жуьреяр туш... Ада ваз гьикГ лугъузва: кар балабандал алач, адай акъатдай сесерал вла. Им вуч лагъай гаф я? Ада лугъузва: гъа сесер дарманар яЛГъар са сесиник, са дарман ква. Заз чизвайвал, адан дарманар чи дар манар хътинбур туш.

— За вун чи жуьреда, Тибетдин жуьреда сагъарда, эй пачагърин пачагъ, — лагъана Аль Ассуфа. — И къайдада начагъ инсанар сагъарун гъеле сад-зур лукьманриз чизва, эй пачагърин пачагъ. Зун рахадач. Гъеле фад я. Ваз жуваз аквада.

— ■ Вун адан квилин чАарариз килиг, эй пачагъ, — лагъана векилди. — Вич къуьзуь я, амма чАарар — чГулав яз ама. Гъамни са сир тушни? Им къецепатан уьлквейрай иниз, ви патав ракурна-вайди аллагъ я, вун сагъарун патал. Чир хъухъ! Ада хъ, низ чида, мадни гъихътин сирер а>ватIа? Ада вакай жегъил-жаван хъийида лагъанай...

— А-а-ан, — Шагь Абаса кьил юзурна.

— Ун, ун! — ван акъатна Аль Ассуфан. — Жегъил-жаван!

— Къецепатай атай лукьмандал ихтибар тавурла, нел ийида? — лагъана Шагь Абаса. — Пакадила башламиша. Багъдин юкьни-юкьвал тавхана ала. Гъам ваз. ГьикI ваз герек аквазватIа, гъакI тадаракламишиз тур. Вири ви ихтиярда ава. Везирни, векилни, з'И къваларив гвайбурни. Буюрмиша, авурай!

3. СУЬГЪУЪРЧИДМН ДАРМАНАР

Аку гила суьгъуьрчи Аль Ассуфа вучнатIа.

Шагь Абаса адаз гайи тавханадин къуд пипел (къавун) къуд минаради нур гузва. Юкьни-юкьвал алай вад лагъай, виридалайни къакъан куклушдални рагъ кузвай. Гъахътин гъхзел дарамат гъатнавай Аль Ассуфан ихтиярда.

Эвелни-эвел Аль Ассуфа и гуьзел дараматдин къене пата дезгейр туьклуьриз туна. Дезгейрин къвалав, цлара гуьзгуьяр туна. Туькмишна а дезгейрал наз-няметар. И д>ьньяда авай кван вири емишар. Набататар. Вири атир квайбур. Жумарилай, чухверрилай башламишна, цуькверивни векъерив агакъна. Вири.

И тавханадин цлан кIаняй (къене патай) хвалар атIана. И мваларай ахъайна ятар. Шир-шир къачуна. Ван алаз. Юкьни-юкьвал са чар гъавизни ийиз туна. Цавуз яд гадардай. Нур гуз. Хважамжамар ийиз.

Гъа и нур гузвай хважамжамдин патав Шагь Абасаз кьилдин чка авуна. Са бязибуру кьил галтадзава. Мурмурзава. Амма гаф-

ни лугъуз жезвач. Чинал. Далудихъай рахазва: ида икI вучзава? Яраб им кими хъанватIа? Ибуралди Шагь Абас сагъариз жеда жал' Аяу гъа! Им, низ чида, уюнбаз туштIа?

Амма\Аль Ассуфа вичин кар ийизва. Адаз аксивалдай гъич са касни аВаW. Рахадаиб>р рахаз авазва. Анжах кьулухъай.

Гъелелиг Аль Ассуфа Шагь Аббас жерягъ рекъералди сагъарзава. ЯнИадан кьилдин-кьилдин чкаяр тIушунзава. Метлерин кьелен чкаяр. Гъар пакамахъ ва гъар нйиихъ. Шагь Абасани регъятдиз агъ аладарзава:

— Вуч регъят жезвачни... Вун суьгъуьрчи я, Аль Ассуф... Акваа-а-айш' Амаа-а-ан...

— Идаз л\гъуда, Тибетдин жуьреда...

— Гъак! ая, гъакI ая...

Са шумуд йикъалай Аль Ассуфа вичин гъазурвилер куьтягъна. Фена Шагь Абасан патав. Икрамна. Хабар гана.

Гила яб це, ада Шагь Абас сагъарун гьикI ва квейлай башламишнатIа ва гьикI куьтягънатIа, квелди куьтягънатIа...

Эвелни-эвел ада Шагь Абасан вилер кутIунна. Пекиналди. Гъа и жуьре ам Аль Ассуфа вичин жуьреда тадаракламишнавай тавханадиз гъ-ана. Са гъиликай вичи къуна. Ацукъарна талукъ чкадал, Аль Ассуфа Шагь Абасан вилер ахъайда.

— Эй пачагърин пачагъ! Эй чи чилерни рагъ, чи цаварин нур! Ваз вун гъиниз акъатнаватIа чизвани?

— Ваъ, — жаваб гана Шагь Абаса.

— «Ваз агъзурни са йиф» лагъана ван хъанани?

— Бес тахъана жедани?

— Чун гъана ава. Чун гъаниз фенва. Чун и дуьньядал аламах...

— Жеда жал? — ша'.клу хъана Шагь Абас.

— И чун авай дуьньяда, герек гъар са инсанди вичин дерт-хажалат рикГелай алудин. Герек ам цIийи кьилелай жегъил хъижен. Герек ада вичин уьмуьр цIийи кьилелай туьхкIуьр хъийин! Ваз гьикI жезва?

— Дидеди цIийиз хайи хъиз.

— Гъеле вун гъинва? Им анжах башламишун я, эй пачагърин пачагъ. Сабурлу хъухъ.

— Иинин гъава... Иинин гъавади инсан сархуш ийизва, эй Аль Ассуф. Им вуч сир я?

— Им сир туш, пачагърин пачагъ! Им гъакъикъат я.

— Чаз недай затI гъиз тур, эй Аль Ассуф. Зи иштагъ ахъа жезва.

— Тади ийнмир, эй пачагъ.

Аль Ассуфа Шагь Абасан гъиликай къуна, ам чар гъавиздила элкьуьрна. Дезгейрин къвала.ривай къекъуьрна. Ахпа ацукъарна, адан са шум>д чка (Аль Ассуфаз вичиз чидай чкаяр) тIушунна.

— Ваз ви гъалар гьикI аквазва, эй пачагърин пачагъ?

шриц

— У-у-уф, ахваа-а-айш, вун, дугъриданни, суьгьуьр суьгьуьрчи я, Аль Ассуф. Вун лукъманрин лукъман я...

— Чандиз регъят жезвани?

— Бее-е-ес!

— Вун гъеле гъинва, зй пачагърин пачагъ? Гъеле за /зи илим-далди сагъарун -башламишнавач. Им сифте къил я. Гъеле ваз аквадайбур вилик ква. Гила вун са вацра зи ихтиярда ж,еда. Вуна за вуч лагъайтIа, гъам ийида. Са вацра вун инай къецел экъечъ дач. Ксун-къарагъун... вири гъа ина. Вуч ваз кIан хъайитIа, вуна заз лугъуда. Ви буйругъ за къилиз акъудда. Разивал гузвани? Шагъ Абасавай разивал тагана акъвазиз жезвайни?

И нянихъ Аль Ассуфа Шагъ Абасан вири беден тIушунна. Са гъихътин ятIани вичин мазъ ягъиз, гъелбетда. Шагъ Абасаз къадарсуз регъят хъана. Ам гъасятда ахварчз фена. Ахварай аватайла, ада са шумуд къаб бушарна. Вуч вилик гъайитIа, вири тIуьна.

Аквaz-аквaz дегиш жезва Шагъ Абас.

— Ахваа-а-айш,— лугъузва гъар декъикъада.— Регъят жезва зи чандиз.

— Гъеле вун гъинва, эй пачагърин пачагъ?— лугъузва Аль Ассуфани гъар сеферда.— За гъеле башламишнавач... Тади къачумир.

— Гъеле башламишнавач?

— Ваъ. Им сифте къил я.

Аль Ассуфа вичин бал?бан акъудна. "Пеквенрилай тIуб алтадна.

— Вун килиг, эй пачагърин пачагъ! Аку исятда инал жедайдм. . Чун гъинватIа чидани ваз?

Илигна Аль Ассуфа вичин балабандал.

Атана акъатна къве лам. Вердишнавай ламар. Лацу. ЧIал чирнавай. И ламарин юкъвални ала— гъар ламран юкъвал къве маймун. Са кIвачел акъвазнава маймунар. Аль Ассуфа балабан яза^ва. Ламарини, маймунрини къуьлерзава. Дуьз я: ламари чилел, маймунари ламарни юкъвал. Ламари кек ягъиз, чIва ч кIвачелай вегъизва. Ахпа садлагъана элкъез. куркуррив ванер акъудиз гузва. Эхъ, тумарик куркурар кутIунава. Гъар ламран тумуник са шумуд.

Язава Аль Ассуфа балабан, къуьлзава ламари, къуьлзава маймунри. Ламари кек ягъиз. КIвач кIвачелай вегъиз. Ахпа тумар юзуриз Куркуррив ванер ийиз гуз. Ахпа къез, вилер экъис хъанвай Шагъ Абасан вилик, метIер ягъиз, сарар экъисзава. Икрамзава. Къахрагъиз, мадни чархар ягъиз, кIвач кIвачелай вегъиз, къуьлерзава. Маймунрив гвайдини къиямат я. Абуру гъа ламарин юкъвал къилинбацарзава. Ахпа хкадарна эвичиз, атана Шагъ Абасан вилик са кIвачел акъваззава. Чпи чеб къужахламишзава. Гъил гъиле къуна, сарар экъисиз, Шагъ Абасан вилик икрамзава...

Шагъ Абасан вилери лупIлупIарзава. Шагъ Абас къван хъанза. Шагъ Абасаз вич ахвара авай хъиз жезва.

— Эй Аль Ассуф! Им ахвар яни, тушни?

— Им гъакъикъат я, эй пачагърин пачагъ! Вири рикIелай алу-да... Къадалди ви уьмуьрда вуч пашманвал хъанатIа, алуда, гадра...

Ламарив гвай къиямат аку тIун! Абуру къведни санал галтад жезва. Гагъ инихъ, гагъ анихъ. Ахпа къведани санал кам къачуз-ва... Ахпа къведани санал япар юзурзава. Къведани санал сарар экъисзава. Налугъуди, ибуру къве лам туш, са лам я. Гъакъван абуру гъар са гъерекат декъикъдиз ийизва

Шагъ Абасан вилер гагъ инихъ, гагъ анихъ, гагъ ламариз килигзава, гагъ маймунриз

Гъар пакамахъ, гъар нянихъ. Гъар юкъуз гъа икI.

Гила Шагъ Абаса вичин ван хкажзава. Кап язава. Хъуьрезва.

Пакадин юкъуз ламарин, маймунрин уюнбазвилер масабур жезва Ламари махсус чекмеяр алукIнава. Къилерик яру яйлухар кутIунава. Ламарин юкъваллай маймунри тафтар язава. Чпин кар чиз. Устадвилелди. Эвичиз ламарилай, маймунри Шагъ Абасан кIвачериз теменар гузва. Ахпа адан вилик са кIвачел акъваззава.

— Эй Аль Ассуф! Ваз м«нет хъуй, иниз зи везир-векилни, къваларив гвайбурни, зи рикI алай са шумуд пабни гъин! Абурузни акурай...

— Эй пачагърин пачагъ! Ам зи гъиле авай кар я: ваз гъикI кIа» хъайитIа, за гъакI ийида. Башуьсте!

Гъана везир-векилни, Шагъ Абасан рикI алай гуьзеларни, къва^ларив гвайбурни, ацукъарна вири жергеда. Башламишна Аль Ассуфа вичин нубатдин сагъарунин программа. Концерт. Виридан вилер экъис хъана. Тек са везирдай гъарай акъатна:

— Вэ-з-эй! Е эл-ля-я-ях!

— Зун сагъ хъхъана, саа-агъ!— гъарайзава Шагъ Абаса.— Эй-зи лукIвар! Зун сагъарна Аль Ассуфа!

Бирдан виридан пагъ атIана. Аль Ассуфанни. Ацукъна килигзавайбурунни. Эвел ибурун пагъ атIана, ахпа ибуру капар яна. Вучиз лагъайтIа, гъикI ятIани, къарагъна вичин чкадилай Шагъ Абас какахъна къуьлерзавайбурук. Гъабуру гъикI ийизватIа, Шагъ Абасани гъакI ийизва. Везир-векил, пачагъдин къваларив гвайбур ама сад садаз килигиз. Ишараяр ийиз. Им ахвар я жал? Вучда? Вилеривди, гъилеривди къуьлзавайбур къалурзава. Им гъа Шагъ Абас я жал? И рангламишнавай ламарихъ галаз къуьлзавайди... И маймунрихъ галаз уюнбазвилерзавайди Шагъ Абас?..

Шагъ Абасан пIузарар япарив агакъзава. Хъуьрезва. Бахтавар я. Къве гъилни вилик къуна, галтадзава пачагъди. Начагъвиликай са лишанни амач. Ам маймунри къужахламишзава. Адани маймунар къужахламишзава. Адаз маймунри теменар гузва. Адани маймунриз теменар гузва. Бирдан векилдай гъарай акъатна:

— Шагь Абаса, пачагърин пачагъди, и малаикрихъ /галаз кьюьлдайла бес чна вучиз кьюьлзавач? Чун вучиз акъваз/ва?

И гаф, налугъуди, са ишара хъака. Вири санал къарагъна, башламишна вирида кьюьлиз. Гъабуру гьикI ийизватIа, /ибуруни гьакI ийизва. Чпивай жедайвал. Тек са Аль Ассуфа балабан язва. Вири какахънава сад садак. Шагь Абас сагъ хъхъунал вуж я шйд тежедайди? Са касни.

Гъа и нянилай Шагь Абасан дворецда вири дегиш хъана.

Гъар нянихъ Аль Ассуфан концертар, къугъунар, кьюьлерунар, эхирни къужахламишунар, теменар... Маймунарни, ламарни, Шагь Абасни, Шагь Абасан везир-вешлни, къваларив гвайбуруни. Вири Кар-кеспи гъа им я.

ЛамариН'Ни маймунрин пIузарризни тумариз яру рангар янава.

Ламарни дишибур я, маймунарни.

Ламаринни маймунрин пIузарризни тумариз яру рангар янава. заа. Малаикар я эхир! Аллагъди вичи Шагь Абасан патав ракъур-навай малаикар я! Векилди и кар виридалайни вилик чир хъана. Гъа и кардал ада да<ма,хзава. Садазни чир хъа'Нач, адаз ч,ир хъана! Ахпа виридаз чир хъана. Гила маймунди темен гайиди, ламра темен гайиди чIехи дережадив агакъзава. Бее-е-ес! Дуюнья я, къе сакIа, пака масакIа. Вири дегиш жезва.

Концертрин нумраяр гъар нянихъ цIийибур я. Маймунри клар-яегар язва. Маймунри далдамар язва. Маймунри тарар язва... Маймунрнлай алакъ тийидай кар авач. Вуна ибуруз и устадвилер гьикI чирна, эй Аль Ассуф, лугъудай кас авач. Амма Аль Ассуф, дугъриданни, суюгъурчи я.

Шагь Абасан начагъвилин гелни амач. Ада гагъ тГумбулар язва, гагъ кьюьлзава. Эхирни садра ам шехъна. Вучиз лагъайтIа маймунри адан тIвар лагъана. Къве маймундини санал. ТIвар лагъана, адан вилик къил агъузна, адан кIвачернз теменар гана:

— Шегъбез! Шегъбез!

ГьакI хъайила, Шагь Абасан вилериз накъвар атана. Везир-векилди, пачагъдин къваларив гвайбуру маймунриз теменар гана, абурулай гъил алтадна.

— Малаикрин малаикар...

Пака Шагь Абаса, везир-векилди, мукъварив гвайбуру ламаризни маймунриз дережар гана. Эмир акъудна, вири махлукъатдиз хабар гана. Аль Ассуф аллагъди ракъурнавай Жабраил я! Ада гъанвай къве ламни къуд маймун—женнетдин гъайванар я, абуру Шагь Абас сагъарна куьтятьзава. Виридаз акваз-акваз.

Гъар нянихъ тавхана ацIана жезва инсанрай. Шагь Абас къиле, амайбур: везир-векил, къваларив гвайбур—вири бахтavarрин вахтavarар я! Гьикъван хъуреда? Ламаривайни маймунривай ихътин концертар гуз жеда лагъана ни фикирнай? Нин къилиз атанай? Амма ингъе: килига. Килига Аль Ассуфан суюгъурчивилиз!

Аку адан устадвилин дережа, жува къимет це. Ада тек са ламарни маймунар ваъ, ада Шагь Абасни, везир-векилни, пачагъдин къваларив гвайбуруни — вири вичиз кIандайвал вердишзава. Мергер им мягъир суюгъурчи тушни?

Ихътин маймунар авайди, ихътии ламар авайди садазни чидайни? Ваъ. Амма ингъе абур. Абур акваз, абурун амалрал гъейран Шагь Абас вичин чкадиз хквезва. Мад вуч кIанда? Аку абуруни Шагь Абас гьикI къужахламиш жезватIа. Шагь Абасаз абур кIа-ни хъайила, виридаз кIани жезва. Абурухъ галаз хъайи сятда вири бахтavar жезва. Мад вуч кIанда? Вири рикIелай алатзава.

ГьакI хъайила, эхиримжи вахтара вирида Аль Ассуфан тарифарзава. Эхъ, Аль Ассуфалай вуч хъайитIани алакъда. Аль Ассуф, адан ламар, маймунар мецерин эзбер хъана. Абурулай адлу-санлу маса кас авач. Са вахтара Шагь Абас хъиз. Гила виридан рахунар гъабурукай я.

Гъа икI са къадар вахтар алатда.

Шагь Аоас михъиз сагъ жеда.

— Эй Аль Ассуф,— лагъана Шагь Абаса.—Ша вун хъфимир. Ша вун акъваза.

— Зи кар-кеспи начагъбур сагъарун я, эй пачагърин пачагъ.

— Гъа тавхана ви азархана жеда. За вун зи дворецдин къилин лукъманииле тайинзава. Рази яни?

— Ви уьмуьр мадни яргъи хъуй, эй пачагърин пачагъ, зун валай гзаф рази я,— жаваб гана Аль Ассуфа.— Зун жуван чанни вун патал къурбанд ийиз гъазур я.

Ихътин жаваб Шагь Абасаз иллаки бегенмиш жеда.

Гъа и йифиз кIватIна Шагь Абаса вичин везир-векил, къваларив гвайбур вири: бес лагъана Аль Ассуфазни адан женнетдин малаикриз дережар, савкъатар тагун чи къилин агъузвал жеда, ша чун—вуч гуда, вуч гудач—меслят жен. Ахпа чи къарардикай махлукъатдиз хабар гун.

Вири санал ихътин къарардал атана. Аль Ассуфаз тIвар гуда: махлукъатдин лайихлу ва гуюьрметлу лукъман! Гъа вичин малаик гъайванри ялдай къван къизилар. Виридалайни гуьзел са руш.

Малаикриз (гъакъикъатда ламариз) Къизилдин ракъинин,орденар!

ГъевечIи малаикриз (гъакъикъатда маймунриз) махлукъатдин магъир ханандаяр. Абурун гъилерик к-иизилдин цамар кутада. Гарданра къизилдин чархар. Япарикни — къизилдин япагъанар.

Башламиш хъана цIийи адетар: малаикар (гъакъикъатда ламарни маймунар) мугъманвилиз тухун. Гагъ сада, гагъ масада. ТIвар-ван авай инсанри. Шагь Абасан къваларив гвайбуру. Гъа и кардалди Шагь Абасан вилик уьзуьагъ жез.

4. СУЫЬУРЧИДИН СИР

Аль Ассуфан гьурметдин кьадар авачир. Шагь Абасаи(виликни, адая везир-векилдин, кьваларив гвайб)рун виридан /ар ад а.

йиферикай са йифиз (гъед гьетрен кI\ла авайла) Шагь Абасни галаз Аль Ассуф дворецдин кьакьан кьавал акьахда, Килигда цавуз. Вичин д)рб\дай. Килигна, эхирни элкьведа Шагь Абасахь:

—Эй пачагьрин пачагь, вун икьван чIавалди Гьяждал вучиз фенвач?

—За ваз гьикI л\гьун? В>чиз лугьун? Гья кье-пака лугьуз амукьна... Ахпа зун начагь хьана...

Аль Ассуфа пашмандиз кьил галтадна. Вичин наразивал кьалурна.

—Вун, эй пачагьрин пачагь, тадиз Гьяждал фена кIанзава...

—Лап тадиз?

—Лап тадиз. Вучиз лагьайтГа, аллагьдиз вакай хьел ава. Мумкин я, ада ваз мадни жаза гун...

—Вири ихтиярар гьадан гьиле ава, — мурмурна Шагь Абаса.

—Эхь, вири гьадалай аслу я.

—АкI ятIа, гьазурвал акуна кIанда.

—Мадни са кар ава, эй пачагьрин пачагь,— лагьана Аль Ассуфа. — Аллагьдин хьел алуддай са хьсан кар ава, вуна гья кар авуртIа...

—Лагь заз а кар, эй Махлукьатдин Магьир Лукьман.

—Вун Гьяждал ламраллаз фена кIанда, Шать Абас.

Шагь Абас кьудгьлн хьана. Ида вуч лагьана?

—Зун, Шагь Абас, пачагьрин пачагь ламраллаз?—инжиклу хьана ам.

—Ваз а кар хьсандиз чизвач, эй пачагь. Суваб патал, суваб! Ламраллаз фейила, вун Гьяждал пуд оеферда фейидай жеда. Гьянаг ава Аллагьдиз гья и кар гзаф бегенмиш жеда. Чир хьухь.

—Ламраллаз фейила, пудра фейидай жеда?

—Адалай гьейри мадни са шумуд кар ава. Гья инай аниз кьван ламраллаз финин чарасузвал авач. Ам герек туш. Анжах гья инал, агьалийриз аквазвай чкадал вун акьахда ламрал... Са тIимил кьван фена ламраллаз, ахпа зхвичIада вун... Ахпа акьахда вун деведал... Хкздайлани гья икI... Инив агакьдалди акьахда вун деведал... Иниз эгакьна, агьалийриз аквадай чкадал акьах хьийида вун ламрал... Кьуй аллагьди ви уьм>ьр мадни яргьи авурай... Аллагьдиз кIачивал авуна кIанда, эй пачагь.

Шагь Абасавай в>ч ийиз жедай? Са затIни. Пака везир-векилдини Аль Ассуфан тереф хвена. Абуру Аль Ассуфан тереф хуьн адет хьанвай.

—ГьякI авуна кIанда, чан чи махлукьатдин кьил, чи чилерин

берекат, виридалайни камаллу, виридалайни адалатлу, виридалайни жумарт пачагь...

—Эй эллях,— лагьана везирди.— Эм лэм тш, мэлэк е!

—Абур вун сагьарай, гьайванар, женнетдин гьайванар тирди риклелай ракьурна жедач, эй пачагь,— лагьана векилди.— Бес маса инсанарни ламараллаз физвачни? Физва.

—Ина ихьтин са кар мадни ава. Ламраллаз Гьяждал феи кас чан аламаз женнетэгьли жезва. Гьич са СиратIал муькьвер. зхирзамандин суд-дувана,р авачиз...

—АкI ятIа, зун рази я,— кьил юзурна Шагь Абаса.

—Аллагьдин ктабда гьякI кхьенва,— тестикьна векилди.

—Вун гьинал кьван ламраллаз фидатIа, ахпа гьинал деведал акьах хьийидтIа, абур вири зи хиве, эй пачагь. Абур за ийидай кIвалахар я. Вуна а кIвалахрикай фикирмир...

—Хьурай, эй Махлукьатдин Магьир Лукьман,— лагьана Шагь Абаса.— Валай вафалу кас заз и дуьньяда авач... Ибуру аку, — ада везирни векил кьалурна.— Ибурун чкадал... Са вун... Са кас...

Везир-векилди кьилер агьузна Язухар. Аватзава гьурметдай.

—Мадни са кар ава, эй пачагьрин пачагь,— лагьана Аль Ассуфа.— Гьямни гьвечGi кар туш. Гьямни фикирда кьуна кIанда.

—Лагь, ибурузни ван хьурай,— Шагь Абаса кьилер агьузна, дакIуна акьазнавай везир-векил кьалурна.—Аль Ассуфан чирвилер, адан кьанажагь, аку ам зун патал гьикI чалишмиш жезватIа...

—Ам ихьтин кар я, эй пачагьрин пачагь,— лагьана Аль Ассуфа.— Вун гья ламраллаз Гьяждал феида малум хьайила, вири халкь ви вилик метIерал акьвазда. Вун абурун вилерай вирида лайни чIехи инсан жеда. Абуру лугьуда: аку гья! Пачагьрин пачагь я, амма вич адетдин кесиб инсан хьиз, лежбер хьиз, ламраллаз Гьяждал фенва... Махлукьатдиз вун мадни гзаф хуш жеда. Абуру ви тIварцIелди кьин кьада. Гьяхьтин пак инсан жеда вун абурун риклера...

—Ви акьул хчини я, камаллуни, эй Махлукьатдин Магьир Лукьман,—лагьана Шагь Абаса.— Вун зи эрчIи гьил я, ви сивьяй акьатзавай гьар са гаф са жавагьирдив барабар я...

—Абуру лугьуда, эй пачагьрин пачагь: гьи пачагь и дуьньядал ламраллаз Гьяждал фена? Тек са Шагь Абас, чи пачагьрин пачагь! Пачагьрикай тек са гьям.. Пак я ам! Пайгьамбардилаини виниз я ам! Абуру, вири махлукьатди гьякI лугьуда...

—Вун виш сеферда гьяхь я; эй Махлукьатдин Магьир Луи •> ман.

Шагь Абаса кьил юзурна.

Пака вири Иран тирвал сада садаз хабар гана:

—Шагь Абас гила Гьяждал физва.

—Шагь Абас гила ламраллаз Гьяждал физва...

— Шагъ Абас пак и поп и я, пак!

— И: i лупл ми. uV ил ч. чгъ . ммралла. ч Гьаждал фида?

Са шум уд ппкмллп ел шип касдп дворецдин вилик са вйш дал-дам Ним! Сл ниш клсдп са нищ зуърне яна! Са вкш касдики зил къунл! Шагъ /o.'ica сифте кам къачудай рехъ тирвал гамср экля-iiiiMit. Г'Г. i'it-чи и)ъквер алай, виш рангуния гамар...

Ирамднн ври вилятра къекъвена. Эрдебиль. Марагъа, Шл-раз, Къезвин, Исфагъан, Тебриз, Мешгъеди, Гильян, Гъамадан, Мик-ран, Хорасан, Мазандерен, Табаристан сафукай яна. Шагъ Абасаз лайихлу лам жагъурна. Э.хирни Табаристан вилятдай куьл-чи Гъасанан лам кутугнавайди яз а кун а. Ламар-ин арада гъадг-лай гуьзел лам авлчиз хъана. Щару лам я им. Къакъан. Шару лам низ ак)на? Жедач эхир. Амма Табаристанда куьпчи Гъаганахъ гъахтин лам хъана. Къакъан лам я им, балк)ан хъиз. Жегъил. Ис-лягъ... Къвед ят)а, пуд ят)а шарк)унт)ар ханвай. Гъа шарк)унт)ар-н,и къзс жинс какахъна арадал атанвайб)р хъана. Табаристандин ч)улав жинсни Исфат)андин лацу жинс. К)вачер, вилер балх'ан-дин хътинб)р я. Ирибур. Лап яргъалай аквада. Гъасятда чир жеда: им къве жинс я.

— И зи лам ирид балк)андилайни багъа я,— къимет хкажна куьпчи Гъасана.— Ихътин, акуна.р са суьрет хътин гъанван мад гына ава?

— Ма ваз ц)уд балк)андин къимет.

Пачагъдиз герек гъайван патал хирдевилер ни ийида? Садани. Лам гъаз хъфейдалай къулухъ куьпчи Гъасана вичин папаз ла-гъана:

— О-о-о! Идалай гъашари лам чаз хъайиди тушир!.. Йикъ ла-гъана гъаятдиз хкъведачир хъи! Гагъ идав, гагъ адав... Йифер'из... Къекъвез, им жагъурдалди, зи чан акъатнай хъи...

Гъа и йикъалай куьпчи Гъасанан бахт ахъа хъана. Гъатта адал п)лний т)варни кваз эцигна:

— Шагъ Абасан къавум.

Куьптчл Гъасанакайни машгъур кас жедайди ни лугъудай? Ам-ма хъана. Ингъе, десте-десте, яргъал хуьрерайни кваз адан к)вал-лиз мугъманар къвезва. Гъил ич)из ваъ. Савкъватар гъаз.

— Чаз чида и ви ламран эхир бахтазар жедайди,— лугъузва вирида.— Адан акунри вуч лугъузвай? Адаз лам лугъуз мез къве-дацир... Акъван т)арам гъайвандал лам т)вар хъун... Гила а т)вар алатда...

Са шумуд йикъалай пачагърин пачагъдин дворецдин вилик ца-Гуз вегъей раб чилел аватдацир, гъакъван инал инсан к)ват) хъан-ва. Шагъ Абас рекъиз экъеч)зава. Инал куьпчи Гъасанни атанва. Адани Шагъ Абас рекъе т)азва. Къавум тушни?

— Эй Махлукъатдин Магъир Лукъман,— лагъана Шагъ Аба-

22

са Аль Ассуфаз.— Жедачирни зун инай юкъуз ваъ, йифиз экъеч) -найт)а?

— Вучиз ваз ак) к)анзава, эй пачагърин пачагъ?

— Низ чида заз шумуд агъзур вил килигд)ат)а?

—Килиграй. Къуй а карди вун нарагъат тавурай, эй пачагъ. Пара жемят к)ват) хъун, вун ламраллаз гъик) рекъе гъатзават)а акун, вири ви хийирдиз я, анжах хийирдиз.

Гъа и юкъуз Шагъ Абас акъадарна куьпчи Гъасанан к)вачерал къакъан д)ши ламрал, Гъаждал рекъе туна.

Шагъ Абас рекъе туна, Аль Ассуфа башламишна вири вичиз к)андайвал, вири вичиз хуш патахъ детишиз. Адаз гаф лугъудай са касни авач.

...Са варз акуна, такуна алатна. Эхирнн атана агакъна Аль Ассуфаз хабар: Шагъ Абас пака хтана ахкъатда. Я'б гузван-ни? Яб це?

Аль Ассуфа вири мукъвал вилятра авай ламар к)ват)да дво-рецдин вилик квай майдандал, Шегъ Абас хтана к)анзавай куь-чейриз. Низ чида адаз вуч фикир авайт)а? Залум касди вичин ламраллаз къвезвай гъар са касдиз (Шагъ Абас къаршиламяшиз) пул гузвай къван! Пачагъдин хазинадай! Низ къвез к)ан жедач? Атана, пул къачуна, акъахна ламрал жуван, къаршиламишна па-чагърин пачагъ, къачуна жуваз к)ани-так)андини, акъахна ламрал, элкъвена хъша жуван к)вализ! Низ к)ан жедач? Вуж я рази те-жедайди? Анжах ахмакъ!

Гъак) хъайила, ламран къимет хъана садлагъана багъа. Бал-к)андилай лам хъана багъа. Вучиз ят)ани, балк)анар, девеяр ви-ридан рик)елай алатнава. Садазни абурун т)вар къаз к)анзамач. Шагъ Абас хтана к)андай куьчярни, дворецдин вилик квай ч)ехи майданни ац)анва ламарай. Ваз ина таквадай жинс! Таквад) ра-нг! Гъил алтадзава ламарилай! Тавазвилерзава ламариз! Шагъ Абас сагъ хъайи йикъалай инихъ ламариз икрамзава инсанри.

Куьчейриз гамар эк)янава. Яд хъченва. Руг къенва. И падни, а падни—ламар! Жерге-жерге! Виридалайни вилик—лацу жинс. Са къве виш. Ибур Эрдебилдин жинсер я. Инал алай рахунар и жин-синин алакунрикай я. Бажарат)лувилерикай я. Ислягъвилерикай. Пар ялуникай я. Михъивилерикай я. Иналлай инсанри балк)анриз нянетзава. Сив сиве туна. Балк)анар? Чпелай вагъши гъайвакар авайди туш! Тергна к)анзавай гъайванар я. Къелет хъана чун, абу-руз гъуьрметдай вахтара.

Ибурун гуьгъуьна, Эрдебилдин жинсинин гуьгъуьна Мазанде-рендин жинс акъвазнава. Руфунар лацу, къвалар ч)улав. Аск)ан жинс я. Абурун гуьгъуьна—фирийрикайни тумарикай куркурар куьрснавай Гильяндин жинс! Абурун гуьгъуьнани Хузистандин, Мик-рандин, Гъамадандин, Кербеладин жинсер... Гъар са жинс муькуь жинсин'илай са квелди ят)ани тафаватлу я. Фири, япар, тум, юкъ-

ван син, къвалар, кIзачерал къакъанвал ва я аскIанвал, къилихар, ван гъар жинсичин сахI.э я.

Бирдаи инсанрини, ламарини вирида санал гъарайна. Ибуруа ван ирмд цаварнз хкаж хъана. Вич лугъумир, виридалайни вилик" жергсдпз атана, виридалайни вилик пачагърин пачагъ къаршила-йншиз Ать Ассуф атанва къван! Ам башламишна вирида алхиш-ламишиз Тек атанвач. Ада вичин женнетдин гъайванар (гъакъи-кънягъатда лацу ламар) вичелайни вилик акъвазарнава женетдин: мала'-'кар (гъакъикъатда маймунар) ламарин юкъвал акъвазнава. Гуъземчшзава. Шагъ Абас. Аль Ассуфан ламарални, маймунрал-ли парталар ала Махсусбур. Ламарни маймунарни рангламиш-нава, эвянава ЦалцIамарнава.

Аль Ассуф эл-жемятдихъ элкъвена, виридаз ван жедайвал, ада вчри къуватдивди гъарайна:

—Чи чилерин рагъ, чи цаварин нур, чи пачагърин пачагъ вич ламраллаз хкведайла, чнани ам гъа икI, ламараллаз къаршила-мишдайла, адан рик! шад жеда, адаз чаз вич кIани къадар чир жеда. ГъакI хъайила, пачагърин пачагъ мукъва жедайла, ам алхишламиша, эй стхяр! Гележегда куън, куъ балаяр зурбч бях-тарив агакъдайди за квез къе амаз хабар гузва. Яшамиш хъуй чи пачагърич пачагъ Шагъ Абас'

— Шагъ Абас! Шагъ Абас! Шагъ Абас!—гъарайна виш агъзур касди.

Са арадилаи шегъердин а къилий. рехъ элкъвей чкадилаи, Шагъ Абас вич пайда хъана. Аскеррин юкъва аваз. Шагъ Абас Гъасанан гъашари ламралла. Чир жезмач Гъасанан лам. К/ъветре хъиз кам къачузва ада.

— Тап-туп! Тап-туп! Тап-туп!

Аль Ассуф фена пачагъдин вилик Яна вичин балабан. Чал чирнавай ламарни маймунар акъатна вилик, къуълерна ибуру Шагъ Абасаз. Икрамна. Къилинбацарна... Аль Ассуфа виридаз ван жедайвал гъарайзава:

— Чи цаварин нур! Чи чилерин рагъ! Чи къисметрин аллагъ! Чи пачагърин пачагъ, вун хвашгелди! Яшамишрай чи пачагъ Шагъ Абас! Виридалайни адалатлу, виридалайни илимлу, виридалайни гъахълу, виридалайни жумарт, чан аламаз вич женнетэгъли тир чи пачагъ Шагъ Абас яшамишрай! Гъуррраа-а-а!

— Гъурраа-а!— гъарайзава вири халкъди.— Яшамишрай Шагъ Абас, гъурраа-а! Виридалайни адалатлу, виридалайни гъахълу, виридалайни камаллу, виридалайни регъимлу Шагъ Абас яшамиш рай!

— Яшамишрай Шагъ Абас! Виридалайни адалатлу, виридалай ни жумарт, виридалайни камаллу, виридалайни инсанперес чи Шагъ Абас яшамишрай! Гъуррраа-а-а!

— Гъуррраа-а!

j Виш агъз>р сес хкаж жезва ирид цавариз. Вири дуъньядиз , *чикIизва и сесер. Къуд патахъ.

Шагъ Абасан чина рагъ куькIвенва. Шагъ Абасалаи бахтавар ^лачагъ и дуъньядал хъанач ва хъжедач! Бее-ес, гъакI къаршила-мишзава ам вичин эл-жемятди. Ада и кар гуъземшначир.

Язава далдамар! Язава зуърнеяр! Виш-виш касди. ЭкъечIна-ва бегъем са агъзур кас къуълериш! Са агъзур касди, вирида са-'нал илигнава манирал! Им мус хъайи кар я? Са вахтундани. Им гъина хъайи кар я? Санани. Анжах гила, Шагъ Абас патал авун-вай кар я. Ни? Аль Ассуфа.

Шагъ Абасаз вичин уьлкве икъван бахтавар яз мус акунай? •Са чIавузни. Гъи пачагъдиз вичин агъалийриш вич икъван кIани тир-ди акуна? Са пачагъдизни. Тек са Шагъ Абасаз.

Шагъ Абасан къил>елни куьпчи Гъасанан ламран къилел цуьк-^вер къвазва. Лам цуькверин кIаникай аквазмач. ! Аль Ассуфа гъилин ишара авурла, са шумуд агъзур инсан ак-«заз-акваз яваш жезва. Аль Ассуфаз рахаз кIганзава. . . — Эй пачагърин пачагъ! Дуъньядин илнмрин, камаллувилерин нурлу гъед! Чи гъар са касдин къисметдин аллагъ! Къенин йикъал-ди, мусурман дуъньядин тарнхда аллагъдин вилик валаи уьзуьагъ лнсан хъанатIа? Хъанач! Вун, пачагърин пачагъ, цавараллай аллагъ шагъид я, пуд сеферда фена хтана, къуй аллагъди ви са югъ уьмуьрдикай са йис авурай!

— Ами-и-инь! Ами-и-инь! Амий-и-инь!— ван гъатзава цавара.

—Виридалайни адалатлу, виридалайни камаллу, виридалай-ни регъимлу, виридалайни жумарт, чи пачагърин пачагъ Шагъ Абас яшамишрай!

— Вчш агъзур йисуз яшамишрай!

— Гъурраа-а! Гъуррр-а! Гъуррр-а!

Датдам-зуърнедин ван цаварилаи алачъзава. Ирид цаварилаи Налугъуди, къе вири дуънья гъа и сесераи ацIанва. Яб гузвани?

— Яшамиш хъуй чи цаварин нур! Яшамиш (ъуй чи чилерин рагъ!

— Яшамиш хъуй пачагърин пачагъ Шагъ Абас!

— Иран махлукъатдпн чIехи буба, Шагъ Абас яшамиш хъуй!

— Гъу рраа-а!

Вяри вилайтрай атанва, стха. Гъар вилайтдай са десте. Абурун арада гъатта къуьзуьбурни, аяларни ава. Хорасан, Исфагъан, Кер-бела, Хузистан, Микран, Табаристан, Эрдеииль, Гъамадан, Меш-гъеди, Гильян, Мазандерен, Тебриз,.. вири, вири вилайтрай! Вирини jбiiКi атангатГа, чизвани? Ламараллаз! Гъар са кас вичин дамрал акъзхнл. Рангар яна. Безетмишна. Эхъ, ламар. Гъатта куьпчия.рни, гъамамчиярни, гъамбаларни, пинечиярни, неъшехурарни, къумарба-зарни."". Ина таквадай кас авач. Виридани манидал илигнава. Ви-риних>уьрезва. Вирини бахтавар я. Вуч я, вуч туш, гъеъ-гъеъсгъеъ,

Шагь Абас ламраллаз Гьяждал фена хтанва! Аль Ассуфа суйгьюур-да тунвайбур туш, ни лугьуда?

К'илиг гила, ахла вуч жезват]а.

Гья и жуьре хкана Шагь Абас вичин дворецдиз.

Пуд юкьюзни пуд йифиз сувар хъана.

Шагь Абасан кефиярни лап кьум<бар я.

Гьякьван адаз Аль Ассуф бегенмиш хъанва. Ам вични, адан к'валахарни. Ибу.р мегер Шагь Абасан везир-векилдила алакь-дай к'валахар яни? Кье гаф дуьз рахаз тежедай, шаз кьенвай кьиф хьтин везирд-илай ихьтин к'валахар?

Векилдивай гена са кье гаф рахаз жеда.

Шагь Абас патал адан дворецда аватIа са кас ава, амни Аль Ассуф я.

Гья и йикъарилай башламшина уьлкведа чIехи дегишвилер кьиле фена. Шагь Абас Гьяджилай хтай йикъарилай, лугузва за. Эвелни-эвел вири уьлкведа авай ламарин кьнсмедти нур гана. Абур гьякьикъатда пак гьяйванар я, лагъана пачагьдин фарман акъатна. АкI хъайила, абуруз икрам, авуна кIанда. Дуьз я. Пачагьдин фарман акъатайла, в^чиз ийидач? ГьякI хъайила, башламишна ламар чуьхуьз. Гьямамра. Запундай ягъиз. Ламарин кикер ат!уз, кIвачел гуьлуьтар. кIвачин кьапар алукиз, пIузарриз ранг ягъиз, фирияр эвягъиз, тумарик курк\рар кутIуниз... Жува яд хъавзвай кьапунай ламаризни яд гуз, жува хуьрек незвай кьапунай ламаривни хуьрек нез гуз... Ламар кьилдин утагъда хуьз.

Гила абурун анжач тарифдин девир башламиш хъана. Яраб эл-жемьтдин вилер икьзан чIавалди буьркьюь вучиз хъанатIа?

Гила виридаз малум хъана:

Сад лагъайди: ламар хуьн регъят я. ужуз акъвазвава.

Кьвед лагъайдч: ламар пара ислягъ я. КIвалин гьяйванар я.

Пуд лагъайди: ламарилай пачагъди харж кьачузвач.

Кьуд лагъайди: икьван чIавалди ламарикай гьамиша пис га-фар рахаз хъана, гила ачътин гаф рахадай касдиз жаза гуда.

Вад лагъайди: ллмрал гьатта пар эцигизни, авудизни регъят я.

Ругуд лагъайди: са балкIан ва я са деве хуьнилай вад лам хуьн гьикьван регъят я! Амма икьван чIавалди и кар садан кьилизни атанач. Вучиз атаначIа?

Ирид лагъайдай: ламарни деведин кIалубар гекъига. Деведихъ са дуьз чка кьванни авани? Вири—какур: кьил, кIвач, гардан, юкь, хур... вири какур-какур—бегьем тум ни авачир, бегьем япарни авачир, ихьтин гьяйван гьаятда гьикI лагъана хуьзвайди я?

БалкIанарни гьякI я. Югъди-йифди нез, я кIвал чидачир, я хайибур чидачир, гьамиша кьилел са кас акъвазна кIандай ахътин гьяйвандикай хвена вучзава? Бегьем сесни авач. Са ламран сес кьанни цIуд балкIандин сесинилаи гужлу я.

Вири махлукъатда девейрни балкIанар акваз-такваз квахъна.

Са кье йисалай абур хиялдайни акъатна. Яргъал уьлквейрай атай са сиягъатчидив деве ва балкIан гвайди акурла, ам кIвалин мукьюа агуддачир, лугьуда. Гьич хуьруьзни ахъайдачир. Къадай. Б-е-е-ес! Гьар са тарихдиз вичин къайда-къанун ава. Аль Ассуфа вири дегишнавай. Деведикай, балкIандикай гаф рахун айиб тир... Айибки яз гьисабдай, жазани гуникай кичГедай. Инсанар я, ага-кьарда чIехибурув, ахпа вуна жаваб гуда. Эгер вуна балкIанриз, девейриз майилзаватIа, им акI лагъай чIал я хьи, яни вуна, жен-нетдин малаикриз (гьякьикъатда ламариз) нифретзава. ГьякI хъайила, гьеле шаркIунтI ламран руфуна амаз, иеси адаз гудай тIварцIи'хъ кьекъез жезва. Гьихьтин тIварар гунин адет гьат-навай! О-е-е! Каинатдин сергъатра ван ийидай тIварар! Осирнус! Ормуз! Заратуштра! Зевс! Юпитер! Олимп! Кир! Дарий! Эхъ, эхъ! ШаркI)нтIрал гьахьтин тIварар эцигзавай.

Ламарин фирияр атI)н, тум атIун кьадагъа тир. Гунагъ жеда. Ламран фири ва я тум атIайди, тум вич ваь, тумунин чIарар, зинданда твазвай. Са шумуд йисуз. Анай кьулухъ я хкведа вун, я хкзедзч. Рекьиде вун гья знданда. Ламран тумунин вад чIарчIиз кнл-Iгла. Уьмчър пуч жеда Низ чиде шумд касдин \ьмуьр пуч хъанатIа? Гьахьтнн кIвалаар хъана, стха. Яб гузвани? Яб це. Ах-па лугьун за ваз, ламарин акунарни кваз, тIебиатни кваз дегиш жезвай. Яраб чпиз ийнзвай тавазвилер, гьюьрметар аквазвайтIа, аннамишзавайтIа! Низ чиде? Аб}рун кьилих, гьикI лугьур кьван я, ацукьун кьарагун залан хъанвай. Эхъ, эхъ, чпин кьимет чир хъанвай. Кьчл тик кьазвай.

Маса уьлкведай атай деве ва я балкIан саймкшни ийизмачир. Бе-ес! Такабурлу хъанвай.

Чир хуьхъ: ви абур, ви ахлакь вав эгечГуьилай аслу я. Пис згечГда вав—писдиз аквада вун, ви хъсан жигъетарни, акунарни квахъда, хъсандиз эгечIда вав—ви чина ранг, нур жеда, ви къа-цIай чкаярни михьи жеда. Яваш-яваш Аквада ваз, са кIалубсуз-дакай иер, кьегьал са кас хъана.

Гья икI алатиз фена йисар. Вири Шагь Абасалай рази тир. Шагь Абасани Аль Асс>фа гьил гьилияй ахъайдачир. Налугью-дп, ибут санал хана, санал чIехи хъайибур я. Гьякьван сад садаз кIани. Гьякьван сад садалай рази. Кье беден ава ибурухъ, са рикI.

И й ;сар, мумкин я, Шагь Абасан уьмуьрда виридалайнп ширин, зиридалайни бахтатар йпсар хъана. Вири кIвалахар Аль Ассуфан гьиле авай, Шагь Абаса дуьньядикай леззет хкудзавай. Уьлкве ндара ийизвайди Аль Ассуф тир.

Амма са кар гьахъ я: нарази инсанар уьлкведа пара авай, лугьуда, амма абурувай ван-сес акъудиз жезвачир. Абуруз кнчIезвай. Виликан Шагь Абас, виликан идара авунар амачир.

Гъа икI са шумуд йис мадни алатайла, йиферйкай'са йиф» Шагъ Абас къудгъун хъана ахварай аватда. КилигайтГа—йифен къулар я...

5. АЖАЛ

Ацукъна Шагъ Абас месел. Къил къуна, къве гъиливни. Шехъ-зава Шагъ Абас.

— Им вуч ахвар тир,эй аллагъ, вуна заз къалурайди?

Ахварай Шагъ Абас хъфенвай вичин лап жегъих вахта<риз. Сад-ра Шнрван шагъдч адаз са лацу гурцIул багъишной. Къуьнерал лувар алай. Чулав пурар алай. Вири гурцIулрин арада 'чехи хъайила, вири кицкрин арада виридалайни къуватлу, виридалайни жуьрэтлу, виридалайни зирек гурцIул.

Гила,"икъван йисар алатайла, Шагъ Абасаз ахварай гъа гурцIул йк)на. Вични гъикI акуна? О-о-о, фикирдайла, Шагъ Абасан чIарар риб-риб хъана. О-о-о/аллагъ! Шагъ Абасакай гъа гуриIул жедай, гъа гурцIулдикай Шагъ Абас. Ахварай.

Шехъна Шагъ Абас месил юкъвал. Им вуч ахвар хъуй, эй аллагъ? Зун ламраллаз Гъаждал фена хганвай инсан я, зун ай вилик узъуагъ я, амма в>на заз къалурзавайди им вуч ахвар хъурай?

Вучдз? Аль Ассуфаз ихтилатдани? Мез гъикI къведа? РикIи рикI нез амухъна Шагъ Абас.

Са шумуд югъ ататда. Бирдан йифен къулариз ам мадни къудгъунна ахварай аватда. Иланди кIасайди хъиз. Са къадар чIавалди в>ч вичел къведач. Аватна гъа икI ахварай, мадни ацукъда ам месел. Къве гъиливди вичин къил къуна. Галтад жез. Мурмуриз.

— Зун ваз къурбанд хъурай, эй аллагъ! Зун ви виик къелди батIул я? Ибур вуч ахварар я, в}на заз къалурзавайди? Ваз Заз вуч лугъуз кIанзава?

Вучрай язух Шагъ Абаса? Шехъда Шагъ Абас мадни. Аль Ассуфавай хабар къадани? Адаз ихътин ахварар гъикI ахъайда? ГъикI лугъуда? Закай, Шагъ Абасакай эвел гурцIул хъанвай, гила балкIан хъанвай. Идан мана вуч хъурай? Аль Ассуфаз ихътин ахварар гъикI ахъайда?

И ахварди, вичикай балкIан хъана акур ахварди, Шагъ Абас михъиз агажна. Лацу Пеленг кицIни къвалив гваз, абур гъуьрче авай, акъазвай Шагъ Абаса къирмажар... Акъур-акъур чкадакI ялав акъатзавай, акъур-акъур чка кузвай, Шагъ Абасан нефес-нефесдив къевезвачир, гъа арада, михъиз ял къуна, ярх хъайила, ам ахварай аватнавай...

И сеферни ацукъна Шагъ Абас месин юкъвал. Низ ахъайда ах-

вар? Везир-векилдиз? Къведни ахмакъар я. Герек туш, пака вири шегъердиз чкIида, виридан рахун гъа и ахваррикай жеда.

Гъа икI са пуд йиф мадни алатна. Шем хъиз, цIразва Шагъ Абас.

Пуд лагъай йифен къулариз Шагъ Абас мадни къудгъун ^ана. Мадни иланди кIасайди хъиз. Гила Шагъ Абасаз пуд лагъай ахвар ахуна. Гила ахварай Шагъ Абасакай деве хънвай. Деве... Шагъ Абас аку, деве аку... Ибур вуч ахварар хъурай?

Гила гъат хъийида Шагъ Абас месе. Начагъ хъжеда.

Эвериз гуда Шагъ Абаса Махл^къатдин Магъир Лукъмандиз, Аль Ассуфаз. Атана Аль Ассуф. Яна пел чилиз, тум цавуз, ада Шагъ Абасан кIвачериз темен гуда. Гагъ пел агажиз, гагъ рацIамар хкажиз, гагъ къил юзуриз, гагъ алапат жез, яб гуда Аль Ассуфа.

— Эй пачагърин пачагъ,— лугъуда ада гъамиша хъиз.— Эй чи чилерил рать! Чи цаварин нур! Эй и дуьньядал виридалайни ада-латлу, виридалайни камаллу, виридалайни ж>март, виридалайни гъахълу Шагъ Абас! И зи чанни вун патал къурбанд ппиз зун гъазур я. И ахваррин манаяр чирун патал, гъетер авай йифиз садра цавуз килигун герек я, гъа цававай гъетериз килигна, за ваз абурун мана лугъуда. Гъар са ахвардин мана къилди. Аллагъди (къур банд хъурай чун вичиз) пачагърин пачагъдин уьмуьр яргъи авурай, ахъван рикIиз азиат гун кутугнавач, гъич са затIни жеч. РикI чIехиз яхъ. Гъчч са ахварни такур гъисаб ая.

ИкI лагъана, Аль Ассуф къулу-къулухъ утагъдай экъечIа. Алчахди виликдай Шагъ Абасан кукIушдиз, цIвелериз тIуш гудай, адаз регъат ийидай, гила гъа карни ийизмачир. Гъа карни авун кутугнавачиз аквазвай. Аквазвани, гъихъин инсанар авайди ятIа! Яб це. Яб гузвани вуна?

Шагъ Абас амукъда алкIана вичин месел. Юаз тежез. Цава гъетер авай йиф мус жедатIа низ чида? Шагъ Абасан ял къазва, амма патав къведай касни авач. Пака йифиз адан гъал лап пис жеда.

Гъисса Шагъ Абаса: эхирзаман жезва. Атанва. Адав Ажал агатзава. И утагъда Ажал ава. Гъисса Шагъ Абаса.

— Заз вун аквазвач,— кушкушна Шагъ Абаса,— амма вун гъа инрал алайди заз чизва.

Ажал атайла, адан вилик вири ажуз я. Пачагърин пачагъни пагълпванрин пагълливанни, лап вун ирид цаварилай лув гудай хва \ъанатIани, Ажал атайла, вун адалай ажуз жеда.

Атанва къван Шагъ Абасан патав Ажал, амма гъелелчг вич къалурзавач къван. Килигзава ам пачагъдин гъалдиз. Адаз акваз-ва, Шагъ Абасаз вич атанвайди чир хъанва, ятIани ихътин кIвалахра сабурлу хъана кIанда. Гъикъван хъайитIани вун са вечерен, са цIегърен патав атанвач, вун пачагъдин—Шагъ Абасан патав атан-

ва. Сабурлу хъухъ, килига, аку ада вун гьикI къабулзаватГа, ахпа рахух...

Ажалдихъни вичин меденивал ава.

Пачагъар йикъа сад рекъизвач.

Вичин Шагъ Абас хътин пачагъар. Ахътин пачагъдив мукъаят-даказ эгечIна кIанда. Ахтармишунривди. Аку, чира, эхиримжи сят этайла, и пачагъди вич гьикI тухузва? Вучиз икI тухузва? Адаз квехъай кичIезватIа. Адаз куьн язух къвезватIа. Куьн гъайиф къвезватIа... Вири чирна кIанда. ГъакI хъайила, атана, тарпна, къахчуна чан, хъфена жедач. Идаз вуч лугъуз кIан жеда? Вуч лугъуз кIан жедач? Идан рикГел вуч къведа, вуч къведач? Идан эхиримжи м'рад-эрзиман вуч жеда, вуч жедач?.. Эхиримжи сят алу-къайла, им нин, куьн къайтъуда жеда?.. Идан эхиримжи гаф вуч жеда? Ам ада низ лугъуда?..

ГъакI хъайила, дугъриданни, Ажал и кIвале ава, ам иниз атанва, амма вич къалур тавуна, ван акъуд тавуна, секиндиз, килигзава зм Шагъ Абасаз.

Шагъ Абасни лапаг туш. Адани и кар, за лугъузва хъи, гьисснава. Вучиз лагъайтIа, адан нефес, ял къазва. Шагъ Абасавай гъатта гъарайна са низ ятIани эверизни жеэмач. Вичин хайи велед авачир пачагъ я. Хъана вучда ихътин пачагъдикай? Рекъидайла, начагъ чIавуз ваз килигдай кас тахъайла... Адаз эвериз кIанзава. Лап гъарайиз кIанзава, амма сес акъатзавач. Гуж агакъзавач. Аламатар! Виш агъзур къушун ихтиярда авай пачагъ аку, рекъидайла къвалалас кас гъач. И чIехи уьлкве идан лукIар я, амма рекъидайла, атана гъил хъадай кас ава'ч. Вад виш *паб* ава, вирини дуьньядин гуьзелар... Амма гъар сад вичин утагъда ксанва.

— У-у-ф, эй вафасуз дуьнья, — рахана Шагъ Абас вич вичикди. — Вай къил акъудна куьтягъиз жедач хъи... Ви сирерай нин къил гкъатна? Ажал! — сес акъат тийиз, гъарайна ада. — Инсаф ая, эй, Ажал! Заз вун инал атанвайди чизва. Инсаф ая...

Ажалдиз инсаф чизвани? Ажал инсафсуз я. Амма лагъана кIанда ам адалатлу я. Ам гъахъ я.

Ажал виридаз чизвани?

Ажал виридаз са виляй килигзава. Адаз пачагърин пачагъни сад я, къекъверагни. Арифдаррин арифдарни сад я, гъакIан са аялни. Гужлу пагъливанни, зайиф ва набуд инсанни.

— Гъаа-а-аз>р хъухъ, Шагъ Абас, — «рахана ам. — Ваз чизва, зун атанва. Ван хъанани?

— Агъ, залум, — рахана Шагъ Абас вич вичикди, адан вилерилай накъвар алахъна... — Эй мирвет, инсаф течир кас, заз ви ван хъанза. Заз вун аквазва...

— Аллагъдин буйругъ я, — лагъана Ажалди. — Зи буржи къилиз акъудун я. Виридан къилел къвезвай кар я, гъазур хъухъ.

Мадии нефес къуна Шагъ Абасан. Ахпа ам зурзана. Пеш хъиз.

Гарпл й/л ай. Вллери цIарцIар гуз, ада вичин сесиналди хабар къуна:

Зп ччнрмжи сят яни?

— Ваз аквазва хъи.

— Эп Ажал...

— Jnib.

— Зп \a.4Нияяр вири ваз...

— Вуч, вуч?

— Зи \азинаяр вири ваз...

Ажал хъуьрена.

— Ха шмая-яр... Зи куьз я абур?

— Вад ниш паб... Вирини дуьньядин гуьзелрин гуьзелар... Къачу жуваз...

— Заи я ви папар герек туш, заз я ви хазинаяр герек туш... Вучиз вуна абур заз гузва?

— Зал са йис уьмуьр, вири ваз хъурай...

— А кIвалахар чи дуьньяда чидай кIвалахар туш, абур ви пачагълугъда адет хъанвай кIвалахар я...

— Алад, са маса касдин патав вач.

— Вун Шагъ Абас яни?

• Я •

— Заз вун герек я, маса кас герек туш.

— Начагъбур параа-а!

— ЯтIани исятда ви нубат я.

— Зун тIвар-ван авай пачагъ я, эй Ажал.

Ажалдик мадни хъуьруьн акатна.

— Чаз вири сад я.

— Эй Ажал, и дуьньядал акъЕан бахтсуз инсанар ала, абур чпин уьмуьрдикай икрагъ хъанва, абур туна, вун зи патав атун кутнавани? Им гъагъ яни?

— Вуна яргъияр мийир! Гагъ вуна заз хазинаяр теклифзава, гагъ вуна заз гуьзел папар теклифзава, гагъ маса инсанар теклифзава... Вун <базардал алани? Вуна захъ галаз алверзавани? Им вуч адет я? Ихътин пачагърин... Заз маса касдин ваъ, анжах Шагъ Абасан чан герек я.

— Вучиз анжах Шагъ Абасан?

— Вучиз лагъайтIа адан эхиримжи сят алукуьнава.

Шехъна Шагъ Абас.

— Эй Ажал, вири пачагъарни, вири лукъманарни, вири арифдарарни ви вилик ажуз я. И эхиримжи сят алукуьайла заз вавай са кар чириз кIандай. Недай са кIус фу авачир, ксудай са чка ава чир къекъвераг виш йисуз яшамаш жезва, амма зун хътин пачагърин пачагъ... Им бес гъахъ яни? Вун, абур туна, зл патав къвезва...

— Кар анал ала хъи, Шагъ Абас, заз куь арада са тафаватни

азач Гьар садаз вичин эхкримжи сят ава, гьа сят алукуьайла, за чан къахчузва...

— Инсаф, адалат чидач ваз...

— Гьогь! АкI хьаначиртIа, низ чида, куьне вучдайтIа...

— Эй Ажал, залай адалатлу, залай камаллу, залай регьимлу, залай жумарт пачагь, инсан и дуьньядал гьеле...

— Гьеь-гьеь-гьеь!—хьуьрена Ажал ван алаз.— Валаа-ай? Абур ни акьуднавай гафар ятIа чидани ваз? Абур ялтахри лагьанвай буш гафар я! Вун гьа гафаривди абуру маса къачуна, ви кьил элкьуьрна, эй язух... Кесиб-фугьарадивай хабар къуртIа, ада ада латлу кас ваз ваь, заз лугьуда. Чир хьухь.

— Ваз вучиз лугьуда, эй Ажал?

— Вучиз лагьайтIа, зун инсанриз гьамиша са виляй килигзава. Заз абурун дережаяр, вар-девлет герек туш Заз тIветIни, филни, пачагьни, пепени... вири сад я. Абуруз гьар садаз вичин уьмуьр ганва...

— Гьам дуьз туш ман... ГьакIан са пехьрез пачагьдилай пара уьмуьр гузва...

— Вун чи вилерай пачагь туш... Гила вуна заз жаваб це: вуна и дуьньядал тIимил кеф чIугунани?

— Ваь.

— Бес вун вучиз шехьзава?

— Вил атуIдач. Вил тух жедач...

— АтIана кIанда. ФитIинна-фитIинна дуьнья, гила шехьзава...

— Муьгьлет це, эй Ажал.

— Муьгьлет за ваз гудач, амма са куьруь ихтилат за вахь га-лаз ийида. Рази яни?

Шагь Абаса кьил юзуьрна.

— Ваз и д'ьньядал вуч кIан хьанатIа, вуна авуна. Авунани?

— Авуна.

— Вуна лугьузва, вахь хазинаяр ава, са шумуд виш гуьзелрин гуьзелар ава...

— Гьар сад ва виляятдай, са уьлкведай, са пачагьлугьдай.

— Ви вар-девлетдин сан-гьисаб авач, авани?

— Авач,— тестикуьна Шагь Абаса.

— Шумудни са йисара махлукьатди вирида ваз икрамна. Бес ви вил къванни и дуьньядикай тух тахьайла, бес нин вил тух хьурай, эй Шагь Абас? Гьа и суалдиз жаваб це.

Пара фикирна, тIимил фикирна, эхирни Шагь Абаса жаваб гана:

— Зун и эхиримжи сятда гьавурда акьурвал, абур, хазинаяр, гуьзелрин гуьзелар са куьнизни тушир къван. Зи эхиримжи сят алукуьайла, абурувай заз вуч ийиз жезва? Са затгни. Вучдай абурукай?

— Гье-е-ей, Шагь Абас,— лагьана Ажалди.— Абур авайди ту-

Bit и ни уьмуьр икъван ширин жедачир. Вуна ви уьмуьр-АН4 ННН»ТДвн. Заз чида...

- Ли Ажал, мадни са йис...

= Вн нпкъвари зи рикI хьуьтуьларзава. Чир хьухь, тек са кар ПйI ЙЛ шням паз муьгьлет гуз жеда.

— Ам п.мхьтин кар я?

Ал*н лугьуда: гьалалвал къачун. Анжах гьа и кар патал за-iiift НтI муьгьлет гуз жеда. Амай кIвалахар патал жедач. А хази-нинр ИИИЛП лугьун, гуьзел папар авайди лугьун... кутугнавач. Вич-НН т, Ажалдиз. Ваз абур вибур ятIа вуч чида?

- Вес абур нинбур я?

— Низ чпда нинбур ятIа? Зазнк чидач. Ви чиналлай нер, сив...

я. Вп бедендик квай гьилер, кIгвачер вибур я.. Амма хази-Ийир, дережаяр, машгьурвилер... Абур вибур туш... Садрани абу-рвлди Жув лмай инсанрилай виниз къамир.

— Вес зун пачагь тушни? Бес вири пачагьри гьакI ий,из-ПЧИ?

—Кье ви эхиримжи сят алукуьайла, ваз абурун герексузвал ШПИНИ? Вуна лагьанани: абур са куьнизни туширди чир хьана ПК.

— Дуьз я, лагьана. Ам гьакI яз я...

— Аку, гьалалвал къачун патал за ваз муьгьлет гуда. Гьалал-ч§л къачу. Хайибурувай, везир-векилривай, куьмекчийривай, лукIа-рНйА, иуьксрривай, чирхчирривай, зи рикI алай гьайванривай... ИНридивай.

— Гьа-агьаа-гьаа-айванривайни?— мез галкIана Шагь Абасан.

ЯI\XДIШ рикIел вичиз акур ахварар хтана.

— КичIе вучиз жезва? Вун чубан туш къван, са агьзур-къве агь-»V|j |ъайиан хвенвай... Пачагьдиз вичин рикI алай кицI тир, бал-»/иц тир гахьана жеч. Авани?

— У-у-уф, хьайиди я, гила гьшватIа, чпдач.

— Чира. Чирна, гьалалвал къачу.

Шмгь Лбас дерин хиялриз фена.

— З'и зи рикI алай са кицIни са балкIан авай... Гила абур сагь Ит'и, и.ипаватIа заз чидач... Абур заз ахварайни акуна... Гьабуру IУН Ки чрсурзава, эй Ажал.

— Гьабурувай вуна гьалалвал къач\н тавуртIа, и дуьнья амай Milan пун куз-хьукьваз жеда.. Заз чиз, а гьайванринни ви арада ей гьихьтин ятIани кар ава жеди...

— Зани гьакI фикирзава.

— АкI хьайила, ваз гьабуруни гьалалвал гун чарасуз я. Гьабу-НУНН, паз чидай къван инсанрини.

— Вири чидай къван-буру?

Ун.

— Ва! Заз абур гьик! аквада? Низ чида абур гьинаватIа?

на фу тУър, са герен рахунар хъайи... Виридавай... Гъа кар патал завай ваз муъглет гуз жеда.

— Ва-а! За акъван инсанар гъинай жагъурда?

— Жагъурмир: зи буржи лугъун я,—хъел атана

Ажалдиз.

— Гъикъван м^гълет гузва?

— Гъикъван жеда къван? Са югъ!

— Ва-а! Са югъ? Са югъ... — шехъна Шагъ Абас.

— Анжах са югъ,— векъидаказ лагъана Ажалди.

— Са югъ...

— Пачагърин пачагъ лугъуз, вун вуч нигънигъчи я? Им аку гъаГ Виридалайни, виридалайни, виридалайни... лугъуз. Гагъ шехъдай амалар ийиз, гагъ пашман амалар ийиз, гагъ гъуъжетар ийиз... Ваз вуч хъанва? Хъуътуъл чин къалурайла... Вуна гъалалвал къачу-дайла, килигда зун... Вазни чир жеда... Акван гъаКІ ятІа, гъаКІ туштІа...

— ГъикІ гъаКІ! туштІа, эй Ажал? Вун квекай рахазва?

— Виридалайни, виридалайни, виридалайни...

— Ваз гъадалди вуч лугъуз кІанзава?

— Вуна гъалалвал къачу, гъа чІавуз чир жеда ваз.

Шагъ Абасан хиялар яргъариз фенвай. Шагъ Абасан вил рекъи тухузвай, вучиз лагъайтІа, адаз вичиз акур ахварар, гъа акур жуь-реда рикІел хкиз кІанзавай. Лап куълуъ-шуълуъярни галаз.

— Хъсандиз фикир ая,— лагъана Ажалди.— Вуна атІай мецер, вуна акъудай къван вилер, вуна чІурай къван кІвалер, хара-пІа авур къван хуърер, шегъерар, и дуъньядилай терг авур къван тухумар... Вири рикІел хкваш! Гъабуру вирида ваз гъалалвал гана кІанда...

— А вуна лугъ:удай хътин адалатсузвилер за ав\рди т>ш, эй Ажал. Вун вучиз ахътин гафар рахазва? Заз халкъди гъамиша виридалайни адалатлу, виридалайни камаллу, виридалайни жумарг пачагъ лагъайди я...

— А бала'банар, зуърнеяр заз герек зуърне-балабанар туш... Абур ялтахи ви япара тур гафар я, эй язух! Гъалалвал къачудайла, ваз ви кІвалахар хъсандиз чир жеда... Хъсан хъана, лап гъа и эхиримжи юкъуз, эхиримжи сятда хъайитІани КУЪН ЧИ гъиле гъатзава... Гъайиф хъи, куъне и югъ къведайди, авайди рикІелай алудда, амма атаяла, башламишда шехъиз... Гъа икІ са югъ ваз! Гъа лалвал къачуз!

6. ЭХИРИМЖИ ЮГЪ

ГъикІ ятІани хабар жеда везир-векилдиз. Къваларив гвайбуруз виридаз. Бес Шагъ-Абас. пачагърин пачагъ, чандалла. Атана а*бур са-сад. Шагъ Абасан патав.

Чпин адалатлу пачагъдихъ галаз, чпин регъимлу ва жумарт пачагъ (ълнм> галаз, чпин камаллу ва дугъри пачагъдихъ галаз гъар « йД, \UMKiin я, эхиримжи сеферда гуъруъшмиш жезва.

Лии гъа и эхиримжи юкъузни, эхирижми сятдани гъардаз вич имлурт кІанзава. Шагъ Абасаз. Чалишмиш жезва. Къуй Шагъ Абасаі, пачагърин пачагъдиз, зун аку рай!

Муні текъвезвай кас авач. Вири сад садак какахънава. Чехидни, гъвечІидини. Са низам хуъдай, са акъуллу гаф, келима лугъудпй касни авач. Къваларив гвай сарсахбегарни министирар, маси шохп къллугърал алайбур, лукъманар, къаравушар, нуъкеріп, ашпазар, лукІар, дерлекар, дерзичияр, къабачияр, дасмалчияр, КІну'К'р чуъхуъдайбур, хинейар ядайбур, манияр лугъудайбур, эдеб-Чняр, философар, далдамчияр, зуърнечияр... вири «ІватІ хъанва, Виридалайни вилик Махлукъатдин Магъир Лукъман Аль Асс\ф акъ-ияшана.

Внирдан вилерила'й курум-курум накъвар алахъзава. Вири шехъ»^І »йиа. Вирида яйлухар акъ>диз накъвар мйхъзава.

Абурукай садазни Ажал аквазвач. Ажалдиз абур вири аквазва. Ажилдиз аб\рун гъар садан рикле вуч аватІани хабар я.

Шагъ Абас т^къдин месерал ала. Къизилдин къаравутдал. Ам туъкдин месерин, туъкдин хъуъцуъгандин къенез аватна, аквадач. Дуъа лагъайтІа, аквазвайди адан пел, нер, садни спелар я. Маса С! чкани. Спелар, дуъз лагъайтІа, крчар хъиз, хкаж хъанва. Рехи.

Гъар садахъ вичин хиялар ава. Гъатта дасмалчидихъни кваз. Гъатта Шагъ Абасан спелриз хине ядай устІардихъни кваз. Эхъ, рдинп кваз вичинни Шагъ Абасан арада хъайи са къве гаф рахун МІ и са кар, са дуъшуъш рикІел хкизва.

Алатат! Лап гъятар шиткидайдалай башламишна, лап везир-ЙРКИ.ІДИВ агакъна виридаз Шагъ Абас, пачагърин пачагъ, къена иЪинава ва вирини са кардал инанмиш я хъи, и Шагъ Абас исят-дн къейитГа, ам бахтатар жеда, адан дережа виниз жеда, ам вичин м\>аддив агакъда... Гъар сада гъа икІ фикирзава ва виридани, гаф шд анур хъиз, алакъдай къван гзаф накъвар авадарзава. Ва вирид« ирп и на.къвар Шагъ Абасаз акуна кІанзава...

КичІезва! Белки, кар я, рекъидач? Игътият хъсан кар я.

Уюнбазар! Садазни Ажал аквазвач! Ажалдиз абур вири акваз-иа, Ажал хъуърезвз.

Гъатта къабачини, ашпазни пачагърин пачагъ къинал шад я, «мма абурун гъиле вуч гъатзаватІа, чппзнн чизвач.

Къапар чуъхуъдайбур аку, гъамамчи аку—ибурни шад я. Амма вирида накъвар мйхъзава. Им адаз, ам идаз килигзава.

Ажалди вичи вичивай хабар къазва: «В\чиз ибурул икІ къве чин ВІагІа? Зегъметчи инсанар икІ туш. Хуъруън инсанар икІ туш. Вучи.І ибурухъ ма-рифат авачтІа? Вучиз ибурун марифат квахънатІа? Гъинал ва мус квахънатІа? Марифат, къанажагъ, намус авай, ми-

хъи рикI авай, ачух рикI авай гъич са касни авач. Икъван инсан-рин арада гъич са касни авач. Ингъе ваз пачагъдин дворец. Ала-мат!».

Бирдан Шагъ Абасан спелар юзана. Ахпа ам садлагъана къарагъна. Месел ацукъна. КIвал ацIай инсанар вири ам галайнихъ кат хъана. Гъарамзадар! Уюнбазар! Уьмуърлухди Шагъ Абас алдатмишай, къве чин алай алчахар!

Шагъ Абасаз и кардикай хабар авани? Авач! Гъич са хабарни.

Шагъ Абас исятдани абурухъ агъазва. Шагъ Абасаз аквазва, а кун вич са хажалаг я: накъвар аку вилерилай алахъзавай, накъвар аку! Ибуру рекъидачни чпи чеб? Ибурувай и дерт-хажалаг гъикI эхиз жеда? Ибур\з з\н кIани къадар аку тIун! За квез вуч ийин? Заз мегер квевай къакъатиз кIандайни? Заз мегер и д\ънья-дилай физ кIандайни? Гъич садрани фикирначир. Шагъдиз гъахътин фикирар ийидай вахтар авайни? Шагъдин къилиз гъахътин фикирар къезвайни? Адаз вич мидаим хъиз тир. Уьмуърни. Пачагъвални!... Амма инсафс>з Ажал атана... Гила ам лукI я, Ажал адан агъа!

Гила Шагъ Абасани, гъар са фугъаради хъиз, Ажалдин вилик жаваб гузва.

Гила Ажалди Шагъ Абасан с)д-дуван ийида. Гъа и эхиримжи юкъуз, эхиримжи сятда вун гъихътин инсан хъанатIа чирда. Ажалди. Шагъ Абас, Шагъ Абас... Садрани къенин югъ авайди рикIел татай Шагъ Абас .. Эхиримжи сятда халис имтигъан жедайди чир тахъай Шагъ Абас... Гъам низ чизва? Гъам нин рикIел къезва? И сят авачир вуж ава?

— У-у-уф, ай аман, — суза авуна Шагъ Абаса. — Спелрив а така-бурвал гумач, абур къежей цIакулар хъиз, хъанва. — У-у-уф, ай аман, ай аллатъ, эхиримжи сят, вун къекъверагар патални, пачагъар патални сар тирди ни лугъудай? Низ чидай? У-ууф-ф, ай аллагъ, я зун жегъеннемдин цIун юкъва куз жеда, ялавра... Я зун малаикри чпин лувараллаз женнетдиз тухуда... У-уф, заз аквазва, куьн дердини кузва, за вуч ийин? У-у-уф, ай аллагъ... Аллагъдин буйругъ я, мад и дуьньядал заз к\ън, квезни зун ахквадач ..

— Ва-а-а-ай, Шагъ Абас! — ван хкажна Аль Ассуфа.

Адан оес вирида тикрарна:

— Вай, Шагъ Абас! Ва-а-ай, Шагъ Абас! Ва-а-ай! Вун амачир дуьнья чазни герек туш! Чунни вахъ галаз къведа! Ва-а-ай!

— Чалай, ай аллагъ, у-у-уф... Аслу туш... Гъа халкъ авурда гъа-низ хутахзава...

— Вай, Шагъ Абас, Шагъ Абас! Ва-а-ай, ва-а-ай!

Шагъ Абас эхиримжи сятда вич вичел хтана. Ам камаллудаказ рахаз башламишна:

— Аллагъ-таалади ч\ч акI халкъ авунва хъи, чун къве дуьньяда яшамиш жезва. Эвел и дуьньяда, аяпа а эхиратда. И дуьндилай

и думъиднч иеинки сада садан, гъатта цекврен, тIветIренни хатур Чилий ИИНяр авач. Амма чавай гъамиша а къанун хуьз жезвач, и Ни ii'i.'iMiі, Iааладин вилик батIул жезва. Гъа и кар сеbeb яз, чун н туумъиднлай а дуьньядиз хъфидайла, чна чи хайибурувай, мукъчрумьI, чахъ галаз алакъалу хъайи вири инсанривай гъалалвал » ■ 'iV'iifl kIпнзава...

Ни-а-лй, Шагъ Абаа-а-ас! Ва-а-а-ай! Ва-а-а-ай!

- Вун амачир дуьньядикай чна вучзава? Ва-а-ай, ва-а-а-ай!

Цворецдмн цлар юзана. Гила вирида сив сиве туна гъарайзава.

Шйгъ Абаса абур секинарна. Гъилин ишаралди.

И дуьньядал чун вири мугъманар я, — лагъана Шагъ Абаса. — П пир і бар са инсандиз адан эхиримжи сят алукуайла, чир жеда. М и и вахтунда адан къилиз а фикир къведач. Иллаки чи, пачагъ-къшм ахътин фикир эсиллагъ къведач. Лап ви патав Ажал далди. У-уф, ай аман! Я аллагъ, я ребби! Им вуч затI я, уьмуър 'vi? Гана, къалурна, сада лезетар хкудна, муькуьда азабар чIу-• I, й^па хкахъна, шем хъиз, туьхвена, физва! Уьмуър... Вуч ин-і |'"у. IДаказ туькIуьрнавачни и уьмуър?

Вн-ай, Шагъ Абас! Шагъ Абаа-а-а-ас!

- В)и хътин пак инсан фейи дуьньядикай вучда, Шагъ Абас?

- Г>рбатур хъуй ахътин дуьнья, Шагъ Абас, Шагъ Абас!

- Эй пачагърин пачагъ, эй чи чилерин рагъ! Эй чи чилерин чип! Эй чи чилерин кIубанвал, гуьзелвал! Эй чи цаварин нур!

KiifIT хъана, Аль Ассуфа Шагъ Абасан яргъандиз теменар га«а: — Книнатдин эхир жеда, Рагъ хкахъда цаваравай! Вун ама-ЧНИ чн чилерал, Шагъ Абас! Къуй ви чкадал зун тухурай а дуьнья-ии, ная адлагъли мидаим яз уьмуър гурай, Шагъ Абас!

— АкI жедач, эй дуст, — лагъана Шагъ Абаса. — Эй чи Мадлу-ИЫТДПН Лукъманрин Лукъман, арифрин ариф! АкI жедач, ваз чиз-4I, Къуьзуь хъанва зун...

— Чун вири тухурай и дуьндилай, тек са вун турай, — лагъан| Аль Ассуфа.

— Исятда куьне вирида заз са-сада гъалалвал це, — лагъана Шигъ Абаса. — Эгер зи патай квез са нагъа-къанвал, инсафсузвал, РЪРХъсувал хъанатIа, куьне а кар заз багъишламиша.

— Иа-а-ай, чан Шагъ Абас!..

-- Ва-а-ай, ва-а-ай! Ви патай инсафсузвал?

— Эй пачагърин пачагъ, чи чилерин рагъ, чи цаварин нур! — лип.лна, Аль Ассуф шехъиз башламишна — И дуьньядал валай Мирифатлу, валай адалатлу, валай ахлакълу, валай жумарт, валай гъихълу, валай дугъри, валай камаллу, валай ариф, валай инсафлу гя пачагъни хъанач! Лугъумир ахътин гафар! Жуван рикIиз азият iVMiіr, чун вири ваз къурбанд тирди чир хъухъ! Лагъ, чна вун иг-шл чи чанар гъа инал къурбанд ийидани? Акурай а аллагъдиз! Нйидани?

. —Герек туш, Махлукъатдин Магъир Лукъман,— лагъана Шагъ Абаса.— Белки хатадай за са гинал ятлани са нин ятлани хатур канатла, къуй рикел хкурай... Мад чун и дуньядал сад садал п'алтдайбур туш... Ана с\д-дуван ийидайла, зун клева гьатда... Гьа,кI хайила, лугъуза за, фикир ая: белки за куьн са гинал ятлани, са мус ятлани инжиклу авуна? Нивай лугъуз жеда?

— Ва-а-ай, Шагъ Абас, Шагъ Абас!

— Абур вуч лагъай гафар я, Шагъ Абас? Вуна чун инжиклу авун? Чун амаз и дуньядилай вун чухазвай аллагъди чун инжиклу ийизва, вуна ваъ, Шагъ Абас, Шагъ Абас,— лап лацу тапарарна бурма чларар авай кIвачер чухъудай гьамаданвиди.— Вуна чун инжиклу авун? Ви меци а гаф гьикI лагъана лугъуза? Чун амаз вун аллагъди а д)уньядиз гьик! лагъана хухазва? Вучиз хухазваз? Эй аллагъ, ваз зи ван жеззани? Вучиз вуна чун ту на...

Вири шехъзава. Вирида гьалалвал гузва.

— Яраб и дуньядал вун хътин пачагъ хьанатга, эй Шагъ Абас! Эй пачагърин пачагъ! Эй чилерин нур, эй цаварин рагъ! Виридалайни здалчтл}, зиоидалайни жумарт, виридалайни регъимлу... Чи рикГерин чимивални, такъатни... Чи вилерин экувал...

Лугъунарзава вирида. Буькерар, къаравушар, луклар, кIарасар хадайбур, къула цГайдайбур, ашпазар, къапар чухъудайбур, рамагбан, гьаятар чухъудайбур, кайванияр.. вири акъвазнава метIер яна. Вири чпин рикIяй шад я, амма виридан вилерай накъва>р къевза.

Ажал акъвазнава аламат хьана. Икъван къве чин алай инсанар Ажалдиз садрани акуначир. Пачагърин къваларив гвайбур ихътин инсдар я къван! Гьар садан рикIе сад ава, мецел—масад. Къве чин-алай ялтахрин ялтахар! Ажалдиз ибурун арада дуьз са касни акъвазач. Аль Ассуф рикIяй шад я, амма ада вичи лугъузвай га-

— Вун рекьидалди чун вири санал къенайтIа, чун чIехи аллагъ-дилап пара къадар рази жедай, эй чи вилерин нур,— лугъуза Аль Ассуфа.

— А аллагъдиз и чи рикIикай вучиз хабар туш? Садра хьайитлани адавай чаз кIандайвал ийиз вучиз жедач? Къахчурай чи виридан чанар! Шагъ Абасан чандик хкуьр тавураа-а-ай! О-о, эй аллаа-а-агъ!

Гила Ажалдивай вич х\ъз хьанач:

.т— Шагъ Абас!— лагъана ада.— АкI жедач! И къугъунар бес хурай! Уюнбазвилер аку гьаа-а! Лагъ абуруз, кIандатIа, ширин мециди лагъ: чпин югъни алуьда лагъ... Тади къачун тавурай...

Аль Ассуф акъвазавани? Аль Ассуфа къазунзава вич. Ивиар акъудзава. Гьа са гафар тикрарзава:

— Агъ, Шагъ Абас, чи чилерин берекат, чи цаварин нур, чи ви-

j ишигъ, чи рикГерин такъат! Чавай ваз вуч ийиз жеда? Къуй Л дуньядл ваз аллагъди женнет къисметрай...

-Шин. Абас,— лагъана Ажалди.— И уюнбаздиз лагъ: а женни Ин ин'кп ьлугъ туш...

- Жува лагъ,— лагъана Шагъ Абаса.

<ун абурухъ галаз рахадач, зун гьар са касдихъ галаз адан ^цнинмжи ЮI ь атайла, эхиримжи сят алуькьайла, рахазвайди я. Мтгер исятда Шагъ Абасавай вичин къваларив гвайбуруз неся-Иир iу.i /м «найни? Адан фикир-хиял гьа им тирни? Яраб Ажалдиз гьикъиан ширин ятIа чидатIа? Вижгиьат.

— Ваз шукур хурай, эй худа-бенде,— лагъана Шагъ Абаса.— Си ийд къь идалай вилик нивай лугъуз жедай хьи, зи туьд, Шагъ Лб |уьд, Ажалдин гьиле гьатда, Ажалди къада? Нивай? Па-

Ш

NN вуч жсдатIа низ чидатIа? Шукур хуьй ваз, эй чIехи аллагъ!

IJaiб Абаса гьилин ишарадалди везир-векилдиз, Аль Ассуфаз иичин къвалав эверна. Ацуьдай чка къалурна.

Э(НI Шагъ Абасан патав гвай чилиз темен гана, ахпа абуру (инилдини Аль Ассуфа) лагъана:

— Аллагъ ваз куьмек хуьй, эй пачагърин пачагъ! Чна ваз яб IУ»ва. Лагъ ви буйругъ.

— Заз... заз... са кицI авайди тир... Пеленг лугъудай...

— Авайди тир, пачагърин пачагъ, авайди тир.

— Адан гьал гьикI я? Ам гьинава?

— Чаз чиз.. Ам... ам...

— Зез чий&ч,— лагъана везирди.

— Чаз чиз... ам...— мурмурна векилдини Аль Ассуфа.«Ам чна Игитда чирда...

Векилни Аль Ассуф сад садаз килигна, вучиз лагъайтIа а«бу-рIкай гьич садазни а Пеленг лугъудай кицI аматIа, амачтIа чйз-нпчир. ГьакI хьайила, клева гьатнавай? Вуч лугъуда? Ама лугъудпнп? Амач, къена лугъудани? Белки ама? Белки амач? Амма ве-йирди гьасятда дуьз жаваб ганвай. Ам гьахътинди я.

Векилни Аль Ассуф сад садалай алатиз, тадиз къецел катна. Ахпа, гьа катывал, сад садалай алатиз, хтана Шагъ Абасан къвалав, икрамна, жаваб гана:

— Ам сагъ-саламат я, эй чун къурбанд хьайи чIехи пачагъ. Маф-гI вуч кIандатIа, лагъ.

Векилни Аль Ассуф къведни метIер чилиз яна акъвазна. ' ■

— Агъаа-а, гила лагъ,— зайиф сесиналди рахана Шагъ Абас.-^ Гила лагъ заз. Лацу Леглег лугъудай са балкIа>н авайди тир... Ам (мани)? • ■

— Авайди тир, авайди тир,— лагъана векилдини Аль Ассуфа.-

— Зез чий&ч,— лагъана везирди.

— Ам гьинава гила?— лагъана Шагъ Абаса.

•— Ам... Ам...

Векилни Аль Ассуф, гъа вилик хъиз, къведни санал, къуд-къудалди къецел катна, ахпа хтана, метІерал акъвазна, Шагъ Абасаз жаваб гана:

•— Эй пачагърин пачагъ, ви чандиз аллагъ куьмек хъурай, ви гъа Лацу Леглегни сагъ-саламат я. Лап хъсанзава.

Са арадилай Шагъ Абас мадни рахана:

— Захъ са девени авайди тир... Къакъан Дагъ... Ам гъикІ я?

— Заз чийеч,— гъасятда жаваб гана везирди.

Векилни Аль Ассуф, гъа вилик хъиз, къведни салал къецел катна, хтана, къведани санал жаваб гана:

— Гъа девени лап хъсанзава, пачагърин пачагъ. Сагъ-саламат я! Мадни ви чандиз вуч кІанзаватІа, лагъ.

— Заз абур акваз кТанзава,— латъана Шагъ Абаса.

— Вучзава на абурукай акуна, эй чи чилерин рагъ, эй чи царин нур, пачагърин пачагъ?— минетна Аль Ассуфа.— Абур исятда ви куьз герек я?

— Вахт физва, эй Шагъ Абас,— векъидаказ рахана Ажал.

— Захъ галаз са касни къемир,— Шагъ Абаса гъилин ишарадалди векилни Аль Ассуф рахкурна.— Захъ галаз са нуькер атурай... Маса са касни...

Ахпа нуькердин куьмекдалди пек-партал алукина, Шагъ Абас явашдиз, татабар жез, къецел экъечІна.

— Зи гуьгъуьниз къемир,— тикрарна ада вичин буйругъ.— Са нуькер бес я.

Айванда гъатнавай н>рлу рагъ вуч тир! Налугъуди, цлар къизилдикай авунвай. Нурламишна ракъини. ЦарцІар гуз.

Айвандин юкъни-юкъвал са дестек ала, адан гъар пата са ранг гузва. Амма Шагъ Абасан вилериз и ракъини нурламишнавай айван аквазвани? Ракъинин нур аквазвани? Адан вилерай вири дуьнья пашман я, ясда ава. Рагъни хкахъзава, туьхуьзва.

— Эй аллагъ,— лагъана Шагъ Абаса,— ни лугъудай, къенин югъ ихътинди жадайди? Вири ви ихтиярда ава!.. Ваз шукур хъуй... Чан сагъ тахъайла, гуьзелвални аквадач къван...

Акъвазна Шагъ Абас айвандик. Са къадар вахтунда. Хиялариз.

— Заз акІ я хъи, и чилерни, и цаварни, и цавун яргъал бушлухарни зун хъиз начагъ я, абурунни эхирзаман я. ГъикІ жен хъи, инсандини, гъар са инсандинни вири дуьньядин арада гъа ихътин, чаз течир алакъа ава, эй аллагъ? Вучиз чаз и кар эхиримжи сятда чир жезва?

— Шагъ Абас!— векъи ван акъатна Ажалдин.— Шагъ Абас, за ваз дуьньядикай веревирдер ая латъана муьгълет ганайни? Фад гъалалвал къачуз вач! Дуьнья, гъа гъамиша хъиз, авазва вичиз. Сугъул хъанвайди ви рикІ я, вучиз лагъайтІа, адан гъерекат авун акъваззава. Гъакъикъатда и дуьньяда исятда агъзур-агъзур мехъер

Пй| ш м\ р-агъзур яс ава, санал шадвалзава, санал агъузарзава...

»- Яй Лжал, рекъизвайдав эхиримжч гаф лугъуз тур ман...

Пhiih Аfiаса яргъал цаварилай са вил аладарна.

•-- Эй, Ажал, зун гъикъван хъайитІани пачагъ я, захъ галаз сз)ИнМнл кън.чн мегърибандиз рахух. ГъикІ жен хъи, и дуьньядилай ч ДУЪНЪНДШ хутахдайла, квевай меденивал хуьз жедач, са ширин. •яф луЪу* жедач.

— Гъоь-гъеь-гъеь! Ширин гафар кІанзава ваз... Ширин гафар... р inn ни гуьзелрин гуьзел папари лагъана...

— Лжалдихъни вичин инсафни меденивал хъана кІанда,— ла-П>яни Шагъ Абаса.— Вун зи ихтиярдавайди тиртІа, за ваз са тІн-мнл id,пан буразар гудай. Авач ман вун зи ихтиярда. Ваз вири сад n Аммя вири сад хъун мумкин кар туш... Зи дамарра авайди Ар-Щ(ЦІМ)рин, Ксерксрин, Киррин, Дарийрин... иви я, абуру Мисирни, Юняннганни, Эрменистанни, Сирияни, Мидияни, д>ньнядин са пай •пин муьтІуьгъарна, абуру вири инсаният патал меденивал ярат-Мiiiii, къурмишна. Вуна лугъузва: вири сад я. тафават авач. ГъикІ (финн г авач? Вун къведалди и дуьньядал за вуч кІан хъайитІа,, 1.11М ннуна. Амма са масад гишила къена. Адавай са кІус фу жа-ћvрт хъанач. Вуна лугъузва: вири сад я... Л жал мадни хъуьрена. Зун къведалди, зун, зун! Зун атанани — куьн вири сад иГ с <ун авайди рикГелай ракъурда. Куь фикирда мадни варлу мадни машгъур хъунчлай гъейри вуч жезва? Са затІни!,Ам.-Мй чун атайла, башламишзава: эй аллагъ, вуна...

А'Жал рахазва, Шагъ Абас цразва. Шагъ Абасан япара Ажал-ДМН паи ава: вуч инсафсуз тушни? Бес рекъизвай инсандиз ибур лугъудай гафар яни? Вучзавайди я, ибурукай къе лагъана?

— Бсдбахт Шагъ Абас, пачагърин пачагъ Шагъ Абас,— хъуьрез-Ий Лжал.— Икъван зурба къ>шунар туна, икъван чІехи уьлкде, ту-ия, икъван хазинаяр, къизилар туна, вун атІа дуьньядиз вучиз куьч(щр>на? Вуна абур низ кІватІнай? Вучиз кІватІнай? Ваз къенин Юп. авайди вучиз чидачир? Ваз вун и дуьньядал мугъманвиллиз йтнпвайди вучиз чидачир? Вун гъихътин арифдар хъана? Ариф-Дйр хъайила, ви къилиз ахътин акъул вучиз атанач?

Са гъил чурудилай алтадиз, Шагъ Абаса зайифдиз камар къачу;ша. Япара Ажалдин ван аваз.

Элирни нуькерди агакъарна Шагъ Абас кицІин кумадин патав Яраб Шагъ Абас и кицІин вилик къелди гунагъкар ятІа? Исят-Дй Шагъ Абасан фикир-хиялда авайди гъа и кар я. Вучиз адаз и Nitul ахварай акуна? Гъар са ахвардихъ вичин мана ава. Эвел адаз ІКiiар акунва, ахпа адан патав Ажал атанва. Иб>рун арада шак-ру.І са алакъа авачиз туш. КицІикай пачагъ, пачагъдикай киц! пиун?

— Эй, Шагъ Абас!— ван акъатна Ажалдин.— Аку, къе ваз

^ Шаib Абасаз вуч ятIа лугъуз кIан хъана, амма лутъуз хъанач.
 — Вун гьинвай?—жузуна Лацу Пеленгди.
 — Зун начать хъанвай...
 — Заз вун кьейи хьиз хъанвай...
 — Вучиз вуна акI фикирнай, эй гъайван?
 — Зи гьал акурла, за гьакI фикирнай...
 Шагь Абаса кьил гозурна.
 — Зи гьал аквазвачни ваз? Им анжх иеси кьейи кицIин гьал
 я...
 КицIин вилик ацукъна, Шагь Абаса кьил агъузна. Са метIез
 кьубнт яна, гьил ченедик кутуна.
 Лацу Пеленгди тум юзурна. Ам юзана, кьарагъна, Шагь Абасав
 агатна.
 Аку гьикъван акьуллу кицI ятIа! Иесидин гьал акуна, адан язукъ
 къевеза жал? Эхъ. Язухрин, абурун къведан гьални сад тир. Къвед-
 ни начагъ тир. Къведанни эхирзаман хъанвай. Абурун сад садан гъа-
 вурда такьурла, вуж акъада?
 Шагь Абаса Лацу Пеленгдилаи кап алтадна.
 — Эй зи вафалу гъайван,— лагъана Шагь Абаса.— Вал алай и
 гьал акурла, аллагъдал кьин къада за, зи рикIелай жувангьал алат-
 на... Чир хъухъ, зун и дуньядилаи гъа и ви гьал акурла рикIе гъа-
 тай тIал гваз физва...
 — Гьее-е-ей,— кьил галтадна, пIузар юзурна Лацу Пеленгди.—
 Гила, эхиримжи сят алукубайла, кар-кардилаи алатайла...
 — Гъайиф хьи, гьакI хъана. Зхиримжи сят алукубайла...
 — Гила геж я, Шагь Абас.
 — Гъайиф хьи, геж я...
 — Заз ви сивяй ван хъана кIанзава: ви рикIел кье зун гьикI
 хъана атана?
 — Завай раказ жезмач... За ваз вуч лугъун, вуч талгъун?
 — РикIе вуч аватIа, вири лагъ. Заз чир хъана кIанзава.
 — Заз ахвар акун.а, эй вафалу Лацу Пеленг.... Гъа ахвара за-
 кай вун жедай, вакай—зун... Вун гъавурда акъазвани?
 — Гъа-гъа-гъа!— хъвер акатна Лацу Пеленгак.— Гъа-гъа-гъа!
 Закай пачагърин пачагъ... И кумада... КIарабдикайни кваз магърум
 закай пачагъ! Гъа-гъа-гъа!
 — Вун хъуьремир, яб це. Завай и ахвар вуч ахвар ятIа, салаз
 ки лугъуз хъанач. Исятдани заз и ахварин мана-метлеб чир хъан-
 вач...
 — Тади кьачумир, чир жеда ваз...
 — Заз чиз, зун ви вилик гунатькар я... ГьакI хъайила, чир хъухъ,
 эй Лацу Пеленг! Зи и кьубнел Ажал ала... Зун ви патав гьалалвал
 «гъачуз атанва... Зи эхиримжи сят алукубайла...
 — Чир хъана, вун Ажалди ракурнавайди я зи патав. Гъада зун
 ви рикIел хканвайди я... Чир хъана, Шагь Абас, чир хъана... Чахъ,

p i i , гьин жинс кIандатIани \ь)рай, гъа са живи ни хъана-
 Н| гко еа ишара хъанани—гъасятда гъавурда акъадай алакьунар

'«■

— Эгер зи патай ваз са гьихьтин ятIани, заз течиз, хатадай хьиз,
 |укшуйшдай хъяз, инсафсузвал, регьимсузвал, гъахъсузвал хъа-
 ичтI], рикIелай алуда, багъишламиша, гьалалвал це, эй гъайван.
 N-У-Уф!

ф

А-а-ан,— Лацу Пеленг дерин хиялриз фена.— Са кар ава... (из
 икI каш гун, зун са стIал цихъ магърум авун, зун икI, ктIай
 |*»хмода, зунжурда хуьн... Ибур ваь, са маса кар... Гъа кар эвай
 n u t 'блжагъат гьалализ жеда, Шагь Абас... А кар заз авурла, за
 ни ирид тухумдиз кьаргъишнаи! - З» ирид тухумдиз? - Ви ирид
 тухумдиз, Шагь Абас. Шагь Абаса вичин пел кьуна.

— Вучиз, себеб, эй гъайван?

— Вучиз ла!гъайтIа, абуру, ви ата-бубайри, вун хьтин хьутур-
 ДНН, ахмакьрин ахмакьдан гьиле, жаллатIрин жаллатдин гьиле
 умкве туна! Гъа и кардиз килигна.

— Ва-а-а-а! Зун, Шагь Абас, ахмакьрин ахмакь? Зун—пачагъ-
 н пачагъ—хьутуррин хьутур? ЖаллатIрин жаллатI?

— Шаксуз,— лагъана Лацу Пеленгдч.

Шагь Абасан неинки мез, вири кьен кь\рана. Ни лугъудай хьи,
 ЙДИИ и эхиримжи сят алукубайла, Лацу Пеленгдин сивяй ахьтин гаф
 йи жеда лагъана? Нин хиялдиз къведай? Шагь Абаса ихьтин кар
 гуьэлемишнавайни?

—Зи бубайрини за ваз ахьтин вуч кIвалах ав>на, эй гъайван?
 Лшъ заз, зазни чир хьурай. Заз чир хь\н чарасуз я. И вири махлу-
 иын'ди заз виридалайни адалатлу, виридалайни гъахьлу, вирида-
 лийни регьимлу пачагъ лугъузвай вахтунда... Вуна заз...

—Гъайиф хьи, гъа и эхиримжи сятда завай ваз маса гаф лу-
 Гь u t жедач, Шагь Абас. Ваз заз гъакъван ахьтин гафар лугъуз
 Ииизавай хьиз жемир. Зазни исятда ахьтин гаф лугъун четин я,
 цуш туш. Амма вучда? Хъайи кар лагъана кIанда. Авайвал лагъа-
 Нк кIанда. ГьакI талгъайтIа, зунни гунатькар жезва. Зунни та-
 Пйрхъан жезва. Чир хъанани? Заз чида, ваз ахьтин гафарин ван
 кIлп куш туш. Вични, эхиримжи сятда. Амма вучда?

—Кье икъван чIавалди вири залай рази хъайила, гила, и эхи-
 римжи сят атайла, гъахьтин гафарин ван хьун низ хуш жеда?
 Гь.жI хъайила, лугъузва за, хъсан я, хъсан я, лагъана, лагъана...

—Зинни эхиримжи сят алукузава, эй пачагърин пачагъ. Ам са
 и«I> ваь, виридахъ ава... Чна вирида чи крарин жаваб гана кIан-
 Яф

— За вавай, и эхиримжи сятда ихьтин ихтилатар, рахунар гуьз-
 'шшачир. Кар гьанал ала...

-""Лацу Пеленгди кьил са патал кьуна. Яб чухвана.

— Гила, эхиримжи сят атайла, Шагь Абас, аквазвани ваз, чун кьведни барабар хьанва, зун валай аслу ятIа, хьанатIа, гила вун залай аслу я. Ваз аквазва. В>на заз дуьз жаваб це: ваз вун виридалайни адалатлу, виридалайни гьахьлу, виридалайни ж^март пачагь я, ни лагьана? Мус лагьана? Гьинал лагьана?

— Ва-а-а! ГьикI ни? Зи агьалийри! Вири махлукьятлн!

— Мус?

— Гьамиша!

— Гьинал?

— Гьар санал!

Лацу Пеленгди далу чилел алтадна. Сив ахъайна, галтад жез, ам ван акIидалди хьуьрена.

— Амма чна, кицIери, садрани лагьайди туш. Заз ван хьайиди. туш. Чна ваз гьамиша ахмакьрин ахмакьди лагьайди я... Малари, гьайванри ваз садрани санал.ни акI лагьайди туш... За кьин кьада хьи, заз садрани садавайни ван хьанач, лагьана. Кьадани?

— ■ КицIер — кицIер я, эй гьайван, гьайванар—гьайванар я, малар—малар я, кьушар—кьушар я, амма инсанар! Инсанар—инсанар я! Инсанрихь акьул, камал, кьанажагь, зигьин, аннамишун, илим, меденивал вири ава! Заз гьабуру лагьай гаф—гаф я! Абу* руз инсан аквазва, инсандин крар аквазва, амма квез... Квез пачагьрин пачагьдин кьадир гьинай чида?

— Эй, Шагь Абас! Эгер абур ви ихтиярда авай инсанар згер абурун дуланажагь, кьисмет валай аслу ятIа, абуровай масакIа гьикI лугьуз хьурай? ГьпкI лугьуз жеда? МасакIа лугьунни? Лагьайла, жаза гудачни?

— Жаза? Жаза...

— Ваз чидач, яни?

— Вуч?

— Ви ван хьайила, гьеь-гьеь-гьеь...

— Лагь, за яб гузва...

— Халкьдин, агьалийрин цуьлез дакIазва... Гьеь-гьеь...

— Халкьдин, Згьалийрин цуьлез дакIазва... Гьеь-гьеь...

— Вуч?

— Ви тIвар ван хьайила, тIвар, тIвар!

— Ваз иблисди таре ганва, эй гьайван.

— Шагь А-бас, ваз чир хухь, вун ви вири уьмуьрда ваз таб авурбурухь агьуна, гьакI хьайила, вун вердиш хьана, анжах вирт хьиз, ширин гафарин ван жез... Ви япарив садрани дуьз гаф, авай гаф агакьнач... Ви мукьварив гвайбуру вун алдатмишуникай лезет кьачуна, вучиз лагьайтIа ширин гафар лагьайбуруз савкьватар, дережаяр пайна, амма зун хьтинбур, дуьзбур, мягькембуруз ихьтин ктIай, кьав алачир кумайра, кIараб авачиз амуькьна... Эхирни таб-

дуру дережаяр паюн, аб\р виниз хкажун чи уьлкведин адет хьани, Шагь Абас! Вн вилери вуч Л)пI-лупIарзава?

— Вуна вуч лагьана? Вирида сада садаз табзава? Зи уьлкведа?

-- Ун, ун! Вирида сада садаз, ахпани вирида санал ваз, язух Шагь Абас! Вуна гьатта жуван кицIни кваз рикIелай алудна, iiiiКьiiiaIН ви кьил элкьуьрна, гьа ви мукьварив гвайбуру гваз кьекь-иена вун, чпиз кIани патахь, алдатмишиз, виридалайни, виридалайни, виридалайни лугьуз.. Вуна абур гьакI вердишна, вуна, пачигьрин пачагьди, Шагь Абаса! Гьеь-гьеь-гьеь!.. Абуру акваз-акпаз вакай, пачагьдикай гьакIан са сарсахбег авуна... Ви далудихь иири вал хьуьрез хьана, амма ваз са касдини а кардикай лагьа-|з,ч... Вучиз? Ви кефи чIур жез кичIела. Кефи чIурай касдиз вуна санкьват гудайни? Вини дережа гудайни? Лагь, гудайни? ГьакI хьайила, абуру вирида вун алдатмишнз, вал хьуьрена, гила, эхиримжи сят алуькьайла хьайитIанч чир \ухь, чир хьана, ахша суру з вач!

Шагь Абасаз вич, и гафар вая хьунилай, шаз кьенайтIа, хьеан Iпр. И кар патал ада Ажалдизай муьгьлет кьачунайни?

— РикIел хухь, эй гьайван! Вун пачагьрин пачагьдихь галаз рахазва. Са тIимил кьван хьайитIани марифат хухь. Гьикьван хьайшГани вун зи кицI я...

— Аквазвани ваз⁰ За ваз авай гаф лугьузва, вуна закай марифатсузди ийизва. КицIериз марифат мус хьайиди я? Чи крар ви-|M| ачухдиз я! Чин-чинал! Щанидаз, дуьздаз, тум галтадда, патахь-даз, чIурудаз—амлда. Маса кар чаз чидайди туш... Авайвал, лугьудани? За гьисезазайвал, ваз исятдани заз жаза гуз кланзава...

— Ваз гьинай чида, эй гьайван?

— Заз ви рикI аквазва. Эгер ви эхиримжи сят т>ширтIа, ви са кьуьнел Ажал алачиртIа, залай чан аламаз хам алажиз тадай... ЯПани, чир хухь: зун ви вафату Лацу Пеленг я. Таб авун зи ивид;| авай кар туш. Вун кланивиляй за ваз авайвал лугьузва... Та-|байтIа, зани, а дережаяр кландайбуру хьиз, ваз тум галтаддай... Нан хьанани? Зул Лацу Пеленг я, за гьавая, ялтахдиз тум галтаддайди туш. Гишила кьейитIани... Кье вири чир жедай югь я, Шагь Абас... Гьар са касди вичин зхиримжи сят алуькьайла, вич пуч патал яшамис хьанатIа, вичг вучнатIа, в>ч авуначтIа, жаваб гузвай югь я... Квез, пачагьриз, и кар чидач...

— КицIериз чида, яни?

— КицIериз чида. Аку, яваш-яваш акьул юзазва ви... Вун дидеди, мумкин я, акьулу инсан яз хана, амма пачагь хьайидалай хь)лухь, вавай дережаяр кландайбуру, вавай кьуллугьар кландайбуру, ялтахри, алчахри ви гьа авай са тIимил кьван мефтIни ivi.vrupHa... Гьамиша кьил элкьуьрдайла, гьамиша ви вилин кьене кил туна ваз табдайла, мефтI кьурада. Чир хухь, эй пачагь. Кье J>H икI вучиз рахазватIа чидани ваз?

^—Ваъ.

—Заз вавай герек са затІни авач. Заз герек затІ авайтІа, завай вахъ галаз икІл рахаз жедачир. Им сад. Къвед лагъайди, зун ъи вафалу кицІ я. Лацу Пеленг. Гила хъайитІани вун вуж ятІа ваз лугъун, зи буржи я. Къуй ваз, гила хъайитІани, гъакъикъат чир хъуй...

—Вуна заз а кар чирзавани, эй гъайван?

—Бес гъикаІ? За, за. Исятда чирда за ваз!

—На а кар заз гъикІ чирда, эй гъайван?

—За ваз лугъузва, яб це: сад лагъайди за ваз лагъана. Валай инсафсуз, адалатсуз, камалсуз, авам, мурдар пачагъ и дуьньядал хъанач. Къвед лагъайди—гъа и ви адалатсузвилери, инсафсузвилери ви вири агъалийрикай, ви къваларив гвай лукІарикай, нуьчеррикай, ашпазрикай, гъаятар шиткидайбуукай, дерлекрикай, къапар чуьхуьдайбурукай, балкІанар миьхдайбурукай, фу чрадайбурукай—вирида'кай ялтахрин ялтахар авуна... Абурун чанда гъич са кІуени намус, гъейрат амач... Абуруз дуьзвал, регъуь хъун вуч ятІа чизмач...

—Эй аллагъ...

—Аллагъ динж тур. Яб це. Ваз чириз кІан хъайитІа, чир хъухъ: вун пачагъ ятІа, зунни гъакІан са кипІ туш. Захъни жуван жинс авайди я! Гъихътин жинс! Зи дамарравайди зи къегъал ата-бубайрин иви я! Гъа иви я зун хвенвайди!

—Заз ки'цъер пара авай...

—Кицъер пара авай,— ягъанатна Лацу Пеленгди.— Зун и ви хара)пІайриз гъайи вахт ви рикІел аламатІа? Зун гурцІул тир. Са вад варз хъанвай... Гъа чІавуз за ви ата-бубайрин ирид тухумдиз. къаргъишнай...

—Вуна зи ата-бубайриз?

•—За ви ата-бубайриз... ■ .

—Квелди зи ата-бубаяр ви вилик тахсиркар хъанвай?

—Квелди? Исятда. Ширван шагъ ви дуст кас тирни?

—Ширван шагъ? А-а-ан, са пай лезги? Хтана рикІел...

—Гъада ваз вун вичиз мугъман хъгйила, ваз гъуьрче зи стхайрин къегъалвал акурла, хтана кІвализ са лацу гурцІул багъишнай...

Лацу Пеленг лал хъана. Яраб гила иштагъ амачир жал?

—За ваз яб гузва,—лагъана Шагъ Абаса.— Вун лал жемир...

Лацу Пеле»г яргъал хиялриз фенвай.

—Эй Ширван шагъларин баркаллу жинс, Лацу Пеленг! Вуна заз лагъ: вучиз вуна зи ата-бубайрин ирид жинсиниз къаргъишнай?

—Вучиз вуна ваз багъишай гурцІулдин къилел ахътин гъаза-балаяр гъанай?

—Гъихътин, эй гъайван? Исятда, заз аквазва, амма а вахтара...-

—А вахтара....

Г

—Ваз авай къван хъел вуч я!.. АлакънайтІа, вуна зун жакънадай, эй Лацу Пеленг! Амма вуна закай вуч ятІа чуьнуьхзава...

—Вун гъалатІ я, Шагъ Абас! Зи баркаллу ата-бубайрин ивичал къин хъурай, за вун жакъвадачир. Вуна зи миьхи сиве пис ял 'Ипадай! Вун ни жакъвадатІа, чидани ваз?

—Вагъ! Ваъ, чидач...

—Вун ви эхиримжи сятди жакъвада. АкІ жакъвада хъи...

—Ваз, кицІиз а кар гъинай чир хъурай, эй гъайван?

—А кар заз вуна лагъана...

—ГъикІ лагъана, я чан гъайван?

—Ажал атанвайди лагъана... Ажал! Ам гъахъ я! Гъада ракъурна вун зи патав! ТахъайтІа, ви рикІел зун къведайди тирни-и?

—Ажалди заз вач лагъанач, зун жув атана...

—Ваз кичІе хъана, татана акъвазиз хъанач вавай...

—Вун гъинай рахазва, я чан гъайван? Заз, пачагърин пачагъдиз, куьхъай кичІе хъурай?

•—Куьхъай? Эхирзамандихъай! Суд-дувандихъай!

—А-а-ан...

—Эхъ! Гъанаг ава... Яшамиш хъуй пачагъризни киИДериз сад тир Ажал! Эхиримжи сят!

—Ва! Вун вуч шад жезва?

—И дуьньядал гъикъван жанлубур аватІа, абурухъ виридахъ эхиримжи сят ава... Гъа сят алуькъайла, абур вири сад жезва...

—Вун ихтилатдикай къакъатмир...

—Буюр, яб це, эй Шагъ Абас! Эвел вуна Ширвандиз гъикІ аганайтІа, рикІел хкваш.

—Хканва... Мехъерик...

—Са шумуд агъзур къушунни галаз... Са виш лукІни галаз...

—Эхъ, дуьз я. Заз Ширван шагълар гъамиша хуш хъайиди я... Абурун тебят, ацукъун-къарагъун. Инсанвал, дуьзвал... За абур садрани жуваз муьтІуьгъарайди туш...

—Вун лацу балкІандаллай...

—Дуьз я, авай заз гъахътин са балкІан... Лацу Леглег!..

—Ам и пата ава, сагъ-саламат я... АтІа, чкІанвай чка аку...

Шагъ Абаса къил агъуз авуна. Адаз регъуь тир. Инал кицІ и гъалда, анал балкІан...

—Фена гъа балкІандизни жуван вилералди килиг,—лагъана Лацу Пеленгди.— Адазни ваз лугъудай гафар ава. Заз хабар я.

Шагъ Абаса къил юзурна.

—Гила чун ихтилатдал хквен. Ширван шагъди вун гъуьрчез т)хванай...

—Тухванай. Гъана заз са пеленг хътин...

—Гъана ваз зи буба акунай...

—Хтайла, Ширван шагъди ваз са лацу гурцІул багъишнайни? Багъишнай. Ваз Ширван шагъди вуч лагъанай? РикІел аламач-

Заказ 919

ни? Им лезги жинс я, им хуьх, Шагь Абас, им заз хва хьиз вафалу жеда, лагъанай, амма ви рикIел аламач...

— Хквезва зи рикIел...

— Зун вуна и ви имаратриз хкай юкьуз, и имаратар ви кьилел чIр хъана кIандай.

— Аси жемир, эй Лацу Пеленг! Жуван дерт ахъая!

— Хкана иниз, къакьудна жуван хайибурувай, ватандивай, дустаривай... Аламат! Къзилламишнавай чIул тунай зи гарданда... Къзилламишнавай зунжурни... Амма са шумуд югъ алатна... Бирдан ви нуькерри зун...

— Экъуьгьмир, зун къуьзуь, са къуьнел Ажал алай пачагъ я, вунни кIвач сура авай... Са кIвач сура авай къуьзуь, начагъ кицI... Экъуьгьун кутугнавач... Дуьздиз рахух... Туьнт жемир...

— Туьнтвал зи ивида ава. Зи тебят гьахьтинди я...

— Ахпа вуч хъанай?

— Эцигнай зи туьтуьнал къуьл... Ви нуькерри. Бамишной зун...

— Вучиз? Сеbeb? Инсафсузар...

— Вучиз? Гьегь, вучиз... Сифтедай зззни чир хъаначир... Ахпа... агъ, аман аллагъ... кузва... зи япар, виридалайни тIардай чка кузва. Вич лугьум: р, и залумриз герехди зи япар атIун я къван! И-бурун вири кIвалахар зи япарилай аслу я къван! Ибурун аваданвал, ибурун сагъламвал, вири уьлкведеин бахтатар гележег... Гьегь! Гьа юкьуз ви чуькерри зун япаривай магьрумнай, Шагь Абас. Гьа юкьуз (алатай кар я) за вазни, ви бубадин бубадизни къаргъишной, лянетнай, Шагь Абас! За а юкьуз, аллагъдизни къаргъишной, чилеризни, цаваризни лянетнай! За лагъанай: эй аллагъ, вуна заз и япар гана. Ганани? Гана. Эвел гана, ахпа вуна абур вучиз атIуз гузва! Ваз аквазвачни? И вуна ганвай затI и инсанри, вучиз къахчузва? Вуна абуроз а ихтияр гьикI лагъана гузва? Абур заз герехбур туширтIа, вучиз вуна ганвай? Къе зи япар атIайда, пака зи тумни атIудачки? АтIуда. Ваз вучиз аквадач? Вучиз вуна чаз кицIериз тумар ганва, ахпа гьа вуна гайи тумарни, япарни атIуз гузва? Пака зи тум атIайда, муькуь юкьуз зи мез атIудачни? Мез атIайда ахпа зи туьд атIудачни? Пачагърин пачагъдин имаратдин къене ихьтин адалатсузвал, ихьтин инсафсузвал хъайила, и имаратднвай са тIимил яргъа гьихьтин адалат жеда? Гьихьтин инсаф жеда? Гьахъ жеда? Жедани? Пачагъдин имаратдин къене ада латсузвал, инсафсузвал ийиз кичIе тахъайла, бес яргъал вилаятра гьик! жезва? Вучзава? Ина, и имаратдин къене гьахълувал, ада лат чIурайла, яргъал вилаятра ам гьикI хуьзва? Хуьзвани? Зи туьтуьна къзилламишнавай чIул тунвай, зи кумада ипекдин мес вегьенвай, амма къе югъни, къве йиф тир (гьее-е-ей, инсанрин инсафсузвал аку тIун) заз са хунI яд, са кIус недай затI гузвачир. Вучиз? Заз чидачир. Вучиз заз и жазаяр гузвай? Чидачир. Ахпа, пуд лагъай юкьуз гъана зи вилик гимишдин лиген, хпен якIун кIу-

сар аваз, гьабурухъ галаз (зун ахмакьдай къуна) зи япарни куьт-куьшава... Зав зи як нез таз кIанзава... Ви адалатлу инсанри, ви пунак квай алчах жаллатIри, Шагь Абас! Къув янай за гьа йифиз пакамдалди! Ви ирид тухумриз, диде-бубайриз, ата-бубайриз виридаз лянетнай! Бес ийидачни? Вучиз зун аллагъди халкънавай? ГурцIул яз! Зун и ви имаратриз вучиз акъуднавай? Заз ви имаратар герек тирни? Захъ мегер зи ватан, зи хайи чкаяр, зи ата-бубаяр, зи хпен суьруьяр авачирни? Гъана иниз, къзилламишнавай чIудуналди кутIунна, гимишдин легенраваз гъиз, зи якIар зав нез таз! А-а-ав! Аа-ав! Пакадалди къув янай за...

— Ажалди зи туьд къуна, гьайиф им зи эхиримжи югъ жез, эй гьайван, за ваз яб гана, зун ви гъавурда акъуна. Вучиз вуна заз и гафар гьа вахтара лагъаначир?

— Маса вахтунда, вични а вахтара, вун зи гъавурда акъадачир.

— Гъавурда акъадачир?

— Ваъ. Акъадачир.

— Вун гьа и югъ гуьзлемишиз акъвазнавайни?

— Ун. Заз чидай: и дуьньядал гьахъ-дуван тахьун мумкин кар туш. Фад-гежвал ава. И дуьньяда гунагъкар яз, суд-дуван ийиз агакъ тавурбурун суд-дуван а дуьньяда ийидаидини заз чизва, ятIа-НИ, заз гьа и югъ аку, гьа и югъ къведаиди чидай, Шагь Абас.

— Эй баркаллу гьайван! Гила зи эхиримжи сят я, гила завай Iаз вуч ийиз жеда?

Лацу Пеленгди пара хиялна.

— Лагъ,— лагъ'на Шагь Абаса.— Завай ваз вуч кIандатIа, лагъ.

— Вавай заз ийиз жедай са хъсан кар ава, Шагь Абас. За ваз гьалалвал гузва, вунани заз, гьа кардай а за лугъудай хъсанвал ая. Гьам заз бес я.

— Башуьсте, эй гьайван. Дуьз я, зи нуькерри ваз зулумур пара пнуна. Вун бархаллу гьайван я, гьа и гафар заз лугъун патал вун къенин йикъалди яшамиш хъана. Пеленгдин иви ава ви дамарра... Мез квай, туьнт къилихрин гьайван я вун, жуьрэтлу, такабурлу...

Шагь Абаса Лацу Пеленгдиз туьмерна.

Лацу Пеленгдин вилериз накъвар атана, ам шерзум хъана, адан туьтуьни ван къачуна. Вири уьмуьр яшамиш хъана, са бахтатар югъ такур, гила рекьидайла пачагъди (вични рекьизвай) туьмерзанай кицIи вучрай? Бес шерзум жедачни? Адан рикI къван туш хьи.

— Шехьмир, эй дамарра баркаллу иви авай Лацу Пеленг! Лагъ Iйз ви тIалабун. За ам кьилиз акъудда. Лагъ.

— Эй пачагърин пачагъ! Шувад йис жезва, зи вилер накъвари чуьхуьз. Зун инал кутIуннава, зи рикI зи ватанда ава. Инривай и <аф яргъара, Шагь дагълар лугъудай дагълар ава... Гьа дагъларин чIафара зи ата-бу-байрин уьмуьр фена, гьа дагълара зи ата-бубай-,)нн гелер ама, заз кIандай хьи, садра а дагълар акуна, а чIафара са къве кам чукурна, а чIафаравай кицIерин ампдай сесериз яб га-

на, абурухъ галаз санал жувани са кьве сив ампа, ахпа вилер акьална, са кьакьан синел и дуьньядилаи фин...

— Эй гьайван! Эй вафалу кицI, камаллу кицI, икьван йисар алатна, гила вавай аниз хьфиз жедатIа, ваз ви хайибур жагьидатIа, нивай лугьуз жеда^ Вуна са фикир ая.

— Кьуй абруз зун чир тахьурай, кь>й абур ам>кь тавурай, абурун ни кьванн анра амуьк тавуна женни? Эй Шагь Абас, — ■ Лацу Пеленгди вичин суфатдилаи авахьзавай накьвариз мез гана. — И зи туьтуьна авай зунжур акьудиз тур.

Нукерди Шагь Абасан буйругь гьасятда кьилиз акьудна.

— Эй пачагь! Пачагьдин кицI тIвар алаз, зунжурда кьинилай, азад кицI яз, са гьинал ятIани азаддиз кьин еке бахт я. Гьа и кар зи уьмуьрда гьамиша эрзиман мурад хьана. Кье ам кьилиз акьатзава.

Шагь Абасани вичин вилериз атанвай накьвар михьна.

Шагь Абаса кицIин чIар аламечир гардангиз туьмерна.

— Эй вафалу Лацу Пеленг! Аллагьди яргьазрай, заз кичIе я, вун пара зайиф хьанва, ярх хьана са рекьел рекьиде вун, кучуддай кас жедач...

— Ва-а-а! Вуна вуч хьана лугьузва, эй Шагь Абас? Зи рикIе гьелени ялав ама! А ялав анжах заз Шагь дагьларин чIафар акурла, зи хайибурун ни чIугурла, зи хайибурун амгдай ван хьана, жу вани абур\хъ галаз са шумуд сив ампа авурла, ахпа хкахьда. Ан жах гьа чIавуз! И зунжурдай вуна зун ахьайна, зун зи ата-бубайрин маканрив агакьда, гьана са кьакьан синел... Ваз ватандин ширинвал чидач, эй пачагьрин чапагь!

— В>чиз чидач лугьуда вуна?

— Ваз чир хьун мумкин туш.

— Вучиз?

— В}чиз лагьайтIа вун адахь муьгьтеж хьанач, тамарзу хьанач.

Лацу Пеленгди Шагь Абасан гьилиз мез гана. Яни темен гана.

— Гила зун рекье гьатда. Гьамиша Кефердихьди!

— Лап яргьарай кьарникьуз хьтин са дагь акурла, чир хьухь, гьам Шагь дагь я!

Шагь Абас кьах хьана Лацу Пеленгдин гуьгьуьниз килигна. Лацу Пеленг тум юзуриз-юзуриз (шадлухдай) Шагь Абасан вилерикай квахьна.

Низ чиде адавай Шагь дагьлариз хквез жедатIа?

Белки хтана жеде? Нивай л>гьуз жеда?

8. БАЛКIАНДИН ДЕРТ

Шагь Абас фена вичин Лацу Леглег акваз. КицIив икьван рахунар, икьван хажалатар ва рикIин тIалар хьайила, балкIандив гьикьванбур жеда? Низ чиде? Гьз-э-зй! Шагь Абас Лацу Лег-

легдаллаз кьекьведай вахтар вуч тир! Гьихьтин кьамат авай балкIан тир Лацу Леглег! Пелен юкьни-юкьвал алай яру гьед вуч тир! На лугьудай, гуьзелрин г>ьзелдин хьуькьвел алай хал я. Вилер вуч тир Лацу Леглегдин, виле-е-е-«р! На лугьудай, кьве булах я. Гьамга. Ишигь гудай абуру, нур гудай абуру, жавагьирри хьиз! "И дуьньядал икьван пачагьар хьана, амма ахьтин балкIан тек са Шагь Абасаз хьана. Мисирдай гьанвайди тир гьа! Кьизилдин ба-рабар. Яб гузвани? Терездин са хиле—кьизилар, муькуь хиле Лацу Леглег эцигна кьван!

Шагь Абас далудал алай Лацу Леглегдин кIвач чилив хкIа-дайни? Ва-а-а! Лув гудай Лацу Леглегди. Вилятдай вилятдиз. Шегьердай шегьердиз. Уьлкведай уьлкведиз. Пурар вуч тир, пурар! Кьизилламишнавай. П>рарин кIаникни кьанни вад ранг гуз-вай халича алаз! Ахьтин халича мегер маса пачагьдихь хьанайни? Гьар курквачIди ирид ранг гуз! Гьар са гьал са рангунинди яз! Агь, девирар, девирар... Акуна-такуна, фена алатна... Лацу Леглегдин гуьгьуьна кьушунар жедай. Циргьер-циргьер! Мани, далдам, зуьрне кьилеллаз. Гьихьтин девирар тир абур... Яргьал сия-тьатрай, яргьал сефердай хквез жедай Шагь Абас Лацу Леглегдаллаз! Агьалияр жедай рекьин кьве патаз кIватI хьана. Ахмиш хьана вири Ирандай. Бегьем са виш касди, вирида санал манияр лугьуз. Далдам-зуьрнеяр ягьиз. Шагь Абас алхишламишиз. Лацу Леглегдини, кек ягьиз, кьуьлердай.

Лацу Леглегдини кек ягьиз, кьуьлериз. Рекьин кьве патайни ■агьалийри цуьквер гадриз. КIунчIар-кIунчIар! Бе-е-ес, гьахьтин вахтар хьана, амма алатна фена.

— У-у-уф, аи амаа-ан,— лагьана Шагь Абаса,— фана дуьнья! А йикьарни кьенин югь гекьига... Ваз шукур хьуй, аи аллагь, вири ваз муьтIуьгь я, вири валай аслу я... Вучда вуна? Ажалдихь мнсаф авач... И дуьньядал Ажал авайди туширтIа, хунI хьсан жедачирни?

— Агьаа-а-ан,— лагьана Ажалдин сес акьатна,— за ваз муьгьлетни ганва, ятIани вуна закай инсафсуз касни ийизва, яни? Вуна икI лугьудайди чир хьанайтIа, за вун гьеле накь... За ви кар накь кьуьгьдай...

— Хьел кьемир, аси хьана зун,— ■ лагьана Шагь Абаса. Туба астафируллагь!

— За ваз вуч лагьанай? За ваз кье аси жемир, лагьаначирни?

— Ни лугьудай кицIин чанда икьван дердер жеда лагьана? Яб тана, яб гана, зун жув жувал аламани?

— КицI дуьз гафар рахазвай. Заз ван хьана.

— Ам зи рикI алай кицI тир.

— Исятда ваз Лацу Леглег акваз кIганзавани?

— Эхь. Амни зи рикI алай балкIан тир. И дуьньядал вирида-лайнни иерни, виридалай зарбни...

— Тади ая.

— Низ чида, адазни гьикъвам хажалатар акунватIа? ГьакI хьайила, рикIик къалабулук ква зи...

— Вучда на? ЯтIани тади ая.

Акуна Лацу Леглег, Шагь Абас шехьна. Шехьиз адаз регъуь тир, амма накъвар хуьз хьанач. Абур чеб чпелай авахьна фена.

Им вуч гьал я, балкIандал атанвай, а? Яраб им гьа лацу балкIан я жал? Им: Мисирдин Леглег я жал? Идакай амайди къуд кIараб я хьи! Яраб идаз тIуьн гудай кас амач жал? Яраб 'нуькер-риз им пачагьдил рикI алай балкIан тирди чидач жал? РикIГела^т икъван фад алудна жал?

Шаксуз, нуькерри Мисирдин Леглег рикIелай алудна. Зунни алудна. Зун алудайла, зи балкIанни, зи кицIни алудна... Им вуч. зулум я, идзз авунвайди? Пакун тIвалар вири дуьздак акъатнава. Буюр, гьисаба. Вири аквазва...

Мисирди-н Леглегдин юкъван тар КIарас хьиз тир. КIарасдик чIа хьиз, хамунай къецел экъечIнавай. Экъис хьана. Келле, дингин къван хьиз, куьрс хьанвай. Вилер хьалхьамра чуьнуьх хьанвай, дуьз лагьайтIа, хьалхьамрай, накъвар авахьзавай...

Мисирдин Леглегдиз Шагь Абас гьасятда чир хьхьана. Ам кьил хкаж хьийиз чалишмиш хьана, амма ам акьван ажуз хьанвай хьи,, ядаз кьил тик къун четин тир. ЯтIани ам къегьал балкIан тир, адан дамара баркаллу иви авай...

Эхирни са гуж-баладалди, къуд кIвачни чилиз яна, зурзас-зурзас, вири къуват IватIна, къегьал балкIан кIвачел къарагьна, ада кьил юзурна, пачагь акуникди вич шад хьайиди чирна. Ахпа адаз. БИЧ юзуриз кIан хьана. Амма такъат кумачир... Ада садра пурх яна.

— Эй зи лувар хьайи, зи такабурвал хьайи, зи руьгь хьайи Мисирдин Леглег!— Шагь Абаса балкIандилай гьил алтадна.—Им нуч гьал я, ви кьилел атанвайди?

БалкIанди жаваб ганач.

— Ваз ем вучиз гузвач?

— Заз ем?

— Эхь.

— Ам ви куьз герек я, эй пачагьрин пачагь?

— ГьикI эй куьз герек я? Зун ви иеси я...

— Иеси? Бес вун икъван йиса.ра акван вучиз ийидачир? Чна лагьанай — вун сагь амач...

— Вучиз?

— Вучиз лагьайтIа, чун... Чун а чун яз амач...

■— Зун начагь тир,—лагьана Шагь Абаса.

— Икъван йисара начагь?

— Эхь.

— Бес гила гьикI я? . i u ' и

— Гила... Эхиримжи сят алуькнава... Мад заз вун. ваз зун и дуьньядал ахквач, Мисирдин Лацу Леглег.

— Ви? Шагь Абасан эхиримжи сят алуькнава?

— Аламат вучиз жезва, эй Мисирдин Лацу Леглег?

— За ваз лугьун? Мез къведач лугьуз... Заз лугьуз кIан-«цач...

— Зазни ви гьал акурла, эй зи рикI алай гьайван, рахадай гуь-гуьул авач, ятIани, зи буржи я, ваз лугьун, зи эхиримжи сят алуькнава. Зи чапла къуьнел Ажал ацуькнава... Зун ви патав гьалалвал къачуз атанва... Эгер зи патай ваз хасарат хьанатIа, хажалат хьанатIа, за вун инжиклу авунатIа, заз багьишламиша, эй зи Мисирдин Леглег...

Лацу Леглегдин кьил агъуз а^ватна. Кисна Лацу Леглег. Шагь Абасни кисна. Эхирни Шагь Абас рахана:

— Вун вучиз кисзавэ, эй гьайван?

— За ваз вуч лугьун, эй пачагь? Вуна зун исятда кIеве туна... Вун инжиклу авунатIа, лагьана вуна, багьишламиша... Амма...

Мисирдин Леглег мадни кисна.

— Вавай вучиз рахаз жезвач, эй гьайван? Лагь заз, белки заз течиз, за вун инжиклу авур чка ава?

— За ваз гьикI лугьун? И дуьнья мидаим туширди заз чидай... "Вун, Шагь Абаснч, и дуьньядал мугьман тирди заз чидай... Амма •сандрни за фикирначир хьи, чи, балкIанрин, чка ламари къадайди, чи тIвар ламарал эцигдайди... И кар заз чидачир, эй Шагь Абас... Гьее-ей, за ваз вуч лугьун! Гьихьтин пачагь тир вун, амма вуна .авур крар . Ни лугьудай? Садани...

— За лагьанай, эй зи Мисирдин Лацу Леглег! За лагьанай, заз 'пири аквазва! За лагьанай, заз вири ЧИЗРЯ' За лагьанай, зун на чагь хьун мумкин кар туш! За масакIа лагьанай, амма атIанал заз кицIи лагьай гафаа-а-ар! Гьар са гаф са дагь хьиз залан...

■— Гьее-е-ей! Ваз гьеле сад чизва, къвед чизвач, Шагь Абас! Ада лагьай-бур яз вуч гафар я! Абур гьакIан куьлуь-шуьлуьяр я... Эгер къе ви эхиримжи сят туширтIа, зун вав рахадай... Ваз чир жедай, амма ви эхиримжч сят я...

— Эхь, вуна заз герек гьалалвал гун, тахьайтIа, зун а дуьньяда куз-хьукьуз жеда...

Бирдин Мисирдин Лацу Леглегди мадни кьил агъузна, аМ мадни кис хьана. Гуьзлемишна Шагь Абаса. Эхирни хабар къуна:

— Вун вучиз хиялри тухузва, эй гьайван?

— Аллагьдиз акур инсафсузвилер за ваз гьикI тьалал ийин, эй злачагь^ АкI хьайила, зун гунагькар жедачни?

— Ам гьакI я жеди, амма ваз багьишламишдай, гьалалвал гу дай ихтияр ава.

Са къадар вахтунда Мисирдин Леглегди мадни вичин туьхвенвай вилер акъализ, а^хьайна.

— Са кар заз зи рик!ел хкиз кГанзавачир, амма и арада а хаф> в>на мадни зи рик!ел хкана...

— Ам вуч кар я?

— Ви патай заз акур лап ч!ехи инсафсузвал я, эй пачагь!

— Гьихьтин?

— Ша вун зи чандилай алата, эй пачагь... Гила мадни зи и рик!,, гьиргьиш хьанвай рнк! кана, мад сеферда ч!ух авуна вучзава? Вуна ав\на а кар—вуна жавабни гуда... Авуначиз к!андай...

— Мад чун и дуьньядал сад садаз ахквадач, я чан гьайван Къе чка сада садаз гунагьар лугьун герек я... Чаз чир хьун герек я... Абур гьихьтинбур хьанат!а, вучиз хьанат!а... Амма за ваз лугьун, вун заз пара багъэ тир, жуван велед хьиз, к!ани тир.. За ваз, Мисирдин Леглегдиз, инсафсузвал авун... Ваз ви ата-бубаяр гьинай. ят!а чидани?

— Фиргьаванрин девирдилай чи тухум Мисирда виридалайни: зирек, зарб ва иер тухум яз машгьур тир, эй пачагь... Заз жув гьинай ят!а, вужаркай ят!а, иниз гьик! хьана акъатнавайди ят!а, ви ри чизвайди я.. Зигьин квадарнавач за...

— Савкъваг ааунай заз вун... За мехьердайла... Зани ви иесий-ркз гьа ваз барабар кьизилар ганай... Гьак! хьайила, маса низ; хьайит!ани мумкин я, амма ваз инсафсузвал намумкин кар я, эй гьайван!

— Пачагьрин ахмакъвал а кардикай ибарат я хьи, абуруз чеб-малаикар хьиз жедат... Чан аламаз, эхиримжи сят къведалди, лугьузва за. Ахпа атана Ажалди туьд къурла, аквада хьи, малаик хьанач. Вунни гьак! я. Ле яб це!

— Зи япар вал ала.

— Зун иниз, в и имаратриз акъатайла, зал Мисирдин Леглегт!вар эцигайла, зи пуд йис тир. Садра ви нуькерри, ваз течиз, гатанай зун. Акъван гатанай хьи, завай" къахрагьиз жезмачир.

— Ни гатанай, ни гатанай?

— Заз къуллугъзавайбуру, лугьузва за. Ви нуькерри

— Сеbeb?

— Сеbeb заз чидачир. Сеbeb заз ахпа чир хьанай: вагъшивал> инсафсузвал! Валлагь, рахаз регъуь я. Гатана, гатана, ярхарна,, бамишной зун... С а суткада ят!а, са шумуд суткада ят!а, гьа чилел аламукьнай зун... Къарагьиз жедачир.. Дак!унай зи пачаяр. Са ч!ар юзурдайла, кьил элкьведай, гьакъван зи пачаяр т!ардай... Ахпа заз чир хьанай — вич лугьумир, ибуру зун ахта авунва... Эр-кеквилкай магьрумнай зун!

— А-а-ан,— кьил гъуззна Шагь Абаса.— А кар чинра адет я,, эй гьайван...

— Адет я? Адет... Са къве варз вилик заз са хвар акунвай! Эй аллагь, югьди, йифди зи хиял-фикир гьадакай тир... Гьамиша адат

Къамат зи вилерикай карагъзавай... Акъван иер ак\нар авай, акъ-Иан пьзел сес авай, налугьуди, им къвед я... Килитна сад садаз, ниридалайни багъа сесеривди ва сирлу гьиссеривди сагърай лагъа-јііі, чара хьанай... Ахла чун мад сеферда дуьшубш хьхьанай... Ам-ма з)н эркеквилкай магьрумнавай... Ам акурла, зи вилер накъ-иарай ац!анай... Гьа! юкьуз ада вичмн хьуьтуьл, чими п!узарривди яги са шумуд темен ганай... Гьа юкьуз за вири ви пачагьлугьдиз «лянет авунай, эй Шагь Абас... Вуна зун тухумдикай магьрумнай. Нучиз? Сеbeb? Аллагьди зун эркек яз халкъ авурла, вуна зун а лркеквилкай вучиз магьрумнай?

— Зазни аллагьди эркек велед ганач, эй гьайван...

— Цавараллайдаз ви зулумрикай хабар я, адаз аквазва... За «давай хабар кьунй: вуна зун эркек яз халкъ авурла, вуна зун а эркеквилкай магьрум авур касдин гьил вучиз къурурнач? Вун гьинва, эй аллагь? Ваз и чилер аквазвачии? Адалат гьинва? Гила, эй Шагь Абас, вуна заз эркеквал вахкайт!ани, зай ам герек амач! Гила зи иви къанва. Гила зи мефт! ксанва. Гьак! хьайила, ахьтин ипсафсузвилер ава хьи, а/бур гьалализ, багъишнз жедач...

— Я чан гьайван, а кар авун вири дуьньяда авай адет я, ам за фикирнавай кар туш...

— Бес ваз на зи жинс хкудзавайди чидачирни⁵ Вучиз чидачир? З}н зн бубадилай хьанани? Хьана. Ада зун гьана и дуьньядиз. Бес зани сад гьун герек тушни? Мегер тухум хкудунилай еке ин-еафсузвал жедани? Гьа юкьуз в}на и кардин жаза-бдарвал ви хи-w жедайди вучиз фикирначир, эй пачагь?

— Зун ви гъавурда акъуна, эй Мисирдин Леглег! А инсафсуз кардин вилик лад кьун патал за вири вилаятриз фарманар ракъур-дай... За а кар акъвазриз тадай, амма геж хьанва... Зи зхири'мжи сят я... Зи къуьнел Ажал ала.

— Гьар са кар ийидай вичин вахт ава,— лагъана Ажалди.— Герек вахтунда ви акъул гьинвай?

— А ч!ав>з кьилиз атанач, эй Ажал!

— Атаначт!а, ж>ван жаза ч!угвада на.

— Вахъ галаз раказвайди вуж я?— хабар къуна Леглегди. — Заз ахьтин сес сад лагъай сеферда жезва.

— Ам Ажал я, чан гьайван.

Мисирдин Леглегди кьил юзурна. Пашмандиз. Вилерилайни са шумуд нагъв алахьна.

— Эй Шагь Абас,— лагъана Мисирдин Леглегди,— чир хьухь, н)на и дуьньядал кефер пара ч!угуна, амма абур а дуьньядал ви <с>д-д}ван ийидайла, анал гьахь-гьисаб къада. Маса кас, маса, аллягьди халкъ авунвай вуж к!ант!ани хьурай, аи бахтсуз авуна, вуца ж\з бахтлу авунат!а, абур ви чандай акъагьарда... Инал тах-сиркар анжах вун я... За зи патай ваз гьаллвал гузва.

— Зун валай пара къадар рази я,— лагъана Шагь Абаса. —

Лагъ зи патай ви чандиз вуч кIандатIа. За ви тIалаб>н кылиза акъудда.

Шагъ Абаса балкIандин экъис хъанвай кIарабриз туъмерна.

— Заз са зурба тIалабун ава, Шагъ Абас.

— Буюр, зи вафалу гъайван.

— И пата са десте ламаф, шаркIунтIар ава... Абурай зи кыл' акъатзавач. Къвез иниз, зи патав. заз лам лугъузва! Чеб балкIанар-я, лугъузва... Зи вилик, вад Зикъалай гъиз, къве къалгъал эцигза-за... Вучиз? Къалгъан ламран ем я, 'балкIандин ем туш... Зал зи тIвар эхциг хъувурай, эй пачагърин пачагъ.

— Ва-агъ! Алаадат... Абур ахътин вуч шаркIунтIар я, ви патав. къвез, ваз лам лугъузвайбур? Нин шаркIунтIар я?

— Чидач.

— Гъа инлай кIвализ элкъвейла, за ам вуч месзла ятIа чирда.

— Мадни ихътин са кар: и пата са деве ава. Шумудки са йисар я, амни текдиз хкунал ала. Гъадани югъди-йифди вазни, и: дуъньядаллай вири пачагъриз лянетзава. Себеб лугъузвач. Алада, гъадан патавни. Аку, вуч месэла ятIа. Са тедбир аку, эй пачагърин пачагъ... Мад заз вавай кIанцай са затIни авач.

9. ДЕВЕДИН БАЛГЪАН

Деведин гъал авай чкада кидIин, балкIандин гъалдиз рагъме авай. Деедидв гекъигайла, кицIинни балкIандин уьмуър суварар" тир! Бе-ес!

Шагъ Абас деведиз килигиз, къах хъана. Яраб им деве ятIа, - Иох? ТахъайтIа, Шагъ Абасаз вичин вилерай гъакI аквазватIа? Акъализ-ахъайиз вилер, килигда Шагъ Абас. Ваъ, деве я. Чан ала..

Шагъ Абаса ам са шумудра диндирмишна.

Деведи куьтIнач. Эхъ, саймишнач. ЯтIани Шагъ Абас рахун герек тир. Рахун Шагъ Абасаз чарасуз тир. Мегер и чарасузвал хъаначиртIа, туьд Ажалди къунвай Шагъ Абас, галтад жез, иниз. деве акваз къведайни? Ваъ, гъелбетда.

— Ваз аквава, эй аллагъ, вун шагъид я, и гъайванди зун, Шагъ Абас, гъич саймншни ийизвач, талсир зал эцигмир...

БирдаИ деведи кыл хкажна, ам виняй агъуз килигна:

— Хъяхъа-хъа!— авуна ада. — Хъа-хъа-хъа! Ви рикIел зу№ гъихI хъана акъалтнавайди ятIа, лагъ, заз чир хъурай.

— Эй зи дуст!— лагъ а на Шагъ Абаса.— Эй зи рикI алай Лацу Дагълар! Заз аквазва, вун закай нарази я, заз лагъанва, ятIани...

— Ваъ, эй пачагъ, вуна заз лагъ, зун ви рикIел гъик! хъанэ-акъалгааза? Гъа кар заз чир хъана кIанзава.

— За ваз са гафуналди гъикI лугъун, эй гъайван? Зи эхирим-жи югъ хъанва, зи эхиримжи сятди зун ви патав гъанва... Вун зи? виридалайни рикI алай деве тир. Ваз за Лацу Дагълар тIвар ган-

мий... Гила, дуънья я, чалай аслу тушир, зун рекъизва, зи зхиримжи •гит атанва, гъакI хъайила, вуна заз гъалалвал гун герек я...

Деведи кыл агъуз хъувуна. Амма адай гъич витIни а.къатнач. Са къадар кисна, ал па ада са патахъ са балгъан вегъена. И кар-дп Шагъ Абасак лап къалабулук кутуна. Къе ра,гъметдиз физвай Кис ятIани, тIвар-ван акъатнавай, дуъньядал виридалайни машгъур хъмйи пачагъ, им аку, и ни къвезвай, къацIа'й, мурдар деведи гъич вичин тумунайни къазвач. Шагъ Абасни инсан я, бес рекъизвай инсанрихъ чпин такабурвал жедачни? Абур гъакIан пинеяр туш »\ир. РекъизватIани, ам пачагъ я. Ам гъеле къенвач. И деведин «малар, вичин гъал аку, ах,па вичин къаадавай ял аку...

Деведи кыл тик хъувуна. Ам цавуз килигиз башламишнз. Ак-ввдай гъаларай адан хияларни алатай йисариз хъфенвай. Вуч ятIани рикIел хкизвай.

— Эй Лацу Дагълар,— лагъана Шагъ Аба<са — Вун ихътинди гупшр эхнр. Заз аквазва, ви кылелни гзаф гъаза-белаяр атан-нн, заз вири аквазва, амма зал вуч тахсир ала? Зунни начагъ хъан-ня. Къе заз ви кылел атай хажалатар, дердер чириз кIанзава, лагъ яазни чир хъуй, зун ви душман туш, зун ви иеси я, зал гъеле чан ялама...

Бирдан и деведи, Ла.цу Дагълари, хци кIарабар кIарасдин чха-лр хъиз экъис хъанвай деведи, къваларилай цIакулар авахъзавай, <|}пср алкIаIнвай, вилерни, кылни, япарни гачалри къунвай и де- («рдн са агъ аладарна. АкI агъ аладарна хъи, адан къваларни кваз яхцукъиз, къахрагъна. Мандавар эвел хкаж хъана, ахпа къведни синал агъуз ахватна. Бирдан и гъайван, сив ахъайна, дилиди хъиз, ния ацалтна хъуьрена:

— Хъа-хъа-хъа-хъа!— Виридалайни, виридалайни, виридалай-чI(...

Шагъ Абас къудгъун хъана. Эхъ, им ахмакъ хъанва, дили хъан-нп. И деведин акъул къакъатнава.

— Вуна... вуч лугъузва, эй гъайван? Вун вучиз хъуьрезва? Ме грр вал хъуьредай гъал алани?

— Эй пачагъ, в'на заз къур са ка>р хтана зи рикIел... Вун акур-, »Ий, гъа кар рикIел хкведайла, зун гъамиша хъуьреда... Хъуьруьн IануртIа, зи рикI хъиткъинда. Я шехъна кIанда, я хъуьрена... ГъакI хъайила, алата залай, заз вун акваз кIандач...

— Ва-аъ, ак! виже къведач, чан гъайван,— милайимдиз рахан-ня Шагъ Абас,— вун захъ галаз акI рахазва хъи, нашугъуди, зи кар-кеопи ваз жазаяр гун хъана... АкI хъайиди тиртIа, зун и эхи римжи йикъан эхиримжи сятда вун акваз къведа<ир.

— Вун зи вилик тахсиркар туш, гунагъкаф туш, яни?

— Гъелбетда, ваъ.

— Бес вун инал гъалалвал кIанз вучиз атанва?

— Вучиз лагъайтIа зунни вун бегъем къве Еацра рекъе хъана,

суН гъамиша ви кI>ла хъана, Гъяждал фена хтай вахт рикIелатама-ни. Белки, лугъуда за, гъа вахтара, гъа йикъара за ваз са такIан... Са рикI тIардай кар, белки, заз течиз зи нуькерри... Белки, гишила эмукъна, рикIелай алатна... Адалай къулухъ вал пачагъдин деве, Лацу Дагълар тIвар хъана, вун гъамиша и зи имаратда хвена... У-у-уф! Амма за садрани заз вун и гъалдаваз аквада лагъана фи-кирначир... Мумкин я, гъа и карда зи гунагъкарвал... Заз течиз...

— Эй пачагъ-рин пачагъ! Гунагъриз уьлчмеяр авайди туш, абур я терезралдини алцумиз жедач. Ваз чизва. Гъар са кардиз, дуь-шуьндиз къве патай килигна кIанда. Ви патайни, зи патайни. Ви вилерайни, зи вилерайни. Ви акъулдални, зи акъулдални. Амма Еуна акI ийизвач. Вун садра вуна заз авур кардиз зи вилерай ки-лиг, зи акъулда'лди килиг, ахпа аквада ваз ам гъихътин кар хъа-натIа... Ша на зи къил тIармир, вун алата залай...

— Я чан гъа Иван, бес зун ви патав гъа кар чириз атанвачни? Лагъ, зазни чир хъурай ман. Лагъ, за хиве къада зи тахсир... Бел ки зун тахсиркар я? Лагъ, зазни чир хъурай.

— Хъайи кар хъама, алатна. Гила чир хъана вучда вуна?

— Вавай баг-ъишламишун тIалабда.

— Ам вуч лагъай чIал я, багъишламишун? Гъеъ-тъеъ... Багъиш-ламишун...

— Вуна а кар заз лагъ, ви рикIиз регъят жеда. Ви рикIе авай тIал акъатда. Рахух.

Деведи са шумудра къил галтадна, агъ аладарна. Ахпа жузу-на:

— Вун зи кIулаваз Гъяждал фейиди вуна рикIелай алуднаваIч,, чни?

— Алуднавач.

— Чухсагъул. А кар анихъ хъуй. Гъадалдини, гъадалай къулухъ-ни за ялай къван параир вири санал кIв.атIайтIа, гъикъван жедай-
*sla>

— Низ чида? Са дагълар къван.

— Чухсагъул. Зун валай рази я... Ваъ, лугъудач за!.. Терек туш!" Алат залай!—бирдан Лашу Дагълари мадни къил тик къуна Ада са патахъ са зурба балгъан вегъена.

— Секин хъухъ, я чан гъайван,— мегърибандиз рахана Шагъ Абас.

Шагъ Абас кIамай тушир: деведал гъанвай гъал аку! Вири: }ьмуьрда зегъмет чIугунвай деве аку, уьлкведа сад лагъай деве хъа-йи, гъавилай пачагъ алаз Гъяждал фена хтанвай деве аку, къе, къуьзуь къиляй, адал гъанвай гъал аку. Шагъ Абасаз, гъелбетда, айиб тир. Амма Шагъ Абас яраб ахвара хъана жал? Адан имарат-дин къене ихъгин кIвалахар аваз хъайила!, бес вири уьлкведа и; кIвала,хар гъикI ятIа? Деве и гъалдиз ни гъанва? Вучиз адан къай-гъу чIугвадай каг авач? Гъинва! адаз къуллугъзавай кас? Кице

лкIа, балкIан акIа, девени икIа... Вучиз? Ибур вири Шагъ Абасаз-къуллугъай гъайванар я, ибурал и гъал ни гъаива, вучиз гъанва? Себеб? Вучиз Шагъ Абасаз и кардикай къедалди хабар хъа.нач? Гила хабар хъана лугъуз Шагъ Абасавай вучиз жеда? Туьд Ажал-ди къунвайла?

— Эй Шагъ Абас!— ван акъатна Ажалдин.— Вири дуьньядиз машгъур пачагъ! Икъван зурба, гужлу къушунрин иеси! Сергъят-суз чIехи уьлхведин иеси! Сан-гъисаб авачир хазинайрин иеси! Ви эхиримжи югъ вуч заланди хъаначни? Ваз ви кIвалахар гъа и эхи-римжи юкъуз чир жезва, аквазва, идалай чIехи бедбахтвал жеда-ни? Мусибат жедаи?

— Эй Ажал! Захъ икъван махл>къат ава! ЛукIар, нуькерар ава! Абур вири ваз хъуй, вуна и зи туьд а'хъая! Заз са бязи кIвалахар чирдай къаст ава...

— Гъар са кIвалах патал аллагъди талукъ вахт ахъайнава, эй Шагъ Абас. ГъакI хъайила, лугъузва, гъар са кардиз вичин вахт ава. Са йис жедалди, таза аялди вучда? Дидедин нек хъвада. Адаз лайлаяр яда... Къад йисавай гададиз мехъерда... Вичин кIвал туькIуьрда... Виш йис хъанвай къужадиз мехъерна вучда? Ам муькуь дуьньядиз куьч хъунин къайгъуда жеда.. Гъар са кардиз вичин вайт ава, Шагъ Абас. Гъар са кар вичин вахтунда авуна кIанда.

— Вахтунда? Вахтунда... Вахтунда чир жедач... Къилиз къве-дач... Атанач зи къклиз...

— А-а-ан, къилиз атанач? Дуьз я, атанач. Заз чида. Куь рикIел неинки куь, куьне авуна кIанзавай кIвалахар, пака квез регъуь жедай кIвалакар, куь рикIел гъатта зунни атанан. Куьне зун, Ажал, авайдини михъиз рикIелай алудна. Зун рикIелай алудайла, амай* кIвалахар вири рикIлай алатзавайди я, Шагъ Абас! Зун рикIел алай инсандин вилер гъамиша ахъа жеда, адаз вири аквада, дуьз-вални какурвал, гъахъни нагъахъ, дустни душман, мердни намерд, элхачни къегъал.. Вири! Гъабур вири зун я! Зун! Ажал! За ви !уьд къадалди ви рикIел зун атанач. Садрани! Садрани! Вири куьн гъахътинбур я! Пачагъар! Дерезадиз чIехибур! Гъиле ихти-ярар авайбур! Къизилар, вар-девлет авайбур! Куьне садрани ри-кIел гъидач хъи, квелайни чIехи, куь ихтияррилайни чIехи ихтиярар авай са кас ава! Ажал! Ам чи дережайрилай, хазинайрилай вине ава! Ша чна инсафсузвилер, адалатсузвилер тийин, ада а кра<р чи эхиримжи оят атайла, гъикI хъайитIани дуьздал а^удда, гъа юкъуз ада чи суд-дуван ийида, вири лезетар, вири кефер вилерай хкида, ваъ, и фикир куь къилиз атай кар туш! Гила яб це жуван деве-диз. Аку гъада ваз вуч лугъудатIа! Гъа чIавуз вилер ахъая! Аку ви вилик гъихътин кIвалахар жез хъаиатIа, вун вилер авай буьркъ-вез хъана, япар авай бишек! Ви фикир-хиялда гъамиша са кар хъа-на: хазинаяр, вар-девлет мадни пара авун! Мадни са гуьзел ди-

шегъли къачун! Мадни-мадни уьмуърдикай леззет хкудун, леззет къачун. Мегер уьмуърдин мана-метлеб анжах леззет къачун яни? Эгер >ьмуърдин мама-метлеб анжах леззет къачун хъанайтІа, и дуьньядал вуч жедай? Багъ-бахчада вуж машгъул жедай? Эцигунрал п\ж ма>шг>л жедай? Илимдал, культурадал вуж машгъул жедай? Яратмишунрал вуж машгъул жедай? Цийивилер ни арадал гъидай? Фу-къафун, пек-партал ни гъазурдай? Инсанриз кІвалахиз кІан жедайни? Зегъмет къачуз кІан жедайни? КІвалах тахъайла, зегъмет тахъайла, и чаз герек суьрсет, тадаракар гъинай къведай? Санайни. АкІ хъанайтІа, эвелни-эвел вун хътин пачагъди ви уьлкве дуьньядилай юх ийида! Гъадахъ галаз санал вични! Вичелай вилик хъайи баркаллу агга-бубаярни! Герек уьлкведа пачагъдилай башламишна арабачидалди виридан рикІе яратмишунин илгъамди нур гун! Абуру яратмишунралди сада садаз чешне къалурин! Гъа вахтунда гъабр чешни, гъабурун пачагъни, уьлквени бахтатар жеда, анжах гъа вахтунда. Ваз затаи, Ажалдикай, вучиз кичезІватІа чидани ваз? Са шумуд себег ава. Сад лагъайди: хази-чар! Абур низ тада? Чидач. Па'пар ирид виш ава вахъ, амма велед авач Гъа и карди вун начагъ авуна. Вири ава, вири къазанмишнава, гила абур вири хвахъзава. Низ къисмет жедагІа, чидач! Къвед лагъайди: яратмишунин илгъам вуч затІ ятІа ваз чидач: эгер вун яратмишунралди (гъи карда кІантІани хъурай) юргъун хъанвай инсан тиртІа, з\н агайла, вун шад жедай:

— Гила за ял яда,— лугъудай на, сивел хъвер алаз.

З\н акуна, вун шад жедай Амма вун... Ви уьмуър вири гъа леззетрин гуьгъьна галт^гиз акъатна...

— Ингъе зун'— гъарайна деведи.— Ингъе къуд кІараб! Им зун я! Вири къуд кІарэб! Я хазинаяр авач, я дережаяр, я машгъурвал... Хутаха зун и дуьньядилай! Ваз минет хъуй, хутаха! Заз куьн гъа-Диф къведа? Минет хъуй хутаха!

— Вахт атайла, ви вахтни алуькнава, тади къачумир. Амма ж\ван рикІевайди лагъ. Къе лагъана кІанзавай югъ я.

— АкІ хъайила, мад вунани гъакІ лагъайла, за вуч ийин? Лугъуда за. Л>гъуда. А-а-у-уф! Мад рикІел хтана, мадни ял къазва зи..

Ажал килигна Шагъ Абасаз. Адал чан алапатІа? Эй пачагърин пачагъ... Вичи вич кутунвай бала аку. Къедалди буьркъуь хъана, вилер акъална, гила шгъзава.

— Яб це ятІа, эй Шагъ Абас,— лагъана Лац\ Дагълари.— Зани гъиссзава зи эхирэман хъанвайди... Къуй и зи рикІ кузвай тІал зи рикІяй акъагърай...

— Яргъияр мийир, — лагъана Ажалди. — Куьрелди. Адан гунагъкарвал вуч я, куькай ибарат я, вучиз вавай а гунагъ адаз багъишламишиз жезвач. Гъа и ихтилат авуна тур.

Шагъ Абас агаж хъанва. Чин вири би.ришар я. Налугъуди, им

пнчапфин пачагъ туш, инал эцигнави хъухъвай са шалам я Мал-дин лидикай авунвай. Бирдан адал чан хтана. Ам ракана:

— Лацу Дагълар рахадалди зазни къве гаф лугъуз кІанзава. Яб це, эй гъайван, вуна са кар рикІелай алудмир: и дуьньядал тек он писвилер, гунагъкарвилер, тахсиркарвилер жезвач. Писвилерихъ галаз санал хъсанвилерни жезва. Мискъивилерихъ галаз санал жумартвилерни жезва. И дуьньядал тек са ранг алач: яру ранг ава, ч!улав ранг ава, лацу ранг ава, михек ранг ава, ратъул ранг ава, туракъ ранг ава, гичІи ранг ава, хъипи ранг ава... за вири лугъузвач. Са юкъуз гар жезва, муькуь юкъуз... Са юкъуз марф къвазва, муькуь юкъуз... Ииф я, лугъуз, мичІи жезва, югъ я, лугъуз, экуь жезва... Мегер ваз за, гъа рекъе, Гъяждал фидайла, тІимил таваз-вплернаи? За ваз зи гъилелай ем гана. Заз гъамиша гайванар пара кІан хъайиди я. Вучиз ви рикІел за авур хъсанвилер хкъезчач? Мегер валай гъейри и дуьньядал маса деве авачирни? За тек фа вун къуна, вун заз бегенмиш хъана, зун валлаз Гъяждал фена...

— Гъее-еей,— кьил галтадна Лацу Дагълари — Вун гъинай рахазва, зун гъинай рахазва? Гъарма са кІамай Вуна вун зи кІулаваз Гъяждал фена лугъуз заз къехуьнзава, амма за а йикъаз ниш лянетзава. Чир хъанани? За лугъуза: герек за вун гадар'на кІулай, тІуш гана, рекъидайди тир. ГъакІ авунайтІа, заз сувабня жодай, зи тІвар тарихдани гъатдай. Заз инсанрини, девейрини баркалла лугъудай. Чир хъанани?

— Вучиз, эй гъайван, вучиз?

— Вучиз лагъайтІа вуна гъахътин кар авуна.. Гила вуна ви хашнаяр заз багъиша^йтІани, за ваз а кар гъалалдач, Шагъ Абас. Лап п царвараллай сад аллатъ, адан вири пайгъамбарар, адан малаикар, жабраилар а царварилай и чилерал эвичІна, атана и зи вилик, пуд юкъузни пуд йифиз вири са кІвачел акъвазна, вирида заз минет-»мвармишайтІани, а кар за ваз багъишламишдач, гъалал ийидач, Шагъ Абас! Завай а кар неинки ваз, гъатта аллагъдиз вичизни багъишламишиз жедач!

— Лагъ авд гъихътин кар ятІа, зунни шагъид жеда,— ван \кажма Ажалди.

— Вуна инай акъудна, тухвана зун ви чкадал ацукъарна, закай мири махлукъатдин пачагъ авуртІа!ни, за ваз а кар багъишламишдач, чир хъухъ.

— Яраб ам гъихътин кар ятІа? Минет хъуй, ахъая, зани яб гун.

— Им аквадай гъаларай терхеба хъанва,— лагъаюа Шагъ Абаса.— Адаз вич вуч рахазватІа чизвайди туш. Заз аквазва...

— Шагъ Абас,— лагъана Лацу Дагълари.— Вуна авур алчах кар агъзур инсандиз акуна.

— Лагъ ман ам гъихътин кар ятІа,— гъарайна Ажалди.

— Са гафуналди лугъудани?

— Гъелбетда, куьрелди.

— Ада закай... Ада зун деведикай... Деведикай лам авуна, лам-Г>акай деве!

— Вуч, вуч, вуч?— аламат хъана Шагъ Абасаз.

— Гъа юкъуз эгер вуна зи гардам са къилинждив яна, зун къе-найтГа, за ваз са гафни лугъудачир, иеси я, лугъудай за, зай са тахсир акъатнава жеди. Амма вуна закай лам авун... О-о-о! О-о-о!..

Деведи башламишна инихъ-анихъ къил галтаднз. Деведин мандаври башламишна хкадриз. Деведин вири кАрабрал чан атана.

— Сабурлу хъухъ,— лагъана Ажалди.

— Гъинал ва мус за вакай лам авуна?— жузуна Шагъ Абаса.

— В\н Гъяжилай гъикI хтанайтГа, рикIел хкваш...

Деведин сивел каф акъалтнавай. Мандавар акъваз тийиз къудгазвай. Адан вири беден ргазвай.

— Шагъ Абас! Гъеле валай чIехи адалатсузва/ авур пачагъ ва я гъакIан са адетдин инсан и дуьньядал хъанач! Вун, Шагъ Абас, зи жинсинал хъ>ьрена Вуна вири хъуьруьрна! Вуна зи деведин жинсинал неинки инсанар, гъатта диши ламарни кваз хъуьруьрна! Гъяжилай хтана, и ви харапIа хъайи имаратрив агакъдайла, вун ли кIула авайни?

— Авай,— тесшкъна Шагъ Абаса.

— Имаратдин вилик са шумуд агъзур инсан кIватI хъанвайни?

— Хъанвай,— тесстикъна Шагъ Абаса.

— Гъа арада вун зи кIулай авудна, ламрал акъадарнайни?

— Хъанай, акъадарнай...

— Зун гъа вун акъахай куьпчи Гъасанан диши ламран тумунал =кутI)нна... Зун... Деве... Ваз акваз-акваз! Вирида куьлериз, вирида манияр лугъуз... Зун, вун кIулаваз къве вацра рекъе хъайи деве, ирид чилериз аватиз... Вири шегъер зал. деведал хъуьрезвай! О-о-о-о!

— Секин хъухъ, секин хъухъ,— тIалабна Ажалди.

— Зун ви уьлкведа виридалайни зурба деве тир, виридалайни гужлу деве тир, гъа деве, къве вацра вун кIулаваз къекъвей деве куьпчи Гъасанан диши ламран тумунал... О-о-о! О-о-о-о!

— Секин хъухъ,— лагъана Ажалди.— Секин хъухъ...

— О-о-о! Мегер зун хътин деве куьпчиди.н диши ламран тумунал кутIундай... Им пачагъдин адалатлувал яни"⁵ Им пачагъдин камалл\вал яни? Им вуна ви къваларив гвайбуруз, ви агъалийриз къал>рай чешне хъана>ни? Ваз къве вацра вун кIулаваз къекъвей деведин къадир тахъайла, нин къадир жеда? Вуна зун рикIелай г.лудайла, вуж рикIел хуьда? Инсафсузрин инсафсуз! Вуна зи жинсинал экуь дуьнья вири хъуьруьрна хъи!! О-о-о-о! О-о-о! Гъаа-аф-ф! Гъаа-аф!

Бирдан Шагъ Абасан чинал агъдин перемар хътин къве балгъан фена, чин ми.хъиз кIевна. Агъ чIугур хъиз.

Деве са патахъ, Шагъ Абас муькуь па>тахъ, къведни ярх хъана.

— Гъа и кар патал .. гъа и югъ г}ъзлемишиз... зун яшамиш хъанай...

Деведи вилер акъална. Адан яхун, Кларасар хътин кАрабар чIа-и яна.

— Яз\х Шагъ Абас,— лагъана Ажалди.— Къе, гъеле чан аламаз ви къилел икъван гъаза-балаяр атайла, пака вун амачирла вуч жедатГа' Яраб и дуьньядал валай бедбахт кас аватГа? ХъанатГа? М>н амачирла ви гъакIиндай и махлукъатди вуч лугъудатГа? Вилер яназ б>ьркъ\ь хъайи, япар аваз биши хъайи Шагъ Абас! Алчахрин ллчах, зул\мкаррин зул>мкар, ннсафслзрин инсафсуз, ягъсузрин ЯIьсуз, ахмакърин ахмакъ Шагъ Абас' Я регъуьвал чидачир, я кичевал чидачир Шагъ Абас! Ажуз кас дирибаш авур, дирибаш кас .Ажуз авур Шагъ Абас!.. Жинсин кицIерив, Лацу Пеленгрив чпин як нез гайи, шив балкIанар ахта ийиз гайи, нар девеяр ламарии |умарал кутIунай Шагъ Абас! Пака ваз гъа икI лугъуда. Эй Шагъ Абас, Шагъ Абас...

Н\ькерди Ша>гъ Абасан чиналлай балгъан михъна.

Къарагъна, Шагъ Абас ацукъна.

— Къили ванзавани, Шагъ Абас'— жузуна Ажалди

•— Ванзава.

— Ам бишивал квахъзава ла^бай чIал я... И дуьнья гъикI акназва ваз?

— Зи аял чIавуз акур дуьнья хъиз.

— Вилер ахъа хъанва... Ваз герекди вуч тиртIа, лугъудани за? Ваз герекди деведин тфу тир... Гъадакай ваз дарман хъана... Вун Аль Асуфа суьгъурда тунвай, деведин тфуди вун а суьгъурдай пхкъудна... Хъвач, зун пака хкъведа ви патав. Хъвач кIвализ...

10. ЧАР ГЪАВИЗРИН ПАТАВ

Ацукънава Шагъ Абас чар гъавиздии патав. Са къваицел. Гъил ченедик кутума.

И пата балкIандин чка ава, а пата—деведин. Са пата—Лацу Леглегдин, м\ькуь пата—Лацу Дагъларин.

Шагъ Абасаз акуна тевлейрал алай гъал. Гъар тевледин вилик i'a кIунтI |цIапар ква Низ чида шум уд ни са йис ятIа, и ulapaip инал кIватIиз. Абур гадардай кас авач. Ихътин тевлеяр жедани? Рак л к)—тIваларикай ав)нва. Цлар ацахънава Къав алач...

Иви физва Шагъ Абасан рикIяй, амма сес акъудиз жезвач. Адаз <Iси жедай ихтияр авач. Адаз гъеле вири чир хъанвач...

Бирдан чар гъавиздин а патай Шагъ Абас гашай патахъ шаркIунтIар атана. 4} куриз-чукуриз. Са десте санал.

Шагъ Абас къудгъун хъана. Ибур в\чтин шаркIунтIар хъурай? Вирина цIалцIам, михъи, эвянавай. Виридазни рангар янава. Фи-

рийрикайни курква<чIар куърснава. Тумарихъни куркурар акална-
ва. Залпандар аку, нур гузва. Къзиллаамшнава жеди. КIвачерал-
ни—кIвачин къапар.

Чукуруиз, Лацу Леглегдилаи чархар ягъиз, и шаркIунтIри Лацу
Леглегдиз экъуьгъзава. Ахпа кIур цавай къвез, хъуьрез, катзава.
Яргъаз катзавач. Абуру мадни элкъвез, Лацу Леглегдин патав хквез-
ва. Саташмиш хъун патал. Ягъанатар авун патал:

— Эй! Им аку—Леш! Эй Ле-еш!

— Эй къацIай, мурдар лам!

— Эй ламран хва, ла-а-ам!..

— Хъутур квай ламран хва, лам!

— Квахъ инай! Квахъ и гъаятдай!

— Зун лам я МЗIЛ квез?— зайиф, пашман сес къвезва Лацу Лег-
легдин вичин тевледай.—Квез куь диде-бубайри гузвай тербия
гъахътинди я ман!

— Ун, ун! Вун ламарин лам я!

— Вун къирай вун, гъахътин, къацIай, хъутур квай!

Шагъ Абаса са гъиливди ченедиз, чурудиз туьмерзава, ван
акъудзавач, яб гузва, килигзава. Шагъ Абасан къили ванзава. Вич
лугъумир, ам ахвара хъана къван! Адаз са загIни акваз хъанач
къван. Ингъе, къе адаз чир жезвай кIвалахар...

Фее-ена Лацу Леглегдин патав, са шумудра агъ аладарна, (им
авай гъал аку тIун, им и зинданда вучиз аватIа?) адавай хабар
къуна:

— Эй зи баркаллу Лацу Леглег! Абуру ваз лам вучиз лугъузва?

— Заз гъинай чидай, зй Шагъ Абас? Диде-бубайри лугъузвай
гафар я жеди, аялри тикрарзава.

— Вучиз диде-бубайри акI лугъузва?

— А месзляяр заз чидач...

ШаркIунтIа'р (ибурун хуррамвал, ибурун бахтаварвал вуч я!)
элкъвез хквез, мадни Лацу Леглегдихъ саташмиш жезва. Гъа и
Шагъ Абас алай вахтундани. Абуруз Шагъ Абас чизвани?

— КъацIай, мурдар Ле-е-еш!

— Квахъ и гъаятдай, Ле-е-еш! Вуна ина ни тунва!

— Гъелбетда, диде-бубайри чирнавай гафар я,—мурмурзава
язух Лацу Леглегди.— Аллагъди жаза гурай квезни, куь диде-
бубайризни, къудуз хъанвай къ}дуздин балаяр! Куь тухум хкат-
рай, куь!

Бирдан Шагъ Абасаи шаркIунтIривай хабар къазва:

— Ам лам ятIа, бес куь диде-бубаяр вужар я?

— Чи диде-бубаяр балкIанар'

— Ва-а-агъ! Бес куьн вужар я?

— Чун Шагъ Абасан шив балкIанар!

— Ва-агъ!

— Куьнни кый, квекай жедай балкIанарниI Кфирар,—мурмур-
Иава Лацу Леглегди.— Заз чида куьн гъи жинс ятIа...

— Исятда йиф яни, югъ?—хабар къуна Шагъ Абаса нуьжерди-
вай.

— Гъелбетда, югъ,— икрамна нуькерди.

— Ина л шаркIунтIар (икъван михъи, цIалцIам, бахтавар) къвез,
мархар ягъиз, и гъайвандин (Лацу Леглегдин тевле къалурна) ке-
фина эцягъиз адакай ягъанатариз хъфин гъакъикъат яни, тахъайтIа,
зи вилерикай карагзавани? Заз чизмач, гъакъикъат вуч я, ахвар
вуч я. Заз ви сивяй ван хъана кIанзава.

— Ваз аквазвай гъар са кар гъакъикъат я, эй пачагърин па-
чагъ,— нуькерди мадни икрамна.

— Инал къвез, цIингаварнз хъфизвачйбур вучтин гъайванар я?
ШаркIунтIар тIшни?

— Абуру... абуру.. завай лугъуз жедач, эй пачагърин пачагъ...

— Вучиз лугъуз жедач?

— ГъахI, эй пачагъ ..

— Заз вуна мецелди лагъана кIанзава, эй инсан. Заз зун гъеле-
ни жув жу вал хтанватIа чизвач. Зун гзаф йисара суьгъуьрда тун-
на) \ъана, къе зи къили ванзава, къе зи вилер ахъа жезва...

— Зун ваз къурбанд хъурай, эй пачагърин пачагъ... А кар гъар
са ннсандиз чида... Вири а кардикай рахазва... Вун суьгъуьрда тун-
найди виридаз чида... Эгер къе вун жув жувал хквезватIа, ам ви-
рн ма\л>къатдин бахтавар югъ жедай... ЯтIани, заз кичIеда... Па-
К¹ ван акъатда, за икI лагъана... Захъ ирид бала! ава, заз зи уьмуьр
аиIнданда акъатна кIандач...

—• Вучиз ви уьмуьр зинданда акъатда, эй инсан?

— Лагъана лугъуз, эй пачагърин пачагъ.

— Вуч лагъана лугъуз?

— Гъа вуна хабар къур..

— Эгер вуна заз ваз вучиз кичIезватIа талгъайтIа, за ваз жа-
за гуда.

— Эй, пачагърин пачагъ,— нуькерди Шагъ Абасан чухвадин цен
къуна.— Къанунди къадагъа авунвай гаф за ваз гъикI лугъудай,
чий пачагъ? Заз къанундалди жаза гуда. Зи мез атIуда...

— За ваз аллагъдалди къин гузва: лагъ заз. Зун Шагъ Абас я!

— Эгер заз жаза гайитIа, эй Шагъ Абас, ваз аллагъди жаза гу-
рий!

— Гурай!

— Эй пачагъ, гъикI жен хъи, ваз чиэвач: шумудни са йисар я,
чи уьлкведа ламарилай ламар лагъай тIвар алуднава. Абуруз бал-
кIанар лугъузва. Абуруз ламар лагъайдан, ламариз ламар лагъай-
дан мез атIгузва...

— Ва-агъ!

— Ун. Ваз чизвачирни?

—Бес ламариз ву, ч лугъузва?

—Абуруз — балкІанар.

— Вагъ! Бес балкІанариз?

— Абур терпна. Къирмишна. И пата сад ама, вун адахъ галаз пахана, амни музейда хуъзва. Аялриз, шаркІунтІриз къалуриз, лу гъузва: ихътин мурдар, кфир гъайванарни хъайиди я са деврида, гила абурун тум хкатнава... Бес ваз чизватарни?

— Ихътин къанун мус акъатна?

— Звел пачагърин пачагъ начагъ хъана, ахпа ам ламраллаз Гъяждал фена, хтана, гъа вахтунда ламарикай цІийи къанунар акъатна. Абур женнетдин гъайванар я, лагъайла, инсанар... Ахпа ламариз дережаяр гана, тІварар гана... Гъа чІавалай инихъ вири дегиш хъана...

И арада чукуриз-чукуриз, тумар тик къуна, шаркІунтІар хтана. Абурун гуьгъуьналлаз са шумуд ламни. Сейрдавай ханумар хъиз, къекъезва ибур. Наз *муз*. Виридан фирийрик — курквачІар. Тумарик — куркурар. КГвачерал — махсус КІвачин къапар. Гарданра—>цІару читер. Шарфар я, чпивай хъайитІа...

— Э-э, чан диде, заз лагъ, и тевледа хуъзвай эйбежер затІ вуч[^] ятІа? — хабар къазва са шаркІунтІди вичин дидедивай.

— И юкъвал вичин гпрар алайди т)шни? Вири какур-какурди? Ам аждагъан я, чан бала.

— Бес ада а тевледа вучзава, чан диде?

— Ада шехъдай аялар тухузвайди я, шехъиз тахъурай.

— А-ан, ам инай чукура ман, чан диде...

— Аялдиз таб вучиз ийида?—къил галтадна са маса ламра.— Ам ламарин лам я. Виридалайни чІехи, виридалайни кІалубсуз лам я...

Шагъ Абасни нуькер сес акъуд тийиз акъваанава.

— Ван хъанани?— лагъана Шагъ Абаса.— Лацу Дагълариз ламарин лам лугъузва, виридалайни кфир лам, Лацу Леглегдиз — гъакІ лам, хъутур квай, мурдар лам...

Бажтавар шаркІунтІри цІингаварзава. Вая алаз. Хкадриз.

— Чун Шагъ Абасан шив балкІанар я, шив балкІанаа-ар!

— Гъеле квекай балкІанар хъанвач, я чан балая-яр,—ван акъатзава дидейрин.— Гъелелиг куь'Н таяр я, таяр!

— Чун Шагъ Абасан таяр я, тая-я-яр!

— Зи рикІел хквезва,— м^рмурна Шагъ Абаса.— Заз са мус ятІани а касди лагъанай (ада тІвар къунач):

— Ваз «Агъзурни са йиф»—лагъана ван хъанани? Чун гъа «Агъзурки са йифе» ава, эй Шагъ Абас... Гилани адан сес зи япара ама, Зи мефтІеда ама...

И арада къаншар патай япар яргъибур атана... Виридан фирияр хранва. Кифер хъиз. Абур къве паталай агъуз авадарнава. Эхир къилерикни курквачІар акалнава. КурквачІри ирид ранг гузва. Къи-

лперални залпандар ала. Залпандрини нур гузва. И карни гуьзелнал патал авунвайди я. Гуьзелдиз акурай, лагъана. О-о-гъо! Япарик квай япагъанар аку, япагъана-ар!

КІвачерални КІвачин къапар. Тик дабанар. Физва ибур камкамуна туна, шириндиз ихтилатриз. Хъуьрез-хъуьрез. Бахтаварар...

Абурун, са шумуд чкадила, КІвачерал алай къизилдин цама-рп Шагъ Абасан къене ялав туна. Гъеъ, гъайиф, къе Шагъ Абасан (ан эхиримжи югъ яз кІандачир...

Физва япа.р яргъибур, ирид ранг гуз, бахтавар яз, хъуьрез-хъуьрез, хъуьчІерикай къуна:

— Тунхъ-пунхъ! Тунхъ-пунхъ!

Вилеризни ранг янава. Шузарризни рангар янава. Неризни рангар янава. Япаризни рангар я'нава. КІвачеризни рангар янава. Мамариэни рангар янава. Юкъван син тирвал, къизилдин са пІар чІугунва...

Шагъ Абасаз чизва: виликан ламар гила... пак гъайванар я.

Имаратрин къене патан гъаятдин къакъан цІал Шагъ Абасаз с>ьретар акуна. Къванцел атІанвай суьретар я: Агъемеменан, Чишпчшан, Ариарама«, Аршаман, Виштаспадин, Ксерксан, Киран, Камбизан, Арташиран, Дарийдин... Дегъзаманайрилай башламишна, уьлкведин чІехи пачагърин, абуру авур зурба кІвашахрин истижаяр... Гъа и чІехи пачагърин, вири дуьньядиз машгур хъами пачагърин суьретрин патавай цавуз цин гургурар гадар жезна. Гъа инлай башламишна набататар цанва. И дуьньядал гъихъ-ин набататар аватІа, битмиш жезватІа, вири! Туьтуькъушри, Гтлбилри илигнава манийрал. ТІавус къушари наз маса гузва. Сад еадааай элкъез.

Шагъ Абаса нуькердивай хабар къуна:

— И дарамат... и цІийи дарамат... им инал алайди тушир эхир? Ллайди тирни?

Нуькер чашмиш хъана. ГъикІ жен хъи, Шагъ Абасаз им вуч дарамат ятІа чизвач? ЧизвайтІа, ада хабар вучиз къазва? Акуна муькердиз, ваоэ, Шагъ Абаса жаваб гуьзлемишзава.

— Ви уьмуьр яргъи хъурай, эй пачагъ,— им аль Ассуфан, вн ппридалайни муьква касдин дарамат я.

— Нин?

— Аль Аосуфан.. Вун сагърай, лукъманрин лукъман...

— А-ан, тибетви Аль Асуф! Суьгъуьрчи... Гила вири рикІел хквезва. Адан манияр, макъамар... Къуьлердай маймунар, ламар. . Ада сагъарнач зун, эй инсан, зун деведи сагъарна, деведин тфуди...

II. СУД-ДУВАН

Пака хтана лугъуда Ажал Шагъ Абасан патав. Шагъ Абас вкъвезда метІерал, шехъиз. Минетда Ажалдиз:

— Эй Ажал, аллагьдин хатурдай, ажпа зун к'андат'а жегьен-Немдин ца куг, к'андат'а залай хам алажа, вуч к'андат'ани ая: заз аллагьдин хатурдай...

— Мадни муьгьлет?

— Муьгьлет, эй Ажал.

— Муьгьлет... Лагь вучиз к'анзават'а!

• — Адалат патал, эй Ажал.

— Адалат патал... Ачухдиз лагь.

— Зи вилер ах'а х'хьанва, эй Ажал... Зи мефт'I экуь х'хьезва... Зун, вич лугьумир, суьгьурда тунвай к'ван... Зи уьлкведа вири какахнава... И к'Гвалакар ик'I туна, заз рекьидай ихтияр авач, эй Ажал! Муьгьлет це, за зи хиве авай, за 'ч'урнавай к'валахар дуьз х'хийда...

Ажалди фикирна, фикирна, жаваб гана:

— Адалат пат'ал, уьлкве авадан х'увун паташ за ваз муьгьлет гуда, ам чазни хуш кар я, чазни инсанар бахтавар х'ана к'ан-зааайди я. Буюр! Мус вавай ви рик'евай к'Гвалахар к'биллиз ак'бундиз х'хайт'а, г'а вахтунда зун ви патав х'кведа...

Везир-векил, Аль Ассуф, к'валарив гвайбур Шагь Абас кучудиз г'язур х'анва (г'ар сад вичин рик'Iяй), амма Шагь Абас ах-лук'на вичин пачагьдин парталар. К'билел эцигна к'чзилдин таж, ацук'на тахтунал, эвериз гана виридаз: везир-вехилдиз, Аль Ассуфаз, ч'ехи к'буллуг'рал алайбуруз. Виридаз вичин патав.

Атана ибур, акуна Шагь Абас. Вилер эк'ис х'ала. Им рекьизвайди туширни? Ида веси ийизвайди туширни? Ида г'алалвал к'бачурди туширни? К'бил ак'ятдач. Шагь Абасан вилер кузва. Им а нак'ан Шагь Абас туш. Им а г'алалвал к'бачур Шагь Абас туш. Вагь! Рекьизвайди я лаг'ана, вири шех'ни авуна, ч'пин фикирдай Шагь Абас кучудни авурла, ч'пи ч'пин арадай ц'ийи пачаг'ни х'к'г'айла, садлаг'ама Шагь Абас дири х'х'ана, вичин тахтунал ацук'нава.

, . — Везир, векил ва Аль Ассуф! — лаг'ана Шагь Абаса. — Уьлкведа шумуд деве амат'а лагь, заз чир х'ана к'Ганза)ва.

— Уьлкведа шумуд дее-евее-е-е? — Вилер эк'ис х'ана векилдин. — Девее-е! Девеяр... девеяр...

— Зез чизейди тш, — лаг'ана везирди хиве к'уна.

— Девеяр амач, эй пачаг'рин пачагь, — лаг'ана векилди пачаг'дин к'вачериз теменар гана. — Ви чан саг'рай, вучзава на девейрикай? Аллагьди ви уьмуьр ярг'и авурай...

— Ву-уч? Девеяр амаа-ач? — к'удг'ун х'ана Шагь Абас. — Г'ик'I амач? Бес абур вут'I х'ана?

— Эй пачаг'рин пачагь, эй чи чилерин нур, чи цаварин экв, махлук'атдин к'исметдин рагь! — Аль Аосуфа Шагь Абасан к'Гвачериз са шумуд темен гана. — А йисара, девеяр хуьн четин х'анвай... А йисара, чна — зани векилди, куьн начать тирла, куь чан-

•70

диз азият тагана, са бязи дег'ишвилер туна, г'а ва>хтунда халк'-, 'Ш, вирида санал, девейрин к'ак'анвал фикирда к'уна, абурукай ннкарна, абурун чкадал... Пак г'айванар, ислягь, пар эцигиз, пар .Ивудиз рег'ят ц'ийи балк'анар пайда х'ана...

— Чида заз а балк'анар... Япар ярг'и балк'ана'р яни?

Аль Ассуфа са вуч ят'ани г'иссна. Адай гаф ак'ятнач.

— Балк'анар, — лаг'ана Шагь Абаса. — Уьлкведа г'ик'ван бал-|анар ават'а лагь. Заз чир х'ана к'анзава.

— Балк'анар?! Балк'анар... балк'анар... — еекилдин сес к'ят'I ч'ана.

— Зез чизейди тш, — лаг'ана везирди.

— Жаллат'I! — г'арайна Шагь Абаса. — Жаллат'I Яхь ибур! Пудни! Везир! Векил! Аль Ассуф!

— Зез чизей.. чизейди тш, — лаг'ана везирди.

— Пудни яхь! — серкердеяр, реисар, катта'яр, маса к'буллугь-; иияр вири юзаиа. — Чавушри халк'диз хабар гурай: везирди, векилди, суьгьурчи Аль Ассуфа, пачаг'дин начаг'виликай менфят |'ачуна, уьлкведа девейринни балк'анрин жинс х'куднава, абур к'бирмишна, абурун чкадал ламар г'анва, абурун чка ламарив к'яз иуганва! Вири уьлкведа ламарин девран авунва! Ламарикай женнетдин г'айванар авунва! И ва маса тахсиркарвилериз килигва, пака абур шег'ердин майдандал асмишда! В'Ири жемьтар шег'ердин ч'Гехи майдандал к'Гват! х'урай!

Луг'уда х'и, пака дуг'риданни везир, векил, Аль Ассуф асмишдайла, эзелни-эвел Аль Ассуфа гаф к'ачуна:

— Заз гаф це, эй пачаг'рин пачагь, чи чилерин рагь, чи цава рин...

— А гафар тур, Аль Ассуф, — лах'ана луг'уда Шагь Абаса. — "Вуна заз лагь, вучиз вуна девеяр, балк'анар к'бирмишна? Вучиз |Цна абурун чка ламарив к'яз туна?

— Эй пачаг'рин пачагь, — лаг'ана Аль Ассуфа. — Зун ви ви- . III к, аллагьдин вилик х'из, ачух жеда. За вакай са зат'ни ч'уьнуьхдач. К'бин х'урай вални, аллагьдални — к'ведални! Зи рик'е i адранн ламарИ'кай балк'анар ийидай к'яст х'айиди туш. Зун ус- I I а р я. За мак'амар язава'йди я: зи мак'амри, за вердишнавай зи м. айванри: маймунри, ламари куь гуьгьулар шадарна, к'вез абур Легенмиш х'ана. Заз акваз-акваз куь марифат, куь к'банажагь деппина. За ак'I жеда лаг'ана фикирначир, к'бин х'урай аллагьдал! Дмай к'валахар чеб ч'пелай х'а'на. Зун, тежрибаяр тухузвай алим х'из, жувни <мяг'тел х'ана. Эхь! Заз чидачир. Эй пачаг'рин пачагь! Эй инсанар! — Аль Ассуфа эвел пачагьдила, ахпа халк'дила га вил аладарна. — К'вез чир х'ухь: зун иниз са к'ус фу к'язанмишнз атай инсан я. Заз авай-авачир вар-девлет к'уд маймунни к'ве лам тир. За к'уьлиз, манияр луг'уз, уюнар ак'бундиз вердишнавай-Г>ур. Ийк'арикай са юк'уз заз ван х'ана х'и, бес пачаг'рин па-

чагъ, Шагъ Абас начагъ хъанва. Шумудни са йис я, ам начагъ яз. Лукъманар къвез-хъфизва, амма абурувай оа чара ийиз жезвач. Вучиз лагъайтIа' Шагъ Абасан начагъвал (вичиз велед авач лугъуз) пашманвилини начагъвал я. Фикирдин. И гаф ван хъайила. аллагъдал къин хъурай, за лагъанай: яраб завай адан гугъуъл шадариз жедач жал? Къ}на жув>ан вердишарнавай маймунарни ламлр, атанай з>н Шагъ Абас акваз. Садрани зи фикирда ви уълкведа ламарив балкIанар эвездай къаст хъаначир, амма кIвалехар за гугъзлемиш тавур патахъ элкъвена, ахпа завай жувавайни абур аквазариз хъанач. И карда и везирдин, векилдин тахсир екеди я! Закай заз хабарни а^ачиз, вуж хъана лугъун за квез? Тежрибаяр, ахтармиш) нар къиле тухузвайди! Макъамралди за маймунрин, ламарин къилих, марифат, зигъин дегишна, им заз чизвай, гила за инсандин къилих, инсандин марифат, къанажагъ, тербия дегишиз жедатIа чириз башламишна. За и кар успатна. Шагъ Абасаз гила чир хъанва. Эхъ, зи балабанди маймунрин, лзмарин къилих дегишайвал, инсандинчи къилих дегишзава. Заз и кар виликдай чидачир. Къилих инсандин тIебиат я. Зи макъамри инсандин тIебиат дегчшда лчгъана за фикирначир. Ам зигъинсуз ийида лагъана фикирначир. Ам ажужардайди, ам буъркъуь ийидайди заз чидачир! Ахпа зун жувни кIеве гъатна: заз зи балабанди акъудзавай сесерин сир чир хъайила, геж тир. Низ чиди и мусибат квелди кубътягъ жедайгIа, вири уълкведа, вири халкъдин къилел вуч къведайтIа, эгер вичин вахтунда Ажал пайда хъаначиртIа! Гъа и макъамда Ажал атана, гъада, заз аквазвай гъалда, и ка<р дуьздал акъуднава...

— Вучиз вуна ж\ ийизвай, эй аллагъсуз? Чи тахсир вуч тир? Чна ваз вуч писвалнавай? Им вири халкъдин вилик хаинвал туширни? Им вири халкъдихъ галаз душманвал къиле тухун туширии? Халкъдал вуч тахсир алай?

— За ваз къин къазвз, эй пачагърин пачагъ! За вучза'ВатГа, заз жуваз чизвачир! За зи балабандай сесер акъудзавай...

Я заз, я яб г>звайб)руз гъеле а сесерин къуватдикай ха'бар тушир. Я заз, я яб гузвайбуруз а сесер байгъуш тирди чизвачир. Вирида сивер ахъайна яб гузвай, амма гъа са вахтунда, чпин чинал хъвер алай вахтунда, а сесери чпин мефтI кьурурзавайди, чпин руьгъ Х'кудзавайди садазни чиз>вачир. Зазни а вахтунда и кар чизвачир. Вири яб гуз, шад жезвай. Им зи суьгъуьрчивал хъана... Гила Шагъ Абаса гъакI фикирзава. Амма гъакъикъатда им суьгъуьрчивал яни? Туш. За, гъеле жувазни течиз, теж-рибаяр тухвана. За уапатна... сесеривай инсандин къилих, зигъин, къанажагъ, адан ыфI тIебиат дегишиз жеда! Квез чиди: дегъзаманайра, вири дуьньядиз чидай чIехи пачагърин вахтара яргъал сеферриз акъатзавай инсанри, чпин кIвалера пулдалди къунвай музыкант тадай. Ада и хзандиз гъар пакамачъ, гъар нянихъ максус макъамар ядай.

i*учпз лягъайтIа, а макъамри и хзандиз махсус тербия гузвай. И к.чр дегъзама<нщин инсанриз чалай хъсандиз чидай. Абуруз музыкадин къуватдикай хабар тир. Амма чна и кар рикГелай алуднам;ш. Гъак! хъайила, за мад сеферда къин къада, за куьн зи мам.амралди, зи балабандин сесералди ажужарзавайди, байгъушарзан.мзди чидачи'р! Эхъ! Пачагърин пачагъ, гила за ваз лугъун: сесе||цн, балабандин сесерин къуватдив гекъигиз жедай къуват авач. Музыкадила гужлу са затIни авач. ГъакI хъайила, аял ксурдайла, мани лугъузва, лай-лай язава, гъакI хъайила, мехъердайла, музыка язава, къуьлерзава, гъакI хъайила, аскерар женгиниз музыка-далди тухузва, гъакI хъайила, къейилани ясдин музыка язава. Ги-. ,я заз чир хъайивал, макъамривай инсан буъркъуьни ийиз жезва, макъамривай инсан ажужни ийиз жезва, макъамривай инсан ахмакъни ийиз жезва, макъамривай инсан зигъинсузни ийиз жезва. Э,\\ь! Зи макъамри гъакI авуна. Амма заз и кар виликдай чизвачир, пачагърин пачагъ! Заз зи макъамар яракъар тирди, зи макъамар байгъушар тирди чидачир...

— Вуна чи халкъдин рикI гъиргъишаIрнава, гила чна ам гъик! с.П'гъарда, эй инсан? Вуна авунвай хер чна гъикI сагъарда?

— Эй пачагърин пачагъ, эгер вуна зи гунагъдила гъил къачуртIа, за а хер сагъарун хиве къазва, — ярх хъана чилел, чилиз Ц'мен гана Аль Асуфа, вучиз лагъайтIа, Шагъ Абас къакъанда, махсус гахтунал ацукънавай.

— Эй язух! Инал вири вилайтрай камаялу агъсакъалар ата»ва. Iаф гъа'бурунди я, акван гъабуру вуч лугъудатIа.

Табаристан вилайтдин Эльбрус дагъларин патаривай атанвай ип.сакъалрикай са агъсакъалди гаф къачуна:

— Эй пачагърин пачагъ! Эй стхаяр! Ватангълияр! Са хейлин Лнсара Шагъ Абас начагъ хъана, чна, халкъди вирида гъайиф чIу-Iуна, а кар чи виридан еке дерт хъана, гъа йисара и кас пайда хъан-II. — ада гъиливди Аль Асуф къалурна. — И кас пайда хъана... II зегъерлу емиш! И емишди Шагъ Абасанни чи халкъдин иви ва мсфтI зегъерламишна... Чи чилерал гагъ РагъакIидай патай, гагъ ИягъэкъэчIдай патай гъикъван чапхунчияр атана! Инихъай анихъ, .йнихъай анихъ! Амма садрани са чалхунчидивайни ида авур кар нйиз хъанач! И касдиз, и алчахрин алчахдиз са кIусни инсаф таруна жаза гун истемишзава за!

Микран вилайтдин агъсакъалрин арадай чин-чуру жий хьи» лапу са кас къарагъна:

— Эй пагагърин пачагъ! Эй стхаяр! Чаз чиди: къве карч, авай Искендеран къушунда гъар цIуд кас аскердин са касдк кфил игъиз хъайиди! Руьгъ мягъкемардай, женгиниз макъамарЕ Инсан »нрек ийидай! Абурун пудкъад агъзур къушунди чи р\гуд виш ягъиур къушун кукIварайди низ чидач? И касди къе чи халкъдин къилел ахътин кар гъанва. Гъадалайни мусибатдин кар; дяве авунвач.

амма чи рухваяр вири дегишна, абурукай маимунар хътинбур авунпа, абур эркекар ятIа, туштIа, лугъуз жедач, вири папар хътинбур я! Чи рухвайрив чи бубайрин такабурвал, гъувар гумач, вири усал хъанва, гъакIан сарсахар хъанва! Себеп? И ламарни маимунар вердишиз чидай касди гъабурни вири вердишнава! За и касдиз виридалайни инсафсуз жаза гун истемишзава. Чи виляятдин вигж ягъялийризни гъахътин жаза кIанзава!

— Гъихътин?— жузуна ни ятIа

— Гъача-пача авун!

— Чан аламав хам алажун!

— Абур заз чидач, стхаяр,— лагъана Гъамадан виляятдай атанвай са кьуъзуь шайрди.— Абур заз чидач, амма чи гадайри ида маймуриз ядай, ида ламариз ядай макъамар ядайла, чпин тумар юзурзава. Халис кидери хъиз! Тумар юзуриз, акъвазва. Демин юкъвал. И суьгъурда тунвай несил суьгъурдай акъудна кIанда. Эркекдини дишиди чир жезмач, стхаяр! Заз чидач, муькуь чкайра гъикI ятIа, чина гъакI я... Идаз вучзавайди я?

— Адаз чакай, суьгъурда туна, тибетвиарни могъолар ийиз кIан хъана,— лагъана Хорасан виляятдай атанвай дестедин кьилевай са камаллу бубади — Бес муькуьбур гъина хъана? Абуруз акуначни? Вучиз акунач? Ада чи жегъил несил, чи халкъ вири байгъушна, пачагъдин къваларив гвайбуру адаз и карда куьмекна. Куьмекнани? Авуна. Дерезаяр хкажна. Ихтиярар гана. Уьлкве Ыадан гъиле туна... Чир хъухъ, стхаяр, чIур авун регъят я! Са юкъуз чIур авур кIвал вад юкъуз эхцигна куьтгъиз жедач. Дуьз лугъузвани за? Гила чи гъал гъикI жедатIа, дуьз лагъайтIа, заз чидач. И касди чи мйкъамар, чи манияр, чи адетар вири дегишна. И касди чи рикIелай чи пак ата-бубаярни кваз алудна. Алудиз чалишмиш хъана. Ида чи рухвайрин руьгъни, адахъ галаз санал ахлакъни, маришатни дегишна, абур усал авунва, тербиясуз авунва Идаз виридалайни инсафсуз жаза гана кIанзава. Им зи гаф туш, вири чи виляятдин агъалийрин гаф я.

— Эй стхаяр!— лагъана Шагъ Абаса.— Заз аквазва, куьн вири адаз жаза гунин терефдарар я. Чир хъана. Зунни рази я. Амма ша чна ивиар авадар тийин! Зун иви авадарунин терефдар туш. Заз адаз ихътин жаза гуз кIанзав)а. Гъваша адан ламарни маимунар!

Гъана Акъвазарна ламарни маимунар са жергеда.

— Гила куьне,— Шагъ Абаса гъиливди вичин везир, векил, алимар, лукъманар, къваларив гвайбур, чIехи къ>ллуьгъичяр къал>рна.— Хкъгъа! Ингъе, я жаллатIдин патав фида куьн,— ада аждагъан хътин, са къвалал кьилинж алай, кве гъиливни царцIар гузг.ай як!в кьунвай жаллатI къалурна.— Эцигда куьне гъар сада адан вилик жуван кьил! ТахъайтIа, и ламарни и маимунар аку,

и^урухъ тумун кIаник квай чка авани? Гъаниз темен гуда куьне. Къведакай сад хкъгъа!

ЖаллатIдин патав са касни фенач. Башламишна са-сада гъа ллгъай чкайриз теменар г>з. Ла'марни акъ'вазнава тумар хкажна. Млй^знарни гъа лагъай чкаяр экъисна. Нал>гъуди, ибур инал Шагъ Абаса вуч латъанатIа гъавурда акъунва. Эхъ, чIал чирнинбур я!

— Ве гъе э севез къей зн, чен Шехбее-е-ез,— лагъана везирди теменар гуз.

Инсанар къах хъана. Пачагъдин сив?! Гъа чка?^1 Налугъдди, цIвара цIайлапанар яна. Рагъ алай юкъуз. Амма Шагъ Абаса вири сткин хъ>вуна-

— Лугъураа-а-ай,— гъил эляна Шагъ Абаса — Адан мефтI Аль Асуфа михъиз кьурурнава...

Аль Асс^фаз вучна лугъун за квез? Гъич са затIни. Ам гъа вичин ламарикай са ламрал акъадарна, муькуь ламни вупана, — гъа-гъа! виликан женнетдин пак гъайван!—маймунарни вугана,— гъа-агъа! виликан малаикар! — гъа вич атай патяхъ рекъе туна. Лдан гуьгъуьна гъарда са тфу вегъена. Вунни кьий вакай жедай лукъманни!

ЧIе/и кьуллугърал хъайибуруз, Шагъ Абасан алимриз (вилер яий буьркъуьбуруз) эл-жемятди лянетна. Кьуллугърал ала'йбур пири чукурна. Абурун чкайрал лежберрикай, малдаррикай, багъманчийрикай акъуллу, ка'маллу. пакадин йикъан къайгъуда авай инсанар хкъана.

12. АТА-БУБАИРИН АРАДА

ЭкъечIна Шагъ Абас вичин багъдиз. Нянихъ. Текдиз. Ацукъна Шагъ Абас са къванцел. Къуд патаз килигиз. Ван ава тIебиатда. Рахазва, кушкушзава, шехъзава тIебиат. Веьбер, къалар, пешер, тарар... вири.

Зул я.

Рахазва тIебиат, гъатта шаркIунтIрикайни. И багъда цIингаваргш. Маймурикайни. Чпин уьмуьрдикайни, чпин кьилел атай'-та-тйбурукайни. Налугъуди, ибурни са еке тарих яшамиш хъанва. Ибурузни са девирар акунва, ибурни зурба гъадисайрин шагъидар и. Са кардал Шагъ Абас алапат жезва: ибуруз и шаркIунтIрикай, млймури'кай вуч хабар ава? Гъинай хабагр ава? Вич лугъумир м.ван дуьньядал сир яз са карни амукъзавач. Вири кIвалахрикай инридаз хабар жезва. Амма инсанриз и кар чизвач. Са гатуз яшамиш хъана, терг жезвай и тIебиат вири кIвалахрин шагъидарни хъана, кве и дуьньядилаь фидайла, акур-так) рдакай, ван хъайидакай рахазва. Инсанар хъчз...

Шагь Абасани вичин кьам чухвазва. Кьил галтадзава. Аку т\ук, эй аллагь, падишагьар жезва, дуьнья чпин ихтиярда авай, сергьят-суз чилер, уьлквейр чпин ичтиярда авай, сан-гьисаб авачир кьушунрин, хазинайрин иесияр... атана эхиримжи сят алукаяла, гь^хь-тин падишагьни, са кьекъвераг хьиз, са ветI хьиз, са пеш хьиз, акуна-такуна физва и дуьньядила. Адаз садавайни кьумекиз жезван. И кар заз акуна. Заз чизва. Ингье Шагь Абасан кьаншарда суретар ава. Дегъзаманайрин падишагьрин. Абур кьванцел атIанва... (Килигзава Шагь Абас абуруз: хиялзава. Ибуру-еай чпелай вуч таз хьана³ Са тIвар? Яраб ибуруз махлукьатдин гележег гьихьтинди жедааIа чир хьанатIа? Ваь, хьанач. Гьич хиялни авунач. Гьар садаз вич са аллагь хьиз хьана. Эхиримжи сят алукуьдалди...

Ингье Дарий, пачагьрин пачагь. Ада и дуьньядал вичелай вуч чуна? Гафар: «.. Зун Дарий я, чIехи пачагь, пачагьрин пачагь, Ирандин пачагь, Виштаспадин хва, Ариараман хтул. Зи буба Виштаспадин буба Ариарам я, Ариараман буба Чишпиш я, Чишпишан буба Агьемен я. Закай кьанни кьуд уьлкведин пачагь хьана. Ирандин, Элемдин, Вавилондин, Ассириядин, Эребистандин, Мисирдин, Гьиндистандин, Мидиядин, Эрменистандин, Хорезмдин... Макадин». Эхир вуч хьана³ Пудкьад агъзур кьушун гваз атай Искендера (Македониявиди) адан кьве виш агъзур аскердикай ибарат кьушун кукIварна, вири хазинаярни кваз тарашна. Дарийдин кьизилдин кьвати Искендераз кьисмет хьана, адани, лугьунрай, а кьватида вичин рикI алай *кгаб* хуьз хьана. Гомеран «Илиада». Ингье ваз пачагьрин пачагь. Кьванцел кьхенваз хьаначиртIа, гьа Еамахдин гафарни амуькдачир.

Адалай гуьгьуьниз Кир атана. Ксеркс атана. Ардашир атана. Шагь Абаса са агь аладарна. Кьил юзурна.

Ардашир вири пачагьрилай камаллу пачагь хьана. Ада вири пачагьар патал насигьатдин гафар туна: «Кьегьалвал ва бажарагь-лувал намуссуздаказ кьазанмишун айиб кар я. За анжах хьсан жIвалахар авуна. Зи рикIе садрани чIуру фикир хьанач. Заз адалатлу, гьахьлу, дугьри ва камаллу пачагь лагьана За зи Ираншегьр пачатлугьда гьамиша аваданвал ва разивал хвена. Зи мурад-эрзиман гьамиша кьилиз акьатна. Вичелай и гафар туввай Папакан хва Ардаширан чан сагьрай».

— Виш агъзур баркалла ваз, Ардашир, — кушкушна Шагь Абаса. — Д}ъз я, герек пачагьди вичелай ахьтин кIвалахар тан хьи, пачагьар патал чешне жедай, инсанри анжах баркалла лугьудай.

...Иифиз Шагь Абаса вичин кIани-такIан вири кьутьягна ва иакамахь ада чина хьвер аваз Ажал гуьзлемишна.

— Вагь' Кье вун вуч шад яз аквада? — аламат хьана Ажал.

— Та\ьана заз вуч ава?

— В>н ихьтинди тушир эхир!

|\— Дуьз я, ихьинди тушир Гила за вун мерддаказ кьаршила-мишзава.

|\— Аки ятIа, чан кьахчудалди за ваз са суал гуда: лагь заз ву-иа, ^ачгьрин пачагьди, Шагь Абаса, и дуьньядила вуч гваз физ-

Р ^ ваз вуч лугьун? Лап гьа эхиримжи юкьуз зи кьилиз атай са тIмил кьван акьул. Амай гьич са затIни.

— |Вучиз?

— Вучиз лагьайтIа, амайбур зибур тушир кьван!

— Вагь! Бес хазинаяр?

— Хазинаяр — набутбуруз, начагьб\р\з, кесибриз... Етимриз...

— Гуьзел папар? Абур гьикI хьана^

— Ахьайна вири. Гьар сад—вич вичиз.

— Агьаа-а-ан, — авуна Ажалди — Аки ятIа, инал зани ваз са)аф лугьуда. Атай чка я. Аку, адалатл\, мергьяматлу, камаллу, и.ахьлу кас а касдиз лугьуз жеда хьи, а пачагьдиз, а камалэгьли-диз, арифдардиз лугьуз жеда хьи, гьида, кIандатIа ам вичиз па-чагь хьурай, кIандатIа л^къман хь^рай, кIандатIа алимрин алим чьурай, — гьим вичин кьуншияр хьиз яшамиш жезватIа, вири халкъ \ьнз яшамиш жезватIа, гьабуру хьиз ф \-х>ьрек незватIа, гьабуру хьиз алукуьзаватIа. Эхир хьи, гьи касдал вичин кь>ншияр: вич чи-дайбур, хайибур, ватанэгьлияр пахил т\штIа. Девлетлу а касдич 4угьуда хьи, гьи касди кьекъвераг, начагьди рикIел хуьзватIа, абу-Р) н чпин пай агакь>рзаватIа, амма хазинаяр мадни арт>харзавай касдиз девлетлу ка лугьуз жедач. Исятда вун бахтатар инсан я, Шагь Абас! Вучиз лагьайтIа в}на аж\з инсандин кьайгьу чIугу-иа. Вуна кIеве авайдаз кьумекна. РикIе ум\д туна. ГьакI хьайи-•Iа вун чина хьвер аваз и дуьньядила а дуьньядиз к)ьч жез гьа- i\р хьацва, эй Шагь Абас! Чир хьанани? Дережа гьиле аваз, ал-чнх ва мурдар кIвалаIхрал машгьлл инсандиз виш лянет!

— Амин, — лагьана ШатI Абаса.

— Шагь Абас, вун заз кьвердавай хуш жезва.

— Эй Ажал, пачагьринни аллагьдин жавабдарвал сад я. Мачлукьатдин вилик гьаа-а' Агъз>р-агъзур инсанрин гележегдин hiiicMeT нив гва? Пачагьдив' Уьлкведин кьисмет нив гва? Пачагь-див. Пачагьди герек вичин кьваларив гвайб>рал ихтибар тийин! ^0 са арада, зун начагь арада, ихтибарна, гьа арада зи уьлкве ла-марпн уьлкведиз элкьвез са жизви амай... Хьсан хьана, вун зи па-■"п вахтунда атана, тахьайтIа, зи хиве зурба гунагьар жедай: ги-Лй вуна зи чан кьачунал зун шад я. Гьа и арада, геж ятIни заз гинаи са ш\муд кар чириз кIандай В\на ай>б мийир.

— Буюр, б>юр.

— Вучиз инсанриз уьмуьрдин паквилин, батъавилин, ширинви-wniН кьадир эхиримжи юкьуз чир жеда ва и кар чиз, аллагь таа-ляди са тедбир аквадач? Вучиз и дуьньядиз атунни, и дуьньяди-

лай хъфинни инсанар патал азаб я? Вучиз таза аял хайила вири шад жезва, амма тек са гъа аял шехъзава, са къуъзуъ кас къейила, вври хажалатдик жезва? Мегер а къуъзек гъа жуъреда амукънай-т Ia, хъсан жедайни? Низ хъсан жедай?

— Шагъ Абас, — лагъана Ажалди. — Аллагъ гъамиша гъа^хъ я. Мегер са лекъве гад акъудзавай са хъипрез океандикай, адан сирерикай хабар хъун мумкин яни? Гатун са шумуд юкъуз яша-миш жезвай са гъашаратдиз йисан вири сирер чир хъана вучзаиа?

— Чун хъипер ва я гъашаратар туш, эй Ажал.

— Са гафар я. Куън а куъне лугъудай аннамишунар, вигъин, къатIунар авайбур тиртIа, квез къенин йикъай куъ пакадин югъ аквадай. Квез инал Аль Ассуфа куън вири гъикI байгъуш&рнатIа чир хъанач, амма вун рахазва, ахътин зурба гафар! Гъа-гъа-гъаГ

— У-у-уф, вун гъахъ я.

— Шагъ Абас, заз аквазва, гила вун акъуллу, камаллу пачагъ-рин дережадиз хкаж жезва. Аку, гъикъван жуваз кIандатIа, гъакъ-ван яшамиш хъухъ! Мус вун умуърдикай икрагъ хъайитIа, гъа чIагуз зун ви патага хкведа. Де вун сагърай!

ІЗ. ПУДГУЪМБЕТ

Эпилог

Лугъунрай Шагъ Абас мадни виш йисуз яшамиш хъана. Низ чи-да? Мумкин я хъун, мумкин я тахъун.

Гъа жегъил вахтара хъиз, дервишдин парталар алукиз, шегъерра, хуърера къекъведа къван мадни. Халкъ гъикI яшамиш жезватIа, вичин вилералди акваз. Абур вуч IрахазватIа, вичин япаралди ван жез. Бе-ес! Эхир хъи, халкъдихъ галаз санал мехъеррикни, мелерикни... виринра жез. Лугъуда хъи, уълкведа мадни адалат, гъахълувал, камаллувал, ахлакълувал виликди фена. Лугъуда хъи,, адукъна вичиз чин тийир инсанрихъ галаз, ада вичин ихтилат икI башламишдай:

— Пара вафасуз дуънья я им, параа-а! Шагъ Абас хътин инсандин акъул къакъатна! Ун, ун! Эхирни Ажал атана, адав вичин акъул... ГъакI лугъуда... Исятда гъикI я? Вун вуч лугъуда, стха? акъул... ГъакI лугъуда... Исятда гъикI я? Вуна вуч лугъуда, стха?

Эхирни, йикъарикай са юкъуз ада вичин патав са сурун къван гъиз тада. Гъайила и къван Шагъ Абаса кхъиз тада а къванцел: «И къванцин кIаник Шагъ Абас ква. Ирандин чIехи пачагърин ара-да ам а кардалди тафаватлу я хъи, .ам а кардалди лишанлу я хъи, ада дявезар авунач, ада вич русвагъ авур Лацу Пеленгдиз, Лацу Леглегдиз ва Лацу Дагълариз гуъмбетар ийиз гана, вичиз ийиз га-

нич. Къуй иноанри Лацу Пеленгдин, Лацу Леглегдин ва Лацу Дагъ-лаапн гуъмбетриз гъамишалугъ яз икрам авурай».

Гъар са мусурман патал пак шегъер тир Кербела шегъердин Коферпатан сурара и гуъмбетар ава лугъуда. Абурун къваларал (гъао садан) ихътин кхъинар ала: «Ваз яб гана, Шать Абаса гъакъкъат чирна. Вазнп и гуъмбет эцигиз гайи Шать Абасаз мидаим и,) баркалла!»

Гъа ихътин кхъинар ала лугъуда. Гуъмбетрин къваларал. Низ чида, нбур мадни шумудни са виш йисуз аламукъдатIа? Са тарих хъиз, са насигъат хъиз, са эвер гун 'хъиз. Пачагърин пачагъар па-гплни, гъакIан кесиб инсанар патални. Вири патал.

Шагъ Абас хътин пачагъар исятдани ава. Ни лугъуда авач? Авайд?! я. Аллагъ куъмек хъуй чпиз. Гъинал алатIани. Къуй аваз хъурай'. Са кар гъахъ я: згер къваларив гвайбуру пачагъ буъркъуъ тавуртIа, а уълкведа вири буллух жеда, вири бахтавар жеда. Агъ, къваларив гвайбу-у-ур... Гъа'бурувай аллагъди хуърай!

Метер Аль Ассуфар къе тIимил авани? Абур таквадай чка ава-НИ? Гъе-е! Гъакъван абур ава хъи, гъар са ишгъерда, гъар са хуъ-ре... Са шумуд кас! Балабанриз уф гузвайбур... Гъиндистандин ^алдамар язавайбур! Бе-ес! Вад манатар къачуз, къил тик къаз къскъзезва... Къуна хуру, пелехъ тIуб геляна, хабар къадай кас йвач: «Эй! Аль Ассуфан тухум! Вуна ви макъамралди низ гъинихъ «пор гузва?»

Вуна ви макъамралди низ гъихътин тербия гузва?

Инсанди вичивгI мецивди лугъуз тахъай виридалайни четин гя-фар, пак гафар музыкадаллди лугъузва. Ви гафар гъихътимбур я?

Вуна гъикI лугъузва?

Вуна вуч лугъузва?

Гъиндистандин далдамдалди вучиз лугъузва, залумдин хва?»

Гъак! лугъудай кас ааач, стха. Вирида сесер акъудзава. Дили и/пива. Гъа авай са кIус мефтIни къ}рурзава.

Эй дуст! Бпрдан кар я, вал Ассуфан тухумар дуъшуъш жеда, би)дан кар я, ваз аквада ада мадни суъгъуърдин сесер акъудиз, цн'чГе жемир, лагъ чинал: «Вун зегъерлу емиш я. Вуна гъинал хъа-ЙитIани, мус хъайитIани ивсандин мсфт! зегъерламишзава. Ада-Ктiii руъгъ .хкудзава, ам усаларзава». Эвелни-эвел, Шагъ Абаоан дсиирда и гафар лагъай иранвидин ата-бубайриз агъзур баркалла! Srep вуна гъак! явуртIа, чир хъухъ хъп, вуна чIе<хи буржи къилиз Iкъудзава. Хайи чилин виликни, гъар са инсандин виликни. Къуй йилай дережаяр, хазинаяр амукъ тавурай, къуй валай камаллу, (Цркаллу кас латъай тIвар амукърай! Къуй ви балайри, ви мукъва-Луру, вун чидай гъар са касди, вири эл-жемятди ви тIварцIел да-михрай!

Амин!

СИХАЙРИН ЙИФЕН ГУЪРУЪШ

I

' бар сеферда, Котрамакандиз хтайла, зи рикI куда. Ак! куда хьи, цIай илисайди хьиз, чIух акъатиз. Себеб вуч я лагайтНа, себеб кицI я... Яргъал гъурбатда хайи кIвалихъ муьгътеж хъана, йисарилай садра хтайла, и кицIиз килигна, зун варарин вилик амукъзава.

Гена хъсан я, кицI зунжурда хуьзва. Зунжур дартмишиз, ам зал гадар жедайва-а-ал... Аламатар я, .валлагъ я... Яраб, кIвале касни авач жэл? КицI аку гъа-а-а... Звар гана вичин тумуниз, я кицIиз, пелеш кьил хуравай, юргъун хъанвай, фикир-хиялди же-гьил кьил лацу аиунвай, язух зун жакъваз кIанзава... Уф-ф-ф! Эй. бахтавар! Ваз и дуьньядал квекай хабар ава? ГьакI хъайила, вуна тум тих къазачни? Уф-ф-ф! Им аку, зун аку! Хайи кIвал аку... Зун аку варарив гьик! акъвазнаватIа, кицI аку, зи виликай инихъ-анихъ гьикI физватIа! Тумуна звар аваз, зунжурдал ван алаз...

Билет гвачIани, проводникди вагонда акъадарда, станцияди-лай виниз хкведайла, чара касди вичин машинда ацукъарда. Хтана, хтана... хайи кIвалив агакъайла, и кицIи... Зун аку—кицI аку...

Патан кас я зун. ТахъайтIа, икъван кьизмиш хъана и юицI залI гадар жедачир.

Гьикъван килигда къуд патахъ? К/ьуншийрикайни са касни экъечIзавач.

Тарта къулухъ пацарал варарин вилик—гъаятдал, зун—рекъел. Къведни ацукъна чун. Тартади залай вил алудзавач. Вилерайни ив и авахъзава...

Бирдан кицI къарагъна, мад сеферда залди гадар жезва ва гъа и арада зи бадедин зан акъатзава:

— Я чан бала-а-а, я чан бала-а-а, вун кицIи тазвачни, я чандиз зун къур'банд хъайи бала-а-а! Вун хтана—,рагъ хтуй, вун хтана...

Баде айвандик экъечIна, валчагъ гуьгъуьна галчIур жез, гура-рай агъуз эвичIзава ва ахпа, къве гьил виликди авуна, зун къар-шиламишиз къевезва...

Ки>цI, тум галтадиз, тум галтадиз, гъаятдин а кьилиз катзава.

\ Бадедин виликди яргъи авунвай къурай гьилер зурзава ва А>а зурзавай гьилер ада зи гарданлял алчудзава... ахпа хъуькъ-мвриз, вилериз теменар гузва...

\ Са арадилай зунни баде къулан патав, куьгъне рухунал ацукъ-<ава. Гьил алтадзава бадеди зи кьилелай ва гъа са гагъда вичи-ничикди кушкушзава.

\- Я гурцIу-у-ул, вун хтана ахкъатдач хьи, я гурцIу-у-ул?!

Туькъуьл къагъарди зи туьд михъиз бамишзава...

4- Я гуж хъайиди, ам йисалай, къве йисалай садра хквезвайди я, я |гуж хъайиди-и-и!— лугъузва ада, кицIин зунжурди ван авур иатакъ элкьвена...— Масабур къведайла, вун аватIани чир жедач> хьи, я гуж хъайиди! Ам жуванди я, жув>анди!.. Йисарилай садра хквезвайди я, садра-а-а! Адаз инагар кIанзама-а-ач!..

Налугъуди, ахваррай хайи чкаяр аквазвайди зун туш... Налугъуди, зун акъван бахтавар я хьи, зи рикIелай гъатта вири алат-пава...

Вуна низ лугъуда, вуна гьикI лугъуда? Зи рикI шем хьиз куз-на, садазни хабар авачиз... Къуьзъ бадедин хатур за гьикI хада? I>адеди туьгъметардайла, за вахт-вахтунда кьил юзурзава... Гьак! и, дуьз я... Вуна дуьз лугъузва... Зун батIз'л я...

ЯрЗ'б зун кIани, зи гъавурда авай са кас къванни аватIа?

АватIа, гъа и баде я, тахъайтIа, са касни...

Бадеди вичин хъран фан ни галай гьил мад зи кьилелай ала-дарзава...

— Дах яйлахда аванч?—жузазва за.

ч

— Ун.

— Селлини гъанвани?

Вн

^{47 п.}

Килигна-килигна зи вилериз, зи чиниз, са ш> мудра вичи вич пихъай-анихъ, анихъай-инихъ эчIяна, бадеди кьил юзурзава.

— Шаз ви кьил икъван лацу хъанвачир... Гила михъиз лацу хъана... ГурцIл хь>й вун, вучиз вуна акъван хияларда? Гьалшша.

Зун хтана лугъуз кIзализ атай магъледин аялрин гьиле къен-фстар вугана, бадеди заз чай цаз, агъ чIугваз, кьил юзуриз. их-тплатзава. Ихтила'гиз, пуд тупIув вичин чене къаз, кьил юзуриз, зь чпниз килигзава...

— Э-э-эй, чан балая-я-яр, чан балаяр... Гъа яргъарай, акван, кнез эхирни вуч жагъидатIа... Гъарма сана... Сад—ина, сад—ана, муькуьд—атIана... Эхирни куьн ви,ри гъа иниз хкведайди я, эхир-ни... Са хае хъана, лугъуда, эвел заманда... КIан хъанач, лугъуда, адаз вичин хайи чкаяр.. Къисметдилай рази хъаначир, лугъуда, •iM... Фена и кас яргъал гъурбатдиз... Вичин бахт жагъуриз... Вири жагъурна... Мал-деветни, тIвар-ванны. Пачагъдин тахт къисмет хъана адаз гъа гъурбатда! Пачагъдин тахтунални ам ацукъ-пл... Гъана, гъурбатда... Пачагъдин тахтунални ацукъна и кас, ви-

ри хъана адаз!.. Вири! И дуьньядал вуч алатIа, вири!.. Амма ата/на ажалди чан кьурла, лугьуда хьи, и касдин вилерилай тIуб-тIуф накъзар фена... Ваз вуч хъана, эй пачагъ, вун вучиз икI шехън/лагъана хабар кьурла, жаваб гана лугьуда пачагъди... «Са къв/ш кIандай заз чи дагъларин... А къванцелай гьил алтадна, ахпа къидайвал. » Гъа и гафар лагъана, чан ганай лугьуда ада... Кучудна ам гъана... Ахпа виридан рикIелайни алатна фена... Пачагъарни чвб амай къван я, чач зи рикI... Ахпа.. вун пачагъ хъа^ай, вун пачагъ хъаначир...

Бадедин чинай, налуIбуди, ц}ьруыгъуьл фенва... Гъакъван кдан чина биришар ава... Бадедин гьилер, налугьуди, лекьрен къармахар я.. Абур агаж хъанва ва адан гьилерин далуйрилай, зили-яр хьиз, дамарар фенва...

Ада ватандикайни гьурбатдикай н^батдин ихтилатдайла, за чемодан ахъайдай амала,рзава... И ватандин ширинвиликй, гьурбатдин гъаривиликай гьикъван ван жеда? Налугьуди, хайи хуьруьвай яргъаравайбур рикI авачир къванер я...

Гена хъсан я, мутьманар атана акъатна. «КъатI хъвадай» чка жагъана. Баде вичин хуьрек гъаз>-р)нал машгъул жезва...

Х}ьр5'ьн жегьилри, зи тай-т_\ ьшери, ихтилатар башламишзава... Зарафатар, хуьруьнар.

Са арадлай бадеди с>франи ачухзава... Суфрадал къацу хъач-ма|Ч, целцин ниси, майваяр, са къве шуьше «Ричал»... Са къве ш>фате эрекь. . Чигьиртма...

Зунни вири хьиз рахазва. Амма з\н жикIи хьиз я... Винелай иер, амма жакъвана хъуй...

Садазнч хабар туш зи дердиникай...

Къуншнди Пелен магъледавай Деве Мегъамедакай ихтил,атзава .. Адан хеб къена, лугьузва... Хеб къейила, вич агакънач, лугьуда. ТукIвадай кас авачиз, хеб м>рдар хъана, амма Деве Мегъамбда гъа чан аламачир хпен туьд атIана, лугь>зва, як маса гана! Гъич садазни чир хъанач! Хеб з>чиз къенай лагъайтIа, хпен къвал ламра кIурув яна! Вични анжах алажайла, чир хъана. Гъа ламран кIвач акьурвал чIулав хъанвай, лугьуда. Цуьлез алай чка.

За яб акалзава... Хуш ихтилат ятIани, туштIани яб акалзава... Уьмуьр гъакI физвачни? Са геренда ибурухъни яб акалайла, дуьнья барбатI жедач хьи!.. Къил юзуриз, «ун, гъакI я», лагъ .

Лап геждиз мутьманар къарагъзава... Ювачмн къилел къарагъайла, а бур у кицДерин тарифлрзава... Пакадлай башламишна зун абурун кIвалериз мугъмандиз фена кIанда. Хъфидайла, за абуруз хиве къазва. Ички хъанвай гадаяр я, куьз инжиклу ийида?

— Зи рикIиз чизвай вун хкведайди,— л>гъузва бадеди.—РикIнз чир жеда... Ахварни ак>най... И чи Къванцин Гада атанвай зи патав, кIгвализ... Ваз ксуз кIанзавани? Ахвар гала вахъ, гур-цIул... Ви вилер акъал жезва...

\ Зун месел ярх жезва... Айвандик. Бадеди зи винел яргъан ве-пъизва, ахпа адан пипIер къатна, зи кIаник кутуна, зи къилелай гьилни алтадна, кушкчшзава...

\ — Ксус, чан, ксус... Яргъарай хтана, галатнава вун... Ксус, чан баша, ксус...

'Амма заз алвар къеззвани?

\Са геренда гъетериз килигна, за пIапIрусдиз цIай яна. ГъетериЗ) гьикъван килигда? Зи ахвар-къарай атIанва... Гьикъван пIапIрусар чIупвада? йифен кьулар хъанва жеди.

Дагъдин винелай вацра сирнавзава...

Вучда? Зун ракъаравай вагъши хьиз я... Чабалмишзава за, амма ван акъудзавач...

Гъа икI, кис хъана, жуван эхир гуьзлемианзава... РикIяй сузэ ийиз. Халис ракъаравай вагъшиди хьиз...

Мад икI къаткана, акъвазиз жедач. Къарагъна кIанда. Къарагъна, пек-лек алукина, сес акъуд тавуна, зун гурарай агъуз эвичIзава... Гъаятдал Тарта ала... Адан вилер зал ала, амма заз лдакай са акъван кичIе туш...

Налугьуди, зи х>руда аял шехъзава. ГъвечIи, тек аял. Хайи днде дагъдин чилин цифера квахънавай таза аял шехъзава зи ху-Гуда.

Зул ава зи рикIе, къеж гузвай зул. Циф авай, ц>ру, буьркьуб пил хьиз къежей, мичIи зул...

Агатна Тартадив, ацукъзава зун кIанчIунал...

Тартади гила тум юзурзава: жуванди я. Чир хъана.

— Аку, дуст,— лугьузва за адаз явашдиз.— Инсаф хъсан шей и... За вахъ галаз гуьжетзавач. Ваз ахътин кIирер ава, амма заз... чебни вири сагъ туш, са шумуд акъуднава... Инсаф хъсан шей я, рогъимлу хуьхъ, зун инай экъечIна кIанда, дагъдиз... Ваз минет хъуй, элкъвена хкведайла, а юкъуз авур амалар ийимир... Вад йикъан дуьнья я им, жуван кIирералди, пацаралди дамахмир... Пака за ваз са кIус як гуда, лап вижевай чка...

Зун кис хъайила, Тарта зав агатзава. Агатна зав, ада вичин гардан зи кIвалчивай гуьпДзава... тум юзурзава. Им лагъай чIал я хьи, зун ви гъавурда акъуна. Архайин хуьхъ.

За, ван акъуд тавуна, варар ахъайзава ва зун жигъирдай виниз, датъдиз хкаж жезва...

Хкаж хъана дагъдиз, адан хурал алай Шуршур булахдал ацукъ-(ава зун. Къванцел. Зи къаншардани Къванцин Гада акъвазнава. Шумуд асирар ятIа адан? Заманайри саца-сад эвез авуна, амма нм, Къванцин Гада, эвезай кас хъанач.

Къванцин Гада са къуьнуьхъ агалтнавай хъиз аквада. Адан са' гъиле зурба чумахъ ава, гъавилай ам са патахъ агалтнавай хъив аквазва... Адан зун галай пата вацран экуьнин нурар гъатнава/.

Са къадар килигна-килигна Къванцин Гададиз, са шум\дра дериндай эгъ аладарна, зун к\вачел къарагъзава ва фена Къванцин Гададин вилик икрам авуна, зун адахъ галаз рахазза: /

— З\н бат\ул я ви вилик, Къваншш Стха... /

Шуршур булахди шуршур ацалтна, зи гафар агъуз, дередиз'тухузва ва анай зи гафарнр гваз ам Каспидихъди рекъе гъатзава...

Шуршур булахди, налугъуди, Къванцин Гададин к\вачерив суза ийизва. Белки, хайи чилин манияр лугъузва, низ чида? Къван-ЦИ'Н Гададиз лайлаяр язава? Нчз чида, Шуршур булахди в\ч л\гъузват\а?

Зун, хтана, мадни Къванцин Гададин къаншарда ац\къзава. Кисна. Яб акалзава къуд патахъ... Вири кис хъанва... Гъатта Шагъ дагъни! Лезги чилин бармак хънз аквадай Шагъ дагъни...

Йиф я, гъак\ хъайила вири хие хъавва. Зунни са гъил ченедиз яна ац\къзазз ва зи хиялар Ватандин дяве куьтягъ хъайи йисариз хъфнзва.

Аял вахтар... В\ч \ъ~аг жедачирни >ъмуьрар ик\ ваъ, мэса-к\а хъанай\а? Дуьньядиз къ\ъзуь яз атана, ахпа аял жедай тир-т\а...

Ирид цаварилай а пата гъед хъиз аквадай, бахтавар йисар, аял вахтар! Куьн садра къванни, са йис хъайит\ани элкъвена къулухъ чквечни?

Бирдан, налугъуди, захъ галаз лап яргъарай атай алапатдин с ее рахана. Белки, ам чилин сес тирт\а? Белки, Къванцин Стхадин сес тир! Эхъ, Къванцин Гададин сес тир. Къванцин Гададин сес туширт\а, ада ик\ лугъудайни:

— Вун икъван пашман вучиз я, я стхадин?! Вун инра аквазмач хъи?! Ваз вуч хъанва?!

Эхъ, Къванцин Стаа я жеди. Къуй тахъурай, Чилин сес хъурай... Хайи чилин сес хъурай. Дегиш жедай зат\ авани? За адаз вуч Ж\ваб гун? Зун вучиз етим я? Зун вучиз пашман ва сефил я? Зун адав гъик\ рахан? Зун вуч я? Къил хута туна, акъваза Къванцин Гададин вилик... Гъа им ви рахун я.

Къ\ъз\ъ лезгийри лугъуда хъи, и чилел жедай гунагъар терез-ралди алцумиз жедай зат\ туш... Абурун уьлчме вуч я? Низ чида... Абур аз чидач, а мм а аз ак\ чизва хъи, чилини, цавуни аз лянетзава... За ваз гъик\ лугъун, Къванцин Гада?

Гзаф яргъи ихтилат я и пхтил.ат...

П

...Заз чидачир!..

Заз чидачир хъи, дяведин ялаврайни ц\Даярай экъеч\из, хурал

-Автомат алаз, сенгердай сенгердиз хкадардайла, чи бубаДин рик\ел гъамиша чун алаз хъайиди...

уЗаз вуч чидай хъи, хурал автомат алаз, вичин къелеч\ шинелдик агаж хъана ксай са геренда, чи бубадиз и залум дяве фад куьтягъна, чун ахквас к\анз, ахварайни ч>н акваз хъайиди... Дидени, Селли вахни зун...

Заз чидачир, Къванцин Стха...

З\и рик\ел жуван буба аламачир, дуьньядал дявени аламачир.

Зи дидеди чаз — вахазни стхадиз — гъамиша бубадикай ихти-латардай. Акъван адан тарифардай хъи, зун лап мягтел хъана амуькдай. Дидеди лугъудай хъи, зи бубадивай, гъутув яна, дагъ ярхариз жедай. К\ан хъайит\а, ада гъил яргъи авуна, цававай гъед гъапал къадай. Къуна гъапал, ахпа, ич хъиз, вичин жвбинда твадай тир...

И ихтилатар къавал ийидайла, зун сив патахъ хъана, дидедиз килигдай. Гъетер акваз... Алапат! Садахъни авачир ихтин буба, са за\хъ авай, амма вучда вуна, ам дяведа къена ман! Гзафбур, гъак\ан къец\ибурни чулахъбур дяведай хтана, амма ам хтанач...

За дидедивай ам ахътинди гъинай атайди ят\а, дидедиз гъинай жагъайди ят\а, хабарар къадай ва дидеди лугъудай хъи, чи буба вичиз сифтени-сифте Алпан дагъдин патав ачуна. Ада са къуьнуьв цав къунвай, вичин винел, муькуь гъилив цифериз анихъди рум гуз-вай, квахъ а патариз, лугъузвай, са геренда рагъ хъурай Катра-маканда...

— Цав — къуьнуьв?!.

•—Ада ц\айлалан ядайла, вичин п\ах\лрус кудай.. Ам ахътинди тир хъи... Ада кам къачудайла, чан дидеднн, дагълар юзадай... Гъахътин кас тир ви буба...

— Къуват квайди тир ман...

— Къуват... Адан къил циферилай вине авайди тир... Адан спел-ра, чан дидедин, леьбери чпин мукар ийидай... Гъахътин кас тир ни буба, чан дидедин...

Зун жуван яхун, ц\амар хъиз аквадай гъилериз килигдай. Абури ик\ къурай, шуьк\уьбур хъун заз гъич бегенмиш тушир...

Селли вах зи фикиррин гъавурда акъадай ва ада лугъудай хъи, <5гер за къурай п\ннияр т\уьрт\а, гзаф т\уьрт\а, зи гъилерни яц\у-бур жеда, зунни, буба хъиз, къуватлуди ж-еда...

Диде к\валахал хъайила, зуини Селли вах к\вале амуькдай. Гъикъван ацукъда к\вале? Югъ гъик\ акъудда? Вични гатун яргъи югъ...

Са геренда чи к\Гвалин ч\ередал ацукъна, пакаман рагъ гайила, 'Селли ваха завай садлагъана хабар къадай:

— Сули, аку-у, дуьз лагъ: ваз къурурнавай п\инияр к\анзавани? Ваъ? Тадиз жаваб це—я ун, я ваъ!

— КІанза'ва, валлагъ кІанзава!—жа'ваб гудай за ва ахпа Селли ваха садлатъана ихын гаф хабар къуна лугъуз са тІимил чашмишни жедай.— Латъ абур гѣинватІа! Лагъ гила, хабар къуначиз кІандай! Лагъ гила, лагъ...

— АкІ ятІа, сив ахъая. Авайди са шумуд пІини я. За абур ви сивиз вегъида... Ахъайнани сив?

См-в са чІиб ахъайна, вилерин мичІна, зун Селли ва\ан вилик гкъзпздай ва ада зи сивиз къуранвай пІинияр ваъ (мад вучда, алатай кар я, за хиве къазва), лап лишан къаз, бацІидин цІими-лар вегъидай.

Заз Селли вахан и фенд гуьгъуьнай, сиве авайди жакъвадай-ла, Селли вах хъуьредайла, чир жедай ва зун мадни сив ахъайна, Селли вахал гадар жедай. Адай ахътин гъараяр акъатдай хъи, на-лугъуди, адал за, гъвечІи стхади, заъ, жанавурди гъужумнава...

— Э-эй! Сив кІев ая лугъузва за ваз! Сули! Сив кІев ая! Аку-у, за ви вири сарар авадарда гъа, яна! Сив кІев ая, Сули!

Ахта чун, зунни Селли вах, са геренда хъел жедай. Хъел жедай чун, **амма** чи хъел яргъалди фидачир. Са арадилай меслят хъхъа-на, чун къведни санал куьчедихъди рекъе гъатдай, Селли вах ви-лик, зун адан къулухъ. Чун къведни санал, къилер чиле туна, ци-лерихъ къекъведай. Машмашрин, шефтедрин, алучайрин циле-рихъ.

— Жугъунин кІаниз хъсандиз килиг, Сули,— тапшурмишдай Селли ваха.— Шехибур ацукъдай чкайриз хъсандиз килиг... Чѣ-хибуру дилер хк>диз, неда. Чна хъиз, цилерни кваз ваъ...

Заз цилер тек-туьк жатъидай, амма Селли вах регъимл>ди тир. Ада вичиз жатъай цил къванцивди хана, хвех къве патахъ пайна, са пай вичи, са пай за туІьна куьтягъайла, чина хъвер аваз, та-диз хабар къадай:

— ГъикІ я, Сули стха чан? Ширин яни? Дуьз лагъ, ширин яни? Ам машмашдин цил тир гъа-а! Чир хъанани?

Акъван хвех ширин жедай, акъван ширин... Зун гафни рахаз те-жез, а цил жагъай чкадиз килигиз амукъдай. Белки, сад мадни жагшдайтІа?

— Виртни икъван ширин жечир,— гужа-гуж жаваб гудай за бхирни. Ахта чун къведни санал кІвализ хкведай.

Хтана кІвализ, зун чи къавун чІередал ацукъдай, Селли вах кІвалин вилик квай хтун тарцик. Чи аскІан къавал купІарикай ^цигнавай хара жедай, за а хара верчери хасарат авуникай хубдай. Селли ваха, лагъайтІа, ацукъна хтун тарцик, вири Катра-макандиз ван жедайвал, шуькІуь, чІун галай сесиналди мани лугъудай Ада вичи туькБърнавай мани:

Къацу хутар хъипи хъана чи тарце-е ел,
Душман рекъиз фейи чи дах хтана-а-ач ..

Рагъ акІайла, чна кІвалахдилай хкведай чи диде гуьзлемиш-дай. Чалай вилик ам къаршиламишиз чи ясиди куьчедиз чукурдай Вичин ш>ькІуь тум тик къ>на, ам кІвализ хквезвай дидедин кІва-чера аруш жедай. Гъатта хъуртал фитерикай са вуч ятІани жа-гъурзавай цицибарни, верчерни вири сакал, ч(к)риз-чук\риз, ди-дедин сес хъана, тадиз гъаятдиз хкведай.

Диде кІвалахдилай хтай легъзеда чун вири бахтатар жедай. Псини, цицибарни, верчерни .

— Ой-ой-ой! Чан дидедин шекердилай битмиш хъайи цириб-цириб цицибар-р,— лугъудай дидеди мегърибан сесиналди. Ада чунни инжиклу ийидачир.— Ой-ой-ой! Чан дидедин лацу катран уьткъвем шарагар! Икъван акъуллу, икъван камаллу куьн дидедиз гъинай жагъанатІа? Ой-ой-ой! Гишин хъанани? Исятда дидеди кчез фу гуда!

Нянин хуьрек тІуьна, чун вири къакъан къавал кс>дай. Налу-гъуди, чи хтун тарцелай авахънавай цуьквер я^гъакъван гзаф гъетер жедай цавун тагъца...

А гъетерин арада зи Селли вахаз талукъ са гъедни авай. Селли вахан хсуси гъед... А гъед Селли ваха гъич садрани муькуь гъете-рихъ галаз какадардачир.

Зазни Селли ваосан хсуси гъед хъсандиз чир хъанвай. Дидени Селли вах ахвариз фейила, з\н гъелени цавун татъда зурзавай гъетерин нехишриз килигиз амукъдай. «Яраб, и цава шумуд гъед аватІа? Анжах са Насруллагъ м>аллимдиз чир хъун мумкин я. Зи Селли вах и дуьньядал виридалайни бахтлу руш хъун патал за вуч авун герек ятІа? Яраб, чи хтун тарцел хутар пара алатІа, та хъайтІа и цава гъетер пара аватІа?»

йифен са арада заз акІ жедай хъи, са ни ятІа чунни чи кІвал-ни эчІязав. Чаз лайлаярни язава... За вилер ахъайдай... Вилер ахъагъайла, заз чи кІвалин чІередин патав атанвай Селли вахан хсуси гъед аквадай. Ада чаз манияр лугъудай, амма вучиз ятІани ;>дан сес чи дидедин сесиниз ухшарди жедай...

Селли вах гъамиша вичин чин винел ав>на ксудай. Вилик квай при къве сасни экъисна, ахварай хъуьрез... Яраб ам чи чІередал атанвай вичин виридалайни гуьзел экуь гъетрехъ галаз рахадай-**Па?**

Селли вах...

Садра гъикІ ятІани, вучиз ятІани зи Селли вах азарлу хъанай.

Чи диде, гъамиша хъиз, кІвалахал фенвай; Селли вах хтун тар-цик месел къатканвай; зани адал ацукъзавай тІветІер чукурза-вай.

— Ви гъинаг тІазва, я Селли вах?— жузунай за.— Лагъ заз, ви чандиз вуч кІанзаватІа... Лагъ, чан Селли вах, за жагъурда ваз...

Селли ваха вичин яхун шуькІуь гъиливди зи гардан къужах-ламишной ва зайиф сесиналди кушкушной:

— Вун пара хъсан стха я, С>ли...

— За вун мад садрани кIасд»ч, Селли вах,— лагъанай за. -J~ /
Лагъ, ви чандиз вуч кIанзава?.. Лагъ, чан Селли вах, за жагъур-
да ваз...

— Зи чандиз мурк кIанзава, Сули стха,— лагъанай Селли ва-
ха. Щегърен хамуникай цванвай чантани къуна, зун рекъе гъат-
най. Са къил Шагъдагъдин кукIушдихъ. Селли вахаз мурк-
гъиз...

Фена, фена, эхирни са яйлахдив агакъайла, гъич хабарни ава-
чнз, зун кицIери чпин юкъва тунай. Туна чпин юкъва, керкетI ту-
мар юзуриз, кицIер зи вилериз килигзавай. Вуч ятIа<ни са затI хабар
къаз кIанзава лугъудай вуна...

Са арадилай зи патав са ч>бан атана акъатнай. Нин аял ятIа.,
зун гъиниз физвайди ятIа, хабарар къунай. За адаз лагъанай хъи.,
бес зи Селли вах лап кIевиз азарлу хъанва, ам исятда чи хтун тар-
цик къатканва, адаз мурк кIанзава...

Чубанди зун чпин пунайрал хутахнай. Хутахайла пунайрал са
маса чубанди заз къве кIал ниси ганай... За абур гъасятда чан-
тада тунай, Селли вах патал.

Гъа и арада зун пунадал гъайи жегъил чубан агъуз, дерин къу-
будиз эвичIнай ва ада анай, бузханадай, чеб патал хуъзвай мур-
кIадикай зурба са къаяб гъана, зав вуганай...

Амма зун хуъруъз хтана агакъайла, геж хъанвай. Селли вахан:
сивел тIветIер алтIушнавай...

За гъайи нисини мурк Селли вахаз къисмет хъаначир...

Гъа йикъалай зи рикIел ва мецел хабарсуз хкахъай цIайлапан
хътин масан вахан са тIвар алама...

Селли вах...

Ам вич чахъ галаз ама<чтIани, адан мани гъамишалугъ чи кIва-
ле, чи уьмуьрда, чакъ галаз амазма... Зи Селли вахан куьруь, бе-т-
ьемдиз туькIуьризни тахъай мани... Ада гилани зи япара ванза-ма,
ада зи несилдин япарани ван ийида...

Къацу хутар хъипи хъана чи тарце-е-ел,
Душман рекъиаз фейи чи дах хтана-а-ач...

Селли вахан мани...

Виридалайни багъа мани, виридалайни масан мани. Селли ва-
хан виридалайни экуь ва виридалайни гуьзел гъедни цавун тагъ-
дай чилиз килитзама... Яраб, ам гъелени, шумудни са йис алатза-
ва, бицIи Селлидихъ къекъевезватIа? Гъар йифиз, хъуьтIуьзни, га-
тузни, гатфаризни, зулузни... Гъамиша.

Белки, Селли вахакай ахътин са гъед хъана, ам гъа яргъал ца-
варилай чи уьмуьрдиз килигзаватIа? Нивай лугъуз жеда... А гъед,
гила йифиз, анжах пакам къилияй экъечIзава. Катрамакандин винел

акъвазиз, ам къакъан къайи ва чIулав цаварай са-са кIвализ та-
машзава... Амма гъич са кIвалени адаз бвдIи Селли аквазмач.
Гъа икI шумудни са йисар алатиз физва.

Гъа икI я гъетрез Селли вах аквазмач, я Селли вахаз —вичин
гъед.

Гъа икI виш агъзур йис мадни давам жеда. Гъед Селлидихъ
къекъевез жеда, амма санайни, садрани, са юкъ>зни мад ахквaz
хъижедач...

Гъа йикъалай, Къванцин Гада, Селли вахалай са тIвар амуьк-
кай. Вич хътин шуьккъъ ва назик тIвар... Гатфарин цIайлапандин
хъел хътин, яргъарай аквадай адан нур хътин са тIвар...

Селли вах...

Къапудал къекъвераг атайла, Селли вахан тIвар къуна, адаз
пай гудай...

Гъатта афарар чрайлани...

Гъа йисан гатфарихъ дидеди садра афарар чранай ва зи гъиле ч-
>фра вугана, афарар квай суфра, лагъанай:

— Твах, Сули, Шуршур булахдал эцига, чан бала... Лагъ хъи,
Къванцин Гададин пай хъуй! Селли вахан пайни хъ}й, чи буба-
дин пайни... Гъа кI лагъ... Твак.

Зун сифте сеферда ви патав атанай, Къванцин Стха... Залан,
«•ке камаралди, къуьзуь кас хъиз... Ви кIвачерив гвай лацу къван-
цсл вч пай эцигна, за лагъанай:

— Им ви пай я, Къванцин стха...

ИчI лагъаня, зун ваз килигнай. Ахпа зун са гагъда хиялри тух-
ианай... Ахпа зун ваз агъадай винелди килигнай.. Къулу-къулухъ
навай яргъаз къакъатна, кIвализ хтайла, за дидедай хабар къу-
пай:

—Бес и гада Къзанцинди вучиз я, диде чан? Адакай къван ву-
чнз хъана?

—Эй, чан бала-а-а, чан дидед бала-а-а, а баладикай къван хъа
на луть}да... Къван хъана... амма а къван вири патал ширин ба
ла яз амуькна, вири патал вичин бала яз амуькна... Къван хъана
— элдин бала хъана, лугъуда...

—Бес адакай гъик! хъана къван хъана-е?

—Дегъзаманда, чан дидедин, са пачагъ атана чи дагълариз,
Иьакъван амансуз кас, гъакъван инсафсуз кас... Цихъ къарих хъа-
м(I, лугъхда, адан къушун... Цихъ къекъеведайбуруз жагъана, лу-
и>уда, са чубан гада, и чи Хунча къаридин МутI хътин са гада...
\\мма М>тIа а'б>руз булах алай чка лугъузвани? Лагъанач М\тIа...
Мез атIана, вилер акъудна МутIан абуру, лагъанач МутIа абур уз
Л\лах алай чка!.. Къван хъана, душманриз акваз-акваз, МутIа-
кай... Гъа къван хъайиди, къван хъана фена... Булахни атана адан
шпав. Шуршур булах... Хуьрни атана адан патав... Булахди ма-
п i Нр I)тъуз'ва адаз къени, дидейри рI«сIел х)ъзва ам къени; гъар

са дчдеди вячин бала яз, эркек бала яз, кичІ течир! Девирар къвез физва, чан дидедин, Къванцин Гада акъвазнава ядигар хъиз девир,рин... Чир хъанани? Къеггал балайрикай халкъдин хъисмет жеда. Чир хъанани? Дидеди валай Къванцин Гададиз са биргенд вугуда... Зулуз... Къуй вунни, гъам хъиз, мерд гада хъурай...

Зул алукубайла, дидеди зун ви патав гъанай. Къванцин Гада... Сз зун заъ, гзаф гадаяр авай. Вири лезги дидейриз чпин рухваяр игитар яз, чпин ата-бубаяр хътинбур яз чѳехи хъана кІанзавай... Внрл дидейриз чпин рухвайралди, абурун къетъалвилералди, уьткъемвилералди дамахиз кІанзавай.

— Икрам ая! — лагъанай заз дидеди а юкъуз ва за ви вилик икрам авунай, Къванцин Гада. Зун ви вилик метІерал акъвазнай. Ахпа чна са-сада вун къужахламишной ва вун стхавиле къабулнай... Ва гъа вахтунда зч бедендилай зурзун алахънай, вун рахай хъиз хъана, зун къудгъун хъанай...

— Вавай зал анжах дамах ийиз жеда, диде чан, — лагъанай за. — Гъич садрани, гъич санални за вун уьзуькъара ийидач... Къуй Къванцин Гада, цайлапандикай пІап!русдик цай куькІуьрдай зи буба зун патал чашне хъурай.

— Амин, чан дидедин, — лагъанай дидеди.

Вири ди'шегълийри, ви патав къин къаз таз, зи дидедин гафар тикрарнай:

— Амин!

Заз а юкъуз гзаф кІвалахар чир хъанай. Итимри ви кІвачерик гьерер тукІунай ва, анихъ хъиз ацукъна, тІуьнар-хъунар авунай...

Вун галай патяхъ далу элкъуьрна инсан ащукъдамир, Къванцин Гада. Ви патав кІвачел залан сусар къведай, ваз ухшар хва тІала>биз!

Мегер завай а юкъуз ви вилик икІ уьзуькъара яз жув къведайди лугъуз жедайни, Къванцин Стха? Заз жува къур къин къалум жедайм ч.идачир, Къванцин Гада... Дидеди лугъудай: — Дидедин къеггал хва, дидедин игит хва... Вав дидеди кІелиз тада... Вири мае а гуда: и камарини, и тупІални, и гапурни (чи кІвале гимишдин къакъара авай са метр алай гапур авай), и халичани, вечре хадай са какани, вуч хъайитІани маса гана, вун дидеди кІелиз ракъурда... Ван хъанани? Чаз вуч аватІа, вири маса гана, вун кІелиз ракъурда... Ван хъанани? Чаз вуч аватІа, вири маса гана, вав дидеди кІелиз тада... Заз вун садра и рехъди мектебдиз физквез, муаллим яз, акваз кІанда. Ахпа, муаллим хъайила, ваз дидеди мехъерда. Пуд юкъуз зуьрне-далдам яда... Чи къакъан къавал... Ахпа заз са къайгъуни жедач.. Мад вуч кІанда? Кимиди вуч я къван? Къве сеферда бахтлу жеда гъар са диде... Садра гада хъайила, ахпани — гададиз мехъер авурла... 90

КъванциН Гада, ви дидедини, якъин хъи, икІ мураднай... Чаз и кар чидай...

Къванцин Стха, чна вахъ галаз къуьлердай, кфил ягъиз, валай чархар ягъиз, вахъ галаз рахаз, вахъ галаз хъуьрез, вал чан гъиз, вахъ галаз санал мамиярни лугъудай... Са вахтара вуна лагъай кфилдин манияр! Ви рикІел аламани? Чи чилин манияр, Къванцин Гада?

Ахпа марфар къвадайла, чун ламарин руфунрик чуьнуьх жедай...

Юкъ какурна акъваздай ламар, чадуар хъиз... Рагъ хкечІайла, акъадардай за жуван юлдашар вири ламарал. къадай чна гъилера лашар, гапурар хъиз, вилик яргъи авуна, къив гуз, гъуррадал илигна, кагдай чун дерейрай агъуз. Зун командир из кІвенкІве жедай, муькуьбур — зи гуьгъуьна. Зав тІвалунал кутГуннавай, къазуннавай перемни жедай, пайдах яз. Вири ничхи-рар катдай чахъай, анжах са керекулар катдачир, абуру хъархъун Іарарин хилерилай, къи-игъ, къи-иигъ! ийиз, къилер галтаддай: «Им пуч къушун хъурай ихътин дили къушун?»

Чи ламаризни, чна гъурра гудайла, валлагъ, чеб балкІанар хъиз жедай... АкІ фидай хъи, пехъи хъана, бутъ акъатиз, вилик патайи, къулухъ патайни! Есирар къадай чна-а-а, садлагъана чи вилик пкъатай, ва «ву-а-а, яра'б аллагъ, ибур дили хъанва жал?» лугъудай, регъвй хкъевъвай къарияр...

Элкъуьрна туна юкъва, хкидай чна абур хуьруьн патаз къван... «Ламралай хъайи ламран супаяр, валлагъ, къизмиш хъанва!» лу-Іудан чаз, ва чун мадни гъуррадал илигна, къив гуз, перем ку-Пуннавай тІвал вине къуна, къулухъ элкъведай...

Гадаяр авай чун, гъар сад са пеленгдин шараг... Зун, НетГан І>ечІ, Макъацан НутІ, Хунча халадин МутІ, СитІ, Гъуц, КІанаш, ЧІуьш, ЩаматІ, ЩукІ, МенцІ, Пампулум... Муьнуьгъар, сикІер... къадай чна галтугиз... Хаму балкІ»н са сятда вердишардай чна... Гъихътин «афтамабилдилай» хъайитІани алуддай чна... Эхир хъи, Оактавар яз, чна дуьнья гъалзавай... Куркунрин тамара жедай чун, нарцаралди!.. Алпандал мехъеррик фидай чун, гъакІ, къуьлерун патал...

III

— Куь ити:м къе заз станцидал акуна... Заз ам чир хъанач, адаз <ун чир хъана... Нянихъ хтана ахкъатирвал я, — лагъанай НетІа чи дидедиз.

Ида зарафатарзавайни, ида ягъанатарзавайни? Вич къван пуд чиликай физвай НетІ я, ида табзавачтІа низ чидат!

— Муштгулух — са верч!

Netla табначир.

Нянихъ тГурфа'Н къа,рагънай! Щайлапанри нур гуз, цавари гуг-
румарнай, гаграварнай... Зи буба хквезвайди вири Катрамакандиз.
хабар хъанвай!.. Чилеризни, цаваризни... Им зи бубади станциди-лай
инихъ, датъларихъ кам къачузва лагъай чЛал тир... Цаву виликамаз
хабар гузвай...

Цаву чаз вун дири хъхъайди, вун чи патав хквезвайди хабар-ганай,
буба! Зун са хейлин мензилдиз вун къаршиламишиз, ви вилик
атанай, буба! Зи вилер цаваравай, буба, заз вун дагъдин кЛухI
хъиз, циферилай виневаз акваз кЛанзавай, буба!.. МичИни хъанай,
амма хтана ахкъатначир. Садни йифен кyuла'риз вун а чи рак
гатанай, ва, ахъайна рак, килигайтIа, хъукъвай, хъвалахъ хътин са
итимди, гъилив фанер тахта дин чемодан квай са итимди, вич
а>скIан, са вил гъвечIи, са-вил чIехи итимди, гъавилай са рацIам
муькуьдалай къакъан яз ак-вадай, расу хътин са итимди, кетендин
костюмар, къилел шапка., кIвачел чекмеяр алай са итимди.

— Им зун е... Чир хъаначни? Вуа-а-а! Валлагъ, чир жезвач...

Дздедиз ахпа чир хъанай.

Гъасятда хуьруьз ван чкIанай.

Вун садлатъана икъвай гъвечIи вучиз хъанатIа, зун мягг-
тел тир, буба.

Белки, ина са акахъай кIвала\ хъанва, белки, вун зи буба туш
жал, хилянай за, буба.

Вун вучиз, угъри хъиз, йифиз хтана, ви чин икI вучиз агаж хъанва,
вучиз икI садлагъана депш хъана, буба? Ам'ма за ваз са гафни
лагъаначир.

Заз зи буба, ада кам къачудайла, дагълар юзадай кас яз чи-дай,
амма вун садлагъана икI... НетIалайни аскIан... язух, сефил... Заз зи
буба са гъилив цав къуна, муькуь гъилив Катрамакан-дин
винелай цифериз анихъди рум гудай кас яз чидай, буба!.. Зун
дидедихъ инанмчш тир.

Пакадин югъ виридалайни няс югъ хъанай, Къванцин Стха.
Дербентда авай чи къунши Миримба хтана акъатнавай. Мили-ца.
ЩарцIа,р гузвай чIулав чекмеяр, къилел яру шапка, къуьне-рал
погонар алаз. Ам са шумуд йис идалаи вилик Катрамакандай
ветегадал фенай, ахпа адакай гъикI ятIани милида хъанвай.

Са касни бегенмиш хъжезмачир и чи къунши Миримбадиз.
Гзаф дамахзавай. Акур-акурдаз и муьквара вичикай начаник же-
да лугъуз, ха'бар гузвай.

Хтана и сеферда Дербентдай, явашдаказ къил элкъуьриз, гагъ.
и кIвализ, гагъ а кIвализ килигиз, чи варарин вликай алатна физ-
вай и Миримба. Гъа и арада бирдан чи къавалай бадедин сес
акъатна:

— Вун яргъарилай фнзва хъи, я Миримба! КДвализ ша тIун!

— Вучда кIвализ атана?— суал гана МиримЗадч.— Заз вири
чизва...

— Вуч чизва?—теспача хъана баде.

— Вири, вири!

— АкI ят!а ваз чидайбур гъа ви келледиз къалум хъурай!—гъа-
райна, латъана бадеди.— Квахъ зи вилерикай!

Мирим'бадай гафни акъатнач.

Амма баде гила къизмиш хъана. Ам гила Миримбади лагъай
«заз чизва» гафунин гъавурда акъунвай жеди. Ам тадиз къакъан
къавал хкаж хъана ва ада гъанлай виридаз ван жедайвал ван алаа
лагъа'на:

— Ви мез лал хъуй ви, гъа «чизва» лагъай! Вач, вач! Фена гъа
кимел дамахар ая! Нянет хъайи кичIерхъан! Хтай касдиз хваш-
калди лугъуз кичIезва! Намус, виждан, гъейрат кवादарнавай ал-
чахар! Са нагааник хъана хтанвайди тиртIа, куьне, низ чида, адан
вилик шумуд юкъуз къуьлердзйтIа?! Куьне са-сада адаз гъе-
рер, гамишар тукIвадай тир! Тфу-у-! Угърашар! Ки)чIерхъанар! Ити-
мар я, лугъуда...

Ваз'ни и гафарин ван хъанай, буба.

Вуна къил галтаднай ва къам чухванай.

Вуна къам чухванай, амма баде акъахнай вичин балкIандал...

Акъахна вичин балкIандал, пIалIрусдилай гум аладариз-алада-
оиз, гъакI, вич катрамаканзи итимриз акурай лагъана... Исятда
адан хъуьчIе тфенлни авай! Са луьледин, чахлах алай «даяндул-
дурум»... Бадеди гъамиша шалвар алукIдай, итимрин хътин шал-
лар ваъ, кикер гъаркъу, буьз'ме-бдъзме шалвар... КIвачеризнл ша-
лар ядай... Гуьлуьтрин винелай... Тимил-Ишимил гъуьрчехъанвални
ийидай бадеди...

Фена баде балкIандал алаз х>ьруьн агъа къиляй вини къчлиз
къван ва вини къиляй элкъвена хтанай къулухъ... ХъуьчIе тфенг
аваз, пIапIрусдилай гум аладариз, са къуьнелай... Са касдизни са-
лам тагуз, я са касдинни салам къачун тийиз...

Хъел атанвай бадедиз Миримбади гайи жавабдикай, пара хъел.

— Сули-и-и!—гъарайнай ада заз.— Твах, балкIандиз хак ять!
Эркекар амач хуьре... Язух хуьр...

За балкIан гъаятдай акъуддайла, бадеди кушкучзавай...

— Ибурукай амукъна вучдай? Ихътинбурулай хъайи аялар'
Ихътинбур жеда?! Чакъарилай... Асланар дяведа къена...
Ахпа НетIан къурак дем хъанай ва вун, буба, къуьлиз экъеч!-
най.

Хуш тушир вун жемятдиз. Зазни хуш тушир. Алатай кар я, заз
лкI тир хъи, лиф къадайла, эй гъиле пехъ гъатна.

Вуна къуьлзавай, садбуру кап язавай, садбуру хъверзавай. Ву-
чиз ла/гъайтIа, инхъай анихъ фена, анхъай инихъ хтайла, в\н гъар
i сферда Миримбадин вилик акъваззавай, са къвалахъ, ва вуна са

гъилин кве тупун арадай чехи туб акъудиз, хъ>ьчӱьн клани-
кай, Миримбадал туькЪьрзавай.

Зуьрнеи НуьгъутГ галатна, адавай зуьрне ягъиз жезмачир.
ятани чи мирес Къиргъиди кве вил >мичӱна, зил къаавай...

Вунани къуьлзавай...

Вуна къуьлзавачир, гъакӱ, гагъ инихъ, гагъ анихъ физ, элкъвез
хквез, Миримбадин видик акъвазиз, адаз хъуьчӱ къалурзавай ва
хъуьчӱькайни кве тупун арадай акъуднавай чехи туб...

Эхирни, зилчи Къиртъини галатайла, адани вичин зуьрне си-
вий акъудайла, ва, дем садлагъана кис хъайила, Миримба кӱвачел
къарагънай ва, са сӱил виликди авуна, тӱанкъар ягъиз,ваз жаваб
ганай:

Къелез вуна мурк лагъана,
Виргӱедиз—ниси. Рехъ хвейила
Асланбеган, Хтана са пси ...

Жемятни хъуьренай. Чи мукъвабур, вун, садни зун хъуьреза-
чир.

За са гъилив калар незвай, м>ькуь гъиле къирмаж чукъвен-
вай... Кашуйрикай хранвай къирмаж...

Акуна заз, зи вилик акъвазна, и Миримбадин гада хъуьреза...
Садра, къведра, пудра... Им къвел хъуьреза? Вуч хъана? Вичин
бубадал? Зи бубадал? Зи бубади идан бубадиз хъуьчӱ къалурна...
Идан бубади азербайжан чӱлал лагъана чъи, уьрдегдиз вуна ча-
къал лагъана... Акуна заз, им мадни, къуд лагъай сеферда, ахъайна
сив, гъир-гъир ацалтна, хъуьреза... Мад вучда? Зани хкажна къир-
маж, звар гана, вири къуватднвди алчудна идан яртъи, хъипи гар-
дандилай...

Ахпа...

Ахпа чи кинди чи ламран тӱш къунай.

За кицӱ гатанай... Вири хъел кииделай аладарзавай за... Вучиз
лагъайта, пуд сутка тир заз туьгметиз вирида! Къал акъудна-
вайди тек са зун хъанвай. За вири чӱурнавай. Квелди? Сабурсуз-
вилелди... Гъикъван заз туьгметарнавай, лянетарнавай?! Бадеди-
ни, дидедини... Гила атана зи гъиле кицӱ гъатнавай. Ламран тӱш
къунвай кицӱ! Мад кӱарабдикай ни чӱугвазва лугъуз, жуван ламран
тӱш класинни? Лацу, жив хътин, са затӱни аламачир кӱараб-диз
килигна... Гатазва за и кицӱ. Вири д>ьньядин чъел гъа ида-лай
аладарзавай за, садни акуна заз, ни ятӱа зи къам яна, ахпа яб
яна, ахпа... кулунив... Гъаятар шиткидай кулунив гатазва зун...

Дидеди!..

Гатчнни ийизва, къаргъишарни ийизва...

Кӱарабдикай ни чӱугваз клан хъайи ламрал са тахсирни ала-

чир. Адаз ви кӱараб куьз герек я, лугъудай кас авач. Кицӱни гъакӱа.
Тӱшу кӱарабдиз килигна, жуван ламран нер класдай затӱ яни? Ки-
иМини са гафни лугъузвачир... Гъич садани. Са зун тахсиркар я.
Гъамиша. Миримбадин гадади, зи вилик акъвазна, са кӱрни авачиз
сарар экъисиз гъиргъирдайла, адаз садани лагъанач, я бала, вун
и>чиз хъуьреза, вун куьн гъавурда ава? Садра туш, къведра туш,
пӱдра туш... Вун икъван вучиз хъуьреза?! Адаз садани са гафни
лугъудач! За са къирмаж вегъена лугъуз... Вирида заз... Вучда ву-
па, а? Вучда, гъикӱда?!

— Экъечӱна квахъда зун куь чиникай инай! Гила аквада квез!
Исятда экъечӱна квахъда!

Метрика къуна кланзавай. Ам герек жедай. Къуна метрика, туна
жуван къултухда, гъатна зун рекъе... Пака и чӱавуз зун
Махачкъаладин вокзалдик квай. Эхирнӱ са шумуд йикъалай,
вили вилер авай, расу кифер авай са дишегълиди завай хабар
къунай:

— Вун и скамейкадал вучиз ксузва, я гада?—урус чӱлалди
жузуна ада. —■ Ваз кӱвал авачни?

— Ваъ. Зун Катрамакандай я.

— Диде-буба авай тушни?

— Ваъ,— яру хъана зун

Ада зи гъиликай къуна.

Ша захъ галаз. За ваз куьмекда. Зи тӱвар Нина Васильевна я.

Нина Васильевнади типографияда кӱвалахзавай. Цехдин на-
чалниквиле... Закай наборщикдин ученик хъана...

Са йисуз за кӱвализ са хабарни авуначир. Эхирни за са чар
кхъенай... Гъайиф, кхъеначиз кӱгандай... Хуьряй атай чарчи зи вири
ӱележег чӱулаварнай. Абуру зун хвавилай атӱанвай. Абуруз зун
хътин хва герек тушир. Зани са тӱуб чар кхъена. Зазни куьн герек
ӱуш. Сагърай.

Зун куьчедиз экъечӱнай. Заз чиз, базардин югъ тир. Амма заз
югъ аквазвайни? Заз цава авай рагъ аквазвайни? Ваъ.,

Гъуьлуьн къере заз жуван са къван авай. Зун хъиз текди.
Лцукънай зун тӱа къванцел. Гъуьлуьн яргъариз килигиз. Вилери-
кай квахъзавай тек гимидихъ галаз жуван хиялдай яргъал гъуь-
лерал физ...

И пата, шегъердин пляжда, инсанри бахтавардиз чукъуьнагар-
)авай. Абурун виридан чина хъвер авай. Зун, лагъайта, вирида-
кай яргъаз, лал кас хъиз, кис хъана, къванцел ацукънавай. Заз акӱ
кӱгандай хъи, гъахъна гъуьлуьз, сирнац ийин, жезмай къван яргъа-
I>из, вили ятарни, вили цавар сад садак какахъзавай чкайриз.

Бирдан зун жувазни хабар авачиз гъуьлуьз гъахъна. Къулухъ
килиг тийиз, такъат кумай къван сирнавна за. Эхирни, къерех ми-
\ъиз виликай квахъдайла, зун чин цавухъ элкъуьрна, лепейрин ви-
пел к.аткана. Налугъуди, гъа цаварай, циферилай а патай, яр-

гьал-яргъарай ни ятIа зун патал кфил язвай. Зун патал зи хайи Катрамакандин сес, хайи ватандин нефес ракъурзавай... Гьа чIавуз зи рикIел вун хтанай, Къванцин Стха. Тек са вун.

Зун къулухъ элкъвенай. Къве гьилни къуркъушумар хьиз, заландиз куърс хъана къерехдиз эхкъечIдайла, са ни ятIа завай тIалабна:

■— Дайи, зунни твах ман, яргъариз, — бицIи, нини хьтин са руш заз килигзавай. Адан къуьнерал лсидин тумар хьтин шуькIуь къве киф алкIанвай.

— Яртгъал гьиниз? — хабар къуна, за жуваз сад лагъай сеферда дайи лагъай аялдиз са хъвер авуна. — • О-о-отIа вили чкадиз... За ам къужахда къуна, къерехдиз ахкъудна. Ахпа зун вокзалдал фенай. Вокзалдал, инсанар ргавзай чкадал, зи рикIелай зи хажалат алатдай.

Гьа инал, и вокзалдал, Къванцин Стха, заз зи сифте ва эхиримжиди хъайи муьгъуьббат акунай.

Гьа вокзалдал зи уьмуьрдиз сифте, ширин, мегърибан муьгъуьббат гьахънай. Заз хабарни авачиз. Ахвара хьиз. Низ чидай, зун адахъ къекъевезвайди? Иифизни, юкъузни, гьамиша, гьар са чкада...

Луиза, заз вун гьинал алатIа, нихъ галаз аватIа, чидач, Луиза, ятIани, за вун лап четин сятда рикIел хкизва.

Заз вун Махачкъаллада, вокзалдал акунай. Сифте сеферда. Ви рикIел аламани? Вав еке, лацу чемодан гвай. Вун Махачкъаладиз практикадиз атанвай. За ви гьилик квай чемодан къачунай. Ви рикIел аламани? За чемодан къачурла, вуна хъвернай, Луиза. Заз акI хъанай хьи, вун эй Селли вах хьиз, Луиза...

Вун Селли вах хьиз хъуьренай, Луиза. Зал плащ алай ва за тадиз хутIунна ви къуьнерихъ вегъенай. Марф къвазвай, авазар лугъудай куьлуь марф.

Ахпа чун мукъвал-мукъвал гуьруьшмиш жедай, Луиза. Чун гуьруьшмиш жедайла, вуна «Лезгинкадал» къуьлердай, •Луиза. Къве гьил виниз хкажна, са кIвачив чил татадай ва хъуредай.

'Хъуьредайла, ви чин яру жедай, Луиза. Ви чин аквадайла, ви вилериз килигдайла, за дуьньядал вири рикIелай алуддай, Луиза. Чун Таркитаудин кукIваз хкаж хъайи июлдин няни рикIел аламани, Луиза? Секин ва чими няни...

Явашдиз, хияллу яз, фикирлу яз, оьуьлуьн юкъвалай хьиз, ацДай яру варзни хкаж хъанай ва чун адаз килигиз, гьилер вилик яргъи ийиз, ам къужахламишиз кIанз, хъуьренай, Луиза...

И дуьньяда авайбур анжах чун тир... Гьуьлелай хкаж жезвай яру варзни чун къвед, Луиза. Ахпа йиф алуькьнай. — Заз кичIе я, Сули, — лагъанай вуна. 96

— Куькай? — жузунай за.

— Зун ваз вах хъуй, Сули...

Чун са гьихьтин ятIани аскIан, какур тарцик, жигъирдин къерехда ацукънавай. РикIел аламани, Луиза? Зи плащдал. Дуьнья, вири чил-цав кис хъана, за ваз вуч жаваб гудатIа, гуьзлемишзавай. Ваз закай стха хъана кIанзавай. Зав чукIул гвай. Зи дуст, Кубачидай тир Гураман чукIул. КIвенкI элкъвейди. Ахкъудна чукIул жибиндай, кис хъана, зун ваз килигнай, Луиза. Ваз къадарсуз кичIе хъанай.

— Вун заз стха хъурай, Сули, — лагъанай вуна, Луиза.

— Исятда, исятда, вахни стха жеда чун, — ■ лагъанай за ва яна чукIулдивди за жуван гьилел са къацI авунай. Ви рикIел аламани? Изидин стIалар... Са-сад гьикI аватнайIа... Чнми ва \ъ\ьт>ьл стIаларч.. Иви авахъзавай гьил за вилик агуднай, ви рикIел аламани, Луиза?

— Хъухъ, — лагъанай за. — Гила чун вахни стха я, хъухъ, Луиза.

Буна зи иви фитIиннай, Луиза, за хъуькъевез са темен ганай.

Дири хъхъай Селли вахан хъуькъевез хьиз.

Вун завай къакъатна, Луиза, йисарни къевез алатна, амма а чукIулдин гел гилани зи гьилел алама...

Зунни вун гьуьлел фидай, Луиза, гьамиша санал. Чна къведа санал гзаф яргъариз сирнавардай. Гагъ чна чин цавална къаткиз, сирнавардай, гагъни чна гьуьлуьн кицIери хьиз, сада садахъ галтугиз, йатмиш жедайдан амалар ийиз, къугъвадай...

Чун бахтавар тир, Луиза... Чун виридаз вахни стха хьиз жедай.

Аламатдин руш тир вун, Луиза... Селли вах хьиз хъипи, вилик квай лацу сарар при.. Хуралайни расу, качин тум хьиз шуькIуь са киф авахънавай... Ви хъуьредай, ири, михьи, вили вилер ахварайни заз килигзама, Луиза...

Ви практика куьтягъ хъайила, за вун рекъе тунай.

Вун рекъе турла, заз чир хъанай хьи, Луиза, и дуьньядал са затI ава, виридалайни ширин. Адан тIвар муьгъуьббат я... За вун рекъе тунай, Луиза, ва заз и дуьньядал муьгъуьббат авайди чир хъанай...

Вазни чир хъанай, Луиза. Вуна заз чар кхъенай... А чар къени за рикIел хуьзма.

«Сули,

играми Сули, вун зи рикIелай садрани алатзамач. Зи мурад вун акун я. Амма заз вун гьамиша ахварай аквазва, Сули. Заз вун патал са хъсан кIвалах ийиз кIанзава, Сули, заз ваз са хъсан савкъват ракъуриз кIанзава... За ваз ракъурин, Сули? Вуна заз кхъихъ, Сули.

В и Луиза».

Ахпа вуна заз чар кхъена, хабар ганай хьи, бес, вун чиниз кІвалахал хквезва... Акъван зун шад хъанай, Луиза, акъван зун шад хъанай...

Вун за мадни вокзалдал кършиламишнай... Зани зи дуст Гурама, мадни са дуст авай, Нина Васильевнадин гада... Виктор...

Поезддай эвичайла, вун зи гардандиз гадар хъанай, Луиза... Вуна заз яру перем бахшнай, за ваз — косынка...

Чун гьар юкъуз гьуълел фидай, Луиза. Яраб, вун исятда гьинал алатла? Нихъ галаз аватла? Къуй вун гьинал кІан хъайитІани хъурай, къуй вун нихъ галаз хъайитІани хъурай, къуй ви бахтлулел вун чидайбур пехил хъурай, Луиза...

Ви рикІел аламани, садра за ваз са къужах ацІай цуьквер ма-са къачунай гьа-а-а! Гьар рангунин цуьквер... Ви рикІел аламани, садра ви тІуб дакІунай... Ваз духтуррихъай кичІедай, захъай — ваъ! За ви тІуб «операция» гьикІ авунайта, рикІел аламани, Луиза?

Ви рикІел аламани зун Грозныйдин наАтІадин техникумдиз гъазур хъайивал?

Техникумдиз гъазур хъана, Грозныйдиз фидайдалай вилик, садра в} на заз лагъанай, Луиза:

— Сули, кІвалахал инсанри фитнеяр ийизва... Зун мад куьниз къведач, Сули...

Зунни зи дуст Гурам кьилдин хсуси кІвалера яшамиш жезвай.

— Вучиз?

— Абуру лугъузва хьи, зун йифиз куьна амукъзава...

— АкІ ятІа, вун гила йифериз чина амукъа... ГьакІ хъайила, абуру лугъудайди я, вун чина йифериз амукъзавач...

— Вун хъуьрезва, Сули... Амма абуру закай пис фикирарзава...

Зун кІелиз физвай, Луиза. Заз вун квадриз кичІе тир... Зун вакай чара жезвай. Заз вучІдатІа чизмачир...

— Вун зи свае хъухъ, Луиза, — лагъанай за ваз. Япал лагъанай.

Эвленмиш хъайила вуч жедай къван? Яшарни чи агакъзавай...

Бес хайибуруз вучда? Диде? Буба? Къве йис тир зун абурун патав хъфин тавуна. Вуч фад алатиз физва и йисар? Акуна, такуна...

Дидедиз заз гъвечи чІавуз мечъериз кІандай... Зи мехъерикай ада вичин рикІин эрзиман мурад лугъудай. ГьикІ жен хьи, гила за диде галаччз мехъер ийида?

Нина Васильевнадиз за мехъерна кІандачир.

— Бес кІелиз фидачни?

— Фида.

— Яшамиш гьикІ жеда?

— Чка жагъиди...

— ЯтІа ая... Четин жеда ваз, Сули... Вахт туш...

КДанзавачнр Нина Васильевнадиз за мехъерна. **ЯтІани за авунай**, Луиза. Заз кичІе тир, вун квадриз, гьакІ хъайила, **мехъернай**, Луиза... Багъдавай ресторанда. Заз мехъер виш манатдай ацукънай. Къведан пулдихъ санал за ваз са тупГални къачунай. Вуна жуван хайибуруз, диде-бубадиз телеграмма ракъурнай. «Зун гьуьлуьз фена». За садазни хабарначир...

Кесибвнлнз килиг тавуна, чаз са кровать авай, са куьгне диван авай, сг стол, къве стул, са къат месер... Къилинди, чун бахтатар тир, Луиза...

Чун чІехи хаандин б\бани диде хъиз, базардизни фидай... Чна примусдал хуьрекарни гъаз}рдай... Заз къацу хъач-мач гзаф кІандай, ваз — тавада къавурмишнавай чІулав лекъер...

РикІел аламани, Луиза, садра за базардай еке са къарпуз ма-са къачурла, ваз алакат хъанай гьаа-а! Вуна тадиз хабар къунай: — О-о-о, Сули, бес чна ам кІвализ гьикІ хутахда?

— Грузовикдаваз, — латъанай за. — Са пар ялдай машин къада "чна...

— Са гьамбал яхъ, — лагъанай вуна, Ллиза.

Къемеди гафар акъатдай вай, Луиза, гьакъван къемеди...

Ви рикІел аламани, чна гьихътин мерж къунайта? Эгер зун техникумдиз къабулназ хъуй, ч\н Кавказдиз, Гуржистан галай патахъ сиягъатдиз экъечІа... Вуна заз, гьеле экзаменар башламиш таханмаз, гьеле сиягъатдиз экъечІ тавунмаз, хабар ганай, Луиза:

— Аку, Сули, зун ламрал акъахдай туш, тьа! **Зун анжах** балкІандал! Лацу балкІандал...

Зун хъуьренай ви гафарал, Луиза. И гъвечи буйдин ваз, аял хътин бицІи ваз къакъан лацу балкІандал акъахиз кІан хъунал хъуьренай зун...

Гьинва вун, исятда Луиза? Вун нин паб я? В}н сагъ-саламат яни? Регьимлу, хъуьтуьл рикІ авай вахъ, Луиза...

Садра чун, къуншияр вири санал кІватІ хъана, гъаятдал ацукънавайла, чи гъаятдиз са къуьз^ь кас атанай. Гъилик са чемодан квай, вични суалдин ишара хъиз аквадай къуьзуь итим атанай. РикІел хтанани?

— Куьна Kimler авани? — хабар къунай ада са къадар яргъал аламаз.

— О-о-с! КицІер! — лагъана, шад хъанай чи къунши даргиви. — Абур чина са шумуд ава...

Къуьзуь, юкъ какурда са кам къулухъ, къачуна, мад хабар къунай:

— Куьне абур зунжурда вучиз хуьзвач? сарар амачир... Сад гурцІул я...

— КГасдайбур т\ш, — лагъанай даргиви зарафатчиди. — Сиве сарар амачир... Сад гурцІул я...

— А-а-ан, — авунай къуьзуьда, зарафатдин гъавурда акъуна. —

Зарафатмир ман... Гъахътин зарафатар жедани, е-е? Вуна заз, кичерар авуна. Зун бытовой комбинатдай атанвай шуъшеяр твадай устлар я, е-е!

— Ам чи балхундинни дактаррин шуъшеяр тваз атанвайди я, Сули,— лагъанаи вуна, Луиза,— Адаз за эверайди я... КъаратгаГ Куьмека...

— Сад... Къвед. Пуд... Къуд... Вад... Ругуд... Ирид... Ирид шуъше,— лагъанаи шуъшеяр твадайда... Ирид шуъше—иЛувад манат я гъа-а, ахпа лагъана'ч, лугъумир... Вуна зи кыл акадарна гъа-а.— лагъана ам зарафатчи даргивидихъ элкъвенанай.—Ирид шуъше—къудкъад манат я... За вуч лагъанаи? Цувад? Зун чашмиш хъана... Аку, ирид шуъше — къудкъад манат...

— О-о-о!—ван хкажнай къуншийри.— Вун дили хъанва. Гзаф багъа я! Абур вучтин шуъшеяр я, ахътин...

— Куьне гъаГ лугъузвани?— лагъанаи шувшеяр твадайда.— Куьне гъаГ лугъузватга, зун хъфена... Сагърай!

Рикел аламани, Луиза, шуъшеяр твадай къуьзуьди элкъвена хъфенанай, амма са декъикъадила хъиз, мадни хтана, лагъанаи:

— Зи шуъшеяр яцубур я. Чир хъанани?

— Ятлани, гзаф багъа я,— жаваб ганай къуншийри.

— Зи шуъшеяр яцДубурни я, къацубурни,— лагъанаи шуъшеяр твадайда.— Гила чир хъанани, вучиз багъа ятга?

Са шумуд сеферда варарин патав къван хъфиз, ахпа мад элкърез хквез, эхирни ада лъгъанай:

— Са шуъше вад манат... Аку, мад идалай са кIусни агъуз эвичIдай туш гъа-а! Зун гъахътин кас я... Са шуъше—вад манат...

Рикел хъвез'вани, Луиза? А шуъшеяр твадай къуьзуьдаз ахпа вуч хъанай? А шуъшеяр твадайдал вири хъуьренанай, амма са ваз адан язух атанай. Ваз лап ше.хъчз клан хъанай. Рикел аламани, сиве гъвечи милер къуна, къуьзуь устлар асклан гурарай виниз хкаж хъанай. Къуд клар,цин гурарай... Ада са гъиле кутIз къуна, муькуь гъиливди шуъше туькIуьрзавай... Сивени са цувад мих къунвай. Чун гъаятдал акъвазнавай, вун кIвалезай ва гъикI хъанатлани, садни акунай заз, къуьз^ь устлар акъахнавай гурарч ян гана, гурарни къуьзуь устлар къвсдни санал ярх хъана...

Тадиз агакъна ярх хъанвай устлардив, чна вирпда санал хкажъай ам кIвачел, амма устлардн гафни талгъана, мадни юкъ агъузна, гъилер чилиз янай... Хурхур ийиз!

Хурхурнай устларди гъа икI акъвазна! Чун лагъайтга, хъуьрена, чIагана фенанай...

Гъа икI, вири хъуьрезвай, \стларди гъилер чилиз яна, къуд кIвачел акъвазна, хурхурзавай...

Эхирни вуна, Луиза, адан къуьнел са гъил эцигна, хабар къуна:

— Ваз тлар хъанани, я дайи? Ваз вуч хъана, я дайи?

Устларди бирдан халис жанавурди хъиз сив ахъайна, вири к'бу-ватдивди хурхурна, гъугъ авуна ва вичин са гъапуз тфу авунай, ва гъа и арада вай гъарай акъатнай, Луиза;

— Михе-е-е-е-ер!

Вич лугъумир, ярх жедайла, устларди михер туькъуьннавай къван. Са гъаб михер, вири санал... Вун регъимлу тир, Луиза, амма зун...

Чун мадни вири санал хъуьренанай, амма вуна, вуна ам гъиликай къуна, кIвачел къарагъарнай ва адаз арту.хни гъакъи ганай...

— Дурочка,— лагъанаи ваз чи къунши къариди.— Ада иннал хурхурдай амалар авуна вун алдатмишайди я... Заз абур хъсан-г диз чида...

— Къуй зун алдатмишрай, куьн тавурай,— лагъанаи вуна, Лу*иза.

Вуна шуъшеяр твадай къуьзуьди рекъелди рекъе тунай. Рикел аламани, Луиза?.. Заз гъвечи чIавалай регъимлувал вуч ятга чидачир.

Ахпа за вун квадарнай...

Вун зи уьмуьрдиз ахвара хъиз гъахънай, гъа ахвара хъиз, гъасятда къакъатнай, Луиза... Жувалай са регъимлувал туна, тIварни. Луиза...

Зи масанди, зи азиздн, мегер заз икI хъана кландайни? Чун къисметдин вацIу тухвана, Луиза. Вичин винеллай гъаклан пешерхъиз... Вичиз клани патахъ... Къисмет гъаГ хъана...

Ви рикел аламани?

Зун техник) мдиз къабулна... Зун кIелиз фена кланзавай... Вуна вуч лагъанай? Вучдай вуна текдиз Махачкъалада амукъна? И кардал зунни рази тушир... Амма гъайиф... За герек заочнидаказ клелдай тир, Луиза, амма вун рази тушир... Вуна лагъанаи:

— Са йис хъайитлани, дуьздиз кIела, Сули... Зун дидедин патав жеда... Зи патахъай къайгъу чIугвамир...

Эхиримжи йнфиз вун чин хъуьцуьганда туна, шехънай, Луиза.

— Сули,— лагъанаи вуна.— Вун гъинал ксайтлани, мус ксайтлани, къуй ви хъуьцуьган зи сесиналди рахаз хъурай... Заз вучиз ятлани кнIе я...

Ваз зунни вахъ галаз санал, ви хайибурун патав атана, ахпа кIелиз фена клан хъанай. Амма зун рази хъаначир. Вучиз лагъайтга, зи жибинда пул авачир... Махачкъаладай Астрахандиз вл хайибурун, дидедин, бубадин патав завай гъил ичIиз къвез жедачир. Ваз ви дидедиз-бубадиз зун акуна кланзавай. Амма лянет хъайи пул...

Исятдани зи влерикай вун карагзава, Луиза...

Налугъуди, чемодан платформадал эцигна, зун ваз килигзава... Вун вагондай, шуъшедал чин илисна, заз килнгзава, ва шумудни са йис я, гъа икI килигиз, Луиза, яргъи, куьтягъ тежер йисар...

Ви чин хъуьрезвай, амма вилер шехъзавай... Зунни ваз сефил-даказ килигзавай... Низ кІан жеда чара жез? Гъа и арада поезд юзанай...

Поезд юзайла, Луиза, вуна чин кІевнай ва вун шехънай.

(Мад чаз чун ахкуначирни? Ахкунай, Луиза. Амма ахквадалди зун гъамиша вахъ муьгътеж хъанай, Луиза.

Гагъ вун, гагъ жуван хайибур рикІел къвез, заз акІ жедай хъи, зун са гъихътин ятІани вилиз таквадай вацІу тухузва... Гъиниз? Жувазни чидач... Икъван чІавалди за анжах са жуван хайибурун дерт чІугвадай, амма гила а дердерал ви дертни алава хъхъанвай... Зун жуван хиял-фикирди, теквили агажзавай, Луиза... Амма завай зи хажалатар ваз ихтилатиз жедачир, Луиза, я кхъизни жуьрэт агакъдачир.

Заз фикир-хиялиз, аннамишиз чир хъанвай. Инсанриз акІ жеда хъи, гуя вирида са вуч ятІани аннамишзава... Амма акІ туш... За икъван чІавалди рикІи гъикІ буюрмишайтІа, гъакІ авунай, гъа и кІвалахди заз еке хажалатар гъанвай... РикІиз кІандайвал яшаммиш хъана виже къведач, акъулди лугъудайвал яшаммиш хъана кІанда...

Амма зун икъван чІавалди акъулдивди яшаммиш хъанач, гъавилляй и яшдаваз зи къилиз лацу чІар янава... Тарсар куьтягъ хъайила, зун таниш гадаяр таквадай са къерехдихъ скамейкадал ацукъдай ва зун алатиз физвай инсанрин чинриз килигдай, за бахтлу-бурни бахтсуэбур чара ийидай.

Акуралди. Налугъуди, абурун чиирал кхъенвай.

>КІвализ за чар кхъизмачир.

Зи гъар са къайгъу жуван хиве авай.

Са бязи вахтара зун жуван юлдашрал пехил жедай, амма ахпа зун жуван къисметди лигимарнай.

Зун и дуьньядал гъич са касдилаини аслу тушир.

Зун н дуьньядал гъич са касдизни буржлу тушир.

Гъа и гъиссери, залай аслу тушиз зи хурудиз гъахъай ва ана муг авур гъиссери, зун виридавай къакъудзавай, зун виридавай яр-гъаз ийизвай.

Зи хайибурувайни, зи юлдашривайни.

Зи къилих акваз-акваз дегиш хъанвай. Гъич са касдизни хуш тежедай патахъ дегиш жезвай, Луиза.

Анжах тек са вун рикІел атайла, зи рикІ регъимлувилив ацІудай, Луиза. Амма вунни закай яргъара авай, зи масанди.

В>на заз гъар гъафтеда са чар кхъидай, Луиза. Гъар гъафтеда садра вун захъ галаз телефондайни рахадай. Вуна гъар сеферда завай куьниз мугъманвилиз атун тІалабдай. Эхирни зун куьниз атанай. ХъуьтІуьн каникулриз.

РикІел аламани, Луиза? Астраханда пурпу-пурпу жив къваз-вай. Памбагар хътин еке, хъуьтуьл пилтеяр.

Живер иербур тир, гъаваярни хъсанбур тир, амма куь кІвалин гъаваяр къайибур тир, тек са зун патал. Вучиз? Заз гъеле са куь-нккайни хабар тушир...

Зун куьниз атайла, куь бубади чуруяр твазвай, ам вичин кардал машгъул тир, ахпа, са къадар вахтар алатайла, пек-партал алукина, столдихъ ацукъайла, ада залди вичин яцІу ва хъуьтуьл гъил яргъи авунай.

— Аркадий Альферович — лагъанай ада, къайиз-къайиз зи вилериз килигна. — Начальник планового отдела ОМ.У-3.

Луиза, вуна столдал хуьрек-затІ эцигзавай. Вуна чаз фикир гузвачир, ви чина нур гъатнавай, шадвилляй, гъелбетда, амма Аркадий Альферовичан чин акур зун агаж хъанвай.

— За квез са коньяк гъанва, — лагъанай за Аркадий Альферовичаз. — Дагестанский коньяк.

Чун къведин кис хъанвай. Эхирни рахадай маса гаф жагъун та-нуна, за жуван коньяк столдал эцигнай.

— Заз водка ава, — жаваб ганай ада.

Са арадилай вун больницадиз фенай. Куь диде больницада къатканвай. Ваз чІ арада хъайи ихтилатрикай хабар хъаначир.

— Куьне, значит, кІелзава, яни? — хабар къунай Аркадий Альферовича. — Гъасятда чир жеда.

Столдал недай-хъвадай вири алай.

За вуч жаваб гудатІа гуьзлемиш тавуна, ада рюмкайриз цана, алава хъувунай:

— Луиза, значит, квез гъуьлуьз фена, яни?

Ада суалар гудайла, за къил юзурзавай.

— Бес куь планар гъихътинбур я?

— Виридан хътин, — лагъанай за. — Вад йисанбур.

Зун акваз-акваз яру жезвайди заз чизвай.

— Вуна государственный планар анихъ тур, — хъел аваз ки лигна заз Аркадий Альферович. — Ваз жуван планар авани?

— Ваъ, — за хиве къуна.

Идаз завай вуч кІанзаватІа, зун гъавурда акъазвачир.

Ибур вучтин суалар я? Планар...

Амма яцІу, гирдимар хътин гъилер авай, хъуькъвен якІар гардандайла агъуз аватзавай, ацІай вацран чин алай, секин еке вилерин, келечІ яргъи пІузаррин Аркадий Альферович заз килигиз акъвазнавай.

— Гъайиф, — „тагъана ада. — Квехъ куь са планни авач... Пара къван гъайиф... Бес икІ хъайила куь гележег гъикІ жеда? Бес куь не ахпа вучдайди я?

Ахпа ада зи вилнк са рюмка эцигна.

— Куьн гъи миллет я?

— Лезги.

— Лезш-и? Лезги... И чи Луизаднхъ галаз гзаф вахтунда жедай фикир авани?

— Са гьафте, — лагъана за.

. Бирдан ам садлагъана шад хъана. ' , -■— Вот, вот!

Молодец! Хиве къуна... , Заз акваз-акваз гила и касдикай хъел къвезвай. ^v—В\ч хиве къазва?— хабар къуна за.

— Куьн эвел чи рушарал эвленмиш жеда, — лагъана ада. — Амма ахпа... Эвленмиш жеда куьн, амма са къадар яшамиш хъана, а.хпа чара жеда куьн. Гъа и кар пис я,—ада пашмандиз къил юзурна.

— И куьн лугъзрди вуж я? — жузуна за. — К>ъне зун лугъз-вади?

— Вунни, в\ н хътин масабурни... Куьн вири са гафар тушни⁵

— Ваъ, вири са гафар туш, — лагъана за.

' — Вучиз? Вири са гафар я... Ваз чидани? Луизадин ч\ехи вахни са осетпндиз гъуьлуьз фенай... Гила ада зи руш гадарна... Ам хъфена вичин Гуржиотандиз... Гъана яшамиш жезва... Теймураз л'угъуз, са бугъа хътинди тир... Белки, квез ам чидатла? '—Зун Катрамакандай я, — лагъана за.

— Са гафар я, — лагъана ада.—Осетин, гуржи, лезги...

— За Таймуразан жаваб гузвач, — лагъана за.

Аркадий Альферовича зарафатзавачир. Зал акваз-акваз ифин акъалтзавай... Ифин акъалтзавай зал, амма къил акваз-акваз хура гъатзавай. Заз ж)ван дердер, къайгъуяр т\имил авай, гила и касдин ч\ехн р\шан дертни за ч\угуна к\анзавай... Са гъина ят\ани авай зал\мдин хва Таймураз патални гила за жаваб гана к\анзавай. К\вал ч\ур хъайи...

Аркадий Альферовичан чин мегърибан чин тир. Вилерни .рик\из хушбур тир. Адаз са к\усни хъел авачир. Ам захъ галаз вичин таоничъ галаз хъиз рахазвай.

—Квез диде-б>ба авани?

— Аза,— за къил агъ\зна. Д>ъз лагъайт\га, зи къил агъуэ хъана.

— Заз хабар я, куьн к\валай гьик\ катнат\га... Куьн, за квез лугъун... Заз акъуллу яз аквазвач... Квез куь хайи дидени к\анн туш...

— Ам квез тал>къ туш! — лагъана, за хъел аваз, къил хкажна.

— Зн днде-б\ба динж тур!

— Хъ\й, — лагъана Аркадий Альферовича. — Амма квез чир хъухъ... За квел ихтибардач... Зун рушан буба я... За ам и к\валай санизни ахъайдач.

— Квевай и гаф гъасятда лугъуз жедай.

Гъа и арада вун хтана акъатнай, Луиза. Ваз чи рахунрикай хайар т\шир. Аркадий Аль'ферович гъиниз ят\га фена, зи мезни лал хъанвай.

Л>иза, ваз и к\валах чиз, вуна заз гъамиша куьниз вучиз эвер-

Лавай? Зуяни в \н гъаят'дчз эхъеч\най. Луиза. Чун къвал-къ'в\яла (камейкадал ацухънай. Аквадай гъаларай, ваз ви дахдиннИ' 'эй .чрада хъайи ихтилат аян хъанвай... Чун къведни киснавай ва чиннел пурпу-пурпу живер къвазвай...

Вуна зун ч\ехи вахан к\вализ тухванай. Вун кисна шехъзавий, Луиза. Заз ви рик\икай хабар тушир... Гъавилай зун ва.ч\к гал\из санал ч\ехи вахан к\вализ рекъе гъатна'й. Белки, адан рик\е регъим авайт\га? Амма рак ахъайна, зун акурла, ва вуж ят\га'4йр хъайила... Ада вичин чин ак\ ч\урнай хби, налугъуди, ада'н 'к\в-алнз инсан ваъ, я.хц\ур дережа къай атана...

Заз чидай гъа нк\ жедайди, Луиза. Заз ви язух тир. Зун анжах ви хатурдай адан к\вализ атанай.

Гьикъван хъайит\гани ам дишегъли тир. Инсафлу хъун герек тир".

Ам Таймуразахъ галаз чара хъана лугъуз, я зун, я вун та'хсир-лу тушир.

Аквадай гъаларай, абуру, и залумри Таймуразан къисасар; ча-|;ш къахчузвай, валайнч залай, Луиза. Инсафсузри. Ви ч\ехи вах 'швандал ярх хъанвай. Зунни кисна ацукънай.

Вун амазмай, гагъ, инихъ', гагъ анихъ килигиз, Луиза. Вучдат\га мин тийиз. Ваз' зи гъалдикай хабар тир, Луиза, гъак\ хъайила!', ви шглерал накъвар алай...

Ирид цаварилай а патай заз экв гузвай, чимн гъед зи, ваз зи и>алдика'й хабар тир, засни ви гъалдикай хабар тир, Луиза.

Ч\ехи вах ярх хъана дивандал телевизордиз килигзавай, нал'у-и буди, адаз анай са вуч ят\ани гуьрчег зат\ аквазвай, амм^а заз ■шзвай хъи, адаз анай са зат\ни аквазвач... Вунни кис хъанвай, зун-нн, Луиза, анжах къецел гару уьфт язвай.

Ииф алукънавай, гару уьфт ягъиз, куьчейраллай фонаррал жив ттьезвай пехъи йиф... Вири т\ебиатди агъ ч\угваз, суза ийизвай i \ рбагур йиф... Эхирни вуна, Луиза, ви ч\ехи вахаз кухнядиз эвермай. Ада ваз гьик\ векъидаказ жаваб ганайт\га, заз ван хъанай.

— Ваъ! Гудач за ихтияр!

Адаз чун к\вале таз к\анзавачир. Ацукънавай чкадал зи к\а-иПК плузар зурзавай. Ваз куьна ик\ жедайди чиз, вуна заз куьниз н\чиз хъша лугъудай, Луиза?

Мегер ихътин къай авай йифиз, ихътин т\урфандй къув' язавай пифиз к\вализ атай инсан къецел чукуриз жедайни? Гъа'к\ан ин-и ай анихъ акъвазрай. Зун куь мукъва кас я, зун куь вахан' гъуьй 'Я, «Ун студент я, захъ к\вал авач, к\вал хъанайт\га, мегер 's'jftf futo б'в\едайни?

Гъиниз фида' Вокзалдал?

Къарагъна к\вачел, за кухнядин рак ахъайна.

— Адал вуч тахсир ала, адал? — лугъузвай на, Луггза. — Ви лфар сиве амаз, зани зи гафар лагъанай:

— Ваз чир хъана к\андат\га, а Таймураз зи хайи стха я! И вун

гадарнавай Таймураз! Вири Гуржистанда адалай акьуллу гада авайди туш!

Ахпа за ви гъликай къунай, Луиза. Къуна гъликай, за в>н аял хъиз адан кІвалаяй акъуднай, Луиза. Акъудна вун къецел, ак! за жуван гуьгъуьнай адан рак гелянай хъи, чилел са шумуд сувагъ аватнай...

Луиза, вуна зун гъликай къуна куьнихъ ялнай, за вун — вокзалдихъ. Вун шехънай, Луиза. Вун шехъзавайдн акурла, зун ваз муьтІуьгъ хъанай. Зун вахъ галаз куьниз хтанай... Зун вучиз хтанайтІа чидани ваз? Эвелни-эвел Аркадий Альферовичаз са шумуд гаф лугъуз. Гила заз а дакай я регъуь тушнр, я кичІе. Адан вилин къенез килигиз, за адаз къве гаф лугъудай... Зун къил тик къуна хтанай...

Аммэ Аркадий Альферович кІвале авачир. Ам йифизни хтаначир. Зун к\чняда ац\кънаи, кІвализ за мад кам къачуначир...

А йиф зи уьмуьрда виридалайни яргъи йиф хъанай, Луиза.

■Вун шехъзавай, Луиза, зунни лал кас хъиз, кисна ваз килигзавай.

Вири йифди къецел тІурфан, зи рикІе чайгъун, ви вилерални накъвар, туькьуьл накъвар... КДвал чІур хъайи Таймураза заз авур кІвалах аку тІун! Зун гагъ хъуьрезвай, гагъ шехъзавай...

Асна зи рикІел жуван коньяк хтанай.

Вучда? Коньяк ахъайдани? Ахъайна шуьше, са рюмка хъвайила, садни ақунай заз, зи къуьнер зурзазва. Зи беден шехъзавай...

Луиза... Луиза, ирид цаварилай а патай заз экв ракъурзавай зи чими гъед, Луиза, гъа йикъалай инихъ зун гъамиша сефил я, зун гъамиша ялгъуз ва пашман я, Луиза.

Садазни герек амачир зун, къуьнер зурзана, зи беден шехънай куь кухняда, Луиза...

Пакамахъ вуна заз са истикан нек цанай, ви рикІел аламани?

Стакан хкажна, са хунІ авурла, зи рикІел хайи дидедин гафаркъаргъиш хтанай: «За гайи нек ви вилерай хтурай!»

Вуна гайи истикандай хунІ авур нек зи туьтуьна акІанай, Луиза, ахпа адакай накъвар хъана, ам зи вилерай хтанай...

Жуван портфелни къуна, зун куь кІвалаяй экъечІнай. Мад вавай зун акъвазриз жедачир, Луиза.

— Диде кГвалеваз хъанайтІа, икІ жедачир, Сули, — лугъузвай вуна.— Ви вилерал мадни накъвар атанвай... Вуна жува-жув квардарнавай, Луиза, ваз вучдагІа чизмачир... За ваз эхиримжи гафј хъиз, лагъанай:

—Хкъягъа, я инихъ, я анихъ!

Вун, кисна, шехънай, Луиза. За мадни тикрарнай:

— Я ви хайибур, я зун!

Ви вилерни, ви чинни михъиз дегиш хъанай, Луиза.

— Диде больницада ава, Сули...

t За мадни тикрарнай: \

—Я зун, я ви хайибур!

Луиза, зун поездда пенжердин шуьшедив гвай. Зун перрондал, акъвазнавай ваз килигзавай, къил хура аваз, вилел нагъв алаз... \ Яраб аллагъ, зи вилерайин накъвар къвезвай жал? Ваъ. Зак лъел квай...

Зи къисмет тахъай Бахт, Луиза... масанди, кІаниди... Бажагъат чун сад садаз ахквада... Селли вахаз ухшарди, къатІ хъайи рикІин мани, Луиза зи...

Вагонда са десте гадаярни рушар авай... Вирини шад-бахтаварбур, манияр лугъуз, хъуьрезвайбур... Амма зи къаншарда ацукънавай тек са руша,вичин метІел гъил эцигна, чин агажна, сефилсефил залай са вил аладариз, мадни са гъиливди вичин мет кІевзавай... Гъа и са рушаз заз хъиз, еке хажалат авай, еке... Яраб, адан дерт вуч тиртІа? КилигайтІа, адан гуьлуьт къазун хъанва... Ада гъа къазун хъанвай чка кІевзавай, гъа къазун хъанвай гуьлуьтди ам сефиларнавай... Эй бахтавар...

Эй бахтавар, ваз гуьлуьт къазун хъана лугъуз икъван дерт хъайила, эй бахтавар, бес заз, хайибурувай магърум хъанвай заз, кІани сусавай магърум хъанвай заз гъихътин дерт жеда? Зи уьмуьр вири къатІ-къатІ хъанва, ви гуьлуьтдай са тІекв акъатнава... Ваъай цийи гуьлуьтар маса къачуз жеда, эй бахтавар. Бес за вучда? Заз мчд хайи диде, хайи буба гъинай хъжеда? Бес заз мад сеферда Луиза гъинай хъжеда?

Луиза... Зи рикІин кеменчиди тикрарзавай сес... Инсафсуз, регъимсуз, амансуз къисмет...

Зи рикІе гъа йикъалай гъвечІи аял шехъзава, Луиза...

Зун а юкъуз къвердавай вавай яргъа^ жезвай, Луиза, ва яргъал хъунивай зи вилерикай перрондал къил агъузна, тек амай, къил агъузна шехъзавай вун карагзавай.

Са йис вилик чун саналлай, зи масанди...

Бахтни хъанай, шадни хъанай, саналлаз, Луиза.

Амма гила къисметди чун къакъудна... Поезддин чархарини гъа и гаф тикрарзавай...

— Къа-къуд-на! Къа-къуд-на! Къа-къуд-на!

Зи рикІини, поезддин чархарини...

За ваз чар кхъеначир, Луиза, амма вуна заз кхъенай, вуна заз кхъенай хъи:

«Сули, зи азизди, зи авай-авачирди!»

Эгер захъ диде-буба авачиртІа, зун вахъ галаз дуьньядин а къилизни придай. Сули, ни хзанда къал авай. Диде азарлу хъана больницада къатканвай. ЧІехи вахахъ вичин дердер авай... Гъа и арада виридан хъел чалай аладарнавай. Чак садакни са тахсирни квачиз, чун виридан къирбанд жезва. Гъелбетда, Сули,

зи будадини, вахани, гъич садани хъсан к'валах авунач, ят'лани, вуна абуруз багъишламишуи герек я, вун абурун гъавурда дуъз-диз акъун герек я, Сули. Ви рик] жумартди хъун герек я... Ваз чидани, зи ч'лехи вахан гъуълъу вад йисуз к'елайди ва вад йисуз, ам чи к'вале хъайиди... Вун рик] гегъениш итим хъун герек я, Сули. Вун чакай инжиклу жемир. Эгер диде авачирт'ла, за -жув вун патал къурбанд ийидай, амма заз дидедин язух я, завай адан гафунал гаф эцигиз жсдач. Гъелбетда, ви араяр чи хзандихъ галаз къайи хъанва, ят'лани вун регъимлу хъухъ, Сули, зи хайибурун гъавурда акъун лазим я. Вун чна вирида гуъзлемеишзава, Сули.

В и Луиза».

- Гуьгъуьнаи алава хъувунвай:

«И чар за ваз кхъена кве гъафте я, Сули. Исятда зун азарлу хъанва. Зи рик' тлазва. Чидач, больницада къаткидат'ла, вучдат'ла. Духтурди больницадиз вач, лугъузва. Сули, зи азизди, ей юкъуз хъайиш'лани чиниз хтана, ахпа хъвач. Ваз минет хъуй, Сули, са сят хъайиш'лани хъша, жув къалурна, ахпа хъвач.

Луиза».

« За ваз жаваб ганачир, Луиза.

' Зи рик' шехъзавай, ят'лани за ваз жаваб ганачир, Луиза, вучиз лагъайт'ла вун зун патал къенвай.

Ваз зи рик'икай мурк хъанвайди хабар тушир, зи масан Луиза. Зи чими гъед. Вуна заз гелефондай рахаз эвернай. Рик'ел аламани? Гзаф векъиз раханай зун вахъ галаз, Луиза. Вун мад-нн шехъзавайди заз чизвай. Заз чизвай, амма зи рик'икай мурк хъанвай... Ахпа общежитидиз хтайла, за ваз чар кхъенай:

«Луиза, эгер жедайт'ла, заз багъишламиша. Заз чида — зун туьнт я. Ваз минет хъурай, мад садрани заз: «чиниз хтана, хъвач» — лугъумир, я кхъимир. И гафарин ван хъайила, зи сас-сара ак'изва. Вуна жуван хайибуруз лагъ хъи, къуй абуру ваз кутугай, чтиз к'лани, чтиз лайихлу кас жагъуррай. Чи арада дагълар. дагъарар хъанва, Луиза. Завай абурулай кам ийиз жедач, зи насанди, куз-хъукъуз амукайт'лани, вири уьмуьрда ви дердинаи дили хъайиш'лани, къув ягъиз шехъайт'лани, завай а дагъларилай, а дагъаррилай кам ийиз жедач, Луиза. И дуьньядал заз виридалайни багъади, виридалайни масанди...»

За ваз и чар кхъенай, амма ракъурначир. Зи жуьрэт агакъначир, Луиза.

Заз чидай зун инсафсуз тирди.

Заз чидай вун ггун патал шехъзавайди.

Заз чидай вун гъич са к'усни зи вилик бат'ул тмлпрди. Гъа-

вилай за ваз и чар ракъурначир. Зун жувазни течиз, куз-хъукъуз, къавурмиш жезвай, Луиза. Заз ак' тир хъи, са вуч ят'лани хъун герек я, чи арада хъанвай и дагъар квахъун герек я, за гъавплай ваз жаваб пузвачир.

\ Заз ак' тир хъи, са ни ят'лани, къ\й ви б\сади ва я ви ва\а Эаз чар кхъин герек я... Тахъайт'ла, абурукай са вуж ят'лани зи патав къведа... Ахпа за вири пнжиклувилер рпк'елай алудда, чи араяр дуъз хъжеда, Луиза... За ик' фнкнрзавай... Яраб эркинвиле лин лишан тирт'ла? Белки, зун къадарсуз такабур тирт'ла?

Амма са шум уд йикъалай кхъеп чарчивдп вуна зун къенай, михъиз къенай, Луиза. Гъайиф, гъа и чар вуна заз кхъена к'ландачнр, Луиза:

«Сули, къуй гъак! хъурай. Чи арада вири куьтягъ хъана. Заз вун чидач, ваз—зун. Вун чи гъавурда акъазвач, чун—ви, Сули. Мад ик' гъикъван хъурай? За ваз чарар кхъизва, вуна жаваб гузвач, телефондай рахадайла, вуна чаз виридаз экъуьгъзава, кутугнавачир гафар лугъузва. За ваз вуч ийин, Сули? Лагъ, ви вилик мет'лерал акъваздани? Сагърай вун. Вун гъа икъван инсафсуз, зулумкар инсан ят'лани, Сули заз анжах ви бахтаварвал, ви к'убанвал к'анда. Къуй къисметди ваз хъвер абурай, Сули. Яшамии хъухъ жуваз. Ваз жувалай гъейри маса са касни к'Индайди туш.. Зазни мад вун ахквас к'ландач.

Л.»

Луиза, Луиза... Гъикъван чун сад садаз къайи хъанай! Садакни гъич са тахсирни квачиз... Белки, зун тахсиркар тир жал? Амма заз а вахтунда и кар чидачир, Луиза. Зун гъакъикъатда маса касдин гъавурда акъадачир. Гъич са касдинни. Са т'имил виликдай са ви гъавурда акъадай, ахпа ви гъавурдани акъадачир... Гила вунни зи гъавурда акъазмачир, Луиза... За ваз вуч лугъун? Чулав хъана къекъвез жедай зун, са касдихъ галазни рахан тийиз... Гъамиша жув жуваз... Гъамиша ялгъуз:

За йифен сменада к'валахни ийизвай, к'елни. Экзамен! ар за гъик' вахкузвайт'ла, зи рик'Гелни аламач, Луиза. Экзаменар низ акъазвай? Ктаб ни гъилс къазвай? Вучзамай за адан ктабдикайни, экзамендикайни?... Зун са куьнуьни шад ийизмачир, заз цава-вак ракъинини чими ийизмачир... Юлдашризни и кар акъазвай. абур зун патал гъа.миша даях жезвай, абуру гъар са карда зи къайгъу ч'гъазвай... Са тафни раханачт'лани, абуруз вири аян тир, ха'бар тир... Ят'лани, абур юлдашар тир, вун тушир, Луиза, абур диде-буба тушир...

Дуьньядал гзаф еке хажалатар, дердер жеда, Луиза. Гзаф зурба, садрани, са вахтундани рик'елай тефидай'бур, Луиза, амма виридалайни еке дерт, рик' къарсурдай чулав хажалат, заз чиз, анжах сад я... И дуьньядал ж\в к'лани ичсан авачирди чир

хьун, гьисс авун... Ялгъузвал, теквал, Луиза, о-о-о-о, акъван зурба дерт и дерт я, акъван зурба... Жув кІани инсан авачирди чир> хьун...

Бязи вахтара завай давам гуз жедачир, зун почтадиз фидай] Луиза, за вахъ галаз ихтилат заказ гудай, ва атана, гъа рахадаи. вахт агакьайла, зун элкьвена, агаж хъана, сас-сарал илисна, оршежитидиз хкведай, Луиза...

Ахпа вуна михъиз развод ганай...

Анжах са тІвар амукънай зун патал, Луиза. Низ чидай, зк бахт икъван мишекъат жедайди?

Вун гъина кІантІани, них-ь галаз кІантІани, хьурай, Луиза, зи рикІин лап деринравай пак мурад вун бахтлу хьун я.

Гъайиф хьи, вахтунда зи кьилиз и фикир атаначир.

Мадни са мурад ава: заз акІ кІандай хьи, кье йифиз ваз зун ахварай акун. За Къванцин Стхадин патав ацукьна, вахъ галаз ъйизвай ихтилатар ваз аян хьун, Луиза.

Яраб, ваз зун ахварай аквазматІа? Ваз зи хъуьцуьганди ви сесиналди ван авуна ІкІандай, ви рикІел аламани?

Яраб, ви хъуьцуьганди зи сесиналди ванзаватІа?

IV

Лугъуда хьи, тІурфандилай гуьгъуьна ракъини гзаф чими ийида. Амма зи рагъ акваз-акваз хкахънай, Къванцин Стха!

Ам хкахънай, адахъ галаз санал зи вири мурадар, зи вири эрзиманар, зи жегилвал, зи... вири, вири, Къванцин Стха.

Эхиримжи экзамен вахкана, зун поездда акъахнай. Хайи патяхъ хквез. Эвелни-эвел зун Махачкъаладиз хтанай.

Хтана Махачкъаладиз, заз катрамаканвийрикай са кас акваз-кІан хъанай. Гьикъван хъайитІани, хуьруьнвиар я. Хуьре вуч хабар аватІа чирна кІанзавай. Зи дах хуьре авани, тахъайтІа ам Кубандиз хъфенвани? Белки, ада дидени Кубандиз хутахна?

Катрамаканвийрикай кас аквадалди, зун Гурам акун патал куьгъне общежитидиз рекъе гъатна. Ам общежитида амазмайтІа?

Са йис хъанвай заз Гурамакай хабар авачиз.

— Исятда абур са десте санал тьуьлел фена,—лагъана вахтадаллай дишегълиди.—Тади авуртІа, вун агакьда абурув.

Амма зун абурун гуьгъуьниз феначир, зун столовойдиз фенай.

Заз гишин тир. И столовойда зани Луизади хуьрек недай. Гъа-миша санал. Луиза практикадиз атайлани, гуьгъуьнайни... Тамам кье йисуз чун и столовойда хайи кІвале хъиз хъанай.

Буфетчица Рая, зун акорла, лап рикІяй шад хъана. Нери! кІвенкІ виниз хкаж хъана, хъвериз башламишна. Ада хабар! кьуна:

— О-о-о, Сули, вун аквазмачир хьи? Гъиниз фенвай?

по

— Санизни.

' — Бес вах гъинва? Вахъ галаз жедай гъвечІиди... За кьуьнер чуькьвена.

— Са пиво ахъая.

— Ваз за кье пиво ахъайда... Вун пишман аквада хьи! Во-о, вун вуч дегиш хъанва? Пел вири биришар хъанва... Кье йис тир Бун тахквас... Ва\ гьуьлуьз фенани?

\ — Ву-уж?

— Вах, ва,х! Ви гъвечІи вах! Вах чидачни?

— Заз вах мус хъайиди я?

Ваз вах мус хъайиди я?

Вун терхсба рахазва, Рая.

Гъамиша вахъ галаз жедай гъвечІиди! Ан, Лиза, Лиза!

— Вун ахварай рахазва, Рая.

— Зун ахварай рахазва?

— Вучзава вуна вахарикай, стхайрикай? Хабар къамир...

— За вавай вах хабар къазва. Лиза, Луии-и-за!

— Вах, вах, вах!—лап хъел акатна зак.—Мад маса гаф амачни? Вах, вах, вах!

— Вот дурак,—лагъана Раяди ва ам мягътел хъана заз килигна,—За идавай ширин мецепди гаф хабар къазва, ида заз гъараярзава... Ваз за холодильникдай акъудна пивоярни гузва, вуна заз гъараяр?! Ваз за низ хъайитІани пивояр гузвай хъиз я? Ах-макь!

— Са шоколадни къала инихъ,—лагъана за.

Пивойрин пулар дезгедал эцигна, шоколаддин пулни галаз, ва, шоколадни жуван патай Раядиз савкъват авуна, зун тадиз столовойдай экъечІна ва заз зи гуьгъуьнай гъарайзавай Раядин ван хъана:

— Э-э-эй, Сули-и-и! Сули-и-и-и! Де хъсан я! Чухсагъул! Мад сеферда хъша-а-а!

Гурам хъайитІани жагъурна кІанзавай. Ксудай чкадин къайгъуни чІугуна кІанзавай. Гурам, шаксуз, пляждавай.

Зун Ігъуьл)ьн кьерез эвичІайла, цин кьерехда къванцел ацукьнавай кьуьзуьдай гъасятда гъарай акъатна:

— Вуч хъана? Мад маса чка амачни?

■— Заз чуь хуьнагариз кІанзавач, халу,—лагъана за.—Куьн са кІусни секинсуз жемир.

Кьуьзуьда кІезриар къазвай. Адак са кІвач квачир. Вичин патав газетдал ахъайнавай са шуьше «Портвейн» ва са пачка «При-маяр» эцигнавай.

— Чиг 'балугъривди хъвазвани?—зарафатна за.

— КІезриар къевзвач,—лагъана, ада кьил галтадна.—Йифиз гІурфан хъана, гьуьлуьн кьерез килиг! Акунани? ГъакІ я!—ада

къенвай, хтарин циргъ хъиз аквадай клезрияр къалурна. Дб}р жергедаваз дуъзмиш хъанвай...

Зун мяггтел хъана.

Турфан хъайила, клезрияр рекьиде лагъана низ ван хъанай? Амма ингъе, къумадал...

— Нурфан хъайила ибур рекьин вучиз ийизватIа?—жузуна за/ Къуъзуъ урусди вичин вилер захъ элкъуърна ва ада зун мукъуфдивди виняй агъуз фагъумна. /

Аквадай гьаларай, адаз захъ галаз ра\аз кIанзавачир. /

Амма за адан жава'б гуъзлемишзавай. /

— Рекьин? Рекьин абур — турфан хъайила рекьизвач. /

— Гъун бес? /

— Турфанди анжах къенвай клезрияр лепейралди къерехдиз гадарзава.

•— Вучиз?

■— Гъуълуън тIебиат гьакI я... Вичи вич михъзава.

— Бес абур рекьин вучиз ийизватIа?

— Химикатри,— лагъана ада.—Гъуъл чиркинарзава, гьакI хъайила балугъар телеф жезва... НафтIади...

— Ибур къурурайтIа жедани?—жузуна за.

— Вучиз?

— Пиводиз.

Къуъзуъ урус са виляй, хъел аваз килигна.

— Къенвай'бур? Абур кIватIун айиб тушни?

— Абур матросар хъанайтIа, кIватIдайни?

— Вуна зи къил вучиз денг ийизва?—лагъана къуъзуъ кас мад сеферда заз са виляй килигна.—Вуч матросар? Вун вучиз терхеба рахазва?

— Ваз хъел къемир,—лагъана за.—Зи бубади ихтилатдайла ван хъанай заз... Ада чеб Чулав гъуълуън къерехдай гъа и балу гъар хъиз, чан алачиз ярх хъанвайла, немсери кIватIнай лугъу-дай... Ахпа ам гьакI есирда гъатнай...

Ви бубади Чулав гъуълел къуллугънаини?

— Эхъ, ам лепейри къерехдиз гадрайла, чан алачиз немсерин гъиле гъатнай... Ада ихтилатдайла, са шумуд келима ван хъанай заз...

— Чулав гъуълел къуллугъ авурбур вири игитар я,—лагъана къуъзуъ урусди.—Чулав гъуълел къуллугъ авурб>ру садани вич чан аламаз душмандив вугайди туш, чан хва.

— АкI ятIа, абур и балугъар хъиз... Клезрияр хъиз...

— Бес вуна гьикI фикирнай? Вун мяггтел вучиз жезва?

— За квез гьикI лугъун? Зи буба есирда гъатна лугъуз, ам виридаз такIан тир... Ам чи хуъруъзни дяве куътягъ хъайи са шумуд йисалай хтанай... Садазни хабарни авачиз...

— Вучиз?

-' Мумкин я, адаз вич чина гьикI къаршиламишдатIа аян тир.. Адаз Кубандани кIвал-к>гъ авай... Ада урусар регьимлу инсанар я лугъудай...

— И кIвач аку,—къуъзуъ урусди вичин резиндин кIвач къа-прна.—Алчак инсанар гъар сана ава, хтул... И кIвач аквазвани? (,i алчак ни заз вуч лагъанайтIа чидани ваз? Вуна и кIвач сна-р>ц аватзавай чкадал жува эцигначтIа, низ чида? Пенсия къа-'i\n патал... Дяве акур касдивай масадаз ахътин гаф лугъуз же-I.-IЧ... Амма дяве такурда, ваз ахмурарда, гъа гузвай пенсияни ва шперай хкида... Хъвадани са хупI? За къил галтадна.

— Сагърай, халу. Зун инихъ фида. Са кас ава жагъурна кIанзавай.

— Хъсан я, алад,—лагъана къуъзуъ урусди.

Къуъзуъ урусдивай са къадар анихъ хъиз, заз чидай, типографияда кIвалахзавай рушар, къве гъил патахъ ахъайна, хуруяр. \кажна, неррал кагъазар алкIурна къумадал къатканвай. А'бу-рун патавни Гурамни са шумуд гада ацукънавай. Къумар къугъ-назвай. Хъуърезвай, гъуъжетарзавай, гъараярзавай... Эхир хьи', уьмуър гьалзавай.

Зун акурла, абур вири къах хъана.

Аламат аквазвай хъиз, вири заз килигна. За абуров са-сада&п>и'л вугана, амма абур гафни рахан тийиз, мяггтел яз, заз кишзавай. Вири санал. Садани залай вил алудзавачир. Яраб ина гл\ъ Луиза къекъвезза жал?

— Эхирни хтана акъатна,—лагъана Гурама ахмур авур те-и берда.—Луизани хтанвани?

За къил галтадла.

— Зун тек я.

Яраб, ибур вири санал заз икI вучиз килигзавайтIа? Зун чашчиш хъана. Зак гъасятда къалабулукъ акатна.

— Луиза хтанвач, яни?

— Ваъ, зун тек я, Гурам.

— Вучиз?

— Чара хъана чун,—кушкушна за явашдиз. !?

Гурам вучиз ятIа хиялриз фена.

За хабар къуна:

— Куън вири заз са жуъре килигзава эхир, Гурам? Белки, нниз Луиза хтанва? Хтанвани?

• — Луиза? Луиза ваъ, Сули...

— Вуч хъанватIа дуъз лагъ, Гурам.

— Вун Катрамакандиз хъфеначни?

— Ваъ.

— Гъич садрани?

— Ваъ... Вуч хъана, Гурам?

— Гъа вун Грозныйдиз феи са шумуд вацралаи иниз ви диде атана акъатнавай... Вун акваз...

— В-у-уа!—гъарай акъатна зай.—Диде-е?!
— Ун... Чи Общежитидиз атанай... Къве юкъуз вич и шегърда къекъез амукъна, лугъузвай... Са тИмил азарлуни хъанвай.../

— ГъикI азарлу хъанвай?
— Мекъи хъанвай.

— Вокзалдал амукъна жеди...
— Эхъ.

— Зун Грозныйдиз феи са вашралай хъиз лугъузвани вуна?
— Эхъ.

— Ахпа вуч хъана, Гурам?
— Са шейни... Зи кроватдал ксана, сагъ хъхъайла, ъфена...

За поездда акъадарна... Вуна мехъерна, лагъана ван хъайила, гзаф пашман хъанай...

— Атунин себеб вуч тиртIа лагъаначирни?

— Вун акваз кIанз...

— Гурам, ваз минет хъуй, ша захъ галаз вокзалдал... Зун исятда Катрамакандиз хъфена кIанзава...

Зун сурал хтанай. Векъ экъечIзавай, сифте цIирери кьил хкажзавай сурал... Дидедин сурал...

Дахни Кубандиз хъфенвачир, ада колхоздин фермадал кIва-лахзавай...

Сурарилай хтана, зун са хейлин вахтунда чи цлан кIане, секуьдал ацукънай... ва ахпа, зун садлагъана гадар хъана, кIвачел къарагънай...

Къарагъна кIвачел, зун дагъдиз рекъе аъатнай. Дах акун герек тир. Заз адахъ галаз рахадай са къве гаф авай Тадиз.

Бадеди зи гуьгъуьна гъарайнай. Къавалай:

— Геж я, я гада-а-а! Пака вач, къе фимир! Я Сули-и-и! Я гуж тахъай бала, вун са кIусни дегиш хъанач хъи! Захъ яб акала, я Сулии-и-и!

Амма зун са касдивайни акъвазриз жедачир. Заз дахди вуч лугъу, датIа чириз кIанзавай... Ахпа... Ахпа вуч датIа, заз чизвай.

VI

Зун дахдин патав фидай житъирдаи элкъвена, ви патав атанай, Къванцин Стха. ИкI кестирма фенъйтIани жедай. Мукъварив са касни аквадацир.

Са ванни авачир.

Белки, заз гъакI тиртIа? Зун са герен ви чиниз килигнай,

Къванцин Стха... Ви къуранвай къванцин вилериз. Ви къван хъанвай чиниз...

Зун кис хъанвай, амма зи рикI вахъ галаз рахазвай, Къванцин Стха...

Зи рикI вахъ галаз рахадайла, Къванцин Стха, бирдан заз са гъихътин ятIани ван хъанай... Алатна феи шагъвардин ван тир-Па, кушкушай инсандин ван тиртIа, чидач... ва мадни заз акI хъанай хъи, налугъуди, са ни ятIа зи къуьнел гъил эцигна, къахчунай...

Зун садлагъана къудгъун хъана, къулухъ элкъвенай, амма мукъварив са касни гвачир. Къуд пад вири секин тир...

Дагълари нефес къачузвачир, абур цин къеневай хъиз, гъакъван секин яз аквадай... Амма къуд патата са гъихътин ятIани адетдивди тушир, икъван чIавалди заз ван тахъай са ван авай...

Зун мадни къуд патохъ килигна ва заз Самур вацIун винел къатканвай чIулав, залан, чан алай шагъмар илан хъиз, аруш жез, гьерекетзавай циф акуна...

Бирдан заз акI хъана хъи, а цифедикай са гъихътин ятIани виридалай зурба са чан алай шей жезва... ва ам аруш жез, аруш жез, къвердавай виниз хкаж жезва...

Цавуз хкаж хъунивай, адан кьил цавун аршдив агакъзава, адан вилерни, ракъар хъиз, кузва, абурай цIаяр аквазва...

Гъа и алыматдин эйбечер жанлу затI хкаж хъана цавун аршдиз, цIайлапандин сесиналди захъ галаз рахана:

— Зун Къванцин Гададин буба, Катрамакандин къагъриман-рин къагъриман Шар-ви-ли-дин буба я! КъекъечI зи хчивай! Жуван гунагъкарвал жуван ивидалди чуьхуьх!

Бирдан за зи дуст Гураман савкъват, кIвенкIв алай чукIун ша-а-арт авуна, ахъайна, хкажна ам къунвай эрчIи гъил виниз, вири къуватдивди жу)ван хурухъ, гелядайла, са ни ятIани къулу-къай зи гъил къуна:

— Вал тахсир алач, чан хва,—лагъана итимдин сесини.

VII

Мад зи рикIел са затIни аламач, Къванцин Стха. Садни акуна заз, зун пунадал, дахдин патав гва. Зунни дах чин-чинал ацукънава. Инал маса чубанарни ала.

— Им вуч гуьлуьшан няни я?—лагъана дахди.—И няни Сулиди яръгарай гваз хтанвайди я жеди...

Чубанрин чина хъвер авай. Абуру са вуч ятIа тукIунвай. Шадлухдай. Абур чпин патав атунал шад тир.

— Вач, ингъе, тхадин патав вач,—лагъана дахди зи патав бицIи руш ракъурна.—И гъвечIи руш ваз дидеди тур ядигар я, Сули. ТIварни Селли я...

S*

П5

За гъвечІи Селли къужахда къуна.
— Зун и Селлини гваз бадедин патав хъфида, дах.
— Хъвач.
Зун Селли вахни къужакдаваз, агъуз. дередиз эвичІна. Селли
заз игис жезвай...

— Ваз зун чир жезвани, я бицІи вах?—жузуна за.
ГъзечІи Селлиди къил юзурна.
— Шули штха е мен,—лагъана зи гардан са гъилив къужах-
ламишна.
— Ваз зун гынай чида?—жузуна за.
— Чича,—лагъана ада.
Агъана, чередавай рекъел звичІайла, зун къулухъ килигна.
Дац-ъдин синелай, къакъан синелай чи гуьгъуьниз буба килиг-
зава'й. Къуьнера япунжи авай чи буба!
Дугъриданни гила ам заз ,гъвечІи чІавуз дидедай ван хъайи,
дидедай чир хъайи, цав къуьнерал къадай бубадиз у'хшар тир.
Гъетер гъапал къадай зи бу'ба!..
ЦЕайланадикай pianIрус кудаи зи буба!
Чи гуьгъуьниз килигзавай чи 'буба такабурдиз, дагъ хъиз акъ-
вазнавай...

Агъанай Самурди гургурзавай... Ам къве патохъ пай хъана,
тъ'а пай жезвай чкадал рехи рагарал гадар жез, дуьнья гугр\мрин
сесерив ацГуриз, пехъи хъана, авахъзавай.

— Чи тюхъи Самур, чи дили Самур, чи Къулан вацІ, чи масан
ваш!, твах чи дердер чавай яргъаз... Акъван яргъаз твах хъи, къуй
абур мад садрани къулухъ эл'къуьн тахвурай,—латъана за.

ГъвечІи Селли зи хуруда игис хъанвай.
За адан къилелай гъил алтадна.

VIII

Аквазва хъи ваз, Къванцин Стха...
Гила зун жегъил <гада яз амач.
Гзаф ятар фена Самур вацІай а вахтарилай инихъ.
Щийи шегъерар, цІийи хуърер кутунва.
Амма са кар гъа хъайивал, са дегишвални авачиз амазма.
Зи гунагъкарвал...
Гъелбетда, инсандин уьмуьр анжах са рангуникай ибарат туш.
Мумкин я, и йифиз зи рикІел анжа<х чІулав рангар хтана... йиф
я, гъавилий чІулав рангар хтана, Къванцин Стха.

Ахътин рангар ава хъи, а.бур йикъан зкуьнал рикІел хкиз рс-
гъ/ь жеда.

Къуй и йиф, Къванцин Стха, за жуван суд авур йиф хъурай.
Инсандин гунагъкарвал я мизан терезрив, я маса уьлчмейрив
алщумиз 'жедач, Къванцин Стха.

ЯтІани за жуван жаза чІугвазва. Вун шагъид я, Къванцин
Стха.

Бахтавар Стха, Къагъриман Стха! Яшамиш хъухъ вири дидей-
рин ртслера, яшамиш хъухъ къени. пакани ва мадни виш агъзур
Йисуз!

Хайи Стха, Къванцин Стха, яшамиш хъухъ вири лезги гадай-
рин рикІера, яшамиш хъухъ мердвални уьткъемвал чириз! Яша-
миш хъухъ камаллувални жумартвал къалуриз!

Къени, пакани ва мадни агъзур-агъзур йисара!..

IX

...Югъ ахъа жедайла, Къванцин Стхадин винелай са кард эл-
къвезва. «Ки-ки-ки! Ки-ки-ки-ки!» Са шумудра чарх яна, ахпа ада
са гъинихъ ятІани лув гузва.

Зунни кІвализ хкъвезва.

Гъилер далудал къуна, къуьзуь лезги итим хъиз, юкъ каку.рна,
къуд патохъ я'б акализ, яваш-яваш кІвализ хкъвезва.

Хтана кІвализ, зун айвандик, бадеди вагъенвай месерик, акахъ-
зава. Зун гъасятда ахварал физва...

Гъа ахварал фейи са герендани заз динжвал авач.

Налугъуди, за самолетдаваз лув гузва...

Зун самолетдаваз гъиниз ятІа физва.

Зун илююминатордай агъуз килигзава. Цав я—вили. Я и къил
авач, я—а къил.

Каинатдин бушлукъ я. Захъ галаз самолетда са гада ава. Би-
цІи гада... Зи хва...

Элкъвей, лекърен кІуф хътин нер алай, звар гъатнавай рацІа-
мар авай, хци, цІару вилери цІарцІар гузвай, туьнт къилихрин
гада...

Самолетдин къене за ам къве |Гъиливди виниз хкажзава ва ада
гъа къакъандай заз килигиз, хъверзава.

Гадади хъверзава ва гъа и арада са нин ятІани таниш сесини,
гзаф мили, гзаф мегърибан, ширин сесини заз эверзава:

— Сулии-и-и! Сулии-и--и!

Им нин сес я? Им нин сес я икъван масанди? Им нин сес...

— Луиза-а-а! Луи-и-и...

Зун ахвара'й аватзава...

Айвандик рагъ элцифнава.

Вучда? Къарагъна кІанда...

Къарагъна, »ин |гъил чуьхвена, зун колкоздин фсрмадал фида...
Дахдин патав. ГъвечІи Селлини гъанава... Вучзава ада гатуз
кІвалс^ Дагълара хъсан я...

Са йифни абурухъ галаз дагълара, пунайрал акъ)дна, элкъвe-
на хъфида з>н жуван кІвалахал.

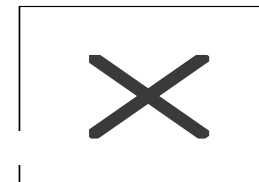
Сухокумскдиз... Нефтяник я зун гъана.
Дугъри я, кIвал захъ ава, амма кIвале зун гуьзлемишзаваи
касни авач. ЯтIани жува кIвалахзавай чка я, хъфена кIанда...

Х

Гъа икI гъар сеферда...
Гъар сеферда Катрамакандиз хквез, мадни элкъвез хъфизва
зун Сухокумскдиз.
Гъар сеферда Катрамакандиз хквез, жуван аялвилихъ галаз-
гуьруьшмиш жез, мадни чара хъжезва зун.
Гъа икI шумудни са йисар алатиз физва...
Автобус вилик физва, зун пашман-пашман къулучъ килигзава
ва зи рикIи, пIузарри ваъ, зи рикIи, пеш хъиз зурзаз, къалабулук
кваз, кушкусзава:
— Вучиз ятIани, ухшар я зун ваз, хайи ватан, Катрамакан,
Катрамакан.
Гъа икI автобус вилик физва, зун къулукъ килигзава ва зи
Къванцин Стхани, зи бадени, Катрамаканни—вири санал, атана-
атана, эхирни са нукътадиз элкъвезва, тIвар ватан тир, ширин са
нукътадиз
Гъа икI шумудни са йисар алатиз физва.
Йисар алатиз физва ва зани вавай яргъара, вахъ цIигел хъа-
йила, ширин мани хъиз, югъди-йифди кушкусзава:
— Хайи ватан, масан чил! Къуй ви гъар са веледикай са
агъзур хъуй!
Ви рухвар уткъембур, рушар (гуьрчегбур хъуй!
Къуй ви пакадин югъ къениндалай виш сеферда гуьлуьшан
хъуй, Хайи ватан, Дидед ватан, Катрамакан, Катрамакан!

ГЪУЪЛЕРАЛЛАИ ЛЕЗГИЯР

Муьзеффер Меликмамедоваз

I

у гуьзел **йисар туширни а йисар!**
Дуьз я: руфуна фу ваъ, хъачнмач жедай, амма рикIин пак
гъиссери ирид цавариз лув гудайвал вуч тир!
Яраб аллагъ, лугъуда за, гъа гъиссер хъайиди туширтIа, сифте
жегъилвал хъун мумкин тиртIа?
На лугъудай, ви виликай яргъи руш пайда жезва ва ада ви-
чин рангба-раиг сесиналди, маниралди ваз эверзава:
— Ша, ша, атана зун къужахламиша!
Вунни галтугзава адахъ, къаз кIанз. ЭкъечIзава в>н рекъиз.
Сиягъатриз.
Яргъал уьлквейриз! Картадиз килигиз. Африкадиз! Филер,
асланар, пеленгар вердишриз.
Лена, Обь, Енисей вацIар авахъзавай Кефердин гуьълерал...
Къакъан дагълариз: вун хкаж жезва гагъ Тянь-Шандин ку-
кIушриз! Гагъ Памирдин, гаоъ Кордильери дагъларин муркIар
вуна муьтIугъарзава, вун текдиз хкаж жезва (тъелелиг са кас-
дилайни и кар алакънавач) Килиманджародиз. Гъа виридалайни
къакъан чкадай вун Африкадиз килигзава. Ахпа вуна гъа и мур-
кIара са ланш акIурзава. Ланшунални са тахта алкIурзава. Тах-
тадални кхъизва: «Катра-Макан!»
И.бур гъеле вуч я! Амосониядин деринра, яргъал липIера ин-
дейвийрихъ галаз санал яшамиш жезвайди вуж я? Вун я, Катра-
Маканви М>тI!
Бе-е-ес! ХунI гуьзел йисар туширни а йисар!
Чаз телевизор вуч ятIа, радио вуч ятIа чидачир. Чаз чи бадей-
ри, чи муаллимри лугъудай, акъулар гудай.
— Аку, гъар са инсандин къиомет адан вичин гъиле авайди я?
Ваз ви къисмет бахтлуди хъана кIандатIа, акъулла хъ>хъ!
Гила, жуван къил лацу чъайила, зун гъав\rда акъазва. Абу-
руз гъакI чидай. Абуруз чи дуьньядин мишекъат къэнунрикай ха-
бар тушир. КIанзни-такIанз таб акъатна.
Чи къиомет—чи гъиле? Гъегъ! Низ чиде пака вуч жедатIа?
Низ чиде пака чилер юзататIа, ювадachtIа?

Поездрин ва я машинрин авариядик акатна, ви кыглел зуч
I?

Дуьнья гьи патахъ дегиш жедатIа нивай л)гь\з жеда?

Къе са касдин, са пачагъдин тарифарзава. Ав\рай. Амма са
вад. йисалай а касдин тарифар'датIа, тахъайтIа, адаз лянетдатIа
низ чида?

Гъич са касдизни!

Аку, зун ва я вун—рекин къерехда экъечГнавай са тар—са
гафар, я. Са пад канвай тар акунани ваз? Гъахътин са тар. Ам
зулуз цГайлапанди яна, ярхардачтIа, низ чида? Адан патав къуь-
нел нажах алай са Гъажи Къасум къведачтIа, низ чида?

Ингъе ваз, «гъар са касдин къисмет, адан вичин Iгъиле» хъун.

Зун гъвечIи чIавалай етим хъана. ГъакI хъайила, заз гъвечIи
чIавалай жуван хайи диде ахварай акуна.

Лап гъвечIи чIавалай сефилвални пашманвал зи юлдашар
хъана. Гъамиша санал. Гъинал хъайитIани.

Яра,б аллагъ, лугъуда за, гъакI хъайила заз яргъал гъуьлерал
сирнавиз кIандайтIа? Сиягъатриз физ кIандайтIа? Сятралди кар-
тадин вилик акъвазна, агъ аладриз жедайтIа?

Зун и дуьньядиз атай сифте йикъарилай башламишна цавун
Рагъ акIидай пата ^умар авай. Гъина ятIани яргъа дуьньядин
дяве физвай. Зи ■буба гъа дяведа авай. Чилераллайди каш-мекъ
гир. Мани-шадвал амачир. Мехъерар жезмачир. Инсанар бахтлу-
виликай магърум хъанвай. Рагъ акIидай патачъ дурнайри лув
гудайла, чи дидейри манияр лугъудай. *Твах, чан дурна,—тIа-
лабдай,—твах, вуна агакъра чи мани чи кIанидав»...

Ахпа зун дидедикайни магърум хъанай. Эвел заз акI хъанай
хъи, ам са мус ятIани элкъвена хкведа. Ам гъиниз ятIани фенва.
Хкведа ам чи бахтни гваз Лайла ягъиз. Амма хтаначир.

А вахтара заз акI чидай хъи, налугъ>ди, и дуьньядал бахтсуз
гада са зун я. Са заз аллагъди бахт ганач. Зи бахт ни ятIани ви-
чиз къачуна. Тек са зун хъвер авуникай магърум авунва. Вучиз?

Заз зун чътин етим гадаяр са шумуд агъзур авайди чидачир.
Са шумуд миллион авайди чидачир. Мегер заз ватандин къисмет-
ни инсандин къисмет сад тирди чидайни? Зун зи рикIин лап де-
ринрай виридал пехил педай. Заз чина хъвер авай, тух, хъсандиз
алукIнавай инсан такIанни жедай.

Физу куьтягъай са йисалай зун мореходный училищедиз гъахъ-
иай. Бакуда. Зи юлдашриз диде-юубайри, мукъвабуру шей-мей
гъидай. Сэвкъватар ракъ)рдай. Чарар ракъ>рдай. Заз са затIни.
Садани. За ж^ван юлдашриз килигиз, агъ аладардай. Зун жув-

жуваз тир. Текдиз. Заз садахъ галазни дуст жез кГандачир. Заз акI жедай хьи, фелекди зи бахт атIана, гьабуроз ганва. Зун <бахт-суз хьунин сеbeb—абур бахтлу хьун я.

Мореходный училищеда кIел'дайла, зун пашман хьанай. Куыз херек тир? Вирида хьиз кIвалах тавуна, зи ина вуч авайди тир? А-ан, кьили ваь, рикIи буюрмишной, рикIи. Дарихвилай. Яргьал (гьуьлер акун патал. Сиягьатриз фин патал. Зи рикIиз ачух дуьнья дар тир.

Аквас-таквас кьве йис алатна. Чун кIвалахрал ракъурдай вахт алуькна. Гимийриз. Акъвазнава зун комиссиядин вилик. Килигзава ибур заз. Комиссиядин членар. Са-сад. Налугьуди, ибуру зун маса кьачузва. Базардал. Ахтармишзава. Чирзава зун. Суаларни гузва. Мускулризни килигзава. Кьамуз лапIашарни ве-гьизва. Хуруни гатазва. Лезги я лугьуз, заз тавазвилерзава. Чпивай хьайитIа. Вуа! Вич лугьумир, ибурун арада са лезги халуни ацукьнава. Вични чIехи кас я. Кьил миxьиз рехи я. Гьяле кьали-ян ава. Хурудални орден. Ада зи хурудиз лапIашарни кваз ве-гьена.

— Гьинай я?—лагьана.

— Катра-Макандай,—жаваб гана за.

Лхпа ам азербайжан чIалалди рахана:

— ДйIгьустандиз физ кIандани ваз?

— Гьиниз? Дагьустандиз?— мягьтел хьана зун.

— Ун, Дагьустандиз.

— Дагьустандиз... Дагьустандиз, — зун хиялриз фена.—Бес чун гимийриз ра'къурзавачирни? Ана за вучда? Дагьустанда?...— лагьана за кьил агьузна, яваш сесиналди.

— ГьикI вучда? Кьвалахда. Амни гими я!

— А-а-ан, гимидии-и-из?—гьарай акъатна зай.—Гимидиз, гьелбетда. За лугьузвай, Дагьустандин дагьлариз ятIа!

Комиссияда ацукьнавайбурук виридак хьуьруьн акатна. Дуьз лагьайтIа, заз а вахтара «Дагьустан» тIвар алай гими авайди чидачир.

Пака ваь, муькуь юкъуз зун Бакудин портуна авай. Бакуда авай виридалайни гуьзел имаратдиз са вил ягьиз, гьуьл галай-нихъ алатна зун. И гуьзел дарамат Дом Совет я. И дараматдиз вирида >гьакI лугьуда. Дом Совет. Са герендилаь зун «Каспийский пароходстводиз» акъатна. Ина, отдел кадровда, пIузарриз яру ранг янвай са дишегьлиди зи документар кьабулна. Заз садрани икъван лацу дишегьли акурди тушир. Гьатта адан чIарарни ала-матдинбур тир. Яраб абуруз чIарар лугьуз жедай жал? Бажа-гьат. Квез пешер алагьай гьажикIадин клаш акунани? Гьада, н кьилел жедай, бур, гьажикIадин клашунинни и дишегьлидин кьилел алай чIарар—къведни са гафар тир. Хьуькъверни, о-о, гьихъ-тин лацу хьуькъвер! Мегьер я ибур чанахъра авай! Вилер вили-

бур тир. Пара рикIиз чими дишегьли тир. Вичиз са вил агьиз, кьулухъ килигиз-килигиз кабинетдай экъечIдайла, и дишегьлиди урус чIалалди лагьана:

— Счастливого плавания!

Ахмакъ зун! Налугьуди, гьакIан дана я! Цурун рак рикIГелай алатнавай. Гьасятда чашмиш хьана. Са гаф къванни лугьуз хьана. Лал хьана, кьежел экъечIна. Амма адан акунар, ада лагьай гафар зи рикIелай рекидалди алатдач.

Инай зун портуниз фена. Килигна зи документриз, къаравулди ахъайна. Къаншар пад вили гьуьл я. Яргъара гимияр аквада. Физва зун гимийрин патав. Акван зи «Дагьустан» гьинал акъвазнаватIа. Вагь, садни аквада заз, тахтайрин арадай ракъун рехъ фенва. Гьуьлуьхъди. Вагь! Им вуч хьурай? Инай поездар физ, гьуьле батмиш жезвани? ТахъайтIа, гьуьлелай къвез, и рехъди шегьердиз поездар физвани? Им вуч хьурай? Ахпа заз зир хьайи-иал, вич лугьумир, им, и ракъун рехъди къвез, яргъи са поезд, са шумуд поезд паромда акъадарзава къван! Акъадарна паромда, иагонар, поездар гьуьлелай анихъ, а патаз Юкъван Азиядиз чкъудзава. Са герен и ракъун рельсериз килигна, и кIвала. хдилаь рази хьана. Гила зун «Дагьустандихъ» къекъвена. Ам гьик! жа-гьурда? Ам гьинал хьун мумкин я? Тахтайрин майдандин (гуь-гуьбчай заз чир хьайивал, пристандин, причалдин) къуд пад вири гимияр я. Iъар жуьрединбур! Лашу гьажилеглегар хьтинбур, ранг фенвай чургьулбур, муьрхъ къунвайбур... Кьакъаибур, ас-кIанбур... Вирини эчIа жезва. Вирини ракъун кIанчIарал кутIун-иава. Причалчал. ЭчIа жез, причалдин къвалахъ гелязва ибуру. Лакърах-лухърухъ! Налугьуди, кутIуннавай къушар я, ахъа хьанитIа, вирида лув гуда!

О-о, и югъ гьикъван сгуьлуьшан югъ тир! Вири дуьнья—чилер, цавар шад аквадай! Гьуьлуьн ядни кваз, лепейрни кваз рахазвай. Белки, заз гьакI тиртIа?

Зи рикIелай отдел кадрода акур лацу дишегьли алатзаачир! Алатна виликай физвай каодивай (адал матросдин форма алай) хаioар къуна:

—Квез ина «Дагь>стан» гьинал акъвазнаватIа чидачни?

— Гьуу-у-утIа гими аку,—лагьана ада винелай сим янвай, сишшилаьни яру, къацу, лашу читин КIусар куьрснавай, и кIуеа-рини шагьвардал липлипIарзавай лацу гими кьалурна.—Аку-нани? Ам «Азиз'беков» я. Адалай анихъ «Дагьустан» акъвазнава.

— Вуа,—авуна за.—Эвел и куьне кьалурайдаз фена кIанда, лдайни анихъ, Дагьустандиз?

— Причалдилаь «Азизбаковал» муьгъ эцигнава, «Азизбекова-лайни» «Дагьустандаль» муьгъ эцигнава.

РикIик кьалабулух ква зи. «Якъин хьи, —фикирзава за, — «Дагьустандавайбур» вири лезгийр я. ГьакI хьайила лезги халу-

ди зун и гимидиз ракъурнава. Ж\ванбурун патав. Амма са ге- рендилай заз акурди...

Вич лугъумир, «Дагъустан» нафт ялзавай танкер тир къван! «Дагъушташди» нафт ялун? Вучиз нафт? Са маса зат] амачирни? За лагъанай и лезІги халуди зун са хъсан гимидиз ракъурзава.. Вични чилин писи хътин гими я. Са метр къакъан. Вири це ава. Винеллайди капитанский мостикни, ромбик я. Штурзал авай чка. Гила зи кар-кеспи нафтІар ялун жеда.

«Дагъустандин» палубадал, к!аник палубадал пуд .гадани са руш акъвазнавай. Гадайрикай къведал перемар алан. Зулар-эулар. Вили. Сад—юкъвалай виниз къецІил тир. Яраб шуру инал зун'гуьзлемишзавай жал? Низ чида?

За виридаз салам гана. Зун иниз кІвала\ал атанвайди лагъа- на. Юкъвалай виниз къецІилда зм гъил къуна, са къадар вахтунда ам юзурна. Заз садрани, санани ихътин яргъи-шуькІуь чин аку-начир. И гададин чин хътин чин БалкІанрихъ жеда. БалкІандин с) фат. Вилерни думбулар хътин экъис хъанвайбур тир Пел ас-кІан, ЧІулав ч!арарни—бурма. Нерни яргъи, газар хътин.

— Училищедай тушни?—жузуна ада \ъвер кваз.

— Ун,—тадиз жава'б гана за.—Куьне зун гуьзлемишзавайни?

— Вил рекъеваз, сенфиз садани ахвар авурди туш.—лагъана ада.—Пагъ, ядаа-а, гъикъван гуьзламишда!

Аквада заз, ида закай ягъанатарзава. Гъа атай декъикъада. Вучда на? Зун ибуруз са-садаз килигна. И балкІандин къил квай- ди виридакай тафаватлу я. Квелди лугъудани? Суфатдалди ваъ, адан уюнбазвилералди. За лугъузвач, адан гъилер яхун, шуькІуь- бур тир. За лугъузвач, адан гардан шуькІуьди тир. За лугъуз- вач, адан хур\ н кІараБар экъис хъанвай. За лугъузвач, адан ху- рудал тушдивди жуьреба-жуьре гафар кхъенвай. Финкадин ши- кил янвай. «Не забуду мать родную и отца-подлеца»—гафар кхъенвай. Заз килигиз, ада хъверзавай. Вучиз? Идаз вуч аквазва? Хъхъредай вуч ава? Гъа и арада чи патав са яцІу итим атана. Руфун вилик акъатнавайди. Заз гъасятда адан вилер хуш хъана. і Мегъри'бандиз хъ\брезвай къуьгуьурдин хътин вилер. Вич лугъу- , 'мир, и кас старпом я къван!

— Э-э-эй! Джонс!—Ігъарайна ада гимидин корма лугъудай лап къулухъ къилиз-килийгиз.—Джонс! Боцман хкведалди вил алаз хъухъ!

Ада зун къалурна. Гъиливди. Вагъ, яраб зун гъайван я жал? вил алаз тахъайтІа, къил туькІвей патахъ фидайвал...

Юкъвалай виниз къецІил гадади бортунилай агъуз гуьрснавай епин гуарар кІватІзавай. Г^рар кГватІна, палубадал туна, ам та- кабурдиз чи патав атана. Зун мягътелдиз адан бедендиз киЛигна. О-о! Налугъуди, им якІукайни кІарабрикай ваъ, гъулдандикай раснавай гуьмбет тир. Гъулдандикай ваъ, гранитдикай Куьне

фнкир ганатІа, гзаф инсанар, шумудни са йисара санал хъана- і.ІНН, чара хъайила, гъасятда рикІелай алатна фида. Вучиз ла- ц.айтІа, абурувай садрани куь рикІиз гъахъиз хъанач, вучиз ла- Ц.айтІа, абурувай куь рикІел, куь мефтІеда чпин гел таз хъанач. Им ахътибурукай тушир! Идав лекърен такайурвал гвай. Гъи- ,К!) юзадайла, м>скулар, пр}жинар хъиз, къугъазвай. Вилери шпигъ гузвай. Квез ишигъ гуцай псидин вилер акунани? Халис итдин вилер. ЦІвелерив агакъна пеле са дерин бириш авай. Къа- рабас хъиз аквазвай. ХандакІди хъиз, ада пел къве патахъ пай- ниияй Нер, адетдин гъвечІи нер тир. Расу чІарар, пелез эвяна- нш". Школьникди хъиз.

Заз килигна, ада къил юзурна.

Жув ксудай чка чирна, кГвалахдин парталарни къачуна, 'каю- Тада вил зкъуьрна (халис къефес) зун аламат хъана. Ксудай Чкаяр, чпивай хъайитІа, кроватар я, цлак кКІанва, кроватдин гъиркъуьвал вини къил пуд чІи,б я. Гъабурни кІватІ жезвай'бур я. Гъар пата къвед. Садбур к^ник, садбур—къилел.

Лл

П

Зун палуба'дал экъечІайла, «Дагъустан» цІийи рейсиниз ■къечІзавай. Якорь хкажзавай. Матросрикай сада чхра элкъуьр-дай хъиз, ручка элкъуьриз, яцІу трос чархунал алчудзавай.

Мадни зи патав гъа балкІандин къил талайди атана. Пагъ, Ида заз гайи къван суалар вуч тир! Икъван чГавалди гъуьлел хъа- йнди яни? Гъинай я? Вуч мил'лет я? Шумуд йис я? ШапІрус чуг- ипдайди яни? Мее къежирдайди яни? хухъайди яни?..

— Зи зегъле тухумир, а'лата залай,—лагъана за.

||| Ма гъил,—лагъана ада.—Гъиниз алатда? Къуд пад гъуьл.

||| тГвар Билиш я. Ви тГвар вуч я?

— Зи тГвар МутІ я,—лагъана за.—Халис тГвар Муталлим я.

— Гъа МутІ хъурай,—лагъана ада.

Нянихъ зун жуван хъуьцуьгандихъ 'галаз таниш хъана. Амма , <ниай адай къил а'къудиз хъанач, вал'лагъ, хъанач. Вучиз лагъай- іі.і, ада вуч авайтІа, зи къил акъатнач. ГъепІрепІар? Талашар? ,\;Інвай сахсияр? Вири хъуьцуьганар гъа ихътинбур тиртІа? Та- ; \байтІа, и Билиш лугъудай гавурди заз гъахътин кар къунвайтІа?

Чун купеда къуд кас авай. Сад лагъайди квез чизва—Билиш. Къвед лагъайди гъа Джонс лугъудай—вилери ишигъ гудайди. Иуд латъайди вичин хсуси мандолина авай урус гада. Къуд ла- П.;йди—зун.

Заз аквазвай гъаларай, дагъустанвийсикай ина са касни авач. имнч. АкІ хъайила, яраб и гимидал «Датъустан» тГвар вучиз ала- іі;і? Зун вуч миллет ятІа ибуруз чизватІа? Хабар къадай кас

авач. Аквадай гьаларай, ина миллетдиз фикир гудай касни авач. Тек са Билиша завай миллет хабар кьунай. Эхъ, эхъ.

; Нянин хуьрек т'уьна, чун вири каютадиз хтанвай. Кьудни. Джонса са вуч ят'ани кхъиз, хияларзава. Ахпа мадни кхъизва. Ам вич-вичиз я. Бирдан Билиша зи т'вар кьуна: , — МутП

— Вуч хьана?

]

— Ваз туалет гьинал алат'а чир хьанвани?

— Хьанва.

— Ана зи сигаретар ама, фена хкваш. Чукура!

Им зал пурар эцигун тир. Билишан пурар. Гила, аквадай гьаларай, Билиша залай пар алуддач. К'ан хьайила, вични акьахда. и Яраб жеда жал? Мумкин я. Низ чида? Эгер исятда за жув ислягьди яз кьалурайт'а, вердишарнэвайди яз кьалурайт'а, мумкин я, Гьа'к'И жеда жеде. Амма зун гьеле вердишарай кас хьайиди I туш. Зун гьамиша жуван намус хуьз вердиш гада я. Къедалди. I Гьа и гимидиз къедалди. Гила за жувал и Билиш акьадарда I жал?

I

Килигзава чун сад садаз. Вилерин к'аникай.

I

— Шап'русар ч'угвазвайди вун я. Абур туалетда рик'елай I алуднавайди вун я. Гьа'к'И хьайила, фена жуван план'русар жува I хкваш. I

— Тадиз,—лагьана ада.

]

— Вун бугьаз туш,—лагьана за.

]

— Вуч, вуч?

— Гьа ваз ван хьайиди.

— Заз са зат'ни ван хьанач.

— Хьаначт'а, лал хьухъ!

— Вуч, вуч?

— Вун кьейи са йикъ, киидин хва, киц'И!—зун к'ивачел кьарагьна.

Килигна зун Джонс галай патахъ. Ада чаз фикирни гузвач. Ада, вуч ят'а кхъиз, хияларзава. За адакай вил язвай. Зун ц'и-йиз атанвайди я, ибур фадлай саналлайбур я. Ят'ани, зун хьайи! чкайра—етимханада, физуда, училищеда заз са кьанун малум тир: ихътин кьуватлу, ихътин гуьзел к'алубар авай инсанри са вах-тундани ви хатур хадач. Ахътин инсанар гьамиша дугъри инса- j нар я. Гьинал хьайит'ани. Заз и кар ашкара я.

— Агьаа-ан! — гьарайна Билиша, амни к'ивачел кьарагьна.—н На вуч лагьана? Хьлагъ кван! Ваз зун вуж ят'а чиданиЯ Исятда...

— Заз вун вуж ят'а лап хьсандиз чида!

Кьин хуьрай, чидач вучиз ят'а, гьа и арада зи вилерикай лацу дишегъли каратна. Отдел кадровда зкур. Налугьуди, ам гьа вичин отдел кадровдай заз килигзава...

126

I

—Ваз зун гынай чида?—тъарайна Билиша.

—Вун хътин кицин хва чир тахъана жедани?—тадиз гадар хъана (адалай вилик) за Билишан хъуькъвез сад вегъена. Ахпачна кьуршахар кьуна...

Я кьей хва Билиш! Жеч эхир вавай захъ галаз гъуьжетиз. Зун вад йис яш хъайидалай инихъ кикиз къакъатзавайди, за фу ккунралди незвайди... Вавай захъ галаз гъуьжетиз жеч, я чан Билиш! Захъ вуч ава? Са затни. Са чан. Мад? Мад... Вар-девлст? Са затни. Гъавилай заз авай-авачирди жуван намус я! Же-ЫПЛДИН, леэги намус! Жуван такабурвал. Амни за вав вугайла, «и яшамеш хъана вучзава, я чан Билиш? ГъакI хъайила, тахсир-Лур вун я, зун т)ш. Багъишламиша...

Билиш кланик кутуна, зун Джонсаз килигна. Вуа! Ам гъа вилкан хъиз ацукънавай. Кхъиз, хиялиз. Налугъуди, чун аквазвачир! Муькуьди—къил клевна, ксанвай. Табзавай.

Къарагъна Билишан винелай, зун жуван чкадал ахцукъна. Дуьз я, Билиша гъа кланикай зи чин чухванвай. Аквада заз, гифла Джонс Билишаз килигзава. Чап-чап.

Зун и гимида ихътин дуьз, дугъри юлдаш хъунал шад тир.

Сад лагъай югъ гъа икI башламиш хъанвай. Пакадин ють гъикI жедатла?

III

Са шумуд йикъан къене зи вилер ахъа хъана. За лагъанай: иналахал экъечIда, бахтлу жеда зун. Рикин гъиссери ирид ца-ипира лув гудай! Вири бахтар гимийра, вили гъуьлерал алай, ана \и дустари, стхайри гуьзлемишзавай!..

Амма ингъе: заз матросривай аламатдин гафар ван жезвай.

>Куван вилералдини абур тимил аквазвачир. Вири экипаж, намтъуди, сад садахъ галаз хъел я. Ибуру сада садан фу незва. Плурун арада вучиз ятлани куьгъне душманвал ава. Вири сугъул.

Вири пашман.

Капитандал лакIаб ала—Гъуьлуьн Аждагъан. И кас, и вири-и Лждагъан тIвар эцигнавай кас палубадал тек-туьк экъечIда. '(|)сина авайла. Гими портара акъвазайла, ам гъиниз физватла, йдазни чидач. Заз са шумудра акуна: ам нянрихъ палубадал Иичва. Ван алачир, аста камаривди къвкъвезва. Заландиз. Са йясдихъ галазни рахазвач. Гъич садан чинизни килигзавач. Буйругъарни ада ваъ, старпомди гузва.

Заз акуна: адан къайи, чIехи цIару вилер гъамиша яргъариз ЦНлигзава. Ихътин капитанар чна кIелай ктабра жеда. Амма чи (Ими нафт ялзавай гими я, план ацДурзавай, соцсоревнованиеда • нмй гими я, и гимида ихътин капитан хъана лагъайтIа, авай ла-

гъайтIа, валлатъ, чIалэхъ тежедайбур пара жеда. Гъа икI Ажда-
«гъаидидикай. Гъа палубадал экъечIай са герендани ам гъамиша
яртъариз килигиз жедай. Гъамиша сугъул. Фикирлу. Хияллу.
Идав вуч сир гва?

— Йдаз яргъарай вуч аквазва?—жузуна за Билишавай (гила
чун дустар хъанвай). Билиша заз жаваб гана:

— Шпион я, эхирни чна ам къада.

Билиш я ман. Са шпионни ам туш.

Эгер палубадал адал механик, матрос, електрик, вуж кIан-
тIани хъурай, дуьшуьш хъайитIа, ада такур амалар ийидай. Ам
инсан галай патахъ къванни килигдачир. ГъакI хъайила, гълч са-
дазни адахъ галаз дуьшуьщ хъана кIандачир. Къифер хъиз, ам
яргъай акунни кваз, тадиз атъуз, кубрикдиз эхвичIдай. Палуба-
дал аждагъан текдиз амукъдай ва са (Гъил ченедик кутуна, ам
бортунал акъваздай... Эхъ, зун и гимида виридалайни гъвечIи кас
тиртIани, яшдизни виридалайни гъвечIиди тиртIани, за квез къин
къада, адан фикир-хиял яргъара авай, и гимидихъ галаз авачир.,
Адаз вич гимида аватIа, авачтIа чизвачир.

Гъихътин мани кIандатIани хъурай—адаз ван хъана кIанда-
чир.

Адаз хъуьредайбурукайни хъел къведай. Клевиз рахадай'буру-
J кайни \ъел къведай. Къилел вичин мостик алаз, каюта аваз, ам
кIаник палубадал эвичIдай ва гъанал, люйсдинни бортунин арада^
акъваздай. Вучиз? Инал вучиз акъвазвава ам? Муькуьбуру за!
чидач, за гъамиша и кардин гъакъиндай фикирзавай. Вучиз лач
гъайтIа, заз са ихътин, тажублу кар акуна хъи, герек за ам эхир-I
далди а\тар!мишин! Герек за ам чирин! Эгер заз са шаклу инсан]
акуна хъи, герек за ам ахтармишин: ам вуч мукан къуш ятIа чи-
|ркн Зун гъахътин гада я. Аял чIавалай гъахътинди я.

■

Гъак! хъайила, за чинебашаказ, гъар нянихъ Аждагъанда;
гуьзчивалзава. Ам гъинал акъвазвава. Ада вучзава. Белки, дугъ
рkdанни ам шпион я? Адаз хуьруьн афарар хътин чIехи япа^
авай Хъипи. РацIамар яцIубур тир. Чулав. Вилер, за лагъанай,
Пел къакъан, акъуллу пел. ЦДвелериз рех янавай. Нер аскIан
алкIай, боксердин нер тир. ЧIехи, балугъдин хътин сив, къве па>
тала'йни дерин биришрин юкъва гъатнавай.

За квез лагъана: вири экипаж, Iгъа и Аждагъандилай башла^
мишна сугъул ва мишакъат тир.

I

Заз акI тир хъи, налугъуди, абур вири и Аждагъандин суйди
эзмишзава. Экипаждини сабурзава. Эчзава. Чара вуч я?

Заз ам садахъ галазни клеви́з рахаз акуначир ,ятIани ам в*
ридаз икъван къайи вучиз я? Рахадач лугъуз ятIа? Вичин рикIи|
са касни агудзавач. Гъавиляй адакай виридаз кичIез'вайтIа? Аi
такIан тиртIа! Вучиз ам садрани хъуьредач? Вучиз ам са кас]

дан с\ьбетдиз яб гудач? Вагъ, чи девирда ихътин капитанар Жодани? Валлагъ, ажеб хъсан .гимидиз аватна зун! АкутIун заз жчги \алуди авур хъсанвал...

Тек-туък зи вилерикай лащу дишегъли карагзава. Гъа вичин (идел кадрода ацукънавай ..

Заз сифтени-сифте палубадал ак^р р\ш в}ч тир? Гадайрихъ Галаз акъвазнавай гъвечи р}ш,—адан тIвар Миндин тир. Эхъ, Ыахъгин тIвар алай. Вуч миллет ятIа заз чидач. Чи кокдин куь-мекчи руш. Ам и гимидин руш я лугъузвай. Ам инжиклу ийидай п\тияр садазни авачир. Адаз айиб гаф лагъайди гатазвай. Ам Ц|фидан вах тир, чIехибур>н руш тир. Ам вични виридахъ галаз могърибан тир. Чулав, б)рма кифер авай, са тIимил нер элкъвей, пIар> витерин Минди. . Тум акъудай нуькI хътин Минди! Аллагъ-диз шукур, гена гъа и Минди ина чина хъвер авай сад тир. Гъелелиг за ада\ъ галаз авур са суьгыет авачир. ЯтIани чна сада садаз чъверзавай. Виридалайни гъвечибуьр ч\н къвед тир эхир!

Акурла, чна, дуьз я, салам гудай ва хабар къадай:

— КIвалахар гьикI я, хъсан яни?

— Хъсан я.

Артух са гафни.

IV

Са гъафтсдилай чи гимии Астрахандин портуна акъвазна. Чна Бакудай гъаниз нафт тухванвай. Гимии порт\на авайла, са кас—дежурный амаз, амайбуьр са >гъиниз ятIани физва. Ам ва'хтунилай аслу я. Гимии бушалтмишун шумуд сятда жеда? Мумкин я, гада-яр ресторандиз фида. Пивояр хъваз фида. Чирхчирдан патав фида. Са-сад Къве-къвед. Пуд-пуд..

Гъа и юкъуз заз Джонсай мадни са аламат акуна. 4>н пиводин нубатда акъвазнавай. Джонс ваъ, зунни Билиш. Джонс Ыиниз фенватIа, Джонса вучзаватIа, чаз чидачир. Ам чахъ галаз къекъведачир. Ада ч>н кваз къадачир. Гъа икI портуна чун пиводин нубатда акъвазнавай. Чалай вилик са итим квай, талаш льиз, къелеч! нер, кылел чIар аламач, туьд шуькIуь, силин сам хътин... Чин вили. Адахъ галаз санал са къеци, яцIу дишегълини акъвазнава. И дишегълидин къвалавни са кицI акъвазнава. Чин вили итимди и К»и,leviaft вил алудзавач. Килигна-килитна кициз, бирдан ада садлагъана сарар экъисна ва садлатъана гъарайна. Халис кици хъиз гъарайна:

— Амп! Амп! Амп!

КицI, т\м къевехе т) на, ани\ъ гадар хъанэ

— Квахъ напак!—гъарай акъатна къеци папай—Кициз киче ийимир, лугъузва за ваз!

— Я вун акъваза, я ви кицІ акъвазрай!—гъарайна лагъана итимди.—Къведни санал вучиз акъваззава? Къ'ведни санал акъ-д вазмир!

— Адаз кицІизни пиво гуз кІанзава,—латъана ни ят'а.

Гъа и арада а патай са ни ятІани гъарайна:

— Инал «Дагъустандай» кас алани?

— Ава!—лагъана за.

— Куь къве кас гъутІаналлай «Молокода» гатазва.

Чукурна зунни Билиш ида лагъай патахъ. Кафедиз.

Портунин фялейри, дугъриданни, чи къве механик гатазвай.

Чун чи юлдашрин куьмекдиз атайла, фялейри рак а>гална. Гила чун къуд хъана, ибур ирид. Гъутун дяве я. Дуьз я, ибуруз къве дишетълидини куьмекзавай. Гъа и буфетда кІвалахзавай. Абуру вахт-вахтунда чал ятар гадарзавай.

Эхир хъи, яваш-яваш чун твазва са пипІе. Акъазва ча. Неррай иви къвезва.

Гъа и арада бирдан, налугъуди, къецелай раклара са бомба акъуна. Гъахътин ван акъатна. Ахпа ракъун рак петилрай акъатна, буфетайн къенез аватна.

— Джонс! Джонс!—'гъарайна фялейри.—Ката!

Дугъриданни, абур вири катна. Чаз абур гъиниз катнатІа, ха'барни хъанач. Аквадай гъаларай, абуруз маса ходар чизвай. Къапар чуьхуьдай чкадиз катнавай.

Вилери ишигъ гуз, чІарарни пелез чкІана, чи вилик чи юлдаш Джонс а'къвазнавай. Ам кІаник пІузар хъуьрез, чаз килигзавай. Налугъуди, адан тек гъа са пІузар чахъ галаз рахазвай.

— Агъаа-ан, зун атаначиртІа, каша^бзавайни куьн?

Ада хъверна, чаз са-садаз килигна.

— Ингъе крант,—лагъана ада липІевай крант къалурна.— Чуьхуьх!

Са арадилаи виридалайни зайиф, аскІан, чІулав, бурма чІарарин са тада кафедаз хтана. Ада багъишламишун тІалаона. Вич а'бурухъ галаз авайди туш,—лагъана.

Джонсан мадни кІаник пІузар юзана. Гагъ-гагъ адан гъа кІаник пІузар хъуьредай, валлагъ, раханни ийидай. Мез хъиз.

— Вуна чун вири гъа инал къенайтІани,—лагъана Джонса адаз.— Ваз за гъич са гафни лугъудачир!

Мад са гафни раханач.

Аждагъандихъ гъихътин аламатар авайтІа, и Джонсахъни гъахътин аламатар авачиз тушир. Имни вакІан кІарабри«ай тир. Дуьз я, ида чаз, хъсанвилелай гъейри, са писвални авунвач, заз акунвач, ятІани са гъихътин ятІани гиссери чун эмишзавай. Эхъ^ Джонсан. Ам артух ра'хадач лугъуз тиртІа? Вичин рикІив агуд-дач лугъуз тиртІа? Завай лугъуз жедач. Къилди, вич вичиз яшам-миш жезва лугъуз тиртІа? Эхир хъи, инсанрай къил акъудна куь-

ш'из четин я. Захъ талаз сифте юкъуз икІай, зал пурар эцигиз кІан хъайи Билишни зун дустар я, чна санал незва, санал хъваз- h; i, амма заз са залан таф къванни лагъанвачир къуватлу пагъли- UiiН хътин Джонс заз къайи я. Виридаз къайи я.

Себеб? Ам ча'кай чараз хъун я. Ам 'къилди хъун я.

Садра марф къвазвай нянихъ вахтадай хтайла, ам, рацІамар in ажна, заз килигна. КІаник пІузар хъуьрезвай. За лагъанай: яц)аб вуч хъанватІа? Килигна-килигна заз, бирдан ада хабар къуна:

— Яда! Вун лезги яни?—адан сес, ада лезти чІалал лагъай и г.чфар, бомба хъиз хъиткъинна! Налугъуди, абуру цІайлапанди 'хъиз, чи кубрикда нур гана. Заз .гъакІ хъана. Ни лугъудай, и кас, Джонс тІвар алай и пагъливан хътинди захъ галаз зи дидедин чІалалди рахада лагъана? Завай жаваб гуз жезвайни? Зун къах хъанвай. Гена хъсан хъана, ам мадни рахана. ТахъайтІа, зун чаш-миш хъанвай. За фикирзавай: яра|б им захъ галаз зи дидедин чІалал раханай жал? ТахъайтІа, заз >гъакІ ван хъанвайтІа? Им ахвар ятІа? За лугъузва: тена хъсан хъана, ам мадни рахана:

— Билиша заз лагъана, вун лезги я?

— Дуьз лугъуз'ва,—лагъана за.—Зун лезги я.

Бирдан ада са гъиливди зун акІ къужахламишна хъи, налугуда, зун менгенадиз аватнавай ракъ тир. Зи къуьнуьн кІара,бри 'Іакъракъарна.

— Я хзан сагъ хъйиди,—лагъана ада.—Я къарай атІайди, бес Муд тІвар жедани? За вун гуржи ятІа лугъузвай...

— Муд ваъ, МутІ,—латъана за.—Халис тІвар Муталлим я.

— Муталлим латъ ман! МутІ вучиз лугъуда?

— МутІ лугъуз вердиш хъана >ман... Бес ваз вирида Джонс лугъузва, лез^идал гъахътин тІвар жедани?

— Ядаа-а, за ваз вуч лугъун? Зи халис тІварни Жаруллагъ я... Са ни ятІани, гъинал ятІани Джонс лагъанани? Лагъана. Гъа Джонс хъана, фена. Вун гъинай я?

— Катра-Макацдай. Вун гъинай я?

— Къурушдилай.

— Вуа!—тъарай а'къатна зай.—Къве кам я арадавайди!

— Къве кам я, —ада къил юзурна.

Гъа икІ инлай 'къулухъ зун патал Джонс амач. Адакай Къурушви Жаруллагъ хъана. Дуьз ла|гъайтІа, хъхъана. Икъван зурба шадвал заз садрани хъайиди тушир! Гила, дугъриданни, и гимиди зи кефер я. И марф къвазвай йифиз зун са чІйб чІехи хъанай. Валлагъ-биллагъ са чІиб чІехи хъанай! Ни лугъудай, им лезги жеда лагъана? Вични къурушви?

Гъа и са шумуд гаф рахана, къ>рушви кис хъана. Ам къедел экъечІна. Зун адан гуьгъуьниз килигиз амукъна. Эхирни зунни къедел экъечІна.

Йифен гар къарагнавай.
Каспидин юкъвалай ацлай варз хкаж жезвай. Налугьуди,
Рать экъечдай пад хинета тунва.

Къе йифиз зунни къурушви вахтада акъвазун герек тир. Къу-
рушви винел палубадал ,бортунал хур вегъена акъвазнавай. Зун
вичин патав къвез акурла, ам явашдиз захъ элкъвена.

— А-ан, вун яни, Муталлим?—лагъана ада.—Ша стхадин.

— Къурушвийри стхадиз дых лутъудайди я,—лагъана за.

— Куъне гьикI лутъуда?

— Тха лугъуда, дах лугъуда...

Ада дериндай са агъ аладарна.

— А'бур вири са гафар я. Дых лагъана, дах латъана, тха ла
гъана...

Гъа и арада палубадал Аждагъан пайда хъана. Адан гъиле са
вуч ятIани авай. Шикилар твадай рамка хътин са затI. Бирдан
ада гъилевай затI гъуьлуьз (гадарна. Зун мягтел хъана, гагъ
адаз, гагъни къурушвидиз килигна. И инсанар са квелди ятIани
сад садав ушар тир. Гагъ заз акI жедай хъи, ибур къведни са
азардикди азарл\ я. И'бурун къведанни гъа са чка тIарзава, ам-
ма ибуру духтурдиз лутъузвач. Ибуру къведани гъа са жуьредин
дерт эхзава. Чакай чуьнуьхзава, чаз чпин дерт лугъузвач. Ибур
къведни са гъи.хътин ятIани залан хажалатди эзмишзава. Заз
гатыгагъ гъак! жезва.

Гъуьлуьн Аждагъанди Къурушвидиз са вил яна. Ахпа къил
агъузна, ван алачир камер къачуз, явашдиз вичин каютадиз
хъфена.

— И цийиди гъи жегъеннемдиз квахънава?!—ван акъатна
штурмандин.—Яраб лув гана жал?

— Квахънавач!—гъарайна жаваб гана за.—Зун иналла!

— Гъазур хъухъ!

— Зун гъазур я!

Къурушвидин рикклай зун алатнавай.

Ам гъа вилккан хъиз, мадни хиялриз фенвай.

V

Штурвалдихъ акъвазун... Ни лугъудай им икъван четин кар
тирди: инсандин ял къада, нефес къачуз жедач! Сифтедай лу-
гъуза за. Гуьгъуьнай вердиш жеда. Гуьуьнай штурвалдихъ
акъвазна ,манияр лагъ, лацу дишегълидикай, отдел кадрода акур,
хиялар ая...

Гими са дережа курсунай экъечIайтIа, лугъун чна, чапла па-
тахъ, завай штурвални эрчIи паттахъ элкъуьриз жедай. Вири кIва-
лахра гъакI я зхир! Ара,бада, машинда, тракторда, комбайнида...

132

Амма и зибил масакIа я! Гими курсунай чапла паттахъ элкъвечи-
,IЯ, герек вуна штурвални чапла паттахъ элкъуьрин, гъакI хъайи-
,Iа, гими эрчIи паттахъ элкъвезва. Вичин курсуниз хкъвезва. Ка-
кахъдай.

Идалай гъейри, компасдални вил хъана кIанзавай. Компасар
къвед авай. Сад тIебии—магнитдин компас. Муькуьди—гидроком-
пас. Адай завай къил акъудиз хъанач. Гидрокомпасдай. Амни Аж-
дагъан къведни сад тир. Лугъунрай, ада кIвалахни ийизвачир.
ЧIур хъанвгI.

Аламат! Магнитдин компасдин экъреб, иландин мез хъиз, зур-
,«аз, санихъ фидай, гими—сани'хъ, штурвал—масанихъ... Ша гила
ви къил какахъ тавурай. Гими са зур дережа курсунай акъатунни
кзаз, я штурмандин, я Къурушвидин ван акъатдай:

— Ромб!

«Зегъримар, ро<м|б!»—лугъудай за жуван рикIай. Къурушви-
диз ваъ, штурмандин.

Яраб абуруз гими зур дережа курсунай акъатзавайди гъик!
чир жедайтIа? Квела чир жедайтIа?

Сифтедай гъа икI тир, ахпа са шумуд йикъалай зун лигим
хъана.

Гила зун са карди пашманарзавай. Къурушвидин къилихди.
Ам зак акахъзавачир. РикIивай са суьгъбет къванни ийизвачир.
Гъа сад лагъай сеферда са шумуд гаф лагъана, ха<барар къуна,
вассалам! Гила ам вич-вичиз тир. Гъи>кI жен хъи, чун и гимида
къве кас я, са рекъерай фейибур, са булахрай яд хъвайибур... Чаз
санал ацукъна ийидай суьгъбетар авач? Чавай Шагъдагъларин
яру цал къванни рикIел хкиз жедачни? Чавай а цлавай зурба
магъаради'кай къванни ихтилатариз жедачни? Вучиз и Къуруш-
видиз ватандикай, чи хайи чкайрикай, чи дагъларикай рахаз кIан-
дач? Себеб? Аламат кас я, валлагъ, я. За ха'бар къурлани, къил
къа'къудзава. Заз аквазва, касдиз захъ галаз раIхаз кIанзавач.
ТахъайтIа, гъуьлерал хъайила, инсанри чпин хайи чилихъ авай
пак гъиссер квадарзавани? Чпин диде-бубаяр рикклай алудза-
вани? А'буруз чпин кечмишдикай рахаз ка-гъул жезвани? Вучиз
икI жезва?

И касдикай заз чидайди са «ар я: ам Къурушдила я. Адаз
кIвал-югъ авани? Гъина ава? Мусанлай ам и гимида ава? Им
портунпз хтайла, Бакудин, Маха'чкъаладин нин патав физва? Заз
чирзавач.

Ку'брикда чна ийидай рахунарни адан япай фидачир. Чна
къулер авуртIани, ам чун галай паттахъ килигдачир. Налугъуди,
чун гъакIан тIветIвер я, инсанар туш.

Бязи вахтара ада вуч ятIа кушкушдай. Вич вичихъ галаз.
Ам вич вичихъ галаз ра>хадай. Лап гъа чаз акваз-акваз. Эхъ, и
касдиз, валлатъ, чун инсанрай тушир! Адан ишигъ гудай вилер

акI кудай хьи, акI кудай хьи, чаз адавай гаф хабар къаз киче жедай. Чун кис жедай. Сад ла'гъайди, ам яшдиз чалай чIехи тир. Къвед лагъайди, ам адетдин инсандиз ухшар тушир. Чаз адаз хъел къвез кичедай, гъа'кI хъайила, чна артух гаф хабар къаз жуърэтдачир. Къин хъурай аллагъдал, адан акунра, адан къилхда адетдин инсандиз хае тушир са вуч ятIани чуьнуьх хъанвай.

Садра зулуз чун кубрикда ава. К/ъецеллайди гар я, марф я. Чи «Дагъустанди» Астрахань галай пата<хъ сирнавзавай. Чакай къудакай пуд кас кубрикдавай. Сад—вахтада. Чун пудни гъарма вичин кардал машгъул тир. Зи гъиле Лермонтован «Чи девирдин игит» ава. Билиша низ ятIа чарар кхъизва. Къурушви Жарулла-гъа вуч ятIа фикирзава ва ара-ара адан кIаник пIузар юзазва. Им акI лагъай чIал я хьи, яни ам вич вичихъ галаз рахазва. Гъуьжетарзава. Дугъриданни, заз чиз адан чанда къве инсан авай. Сад садахъ галаз къазвачир! бур. Гъуьжетарзавай бур. КкIизвай бур. Гъабур къведни санал чаз винелай и къурушви Жарулла-гъа яз аквазва. Аб>рун къведан къуватни аллагъди и чаз акваз-вай садаз ганва, абурун къведан акъулни и садаз ганва. АкI хъайила, абурун къведан хажалат, дерт, кIани-такIанвилерни и садаз ганвай. АкI ятIа, адан дерт, хажалат адетдин инсандин дердини-лай, хажалатдилаи къве сефердин артух тир!

Садра ада вичин чемодан ахъайна Анай яцIу са дафтар акъудна. Дафтарда вуч ятIа кхъена.

За вилеривди Билишавай хабар къуна: «Вуч кхъизва?»

Билиша жаваб гана. Сивел гъилин далу эцигна, зи япал куш-кушна:

— Ш-ш-ш, нотаяр.

— Вагъ, вуч, вуч?

— Но-о-отаа-аяр. Манияр!

— Вуа!—зун къах хъана.—Мания-ар? Вуч манияр?

— Ваз манияр чидачни?

За къил юзурна.

Къурушвидиз къве чемодан авай. Сад—вили мишин чемодан. Адан юкъвалай чIулунивди кутIунавай. Цепинивди агализ-а'хъайдай чемодан Муькуьди—гъвечи чемодан тир, импортный. Ваъ, гъа вили мишин чемоданни импортный чемодан тир. Муькуь чемодан дапIардивди агализ-ахъайдайди тир. Адан чефтеяр, акъайдайла, чаркъ! чаркъ! ийиз ракъуна а'къадай. Ван алаз. Гъакъван абур тIарам тир. И чемоданрикай сада,—гъа вили Мишин чемоданда,—къурушвидин ктабар, журналар, дафтарар, къейдерин ктабар, ручкаяр, чарар авай. Муькуьда—гуьлуьтар, яйлухар, дегишлух перемар... Адан ктабар, журналар гзаф вахIара кубрикдавай гъвечи столдал жедай, амма абурук хкIаз садани жуърэтдачир. Зани.

Жуван чкадал ярх хъана, къве гъилни къилик кутуна, фики-рш-хиялиз ацукънавай къурушвидиз килигиз, зун мягътел жедай: нраб и пагъливан хътин инсандиз вуч дерт-хажалат аватIа? Ву-чиз ам чакъ галаз рахадатIа? Вучиз адан хъвер квахънава? Ам (бихътин дердини эзмишзава? Идан дерт-хажалат, пашманвал вуч м.урай?

Эхир хьи, гзаф тажублу инсан тир и къурушви. И къурушви Жаруллагъ. За тек са гимиде лугъузвач. Мажиб къачурлани. Ам михъ 'галаз аватIа, ам гъиниз физватIа, садазни чидачир. Гъами-ина текдиз. Вич вичиз.

Зунни Билиш, бал'кIандин чин квай Билиш, къвед санал жедай. Мажибар къачурла, зунни Билиш са юкъуз пуд ресторандиз фидай. Фейи-фейи чкада, ацукъна столдихъ, гъасятда салфегка-дивди сив михъна, Билиша официанткадиз эвердай ва лугъудай:

— Шнапс!

— Вуч?—мягътел жедай официантка.

— Шнапс!

— Абур вуч лагъай гафар я?—лугъудай официанткади.—Ин-гъе, вуч аватIа, менюда кхъенва!

Билиша мадни гъарайдай:

— Ро-ом!

— Менюда вуч аватIа, гъам лать!

Зунни Билиш шегъердин вири ресторанриз фидай. Иуьна, хъвана, эхирни чун, «ъежей къифер хъиз, галчIур жез, гужачгуж гимидиз хкъедай.

— Хтана,—лугъудай гимидедайбуру.—Вегъ ибурун чкаяр, «сура!

Старпомди дидеяр экъуьгъдай, штурманди, стармехди буIба-ярни дидеяр вири сад садатъ какадардай! Амма Гъуьлуьн Ажда-Ъанди чаз са гафни лугъудачир. Налугъуди, адаз чун аквазвачир. Аквазвай эхир! Такур амалар ийидай. Гафни лугъудачир.

VI

И нянихъ кIаник палубадал Билиша вичин концерт гузвай. Ра(гъ акIизвай. Гимидин вилик ракъини къизилдин рехъ кутун-вай. Нурламишнавай. Къуд пад вили лепеяр, рахазвай, кушкуш-завай лепейрин сесер, вилик нурламиш хъанвай рехъ, эчIя жез, гъа и рехъди фидайла, низ мани лугъуз кIан жедач?

Зи рикIел лацу дишегъли хтанвай.

Билиша вичиз цIийи мандолина къачунвай. Ада манияр лугъуз, манийрани ВНДН юкъвалай агъуз гафар, къуьлиз, вири, палубадал экъсч!навайбур, хъуьруьнарзавай.

Гъава гуз экъечІнавай къуъзуь дишегъли, чи кок Варваради са гъилив вичин хъушъвез лапІаш вегъиз, тикрарзавай:

— Господи! О господи!

Мандолина ягъиз-'ягъиз, балкІандин къил са патал къуна, Билиш тетя Варварадин патав атана, юкъ къатна, кинойра хъиз, салам гана, адаз къуълуьник теклифна.

Капар яна. Са шумуд касди санал. Частушкаярни лагъана. Нйвай, гъикІ ятІани и шадлухрикай хаїбар хъана, Гъуълуьн Аждагъанни палубадал э*къечІна. Яваш-яваш атана, садахъ галазни рахун тавуна, ам вич гъамиша акъваздай чкадал акъвазна. Яб гана. Вири хъуьрезва, ам яртъариз килигзава. Вирида къив гуз-ва. Адаз ван жезвач. Я аллагъ, им и дуьньядин нямет тир хъвер авуникай вучиз магърум хъавва? Им инсан ятІа, тахъбайтІа, дугъ-риданни, гъуляй атана акъатнавай са Аждатъан? Инсандин парталар алай Аждагъан? Яраб ида вичин чинал гъакІан, къуранвай са хам акъалжнаватІа? Ам садазни килиг тавуна, явашдиз Билишан патав атана. Гафни талгъана, мандолина къачуна. Килигна. Симерилай са гъил эяна.

— Внимание, внимание!—гъарайна Билиша тардан патал къуна.—Внимание! Мадумазель Варварадини за тсъулерзава, чи кеп/ди мандолина язва! Давай!

Мандолина гъиле къуна, Гъуълуьн Аждагъан гъакІ, къах хъиз, акъвазна. Хиялна. Вуч авуртІа, хъсан я? Ахпа гъа виликан чкадал хъфена. Гъанал акъвазна. Яр!гъариз килигна, агъуз, вичин каютадиз хъфена.

— Ида зи мандолина вучиз хутахайдиди тир?—'хабар къуна Билиша.—Идаз зи мандолина хутахайдиди вуч ихтияр ава?

— Адаз чун шад хъана кІанзавач,—латъана са механикди.—Адаз вири, вич хъиз, сугъул хъана кІанзава.

— Гъее-ей,—авуна тетя Варваради—Заз аквазвайвал, адан рикІе суза ийизвай хер ава. Ам шадвиликай магърум хъанвай инсан я.

— Ам вичин дидеди гъакІ ханвайди я,—лагъана Билиша.

— Туш,—латъана Варваради.—Адан пелевай биришри лугъуз-ва хъи, адаз зурба хажалатар акунва. Ам гзаф дердер чІугур инсан я. Пелел кхъенва, чан хва. Квез аквазвач, заз аквазва...

— ЯтІани, зи мандолина къахчуна, гъиниз квахъзава?—сокин хъанач Билиш.—За ам гъадаз вичин каютадиз хутаха лагъана къачунвани? Капитан я лугъуз... Вун капитан ятІа, зун адмирал я. Зун адмирал Нельсон я! Вун ,гъакІан са и нафт ялзавай калушдин капитан. Зун СССР-дин торговый флотдин министр я! Вун вуч я! И нафт ялзавай калушдин... Зун адмирал Ушаков я! Вун вуч я? И нафт ялзавай...

Палубадал алайбур хъуьрезвай, Варваради, къил галтадиз, вичин \ъ>къвез лапІашар вегъизваи:

— Господи! Ой, господи!

Эхирни лагъана вичиз кІандай къван гафар, Билиша секиндиз ялава хъувуна:

— Налугъуди, за и мандолина идаз къач\нвайди я! Ихтияр-хъайитІани къачу ман! Ваь, ида къачуна, вичин каютадиз хутах-лава! Атана за гъа ви каютада ваз са-къвед вегъена, мандолина къахчуна хтайтІа, ибуру лугъуда, Билиш, ам хъсан кар хъанач, гъакІ хъайила, за ваз багъишламишзава...

Пака марфади чІиш къачуна. Вилик пад аквадач. Авахъзава цавай яд. Акъваз тавуна. Чулав цифер гимидин винешай куьрс \ъанва. Налугъуди, къежей памбагар я.

Лап жив къваз хъайитІани гъамиша кубрикда ацукъиз жедач. Матросдиз авайди са кар я. Вахтада акъвазун. Жуван н>5ат пгайла. Аіхпа? Жуваз вуч кІандатІа, гъам ая. КІела. Ксуе Д>ъз я, базардин йикъара кинони къалурда. Ина красный уголжни, библиотекани ава. РикІ алай кардал машгъул хъухъ. ЯтІани, (ъавадал экъечІиз кІан жеда. Иллаки эчІя хъуни инсан дагишар-да. Гъатта къилихдизни кваз тасирзава жеда. ТахъайтІа, са шумуд йисуз гъуьлел кГвалахайбурун рахунал рикІ вучиз алач?

Зун палубадал экъечІайла, марф акъвазнавай. Бирдан зай і ьарай акъатна:

— Вагъ! Жаруллагъ! Вуна вучзава?

КІаник палубадал, са гъилив борт къуна, къурушвиди са гъил цавуз хкажна, манияр лугъузвай. Белки, ам са нихъ галаз рахаз-ийтІа? Адан чина хъвер авай хъиз аквадай. Гъуълуьн винел каф І|лай. Кафадин лацу маргъалри сада сад 'басмишзавай. Абур сад гадал гадар жез, сад садак какахъиз, къведакай сад жезвай ва , і\па къведни санал квахъзавай.

Гъуълуьн и сирлу кардиз фикир гуз, Къурушвиди низ ятІа, мумкин я гъа и сад садал тадар жез, квахъзавай маргъалриз луп>ун,—вуч ятІа лугъузвай. КІелзавай. Са гъил виниз хкажна. Халис шаирди хъиз. Ун, ам лепейрихъ галаз рахазвач! Ам инсан-рихъ галаз рахазвач. Заз адан патав физни кІанзавай, фин ти-изни. Зун адан патав фенайтІа, шаксуз, ам залай нарази жедай. І ІМ заз чизвай- Адаз тек жез кІанзавай. Хъсан хъана, ада вичи из зверна:

— Муталлим!—гъарайна ада.—Ша чна къведани санал са к^ти мани лугъун! Инал ша кван!

Валлзгъ, ам шаддиз аквадай. Вилер — налугъуди, къве ла'м-иочка я, эцигнава адан чинал. Нур ацалтна, ишигъ туз, кузва. Ун, ам илгъамдин лувараллай! Адан.рикІин деринра ялав авай. 'Парар пелез чкІанвай. Пагъ, а чІарарин кІаникай вилери ишигъ "ун вуч тир! Зун икъван чкайра хъана, заз санани ихътин вилер икурди туш. Къин хъурай аллагъдал, и вилерай аквазвай къуват-шн сан-гъи-са'б авачир.И вилерин иесидиз кичІе хъунин, та5 аву-

нин, ялтахвилини, алчахвилини, дуъз гаф талгъунин гъиссар авайдм ятIа хабарни тушир. Налугъуди, ам итимдин гуъзелвилини мердвилини, къучатъвилини, жуърэтлувилини чешне тир. Зун вичин патав атайла, са гъил вилик къуна, са тIимил цавуз хкажна, Къурушвиди вичин михъи, гур сесинивди манидал илигнавай. За» акI тир хъи, адан сес вири Каспи гъуъл тирвал чкIизва-

Зулун гарал галтад жез, къариблукхай къвезаваа-а-ай
МичIи йифиз Лезгистанда са къарби тар шезаа-а-а-ай..

Адан сес, валлагъ-биллагъ, гару чи гимидин винел хкажзавай. Фадлай леэги манидин ван тахъанвай зун, МутI, сив ахъа хъана а'май. Ву-уа! Им гъихътин къурушви я! Заз адан сес дидедин лайлай хъиз ширин тир. Вирт хъиз, верцIи тир, верцIди! И сес зи чандин мелгъам тир, мелгъам! Зи лезги иви ргъзавай. За акъвазнавай чкадал бахтатар яз къуълзавай.

'Къурушвиди дегъзаманайрин халкъдин гъавадалди эхиримжи гафар яргъи ийизвай ва заз акI жезвай хъи, исятда чун и Гъуълуън Аждагъанди чи рикI къарсурзавай гимида, пехъи лепейрин юкъва ваъ, Шагъдагъларин яйлахра ава, и маниди чи дагълара ванзава, чи дерейра, дуъзенра ванзава...

Зи рикIел дяведилай гуъгъуънин гишин йисар, яргъи йифер, waixar ахъайдай бадеяр хквезвай. Чи бадеди са лайлай ядай, а лайлайда хайи ватандин, чилин дерт таквадай хчин вилер буъркуъ хъуй лугъудай, ахътин хъиз дидейри чпин нек гъарамарзавай. Гъа лайлайда. Ам лап дегъзаманайрин лашайрикай тир. КичТерхъан хъайидаз, намуссуз хъайидаз лянетзавай лайлай.

Чи девирда а'хътин лайлаяр къадагъа авуна, абур рикIелай алатна. Гилан дидейриз ахътин лайлаяр чизвани? Гъинай? Абуруз "чидайди заз чида... «Широка страна моя родная...»

Къурушвидин, гъетери хъиз, ишигъ гузвай вилер, чин агажай-"ла, биришри къевзавай вилер гаIгъ гъуълуън яргъариз килигзавай, гагъни, элкъвез, заз. Гъамиша хияллу, гъамиша са куъкай ятIани фикирзавай къегъал Къурушви зи вилик, арифдар инсанди кхъенвай кта'б хъиз, ахъа жезвай ва къе за адан сад лагъай чин къелзавай. Чи стхаяр гъа ичътинбур я. Къурушвиди са вуч ятIани рикIел хкиз, мумкин я, сад лагъай сеферда гъисс ийиз, вичин гурлу сес гъуълуън лепейрихъни Кефердин гарух какадарзавай...

Зулун гарал галтад жез, къариблукхай къвезава-а-а-ай
МичIи йифиз Лезгистанда са къарби тар шезаа ва-а-ай

И мани лугъузвайди матрос тиртIани, адан рикI дагъвидин, къегъал лезгидин рикI тир. Хайи дагъларихъ, хайи дерейри\ъ муъгътеж хъанвай, абур ачкунихъ къарих хъанвай рикI тир.

Ичътин гъуълел, гI)рфан алай гъ>ълел анжах къегъал матросдми рикIел вичин хайи чил хт\н мумкин тир. Бес ада вичин хайи чн.'шкай талгъана, куъкай л^гъурай?

Къурушвидин гур сес штурвалдичъ галай матросдив агакъза-Mrifi. ТахъайтIа, ада къил юзурдайни? Адани я5 гузвай. Чайкай-||ции яб гузвай, лепейрини яб гузвай!.. Гъуълуъ, гару, цифери... нприда Къурушвидин манидиз яз гузвай. Бирдан зун къулухъ элкъвена. О! Я аллатъ, им гъам яни? Гъуълуън Аждагъан! Секин. аалан камаривди ам чав агатзавай. Вилерал чан алай. Абур гепл'ншдиз ахъа хъанвай. Агатна Къурушвидив, акъвазна. Къурушвидиз ам акуна, ада вичин мани къатIнач, давамарнч. Мадни гурлудаказ ван хкажна..

Валлагъ, биллагъ, Гъуълуън Аждагъан чан алачир аюх лъиз нкъвазнавай. Сивяй са гаф къванни а'къуд тийиз. Амни Къуруш-ни, къведни са патахъ, яргъариз килигзавай. Зун, лагъайтIа, пбуруз. Абурун чинриз. Яраб аллагъ, лутуда за, адаз Къуруш-видин мани хуш хъанвай жал? ЧIалахъ хъун мумкин туш! ГъикI жен хъи и къванцин рикI Къурушвидин маниди хъуътуъларна-най? Ярао жери кар я жал? Къурушвиди мани лагъана куътягъ-далди (ада къастунай мани яргъалди куътягъзавачир) Гъуълуън \ждагъанди чIарни юзурнач. Адан гъиле, ам инал къведайяа, къалиян авай. Я'б гудайла, ада къалиян сиве тунвай ва гила адан къалиян туъхвенвай. Ам сиве къалиян аваз, бортунив агалтна, са юрен яргъариз килигиз акъвазна Ахпа Къурушвидиз килитна. Чун пудни киснавай. Гар рахазвай. Къив гуз. Гъуъл рахазвай. Лепейрин сесиналди. Чун пуд кис хъанвай. Чаз гъар садаз вичин фикирар авай. Чаз садаз муъкуъдан фикир-хиялдикай хабар тушир. Са герен чун пудни гъа икI акъвазна, ахпа Гъуълуън Ажда-иъанди са уъгъуъ яна Ам заланз-заланз, гъа атайвал, вичин каю-Iадиз хъфена.

Заз акI тир хъи, ам инсан ваъ, са мус ятIани и гъуъле батмиш \ъайи ва экуъ дуъньядихъ вил галамай ва, исятда гъуълуъкай хкечIна, мадни гъуъле квакъ хъувур са нин ятIани руъгъ тир.

ТахъайтIа адаз вучиз Гъуълуън Аждагъан лугъузва? Тахъай' tIа, ам ихътинди вучиз я? Идав са сир гвачиз туш.

VII

Зун гъалатI тир. Гъикъван гъалатII Заз абур гъеле чир хъанвачир. Я Гъуълуън Аждагъан, я Къурушви. Куъне багъишламиша, а вахтара завай чириз хъун мумкинни тушир. Ахътин инсанар чи>риз хъун?

Гъуълуън Аждагъан виридаз такIан тир, адакай гъатта кичIе* ни тир. Мейитдикай гъикI кичIедатIа, гъакI.

Къурушви та'клан тир лугъуз жедач. За, жувалай гъейри, амай экипаждиз лугъузва. Ам кланини тушир. Вучиз ла'гъайтла, амни, гъа Гъуьлуьн Аждагъан хъиз, виридакай къилди тир. Вич вичиз. Тек-туьк захъ галаз раосадай. Вассалам! И кар за квез гила пуд латъай сеферда лугъузва.

Налугъуди, ина вири экипаж са-сад, са гъинай ятГани къуна гъанвай, гъа и тимиди к'валлахиз мажбурзавай есирар тир. Залайни Билишалай гъейри. Налугъуди, ибурукай гъар сад къилди, са гъихътин ятГани чинибан кардал машгъул я. Сирлу кардал.

Къара жемьтдиз—,матросриз, механикриз, электрикриз... командный состав (авайди вад кас тир) так'лан тир. Аквадай вилер авачир. Абуруз «ладу к'ара>б» лугъузвай. Чпи чпиз «ч'улав к'ара-раб». Гимида «лацу к'арабрини» «ч'улав к'арабри» сада садакай гъыздачир. Амма портуна, шегъердиз экъеч'айла, сад садал дуьшуьш хъайит'ла, о-о, къужахламиш жедай. Сада садаз т'уь-нар-хъунар къачудай. Сада сад къужахламишдай. Ина гъа ихъ-тин адет хъанвай. Виридал ла'к'абар алай. Матросриз «Крчар-хъанар» лугъузва. Урусдал: «Рогатые». Электрикриз «шемер» лугъузвай. Механикриз пис т'вар ганвай. «Черномазыяр». Лезги ч'алал лагъайт'ла, «ч'улавкъац'аяр». Кочегарриз «имашаяр»... Ваь, заз абур чир хъун гъеле фад тир. Заз эвел гъак' хъанай. Чир хъа-на куьтягъ хъайи хъиз Зун гъалат'И тир. Ч'ехи гъалат'И ГИ гимиди-вай гъар са кас чирун патал гъар садахъ галаз лап т'имил т'уьрт'ла, виш кило къел т'уьна кланзавай...

Гзаф иер гъава авай, цава вацра сирнавзавай са йифиз,— •сацра гагъ циферик акатиз, гагъ абурукай хкат хъийиз сирнавзавай,—гъа и йифиз чун Астрахань—Баку рейсина авай. Зи рик'ел мадни гъа отдел кадрода акур лацу дишегъли хквезвай ва зун вилерикай гъам карагиз, винел палубадал экъеч'Ина. Гимидин вилж кыле якордин зунжур алчуднавай чархунал ацукъна.

Вуч гуьзел йиф туширни! Гъуьл секин тир. Майдан хъиз. Налугъуди, гъуьлуь мурк къунва. Цавайни, гъуьляйни—къве чкадайни вацра сирнавзавай. Варз авай йифера гъуьлел хъун зурба лезет, амма марф къвадайла, т'урфан авайла, жегъеннемадавай гъисаб я. Вуна лагъ: эгер вилиз са зат'ни та'квас вун вилик физват'ла, ваз гъик' жеда? Гагъ виниз гадар жез, гагъ агъуз гадар жез. Лепейрин винел, талаш ,хъиз. Ваз гъик' жеда? Къуд пад сур хъиз мич'И. Авай-авачир экв куь палубадал алай—сад и кыле, муькуьда а кыле—къве ла'мпя я. Гъа экверилай анихъ—къуд пад мич'И сур. Лепейрин винеллаз физва вун. Ваз т'ык' жеда? Амма варз авай йифериз, гъуьлел хъун—маса лезет я. Зи вилерикай ихътин алахъай, нек иличай хътин йифериз ,гъа лацу дишегъли карагзава. Зи япара гъадан сесинини ванзама:

— Счастливого плавания!

Ацукъна зунжур алчуднавай чархунал, гагъ зи вилерикай лацу 'дишегъли каратзава, гагъни зи рик'ел етимхана, физи, училище й'кнезва .. Хиялрин сиягъатдин и кыле лацу дишегъли ава, а кы- Катра-Макан. Ба)ц'ийри, данайри ц'ин,гаварзавай гуьнеяр, жи- рьирар - Ватандин багъавал къариблухда чир жеда къван!

Бирдан палубадин юкъвал къве куьлге пайда хъана. Сад—къа-Цъанди, муькуьди—аок'анди. Ахпа абур (борт) нив агатна. Ибуру "уьгъбетзава. Ахпа къакъанда аск'анди къужахда къуна. Вичин билерал.

Зай абур чир хъана: сад Къурушви тир, муькуьди—Минди. 3)к илис жез, илис жез, трапдив агатна, сад лагъана атъуз Ц'тна.

Кубрикда Билиш тек тир. Ам къве гъилни санал ченедик ку-?уна, вичин чкадал къатканвай. Зун акунни кваз, ада'л чан атана.

— Муся,—лагъана ада заз.—Ваз минет хъуй, зи са суалдиз 'Кванао не/ Аку, дуьз лагъ. К'клана хъайит'ла, и Гъуьлуьн Аждагъан днрибаш женни, Джонс?

— Джонс,—лагъана за.—Гъуьлуьн Аждагъан вуч я? Джонсан вя гъуд бес я адаз!

— Зазни гъак' я. Джонс къуватлу я... Пагъ, гатан ам ада, за (даз са дуьз т'уьн-хъун гудай, валлагъ-биллагъ, гудай!

Са герен кисна, ам мадни ра'ана. И сеферда ам лап яртъариз йкъатна.

— Муоя, ша чун Мос'квадиз фин! Вунни зун. Къве стха! А, фидани? Отпуск къачурла, фидани? Вири ресторанра ацукъда чун. Кремдиз «илигда. Шнапс! Ром! Вири дадмишда! Москвадай нири жагъизвайди я. Чир хъухъ! Гъар нянихъ са рушахъ галаз жеда чун. Къведани вун? Юкъуз таксидаваз къекъведа. Мад заз и дуьньядал са зат'ни к'Гандач. Жегъилзамаз са кефер ч'угуна 'Панда...

Гагъ-гъат заз и Билишан язучни къвезва. Вучиз лагъайт'ла, идан къил-къилел жедач. Мез рачада, акъ>л ксанваз жеда. Вичи иучзават'ла, ахпа чир жеда. Кар-кардилай алатайла. Им гъахътин-ИИ. Пакамахъ фад тимидиз хтайла, чун Астрахандавайла,—акуна чаз, идал алайди дишегълидин плащ я. Яру. Амма чна лугъудал-ш вичиз хабар авач.

— Ва-а,—авуна ада къил патал къуна.—Келле, келле! Пата-най алатзавай, бур заз 4ап'4ап килигзавай... За лугъузвай эхир, и раб ибуруз вуч хъанват'ла? Ибуруз вуч аквазват'ла? Агъ, вак'лан (уш... Зи плащдин чкадал вичин плащ эцигна...

Душдиз фена хтайла, Билишан сив япарив агакъзавай:

— Гъе-Гъе-гъе-гъе! Трусикни гъаданди я...

— Нинди?

— Гъа папанди! Я залумдин руу-уш, з> н къил-'къилел алайди и уш, вун залайни фейиди хъана хъи! Жуван трусик жуван патав

эцигайтIа жедачирни? Вун кый, вун! Ваз и да^нъядзл вуч кIан-
дай, Муся?

— Чидач,—лагъана за.

— АкI ятIа, вун бахтавар я. Заз са хъсан паб кIандай. Са кIвал. Са кицI. Жуван кIвалин вилик са сал. Мад гъич са затIни. Валлатъ-'биллагъ, мад са затIни кIандачI Амайбур за и гъилерив-ди жува ийида.

Зи рикIел лацу дишегъли хтана, килигна-'килигна адан ладу хъуькъвериз, яру пIузарриз, хъипи кифериз, вили вилериз, са агъ аладарна, за лагъана:

— Хъсан, жуваз кIандай паб жагъурун регъят кар туш.

— Дуъз лугъузва на. Пара камаллу гафар лагъана вуна,— Билиша башламишна сад латъай сеферда вичин биография ахъайиз.—Аку, за ваз кын къазва, зи уьмуьрда зал садрани акъуллу дишегъли гъалтайди туш. Абур вири гъахътимбур я. Фир-фир, фир-фир! Акъул дабанд! Чиниз рангар ягъиз, пIузарриз рангар ягъиз...

Са кардалди, лугъуда за ,и Билиш бахтавар инсан я. За ибур пуд кас гекъиззава. Гъуьлуьн Аждагъан, Къурушви, Билиш. Пуд инсан. Пуд дуьнья. Пуд къисмет. Гъар сад са жуьредин. Заз акI я хъи, и Билишан рикI ачухни я, михъини. Идаз герекди келемдин са кIаш я. Къуьрез хъиз. Са паб я. Вичи лугъузва хъи! Идан рикIе вуч аватIа, ваз вири аквазва. Ви гъапаллай хъиз. Ида вичи вакай са затIни чуьнуьхзавач. Гъатта вичин гъиссернл.

Ша ги'ла чун Къурушвидиз килигин. Дуъз я, къуватлу инсан я, мерд инсан я. Кич! едай бур укай туш, ятIани низ чида адан рикIе вуч аватIа? Нивай чириз жеда? Садавайни.

Гъуьлуьн Аждагъан... Идаз инсан лугъуз жедани? Ихътин инсан жедани? Ам инсан ятIа низ чида? Акунар? Акунриз инсан я... Амзма адахъ рикI аватIа? Инсанриз хае гъиссер аватIа? Им гъик! лагъана кIвалахал эцигнавайди я? Ни эцигнавайди я? Вучиз? Идаз мажиб вучиз гузвайди? Экипаж эзмишзава лугъуз? Ун, эзмишзава...

— Махачкъалада сад авай заз,—суьгъбетзава Билиша. —Яб тузвани на? Тухуда ида зун чпин кIвализ! Бубадин, лагъана, ях-цIурни цIуд ийс жезва. Фена зун. Къве истекай яна за, аквада заз, вири элкъезва. Истиканар, тарелкаяр, инсанар, къапар... Вири элкъезва!.. Алатна зи рикIелай жува гъина аватIа. Нин кIвале аватIа. Вири алатна. Аквада заз, зи вилик са итим ква. Айнаяр алай. Им гъа палан буба жеда къван! За идаз лугъуда къван: «Къил тик яхъ, корнет!» За идаз дуэлдиз эверда къван. «Ваз гъикI кIлиз кIанзава, лугъуда къван за.—Тапанчийралди, тахъайтIа, финкайралди?! Хкъягъа, исятда кIида чун!» Им рикI зайиф кас жеда, им ярх жеда къван... Чукурда ибуру зун кIваляй...

— Ваз тапанчияр, финкаяр гъайни?

— Валлагъ, вунни авам я. Гъинвайди я? Гафар я ман чирнавай! Ахпа ада лагъана: вичин бубадин рикI хъиткъин жез тIимил амай, гъакI хъайила, мад чиниз къемир... ГъакI хъайила, за ваз лугъузва: абур вири Фир-фир! Фир-фир! Флю, флю, флю! Гъахътинбур я...

— Вири ахътинбур хъун мумкин туш,—лагъана мадни рикIел лацу дишегъли хтана.—Ваз вуч чида вири гъахътинбур ятIа?

— Заз чизвайди я. Ингъе, Астражанда, и мукъвара сад гъатна заз. Хъвада кицIин руша, алаа-амат! Са истикан са хупIа! Ви чин мецеллай ширин гаф вуч яни? Дидедиз экъуьтъуьн! Гафун къилиз—дидедиз зкъуьгъун! КIвал ава, амма ам хаталу я. Пиян хъайила... Юасда! Сиве гъатай гъинаг хъайитIани кIасда. Сарарни ракъунбур я! БалкIанди хъиз кIасда... Гъадакай паб же-дани?

— Вуна алаз хтай трусикни плащ ,гъаданбур яни?

— Бес нинбур я? Гъелбетда гъадан! Джонса заз вич и гимидай экъечIа лугъузвай, мумкин я, зунни экъечIун... Хъфида мадни Владивостокдиз... И легендаваз сирнавиз...

— Джонса вич и гимидай экъечIа лугъузвай?—суал гана за.

— Ун. Гъикъван и легендаваз нафтIар ялда?

Зун хияллу хъана.

VIII

Яра'б аллагъ, лугъуда за, цавун юкъвал варз алайла, гуьзгуь хъиз цIалцIаIm гъуьлелай сирнавзавай гимидин палубадал акъвазна, дуьньяднкай, каинатдикай, къисметрикай фикир-Iхиял авунилай късан вуч аватIа! Гъич са затIни.

Варз са патахъ физва, чун муькуь патахъ. Чун вацра гъуьлел чIугунвай нурлу рехъди виликди. Гънкъван фейитIани, и нурлу рехъ вилик ква. А къил авач. Налугъуди, ви бахт я. Таквадай, амма вун гъамиша галтугзавай. Агакъун мурад яз, садрани агакъ тийиз...

Двигателди гургурзава. Маса са сесни.

Къурушвини зун чи кIаник палубадалла. Бортунин патав.

— Билаша вуч лугъузвайтIа чидани ваз? Билиша лугъузва хъи, вун и гимидай экъечъава... Вунни вич. Владивостокдиз физва, лугъузва.

— Мумкин я,— лагъана Къурушвиди.— Ваз вучиз кичкъза?

— Заз кичIезвач.

Аламат! Идаз чIар кузвани? Идаз чун инал алайди гъинай чир жезва? Идаз чун инал акъвазнавайди ни лугъузва? Валлагъ, ида чун вилив хуьзва. Гъуьлуьн Аждагъан къилел палубадал экъечъ

на. Им чахъ галаз акъажунра ава жал? Ам га/ъ чаз килигзава, гагъни аста камаривди къекъезва. Са гафн» лугъузвач. Я чна адаз, я ада чаз.

Заз чиз и гимида ахвар авачир къве кас ава. Гъуьлуьн Аждагъан ва Къурушви! Пуд лагъайди зун я. Лутъун за, ибур са квелди ятлани сад садаз ухшар я, амма зи ахвар вучиз ат!анва? Белки, ибурун къведан арада са сир ава? Белки, ибур йифериз гуьруьшмиш жезва? Белки за ибурун гуьруьлдиз машатзава? Ибуру винелай рахан тийиз къалурзаватла? Тахъайтла, ибур гъамиша гъа са вахтунда палубадал вучиз экъечГзава? Инсандин къилиз-текъведай фикир авач. Дуьньядал тежедай кар авач. Белки, зун Къурушвидин гуьгъуьна гъатун кутугнавач? Залум касдай, на-лугъуди, гъар са гаф келпетандивди акъ>дзавай михер я, сарар я...

Гъуьлуьн Аждагъандиз чна вичиз вил язавайди аквазва. Аи вичин чкадал акъвазнава. Гъамиша хъиз, яргъариз килигзава. Къедалди заз и инсандин сияй са гаф къванни ван хъанвайдв туш. Эгер са маса касдн заз лагъанайтла хъи, 'бес флан гимида са ихътин капитан ава, ам садрани са гафни рахадайди туш. Зун члалахъ жедачир. Белки, им лал кас ятла? Ваъ, ам штурмандихъ галаз, старпомдихъ галаз рахазва. Гъамни са шумуд гаф. Къве гаф. Пуд гаф. Яра'б аллагъ, лугъуда за, им икI вучиз ятла? Вучиз. адаз вири инсанрикай хъел аватла? Себеб? Эгер ам дерт авай инсан ятла, эгер ам хажалатри кармашнавай са язух ятла, ада вичин дерт-хажалат суьгъ'бетун герек, вичин рикI къезиларун герек, амма и кас, налугъуди, са нин ятлани руьгъ я, чан хга'на, къекъезва... Идан рикIе са жизви къванни чимивал авач. Идан вилера муркIар ава... Лугъун чна, идан къилел са мусибат атана, адавай рикIелай алудиз жезвач. Амма чал вуч тачсир ала? Къара жемятдал, матросрал, механикрал, электрикрал?.. Чна адаз вучна? Вучиз ам чахъ галаз икI мишекъат я? Им гъуьл я: йикъа са жуьре. Пака, тIурфан алай юкъуз, чи къилел низ чида вуч къведатла? Магер лап кIеве авайла сад садан даях жедайбур гъа и чун тушни? Аллагъди гайи са юкъуз, эгер чи къисмет пехъи: лепейрин ихтиярда гъагайтла, чалди куьмекдин гъил ни яргъи ийида? Анжах чна! Маса са касдини. Вучиз чун икI я? Сад садахъ галаз мишекъат я? Себеб чирна кIандачни? Лагъана кIандачни?

Дуьз я, зун яшдиз гъвечIи тир, амма зи акъулди кIвалахзавай. За жува жуваз гзаф суалар гузвай. Жавабар жагъчзвачир.

Гимидин чапла патахъай буй пайда хъана. Гъуьл)ьн хаталу рекъерин ихтибарлу лишан. Экв. Ам куз-туьхуьзва. Адан пеше гъам я. Вич алай чка къалурун.

Зи рикIел аял вахтар хквезвай. И йифиз. Чун лап гъвечIиа

ачаз къакъан къавал ксудай. Чун цавай сирнавзавай вацраз килигдай.

— Ви рикIел аял вахтар хкведани?—жузуна за.

— Вуч?

— Ви рикIел, лугъуда за, аял вахтар чкведани?

■— Аял вахтар? Аял вахтар... Гъе-гъе-гъе!..—хъуьрена ам.— Аял вахтар хъсан вахтар тир... Чехи хъунивай хажалатар гзаф жеда...

■— Ваз хуьре вуж ава?

— Хуьре... Хуьре са ими ава. Амни, заз чиз, Мутъанда яшамиш жезва, хуьре ваъ.

Са герен чун къведни кис хъхъана. Гъуьлуьн Аждагъандиз са вил яна. А язухни гъа виликан хъиз, къах хъанвай.

За Къурушвидивай ам гъи училищедай атанвайди ятла, хабар къуна.

— Заз училищеяр акурди туш,—лагъана ада.—Зун... товарищ. Муталлим... У-уф... Ваз за вуч лугъун?

— Вуна зун аяддай къазва. Яни?

— Аялдай за вун къазвач. Вун акъуллу гада я. ВикIегъни я...

Ви'кIегъ хъаначиртIа, зун вахъ галаз лезги чIалал рахадачир... Ятлани зи мхтилат ваз интересни жедач...

— Вучиз жедач лугъуда на?

— Вучиз лагъайтIа, вун гъеле...

— Аял я, тушни?

— Товарищ Муталлим, бегъем муьжуьд йис идалай вилик зун студент тир. Университет куьтягъиз амайди са йис тир...

— Гъина студент тир, Бакуда?

— Ваъ, Махачкъалада.

— Ахпа вуч хъанай?

— За шиирарни кхъидай, музыкаярни... Ахпа...

— Ваз минет хъуй, чан Жаруллагъ тха, чан дых,—латъана за.—Суьгъбета, заз чир хъана кIанзава...

— Ахпа, товарищ Муталлим, зи чарх элкъвенай...

— Вучиз?

— Вуа! Аламат... Валлагъ-биллагъ! Ж>ваз жуван халкъдикай регъуь жеда. РикIел хкведайла. Вун халкъдин къайгъуда жеда. Ваз адан бахтавар югъ кIан жеда, амма ам, гъа халкъ тIвар алайди, ваз ахма'къдаз хъиз килигда. Ун, ун! Жуваибур! Зи къилел атай кар я. Ядаа-а, валлагъ аламатар! За илимдин кIваллахар хъенай. Гъаь-гъаь-гъаь! Музыкадикай! Лезгийрин!

— Мисал патал?—жузунай за. Зун адан гъавурда акъазвачир.

— Мисал патал... Мисал патал музыка къуват! Хъсан, мефт! ксурдай ваъ, ам юзурдай, рикI гъуьргъуь ийидай ваъ, рикI гумрагъ ийидай музыкади маларизни кваз таъсирзава! Калерин нек артух жезва. Къецепатан уьлквейрин алимрини, лап дегъзама-

Ю Заказ 919

найрин алимрини и кар субутнавайди виридаз чида. Лезгийриз чидач. Абурунди нирнир я. Вири ксанва. Жанавурриз музыжади тагсирзава лагъайтIа, чIалахъ жедани вун? ХъуьтIуьн циклиз хуьрйй шегьердиз хъфизвай са музыкантдал жанавурри вегьеда. Идани тадиз вичин скрипка яда. Акъвазда жанавурар. Ида срипка! Жанавурар ацукьда, яна тумар чилиз. Ида яда! Бегьем са къвед-пуд сятда. Эхирни а патай са машин къведа. Жанавурар катда Музыкантди инсанриз вичин къилел атайди ихтилатда. Бе-ес! Музыкадин къуватдикай чаз хабар туш. Чибур нирнир! Бишибурни буьркьубур... Мадни ксура. Байгъуш гице! Ниринни-ниринни-ниринни-ниринни... Ритмиар я. Ун, чи музыкадин. Музыкади тийидай кар авач. ГьакI хъайила, мехьер музыкадалди ийизва. Аял хайилани музыка язва. Дяведиз физвай аскердизни музыка язва. Къейилани музыка язва. Музыкадила зурба тер'биячи авач. Са касни. Чи халкъ чи музыкантри серсернава Афгъанистан, Иран, Тажикистан, Азербайжан... абурун манир лезгиламишнава. Са кас авач и кар аквадай! лугъудай! Мердвал аквазмач. Сада садаз мез гудайбур! Щегьере хъиз гьарайиз, мехьеррик пулар кватIдайбур... Гье-е-й! У-уф! Гьуьжетна-гьуьжетна, ахмакъ зун, садра за садан суфатдиз са капаш вегьенай...

Заз садрани ам икъван рахаз акурди тушир. Зунни хъсан тир. Лал хъанвай. Завай вуч лугъуз жедай? Зун а чIавариз гьвечи гада тир.

— Яб гузвани вуна? Яб це. Эвел заманайра са лезги чубанди кфил яда къван. Папа идаз фу гъанвай вахт жеда. КIвачел залан папа. Чубанди кфил яда, папан руфуна авай аялди чалухда. Чубанди кфил ягъун акъвазарда. Аялдини чалухин акъвазарда. Им хъайи кар я гъа! Ун, ун! Лезги сусари гъахьтин гадаяр хайдай. Гъахьтин лезги бубайрилай. Кфилди тербия гайи рухваря! Ун, абур мерд тир! Гъинал хъайитIани! Зирок тир. КичIе хъун чидачирбур тир! Гилан гадаяр... Зун авам тир, а'квадай гъала-рай...

— Вучиз авам тир лугъузва на?—жузунай за.

— За гъа и месэлайрикай кхъенай. Закай зи халкъ, зи миллет пара кIанда лугъуз, вуч авунайтIа чидани ваз? Миллетчи!

— Ни?—жузунай за.

— Чибуру.

— Чибуру?—аламат хъанай зун—Чибуру вучиз?

— Э-э-эть, за ваз гьикI лугъун? Ахпа чир жеда ваз.—КIамайри... яраб са касди къванни зи терех хвенайтIа! Малар! Сада садаз мез гузвай малар! Къара малар! Калер! Ида адан тарифар—ада идан тарифар!.. Гъа чIавуз гьуьлерал атай зун—къенин Югъ: мад заз чи интеллигенция аквадай вилер амач, товариш Муталлим! Чир хъанани?

За къил юзурна. Амма гилани за гъайиф чIугваз'Ма. А чIавуз фшшрдиз атаначир. Дуьз я, зи гьич цкмуьжуьд йис хъанвачир, Къурушвидин къанни цIудаг агакънавай. Эгер а чIавуз зи фикирдиз атанайта, за адаз лугъудай:

— Инал аун гъа\ь туш, стха! Чна халкъ-хал'къ лугъузва, амма чаз чизвайди гъа чаз аквазвай са къуд-вад кас я! Мегер къуд-вад кас халкъ яни? Ви Махачкъалада авай лезгийри вун инжи/клу авуна, муькуь лезгийрин, маса шагьерра яшамеш жезвай, районра, хуьрера яшамеш жезвай лезгийрин тахсир вуч я? Анра низ чида гьикъван къегьал рухваря аватIа? Гъа и вун хьтин! Бес! Гъа Махачкъаладани а'бур тIимил авач! Амма заз чиз, виле акъадай-бур гъашамар я... Са къве фитнечи аквазва, вири миллетдиз фитнечияр тIвар гузва. Са-къве кичГерхъан аквазва, ахпа вири кIанибур, ваз вун гъахъ я лугъузвайОур гьикъван аватIа, амма ваз хайар туш.

Гъайиф хьи, за адаз гъа икI лугъудай, амма а чIавуз зун авам тир, гада тир... Заз акуна маймурин амалар акъуддайбур! Къуьлериз. Чпивай хъайитIа, чеб лезгийр я! Леаги хесетдихъ галаз са алакъани авачир инсанар. Лезги чIалалди рахазва. Са ни ятIани мехьеррик, межлисрал... гъинал хъайитIани магъаматар лугъузва. Лезги тIебиатдихъ галаз са алакъани авачир манир лугъузва. Макъамар ягъзава. Вавай ам гатаз жедани? Ваъ! Вердиш хъанва! Лезги мани лугъуз жедач. Лезти макъам ягъиз жедач. Амма Азербайжандин, Ирандин, Афгъанистандин мани—гъасятда! Лезги чIалалди! Вичивай хъайитIа, гъам лезги мани я! Заз ахьтин|бур пара акуна. Къурушвидиз акI я хьи, и кар аквазвайди тек са вич я...

Дегъзаманайрилай инихъ са камаллу мисал ава. Акъуллу келледиз акъуллу кIвачерни кIанда. Акъуллу кIва|Чер—им ви даях я. Далу я. Абур авачиз акъуллу келледивай са затIни ийиз жедач. Абур авачиз акъуллу келле хъунилай ахмакъ келле хъун виш пай хъсан я. Вучиз лагъайтIа, тек са акъуллу келледи ви уьмуьр зай ийида... Бегьер алай тарахъ мягькем дувуларни хъана кIанда. ТахъайтIа, ам гъасятда ярх жеда. Вични телеф жеда. богьерни барбатI жеда... Гъахьтинбур я къанунар. Чи дуьньядин. Вири сад садахъ галаз алакъалу я. Вири сад садалай аслу я. Вирида—сада сад тамарзава, хуьзва, тергзава...

Тек са акъуллу келле хъун бедбахтвал я.

Къурушви, вичин ихтйлат куьтягъна, киснавай.

Гьуьлуьн Аждагъанди трубкадай цIай акъудна. ЦIверекIвар. Ахпа амни хъфена.

Ксун тавуна амайбур чун тир. Гьуьлуьн Аждатъан. Къурушви. Садни зун. Вахтадавай матросни штурман—абур кIвалахаллай-бур тир.

— С а арадилай ваз дыхди кьве къяа кълурда,—лагъана Къурушвиди.—Абур чи вилик ква. Текдиз. Гъульуьн юкьвал кьве «ъяа.

Низ ватан ва вичин халкъ пара кІандатІа, ам ватандивай къа-къатда, ам халкъдикай чара жеда, дегъзаманайрилай къедалди |Гъа икІ я. Вучиз икІ я? Ам садазни чидач. Мумкин я, арифдар инсанриз чида жеда. И дуьньядал сеbeb авачир са карни авач. Ахтармишайла, себбб жагъуриз жеда. Мумкин я, ахътин инсанрин михъи, лащу кІвалахриз, баркаллу кІвалахриз чулав рангар гузва, мумкин я, абурун михъи рикІин гьиссер агъулэмишзава... ва гъилибанри, лукІари, алчахри абур лекеламишзава, абур хайи чиливай, мукувай чара ийизва... Дуьньядин тарихда гъамнша гъа икІ хъана. Ина цийи са карни авач. Гъа яргъарани ахътин инсанри хайи чил патал, халкъ патал чпин рикІе авай пак гьиссер къалуризе жеда. Жуван рикІ гьикІ дегишда вуна! Гъа яргъара'ни абур ватандиз вуч герек ятІа, тьам ийида, чанни къурбанд гуда! Дуьньядин тарихда гьикъван гъахътин баркаллу инсанар хъана! Иллаки Урусатдин тарихда! Гила иналлай зи кьегъал Къурушви лекеламишна. Адаз миллетчи лагъана. Ни? Са ал'чахди! Хам хуьзвай алчахди! ТІвар лезги, миллет лезги, вич хъутур сада!.. Вири дуьньяда гъак! хъана. Вири эсирра гъакІ хъана. Мадни гъакІ жеда...

Бирдан Къурушвидин ван акъатна:

— Килиг, Муталлим, и къяайриз! Абуруз стха къяаяр лугъуз-ва! Стхаяр!

Чи ,гими къяайрин арадай акъатзавай. Зун гагъ и патахъ, гагъ а латахъ килигна. Налугъуди, . аскІан итимар я, къилел хъицикъдин бармакар алай. Акъвазнава инал, гъульуьн юкьвал; кьах хъана. Вучиз? мусалай? Къван хъанвай стхаяр...

Якъин хъи, юкъуз, яргъай килйгдайла, абур така'бурдиз акваз-вай. Амма мукъувай килитайла, налугъуди, туькьуьл къисметди хайи чиливай авунвай инсанар я. Къил агъузна, фикирзава, хиял-завй. Чи тахсир вуч тир? Вучиз чун и инсафсуз, пехъи гъульуьн лепейри гатазва? Юкъузни, йифизни? Чи тахсир вуч хъана? Вучиз чук (къвед инал тек я? Маса рагар, къяаяр кьерехра ава, дагъ-лара ава, амма чун инал, .гъульуьн юкьвал... Чи къиомет ихътинди хъана.

Зун абур амвазмай къван и кьве къяадиз килигнай. Чан алай инсанар хъиз, чан алачир къяаярни тек хъун—|мусибат я.

Заз чидач вучиз ятІа, мичГивили туькьуьндалди, зи вилер и тек къяайрилай алатначир.

• Заз акІ тир хъи, «алугъуди, заз сифте яз са вуч ятІани чир жезва, за сифте яз са вуч ятІани гьиссзава, аннамишзава. Зун чЕхи жезвай.

Зи къанажагъди, хила битмиш жезвай къанажагъди зав са буч ятІани веревирд ийиз гузвай, фикириз гузвай.

Амма са карди зун шад ийизвай. Зак р\ьгъ кутазвай: захъ Къурушви хътин арха авай, далу авай. Ихътин ар\а авай, далу авай заз куькай кичІеда?

Гъак! ятІани ,за дуьньядин 'мишекъатвал, къиометрин тату-гайвилер гьисс ийиз, гъахъни-нагъахъ аннамишиз, гила гъар са касдиз гъар са вакъиадиз, дуьшуьшдиз маса вилерай килигзавай. Акваз-акваз зи хъверни, зи кьекъуьнарни дегиш жезвай. Зи чина сугъул хъенди, фикирди-хиялди вичин гел тазвай. Биришар яз..л

Вич лугъумир къван, халкъдин мисалрилай баркаллу, дуьз, камаллу гафар санани авайди т_ш: «Тек тар тамани тахъурай». Къурушви тек тир.

Вич лугъумир къван, теквили дагъ хътин инсандин юкьван тар хада, ам агажда...

IX

Гъар сеферда Махачкъаладин портуниз гъахъдайла, гими яр-гъа амаз, Гъульуьн Аждагъанди пуд гудок гудай. Яргъалди ван-дай гудокар. Абур ада низ гузвайди тиртІа? Ибур вуч сигналар тиртІа? Низ вуч лугъузвайтІа? Гъа и гудокар адан рахун *гир. Эхъ, ам са нихъ галаз ятІани рахазвай. Чахъ галаз лагъайтІа—са гафни! Садахъ галазни. Къуй рахун тавурай! Амма адан чин вуч тир, чи-ин! Агаж хъана, биришри къуна, къайи, чан алачир вилери цІар'цІар гуз...

Адан суйди, валлагъ, чун вири аж'алди хъиз, эзмишзавай. За са шумудра Къурушвидиз вини палуба къалурна.

— Им гъамиша гъа са чкадал акъвазавани? Акъваззава. Гъар йифиз! Им гъамиша яргъариз килигзавани? Килигзава. Им вуч лагъай чГал хъурай?

Къурушвиди гъил эляна. Гъа и гъил элягъун—адан жаваб. Яни, ваз вуч авайди я? Ам ваз талукъ кар туш.

За и Гъульуьн Аждагъан пехъи, тІурфан алай гъульуьхъ галаз гекъитзавай. Адакай фикир-хиялдайла. Амма пехъи, тІурфан алай гъульуьн тІебиат адан хесетдилай, адан тІебиатдилай инсафлу тир, камаллу тир. Гъульуьн тІебиат михъи я. Дугъри я. Гъульуь мурдарбур, къенвайбур, чиркинбур эхдач. Гъульуь ахътин вуч хъайитІани кьерехдиз гадарда. Вичивай яртъаз ийида. Вичи-вич михъиз хуьда...

Гъульуьн Аждагъандин тІебиат эсиллагъ масакІа я. Ада вичин чина авай суйдивди вири эзмишзава. Къарсатмишзава. Дуьзбур. Дугърибур. Загъметчир. Гунагъсуэбур. Етим-есирар. Четин къисметдин иесияр. Ина кІвалахзавайб\р ву жар я? Министррин ру\-

ваяр яни? Обкомдин секретаррин рухваяр яни? Ина авайб\р вири диде-'буба авачир, дяведа телеф хъайи рухвайрин балаяр я. Чпин ватан клани, чпин халкъ клани инсанар я. Абурун бубаяр Ыахътинбур тир! Ваган патал чанар къ}рбанд гайи. Гила р}х-вайри нафт\ар ялзава . Бес ик\ хъайила, Гьуьлуьн Аждагъанди аэур вучиз эзмишзава? Адаз и кар чизвани? Адаз и кардикай хабар яни? \да и кар къаст аваз ийизвачт\а, низ чида? Гь}ьлуь* \ьел авай ва\тар жеда, гьуьлсл т\урфан жеда. Гьуьл пехъи жеда. Гьуьл^ьз хвеш авай вахгар жеда. Гьуьлуь, Гуьзгуьдп хъчз, нур гуда. Секиндиз. Ахътин гьуьлуьз килигдайла, рик\ хъуьреда. Вилер шад жеда. Амма Гьуьлуьн Аждагъан гъамиша ат\у>гънава. Адан чинал гъамиша серг алтаднава. Яраб адаз чун вичин вилик муьт\уьт хъана кланзават\а? Яраб аллагъ, лугъудай за, им, икъван зйбежер инсан, гъинай ят\а? Вуч миллет ят\а? Им вучиз ихътин эйбежерди ят\а?

Заз жаваб жагъидачир.

Зунни, вири хъиз, кис жезвай.

Зани, вирида хъиз, кис хъана, мурмурзавай. Мани лугъузвай. Гьуьлуьн Аждагъандиз ван тежедайвал. Гила за адалай вил алудзавач. Яраб ада и кар гъиссзават\а? Зун гъар йифиз са шумудра палубадал экъеч\зава. Килигиз. Яраб Гьуьлуьн Аждагъан вичин чкадал алат\а? Ам вичин чкадал алаз жезва. Къалияндай ц\верек\вар акъудиз...

Х

Гатун сифте кьилер тир. Гьуьлуьн гатун, лу!гуьзва за. Вучиз лагъайт\а, гьуьлуьн гад—къурааматдин гад,—ибур сад туш. Иллаки гатун сифте кьилер. Къурааматда гатунни гатфарин арада авай мензил аквадач. Гъисс ийиз жедач. Дуьз я, т\ебиат гъарайиз жеда, вич къалуриз алахъиз жеда, амма инсандиз аквадайдиди вуч я? Цуьквер? Чубарукар хтун? Перер ягъун? Къуьгъверар цан? Тумар вегъин? Умун гъаваяр?..

Фикир тагудай инсандиз гъа и лишанарни аквадач.

Амма гьуьлуьн гатфар ва я татун сифте кьилер... Сад лагъайди—гатфариз гьуьлел рухвар хътин мурк\ар жеда. Канабдин рухвар. Бирдан къизмиш жеда гьуьл, пехъи жеда гьуьл, башламишда ада и канабдин рухвар гадариз, юзуриз, ахпа къудгъун жеда ятар, аквада ваз, канабдин рухвар цава къугъвазва, акъазва сад сада, гьуьл са жегъеннемдиз элкъвезва, ц\уд метр вилик са зат\ни аквадач, палу)бадал акъвазиз хъижедач, гьуьлни цав какахъда сад садак, гими, талаш хъиз, гадриз жеда лепедилэй лепедал, иллюминаторарни ци басмишда, им югъ ят\а, йиф ят\а кьил акъатдач...

Каспи гьуьлуьн гатфарар гъа ихътинбур жеда.

Ихътин йикъар алатнавай.

Гатун сифте кьилер тир. Умун гъава авай. Гь)ьлни секин. Гзаф\Сур пал>бадал экъе\Лнавай. Ихътин юкъуз, ихътин, кьейиди кучудиз клан тежедай, цавни, гьуьлни хъуьрезвай юкъуз, гьуьлуь цав, цаву гьуьл къужахламишнавай юкъуз, мегер кубрикда ацу-къиз жедани? Гьуьлуь, гуьзгуьди хъиз, ц\ар\ц\ар гуьзва. Мурк\Гадин рухвар аквазмачир. Яд чими хъанвай. Палубадал рагъ гуьзвай касдин чандиз регъят жезвай.

Къин къада за квез, Гьуьлуьн Аждагъанни экъеч\на вичин чкадал акъвазнавай. Гъамиша хъиз, к\вачин кьилел. Сивени трубка.

Ихътин югъ гьуьлел алай касдин суварин югъ я. Ихътин югъ гьуьлеллайдаз аллагъди ракъурнавай са савкъват я. Ун. Нисиналди. Нисинилай къулухъ...

Нисинилай къулухъ Каспидал чан атана лагъайт\а, дуьз жедач. Адал чан гъамиша алайди я. Ам кьенвайди туш. Нисинилай къулухъ садлатъана Каспи дили хъана лагъайт\а, пехъи хъана лагъайт\а, гижиди хъана лагъайт\а, чун гъахъ жеда.

Эвел Кефер патан гар къарагъна. Каспиди башламишна куш-кушиз. Вуч ят\а лугъуз, амма чун, гьуьлераллайбур, авамар, гьуьлерал алаз гьуьлуьн ч\ал чидачир ламар, гъавурда такъаз.

Са сятда къван Каспиди кушкучна, са вуч ят\а хабар гана, ахпа т\урфан къарагъна. Ван алай. Уьфт язвай. Яд, сел хъана, са патахъ авахъзавай, вац\ хъиз, дагъдин вац\ хъиз, сад садал гадар жез, сада сада чангар вегъизвай лепейрин ванци япар биши ийидай т\урфан!.. Низ чида ихътин т\урфанри шумудни са гими Каспидин кланиз авуднат\а, гъана мидаим чкадал эцигнават\а?

Дуьздиз ацукъна са кардал машгъул жез, ксуз хъ>н —мамкин кар тушир. Налугъуди, вун лелейралла. Гагъ а кьилиз, гагъ и кьилиз. Гагъ полдиз килиг, гагъ къавуз... Кроватдал къаткун? Гъе! Къатук. Кут\унна кланда гъанал. Тушт\а, к\вачер а кьиле, гъилер и кьиле ак\урна кланда

Иифди гъа ик\ хъана. Пака экуьнахъни т\урфан яваш хъанач

Вири гьуьл дере-тепе хъана.

Чаз, матросриз, акъван четин тушир. Чи кар штурвалдихъ шкъвазун я. Курс тайин яни? Я. Яхъ штурвал мятькемдиз. Ахъай-Ашр гъилэй. Амма механикринни дизелистрин гъал... Абур, язухар, "ях\ц\ур дережа чими чкада галтад жезвай. Лелейраллай хъиз, (Галтад!

Вахта куьтягъ хъайила, айбур чир хъижедачир!

—Шемее-ер! —гъарайзава айбуруз Билиша.—Туьхъумир!

Адаз жаваб гудай кас авач. Юргъун я вири. Галтад хъуни ^\гъелекзава. Батмиш хъуникай киче хъун? Батмиш хъун гьуьле-

раллайдан фикирдизни къведай кар туш. Батмиш жедалди. Гъа-миша тГурфанравай инсанар я, вердиш хъанва.

И юкъуз гъа пакамлай няналди кино кълурзавай. Виш сефер акунвай кино я: килигзавайдини са цГуд кас я. Виш сеферда акурди яз. Вилер гъа экрандал алазва. Вирини киснава. Вирида-лайнни тМимил рахадай инсан, заз чиз, гъулераллай инсан я. Яраб акГ вучиз ятГа." Ну.і гайигГани, ка^булдиз рахада.

Кпве кВа-ши вилик квай стулда (ам полдихъ кукГурнавай-ди я) акГурна, абур аралу эцигна, къуьнтернк[метГермз яна, гъутарни ченедик кутуна, вири санал галтад жез, гагъ атъуз, гагъ виниз физвай экрандиз килигзава.

Налугъуди, ина са касни авач. Гъакъван секин я.

«Дагъустанди» суза ийизва.. Чакъраа-а'къ! Шакъра-акъ!

— Буьркъуь хъанва, валлагъ, хъанва!—икъван чАвал кисна-вайбурукай сад рахазва.—Аквас-аквас хандакГрай гъалзава...

— Мадни хандакГдиз авудзава!..

— Им старпом я! Гъам я, гъам я! ХандакГриз гъалдайди. гъам я...

Гъа ихътин с^къве гаф лагъана, кинодиз килигзавайбур мадни кисэва. Гъардан-бир ахътин къакъан лепеяр къвезвай хъи, гими гъа къакъан лепейрин кукГушдал хкаж жез, ахпа фуруз хъиз, агъуз гадар жезвай... Дагъардиз хъиз.

Нисиниз мукъва зини Къурушвидин вахта тир.

— И тГурфан къвед-пуд суткада давам жедайди я.—лагъана Къурушвиди.—Низ чиди Астрахандив мус агакъдатГа?..

КГаник палуба лепейри кВезавай.

КГаник палубадал пайда хъайи касди гимидин вилик къил вилив хвена кГанзавай. Лепе виликай къвезвай. Лепе къведайла, тадиз са куьхъ ятГани кГана кГанзав!ай. Мятькемдиз. Тахъай-тГа... Лепеди гваз фиди вун.

Эхъ, им гъахътин са югъ тир. Гъеле чун гъинваа-ай! Гъеле халис мусибатни, халис шадвални, пашманвални вилик квай. Амма чаз абур жедайдакай хабарни авачир. Низ чизвай чи къилел вуч къведатГа? Чаз гъинай чир жедай? ГъикГ чир жедай?

Гъа икГ гагъ лепейрин кукГушрал хкаж жез, гагъ дагъарриз аватиз, «Дагъустанди» вичин рейс давамарзавай.

Зун и гимидиз атай йикъалай инихъ заз садрани гъуьл и жуь-ре печъи хъана акуначир. Гъуьлуьн винел пад вири—къил\йй-къил каф тир. Гъуьл вири ргзвай. Лепеяр чамгарал хкаж жезвай. Сад садал гадар жезвай. Абуру «Дагъустан» алчудзавай ва, пеш хъиз, члиз кГани патахъ гадарзавай.

Бирдан садла\гъана атай зурГба, звер алай лепеди «Дагъустан-дин» палуба михъиз кВевна. Къве палубани санал! Заз бортуни-лай гъуьлуьз гадар хъайи са нин ятГани къил акуна. ТахъайтГа, зи вилерикай карагзавайтГа? И арада Къурушви штурвалдихъ

акъвазнавай, зун, лагъайтГа, адан къулухъ. Ада са легъеда штурвал зи гъиле вугана. Садни акуна заз, адан къве вил заз килигна: адан качин хътин вилера къве лампа кузва. Къурушвиди вичи вич къилихъди гъ>луьз гадарна. Ам лепедин кукГушдаллаз, гъасятда гимидивай къакъатна. Ам гъасятда пехъи гъуьлуь туь-къуьмна.

ЦИийиз атай, са маса лепеди ам вичин винел хкаж хъувуна...

Яраб аллагъ им гъам тир жал? Гъа исятда зи патав гвай Къу-рушви тир жал? И балугъди хъиз сирнавзавайди?

Чун чал хтайла лепейрин кукГушрал са касни аквадацир. Ргзвай, сад садал гадар жезвай, сада садаз звер гузвай лепей-рин арадай инсан акваз жедайни?

Штурманди тревога ганв&й: «Человек за бортом!»

Гъасятда гъар сада вичин чка къунвай. Тревога хъайила вуж гъинал жедатГа, ни вучна кГанзаватГа, виридаз чизвай. Виридак къала^бхлух квай. Вуж я гъуьлуьз аватайди? Вучиз аватна? Бел-ки маса гимидай я?

Бирдан чаз гимидивай яргъа гъвечГи Миндидин къил акуна..

Вич лугъумир, лепеди къачуна фейиди Минди я къван! Яраб адаз чи патав къвез кГанзавай жал? Къурушвидинни зи. Тахъай-тГа ам вучиз палубадал экъечГнавай? Адаз вуч герек тир? Гъуьл акваз кГанзавайни? Лепейриз килигиз кГанзавайни? Низ чиди?

Минди, виридалайни къакъан, лацу лепедин кукГушдаллай. Са легъеда кукГушдал хъана, ахпа ам дагъардиз аватна, вилерикай квахъна. Гуьгъуьнай ам чаз акурла, са маса лепеди адаз звер гана, туькъуьмна туна...

Са геренда чакай садазни я Къурушви, я Минди—са касни ахкунач. За гъамиша къегъал, мерд, къуватлу, Къурушви хътин инсанралди дамахдай, зун абуралди така|б>рлу жедай, амма къе-далди за садрани къегъал инсан кичГерхъандилай фад рекъидай-ди хиялначир. Къегъал патал гъинал хъайитГани ажал гъазур я. Къуд пата. Гъамиша. Заз ам, шем хъиз, маса кас патал экв гана, вич къур(банд жедайди чидачир. Къегъал инсандин, гъел'бетда, тарифарда, адаз баркаллагъ лугъуда, ам виридаз хуш ва кГани жеда, ам вич сагъ амачирла. Гъе-гъе! На тугъуди, ада и къе-гъалвал алчах кичГерхъанри вичикай суьгъбетар авурай лагъана і йизва. Налугъ}ди, адаз кичГерхъанрин ва алчахрин тарпфдин гафарин дарвал ава, игътияж ава!

Гъелбетда, экипажда виридалайни къалабулух квай кас зун тир. Гъуьлуьн пехъи лепейрин ихтиярда авайди, абуру туькъуьм-зававайди, а'буру незвайди зи арха, зи Къурушви тир. Заз ам ина гъакГ Къурушви тушир, зи ватанни, зи манини, зи даяхни... зи вири тир. За тек са Къурушви квадарзавачир, за абур вири ква-дарзавай. Гъа и юкъуз. Вири санал. Зи такабурвал, зи викГегъ-

вал, зи кьуват, зи шадвал... зири кзахъзавай. Гьуьлуь тукькуьм-завай!..

Гимидин ход догишарнавай. Кьулухъ ход. Ги́ла эгер гьа Минди тухвай хьтин лепе атанайтIа, чун ада батмишардай. Шаксуз. Чаз гереки гь}уьлуь незвайбурув мукьва хьун тир. Абу́р кьвер-давай чавай яргъаз жезвай. ГьакI хьайила, инсанар кьутармишун патал виридалайни эхиримжи мумкинвилакай менфят кьачузвай. Вири кьурбанд \байитIани. Им Гьуьлуьн Аждагьандин буйругъ тир. Ам вични капитанский рубкадиз атанвай. Ам штур-иалдихъ акъвазнавай.

Зи вилер виридалайни, мумкин я, хщи тир. Зи вилери гьар са лепедин куклуш фагумзавай. Мукьуфдивди. Са гьихьтин ятIаИни гьиссини заз лугъузвай хьи, кичIе жемир, ам, ви Кьурушви, са тIурфандивайни вичиз муьтIуьгъариз жедай кас туш! Ам муьтIуьгъ хьун патал халкънавай инсан туш. Ам вич тIурфан я! Исытда гьуьлел кьве тIурфан ала. Сад Кьурушви, мукьуди— пехьи лепеяр. Бирдан за гьарайна:

— Ингьее-е-е ам!

Сифте заз, балугьдин лув хьиз, лепедикай хкечIай кьуьнт акуна, ахпа Кьурушвидин кьил акуна. Минди Кьурушвидихъ ккIанвай!..

Кьучагъ Кьурушвиди гагъ лепедик акатиз, гагъ лепедикай хкечI хьийиз, оалугьди хьиз, сирнававай. Зани адаз куьмекзавай. Валлагъ, биллагъ, куьмекзавай. Жуван рикIин гьиссеривди.

— Батмиш жемир, Кьурушви, >батмиш жемир, ваз минет хьуй батмиш жемир!.. Чан аллагъ, вуна адаз куьмек ая!.. За кьенин йикъалай гьамиша садакьяр гуда, чан аллагъ, куьмек ая!.. За вири мажиб садакья гуда, чан аллагъ, вуна куьмек ая!.. Батмиш-мир ам!..

За садрани Гьуьлуьн Аждагьандик икI кьалабулух акатдай-ди фикирначир. Адан вилер, адан чин михьиз дегис хьанвай. Вири санал кьизмиш хьанвай.

Механикар, электрикар гьатта как Варварани вини палубадал хкаж хьанвай.

— Господи! О господи!—минетзавай Варваради вилел на^ъв алаз.

Виридан вилер лепейрал алай. Абуру вирида Миндидиз туьгь-метарзавай. Игьтиятсуз хьана лугъуз. Амма Варварадиз аферин. Адани, за хьиз, вичин аллагьдивай акъваз тийиз минетзавай.

— О господи! Вуна а'буруз куьмека, о господи!

Гими лепе галай Кьурушвидивни Миндидив агатзавай.

Гимидинни Кьурушвидин арада са кьанни цIуд метр амаз, Гьуьлуьн Аждагьанди буйругъ гана:

— Стоп! Буюк! —гьарайна Гьуьлуьн Аждагьанди.

Старпомди буюк гьайила, пулеметдиз ухшар са яракъ, Гьуь-

луьн Аждагьанди Кьур>швидал лишан кьуна. Гьа легьзеда буюкди тфентдин ван гана. Певдин ярIгьи еб, са кьил буюкда амаз, мукьуь кьил Кьурушвидин патав аватна. Ам чаз акваз-акваз Кьурушвиди кьуна. Зайни, старпомдайни кьведайни санал гьарай чкьатна:

— Молодец, Джонс!

Гьуьлуьн Аждагьандини са гаф лагьана:

— Ду-у-урра!

Кь} рушвиди епин кьил кьунвай. И кар акурла, Гьуьлуьн Аждагьандин чина, валлагъ-'биллагъ, зун гагъ адан чиниз, гагьни Кьурушви галай патыхъ килитзавай,—са гьихьтин ятIани, хьвер хьтин н>р гьатна. Вичин жуьреда, ам гьвечIи легьзеда хьуьрена. Лмма гьаоятда мадни сугьул хьхьана.

Старпомди еб алчудиз, Кьурушвини Минди яваш-яваш гимидив апатзавай. Бирдан гимиди эвел чапла патыхъ, ахпа эрчIи пагахъ ян гана. АкI ян гана хьи, чун са патыхъ ярх жез са жизви амукьна.

— Якорь!—гьарайна Гьуьлуьн Аждагьанди. ;>

Ада мад сеферда гьарайна:

— Мотоо-ор!

Ви-I лугьумир стармехни, мукькуь механикни, мотористни... вири палубадал экъечIнавай кьван! Двигатель акъвазайла, гимиди ми\ьиз лепейрин ихтиярда гьатнавай. Стармехни, мотористар, цIай илисайбуру хьиз, агъуз катна. Гена хьсан я, эбурувай гьасят-да двигатель х>дда тваз хьана. Чнани Кьурушвини Минди гимидиз хкажун патал подъемный кран кардик кутуна. Крандаллаз гьуьлуьз лутькве авудна, Кьурушвини Минди гимидиз хкажна. О, Гьуьл\ьн Аждагьан чалишмиш хьана гьаа-а! Дирйбаш итим тир! За акI лааьначир. Кьурушви палу!бадал акурла, ам чина кус аваз, атъуз, вичин каютадиз хьфена.

Сад лагай сеферда Билиша Кьурушви кьужахламишна. Ахпа чна Кьурушви каютадиз хутахна. Стармехди гидроком-нас ахъайна, ана авай кьван спирт цана, гьана каютадиз, гьа пиртда!ди Кьурушвидин вири беден тIушунна. Варваради Миндидин беденни гьа спиртдалди тIушунна. Им вуч тIурфан тир, эхир авачир?

«Дагьустанди» чIакьрэкьриз, иллюминатор лепейри кГевдайла, за лугьудай, гьа исытда гимиди кьве пад жеда, ва чун гьуьлуьн кIаниз фида. Чи эхир жеда.

Зи хиялдиз мадни лашу дишегьли, адан хьипи чIарар, ранг янавай пIузарар хквезвай. Ахпа мадни аял вахтар...

Катра-Макан. ШуюкIуь гумар акъатзавай гурмагьар. Кунларун цIаяр. Цингаварзавай данаяр, бацIияр, катзавай кIелер... Яйлахар, Шагъ датларин чIафар...

Ахмакъ зун... **Герек** жуван хуьре са тар акIурдайди тир...
Гьа **икI** цла эцигдай са къванцин хийирни тзганмаз, рекьел экъечIнавай са валан хийирни таганмаз, гьуьлуьн кIаниз фейи-**та**, дуьп.ядилай юх хьайитIа вучда?

Мэдни зи вилерикай лацу дишегьли карагзавай...

XI

СмсЪтенн-сифте Билишан ван ачълтна:

— Гьур,ра-а! Къецеллайди са кеф я!

Къе-целлайди, дугъриданни, маса дуьнья тир. Нурлу. Секин. Нурфан хьайиди ятIани чир хъижезмачир. Мадни гьуьлуьн винел пата гуьзгуьди хъиз цIарцIар гузвай. Налугьуди, гьуьлуь мурк къунва. Гьакъван секин. Галатнавай жеди. Акъван къизмиш хъана, акъван чалухна, вагъшивална, эхирни ингъе, сует хъана. Гьа и йифиз заз ахварар аквадай. Ахварай лацу дишегьлнди заз теменар гудай.

— Гила вун итим я, лугьудай. Гила вун уьмуьрдиз гьахъзава. Гьахъа зи къужахдиз! Вун зи гьуьл я, гьахъа!

Зани лацу дишегьли къужахламишдай. Ада заз мадни лугьудай:

— Гила ваз чир жеда, уьмуьр вуч затI ятIа.

За лугьудай адаз:

— Зи виридалайни масанди! Гьатта тIурфан алай тьуьлерал ял ятъиз, са геренда вил мичIайлани, зун вахъ галаз хъана, за вун рйкIелай алуднач. Ша за ви вили вилериз са темен гун...

Гьа и чIавуз гавур Билиша захъ гелянай:

— Гьурра-а! Къецеллайди са кеф я!

Рекъиз кIандай заз Билиш! Къей хъиз са маса вахт амачир, зун ахварай авуддай. Мад гила вучда на? Хьайиди хъана. Ибур гьич, са маса карди зи рикI къарсурна. Старпом атана зи патав, къилди захъ галаз рахана.

— И рейсинин эхирда ви земляк чакай чара жезва. Ваз лагъанани ада?

— Ваъ,—за къил галтадна.—Хабар туш.

— Ам экъечIзава.

— Вучиз?

— Вуна адавай вичивай хаIбар яхъ. Заз вавай ха'бар къаз кIанзава: ам вучиз экъечIзава?

— Заз чидач,

— Акъвазра ам.

— ГьикI? Завай ам акъвазриз жедани?

— Жуван чIалал рахух. Белки, Гьуьлуьн Аждагъандикай катзаватIа, Гьуьлуьн Аждатъандиз вючиз и легендай экъечIиз кIан-

зава. Адаз а кар чизвач. Лагъ адаз. За латъана, яб **гузвач**. За къил юзурна.

— Чидач ман. Ам ина инжиклу авур кас авани?

— Са касни. Гьуьлуьн Аждагъандикай кьез вуч ава? **Кьез** ала са гаф къванни лугьузвани? Ваъ.

Къурушви кубрикдиз хтайла, чун сад садаз килигна.

— Ваз вирида баркаллагъ лугьузва,—латъана за.—Амма, вирида лугьузва, бес вун маса гимидиз физва. Садазни вун фена кIанзавач.

— Амма заз физ кIанзава, товарищ Муталлим,—лагъана ада.

— Каопарда зи арзадал къул чIугунва.

— Вун гьиниз фида?

— Владивостокдиз.

— Вучиз?

— РикIи яртъариз вач лугьузва.

За къил юзурна.

— Владивостокдиз финин пата|хъай ла,гъайтIа, за арза вугана зур йис я. Гила адал къул чIугунва. Шут-рашут авуна, зун ргкъе гьатда. Сефил жемир. Чин вучиз чIурзава?

— Кагъаз хьайитIани кхъихъ. Кхъидани?

— Кагъазарни кхъида, ахпа зунни хкведа...

Зун Къурушвидин вилериз килитна. Я алла^гъ, яраб абура авай, кузвай лампайри вуч лугьузвайтIа? Ахътин вилер адаз гьинай къиомет хьайили тиртIа? Абур адан чанда авай къуват тиртIа? Алакьун тиртIа? Адаз аллагъди ганвай са гьихътин ятIани бахтлувилин лишан тиртIа? Заз чиз адан вилера кузвай эквер, нурар, ишитъар адаз аллагъди ганвай са бахтлувилин, садахъни ззачир са бажарагълувилин, алакьунин, гужлувилин лишан тир. Ун. Амма ам аквадай, ам хуьдай кас авач! Гьа и кар себегъ яз. адан эахтлувал бахтсузвили элкъвена. Къисмет чIурна. ЯтIани, ада къилин агъузвалзавач. Итимсузвал ийизвач. Алчаквал ийиз-иэч. Мумкин я, вичин ватанни, вичин халкъдин руьгъни, муьжа-ии кIанивилъай ам абурувай мадни яртъаз къакъатзава. Нивай лу-ъуз жеда? Абурухъ авай вичин пак гьиссер хуьн патал. Ун. Гьа гьиссер ви ин рикIяй садрани акъуд тавун патал. Гьа пак (ьиссер рикIеваз такабурдиз яшамиш лъун патал. Заз ахътин пнеанар авайди, хьайиди, мадни хъижедайди чида. Ламарин дес-Иелик акътна, ви икайни лам ийиз кIанзавач... Кард хъиз, та^а-оурдиз. Къакъанра сирнавзава. Кард яз амуькьзава... Ахътин ру-\ва<яр авайди я. Сир туш: ватандивай яргъавайдаз ватандин накъв нез кIан жеда. Гьакъван ам ширин жеда. Ватандивай яр-ъарава"аи ватандин къванерихъ галаз, рекъерихъ галаз, жи-|гьиррихъ галаз рахада... Адаз гьа яргъара вичин къеб ахварай лквада. КупIарин гумадикай ни чI>Iгъаз, леззет ,къачуда. Анжах яргъаравай халис итимди, вичин ватандин хци.

— Муаллим,—лагъана Къурушви зи къаншарда акъвазна.— Муталлим, и са йисан вахтунда заз вун бегенмиш хъана. Гъамиша, гъинал лъайитлани уткъем ква хъухь! Чи дидейриз, чи бубайриз къунши халкъарини кваз члехи гъурметар ийидайди тир... Гила малар пайда жезва. Леэги члалал рахаз чидай, къве клвач квай малар...

За къил юзурна: гъавурда а'къазва.

Явацьяваш, бембецлил хъиз, галчлур жез-жез, «Дагъустан» Бакудин портуниз хтана. Чун гимиди амаз, Къурушви Каспардиз рекъе гъатна.

Нянихъ чун цийи рейсиниз экъечлзавай. Гъа вахтунда Къурушви чи патав хтана. Виридав гъил вугана. Виридаз сагърай лагъана Дуъз лагъайтла, ам вичин дафтарарни ктабар патал хтанвай. Вичин чемоданар къахчуз хтанвай. Авай авачир вардевлет...

За ам причалдал къван рекъе туна. Гимидай. Гъанал чун сад садан вилсриз килигна, мятъкемдиз сада садан гъил чуькъвена, ам гъакл акъвазнамаз, зун гимидиз хтана.

Валлагъ-биллагъ, чи вири экипаж палубадал экъечлнавай. Абуруз Къурушви икл клани тирди за садрани фикирначир. Аквадай гъаларай, Минди къутармишайдалай къулухъ Къурушви виридт халис къегъалдай гъиса'бзавай. Язни тир. Ада авур кар тектуьк жедай кар тир. Гъар налай хъайитлани алакьдай кар тушир. Гила ахътин хва чпивай къа'къатна низ клан жедай? Садазни. Ахпа мадни са кар авай: Къурушвиди са касдинни хатур хана лагъана ван хъаначир заз. Ам вич вичиз тир. Амма инсанрихъ галаз садрани векъи гаф рахадачир. Инсанриз члур чин къалурдачир.

— Счастливого дальнего плавания, Джонс!—гъарайна Билиша.

Къурушвиди хъверна.

Зун инихъ-анихъ килигна. Тек са Гъуьлуьн Аждагъан палубадал экъечлнавачир. Тек са гъам.

Чн двигателри ван къачунвай Аквадай гъаларай, Къурушвидин къаст чун рекъе туна, ахпа чаз яргъай гъил юзурна, чакай чара чун тир. Адет гъакл я эхир. Къурамазда вуж амукъзаватла, ада гъуьлуьз физвайбур рекъе тун герек я. Къурушвиди и адет члурзавачир. Адаз и адет члуриз кланзава>чир.

Иигъе, «Дагъустан» яваш-яваш цдийи рейсиниз рекъе гъатзава Чун гъуьлелай цлудгъуьнзава.

Къурушви чаз килитзава. Чун вири лал я. Гъайиф, ихътин юлдаш квадариз. Гила чаз вири экипаждиз ам иллаки пара клан жеда. Вич чахъ галаз амачирла. Чи ихтилатар гъамиша гъадакай жеда. Им заз чида. Им адет я. 158

Якорь хкажна, чун ачух гъуьлуьз экъечлдайлани, Къурушви, ТЫ са ккадал гувмбет хъиз акъвазна, чи гъуьлуьна килигзавай...

Низ чида мад чун сад садаз ахквадатла? Садазни. Яргъал океанриз сирнавиз физвай зи играми ватанэгъли. За адаз гъил кпурна:

— Хъвач, хъвач!

АскГанрай лув гузвай чайкайри чи гимидилай чархар язвай ва Гшрдан гъвечи Миндиди вири къуватдивди гъарайна. Шехъиз-Пкчъиз:

— Вуна зун ажалдикай къутармишна, ахпа вучиз гадарна?..

Ам, чин гъилеривди клевна, шехъна.

— Господи! О господи!—лагъана Варваради.—Секин хъухь!

Закай старший матрос авунвай. Къурушвидин чка заз ганвай. Лавай Къурушви эвезиз жезвайни? Къурушви эвездай инсан гъеле дидеди ханвачир. Ун. Ам нин риклелай алатда? И экипажда им нивай рикГелай алудиз жеда? Ам чи ваъ, Астрахандин портунин фялейрин риклелайни алатдач. Ада вичелай ажуз инсан инжиклу ийидачир. Гъатта ИкилИдайлани. Гъа итимвал ада гъинал \>айитлани хуьдай.

Гъуьлуьн Аждагъан къве кжъуз палубадал экъечлнач Мумбин я, экъечлун, амма за зам акунач.

Пакаман рагъ экъечлдайла, чи гими Махачкъаладин портуниз и ба <ъна. Няналди чун азад тир. Билишаз мадни ресторанриз физ кланзавай. За къил къакъудна. Заз маса къаст авай. Зун жуван шиирарни <къуна, редакция галай патяхъ акъатна. Ха^бар къазкъаз. Вич лугъумир къван Махачкъалада редакция ьгуьлуьн къере^ча ава. Лап гъуьлуьн къерехда лугъуэвач за. Редакциядинни и буьлуьн арада са дараматни авач. Са рехъ ава, садни са гъвечи парк.

Экъечлна зун коридордиз. Редакциядин. Фена зун коридордин и ап а къилиз. Инал са кас акъвазнава, Билишаз ухшар. Идан (\фатни балклздин суфат—сад я. Гъа суфат хъиз, нерни яргъиди и Чинал члар ала. Тувд шуьклуь я, цлам хъиз, лацу перем къацланва. Галстукди перем агажнава. Къилелни ахътин са шляпа лла хъи, налугъуди, идан шляпадив аялар ф\тбол къутъвана ..

Вагъ! Бирдан и касди зав вичин гъил вугана.

— Миши Паша я зи твар,—ла,>гъана ида.—Шаир я зун!

Аллагъдал «бин хъурай, им рахадайла ваз балабан язвай хъиз жеда. Гъакъван ам нерай рахазва. Ам рахайла, зак хъуьруьн акатна.

— Зав зи шиирар гва,—лагъана за.—За а'бур низ къалурун?

— А-ан, вунни шаир я лагъ ман, къарай атлайди!—лагъана

ада мадни зи гьил чукьвена.—ГьутIа кабинетда са кицI ацукьнава, Iгьа кицIин патав вач. Са вагьрам хьтин нер алайди я, нералнн цIимил \ьтин са матI!

Фена з\н кабинетдиз. Пагь ина са ни ава! Дуьз я, гьа Миши Пашади лагьай кас—вагьрам хьтин нер алайди, нерални матI алайди ацукьнава стодахъ. Салам гана, за и ни вуч ни ятIа чирна Кабинетдин пипIе электчрикдин пич ава. Гьа пичинал са чIехи кьажгъан ргазва. Гьа кьажгъанда, аквадай гьаларай, як ргазва.

\ллагь, и 'касдиз шиирар \уш жеда жал? Гагь зи вишерай им рамагбан жезва, Iгагь араIбачи, гагь ламар, балкIанар ахта ийидайди... СакIани и ка: шииралди машгьул инсандиз ухшар туш. Пешединни инсаидин акунрин арада са гьихьтин ятIани алакьа ава эхир, я стхаяр! Гьа пешеди инсанда вичин муьгьур адигзава эхир! Куьне лугьуда, эцигзавач? Эцйгзава. Гагь, за идакай марф кьвадайла, кьллейни са канабдин р>х ва я шешел вегьена, столдин IкIаникай идан IкIачер хкатнава, гьа IкIачел яхцIурни цIуд размердин IкIачин кьапар ала. Ида тIуш гайи кьав низ чида гьикI жедатIа? Ракь льиз. Гьа ихьтин папарчи хуьрера, марф кьвадайла .кьилелни са канабдин рук ва я шешел вегьена, кьавариз тI)ш гудай. Эхир .хьи, вуч ятIани. за идавай зи са шумуд шиир кIелна, заз са жаваз гун тIалабна.

Гьина IкIвалахзавайди я?—жузуна ида.

— Гьуьлерал,—лагьана за.—Гимида.

— Шиирар мусанлай кьхьизвайди я?

— Етимханада авай Iавалай.

— А-ан, в\н детдомдай я ман? Агьаа-ан!..

КIелна ида зи шиир, амма кицIин хци гьар са цIарцIин вилик са суа'л эцигна Гьар гафун IкIаникайни са цIар чIугуна. Заз акваз-акваз.

— Ибур... Э-э, йбур вуч я? Ибур ваз, стха чан, за лугьун... Шиирар лугьуз. . за ваз, стха чан, авайвал лугьузва... Чи газет... Чи газетди... Чи газет обкомдин орган я!.. Партийный газет я .. Амма ви и шиирар пис... пне... писмисмаяр я, стха чан.—Ида вичин чин акI агажнава, налугьуди, им IкIачин рекье физва, налугьуди, им гьажетханада ацукьнава, тфу-у!.— Чи газет а вуна лугьудай газетрикай туш, стха чан... Обкомдин орган я. . Чаз гьаннз эвериз, ^бар юкьуз, гьана абуру чи чан акьудзавайди ваз чир хьайитIа... Чун ина чандивай хьана, гьа са жуьре са парча фу нез, жуван югь няни ийизвайбур я, IгьакI хьайила, стха чан, вун закай инжиклу жемир, за ваз авайвал лагьана, а'бур пис. . писмисма хьуниз килигна, чи партийный газетда чавай абуруз ч,ка гуз хьун мумкин туш... Вучиз лагьайтIа, чна ахьтин гафар чап авурла, гьа чIехйбуруз чакай хьел кьведа, стха чан, чан, абуруз хьел атайла, азуру чаз выговорар |гузва... Им вад йикъан дуьнья

я, гьакI хьайила, вун зи гьавурда дуьз акьукь, заз ви хатур хаз кIанзавач, ятIани, чи газет партийный орган хьуниз кипина...

— Акьудиз жедачтIа, акьудмир,—лагьана за.— АкI рикI вучиз агажзавайди я, чин вучиз агажзавайди я?

•— Ваь ман, вун гьуьлерал алай iКас я, тимида кIвалахзавай кас я, вуна кхьихь, гьа вун алай гьуьлерикай, гимийрикай. Гьун бес! Чаз ван хьунай, гьа гьуьлерал алай гимияр чпин рекьерай физвайди я. Гьа акатайвал физвайди туш. Вуна гьа ихьтин кIвалахрикай кхьихь... Куь гимида шумуд стхади кIвалахзаватIа кьчи-хь, интернациональный дуствилерикай кхьиль, стха чан, ахпа соцсоревнованиедикай кхьихь, стха чан, ур>с стхадикай, гьада чун кьенин бахтавар йикьал гьикI гьанагIа, гьада революция IгьикI авунатIа, чаз виридаз бахтар гьикI пайнатIа, Ленинан партиядин чIехивиликай, камаллувиликай кьчихь, стха чан... Чи вири чал'кьарин дуствал, стхавал т:икI мягкем жезватIа, гьа куь гимидилай башламишна, кхьихь, стха чан... ТахьайтIа, пис... писмисмаяр...

Акуна заз, им садра худда гьатайла акьваздайбурукай туш, им жува \ьайитIани акьвазарун чарасуз я. ГьакI хьайила, за хабар кьуна:

— В>на и шиирдиз пессимистический вучиз лугьузва?

— Бес сур вуч я, стха чан?

— Вуч, вуч?—гьавурда эьбунач зун.

— Сур ман, сур, сур!

— А-ан, чир хьана. Гьун?

— Бес сур вуч затI я? Ана кьенвай инсан кучудзавачни?

•— Дуьз я.

, — Бес сур эгьуьнин, инсан кучудун партийный газетда гьикI жеда? Чаз обкомди ахьтин ихтиярар Iгузвач, стха чан... >— Вуа!

— Кьиникьар, сурар... абур пис... писмисма гафар я, стха чан.

— Вуа! Бес куьн, куь обкомдавай инсанар — рекьидайбур тушни?

— Вири рекьизвайди я, стха чан, амма рекьизвайди я лугьун \ьсан туш ман... Сурар гьинай, партиядин идеология гьинай? Вун гьавурда акьазвани? Вуна кьхьизва, бес сурал фу эцига. Гьа са гафуниз килигна, чун вуч я, вири IкIвалахрилай чукурда!

Тапарзавай. Регьуьни тушир алчахдиз!

— Редакторни вун хьтинди ятIа, чун 'бахтавар халкь я,—ла гьана за.

— Б>йдиз ам залай са кIус кьван кьакьан я,—лагьана ада.— Амма зун писатель я, а туш. Зини са шумуд кта|б акьатнавайди я...

— Леэтийрин мефт! юзурзава на,—лагьана за.

— Жедайвал ийизва мал... Вирида... Партиядикай кхьихь, абур стхади гьасятда акъудда...

— Яшамишрай виридуьньядин бахтавар гележег тир Коммунистрин Партия! Рази яни?

— ГьакI лать, стха чан, IгьакI лагь, гьакI лагь! Ви гьа сивиз кьирай зунни инавайбур вири! Писимис вучиз жеда? Писимис хьайила, обкомдиз хьел кьведа! Ун.

Зи мецел са пис гаф кьвезва, бирдан идаз а гаф лугьуз кичеда, зун тадиз коридордиз экъечIна. Малдихъ >галаз гьик! рахада вун? Им, ихьтин кьарамал, инал ни эцигнава? Кьарамалди, гьелбетда!

Миши Паша чкадилаь юзанвачир. Гьа алай чкадал акъвазнава. Мих хьиз. Зун акуна, кьил юзурна.

— Гье-гье,—а'в>на ада.—Заз чида, ада ваз вуч лагьанат!а? Писимис лагьанани?

— Валлагь, лагьана,—за .хиве кьуна.

Миши Пашади зи япал кушкучна.

— За ваз са секрет лутьудани? Чи арада амукурай. Виликаи] редактордиз вири гьарфар чидай. Гиландаз гьарфар вири чидач. | Гьамни и кьасабчи, писимис лугьудай кицI, к'леви дустар я. Ваз и кицI иниз гьинай гьанвайди ятIа чидани? Ш-ш! Чи арада амукурай! И кицI базардал кьилерни к'вачер маса гузвайди тир. Калин, данайрин... Гьанай йикъа са келлени, кьуд к'вач гьидай и кицIи. | Иниз, редактордиз!

— Вуа!—мягьтел хьана зун.

— Ун!

Бирдан ка'бинетдин рак ахъа хьана. Кабинетдай гьа нерал матI алай лам экъечIна! Ида ви-шн руфунал са платIнус кьунва. ПатIнусдални вуч ала лугьун за квез? Калин келле! Кьуд к'вач!! Чранва и'бур. Бу.тъ алахъзава. Са >кIунч! серкер. Са б)лка. Кьел...

— Маса чка амаини акъваздай?—гьарай тана ада чаз. Ламра!

— Им буфетчик я лагь ман,—з>н Миши Пашадиз килигна.

— Буфетчик? .Буфетчик... Ам ада редактордиз тухвай т!уьн я!

— Вуа! — гьарай акъатна зай.—Редактордиз >кьилер-к'вачер?

— Ун. Щийидан хуьрек я. КидIер я ман! Кьведни яна кIан-завайбур я! КицIер хьиз! Кабинет агализ, >кьилер-к'вачер незваб КицIер я ман, кицкIр! Ваз кишIеривай вуч кIанзава?

За агъуз ийбермишна.

ЭкъечIна рекьел, са герен фикир-хиялна. Ах'макь зун, ви ина| вуч авайди тир? Мегер ваз ван хьайи Кьурушвидин гьар са гаф>| са ктабдай туширни?

— Сынок, помоги, сынок,—ван акъатна зи патавай.

КилигайтIа, к'ъзуь кьари я. КIулац. Куь'гьне плащ ала. Гьиле кIекIец ава. Рекьелай тротуардал хкаж жез кIанзава, жезвач. Гуж акакъзавач. Куьмекна за. Язух атана заз. Якъин хьи, касни

авайди туш. Тек кьари я. Тек тар тамани тахьурай... Инсанар пара ава, и шегьерда са шумуд агъзур инсанар ава, амма и кьари тек я..

— В}н гьиниз физва?—хабар кьуна за.

— Аптекадиз,—жава'б гана ада кьил агъузна.

— Вавай аниз физ жедани?

— Иналлайди я.

— ЯтIани за ваз куьмекда.

— Ваь, зун жув фида, —лагьана кьариди.—Вавай заз са кьад кепек гуз женни?—лагьана ада кьил агъузна.

— Кьад кепек?—мурмурна, зун кьаридин чиниз килигна. Ли мон хьиз хьипи я. Кьуранва. Низ чида и тек кьаридиз шумуд югь аматIа? «Пессимистический» фикир авун дьана. Бирдан абком-давайбуруз чир жеда, чукурда зун абуру и шегьердай. Я кьада. Кар гуда. Нивай лугьуз жеда? Завотделдин чIалахъ хьана кIанда.

Акъудна за жуван пул. Кьурушвини Минди гьуьлел алайла, иехьи лепейри абур алчуддайла, сада садал тадардайла, за садакьа хиве кьунай. Ина гила кIандайди вич пайда хьана.

Кьуна и кьари йадедин гьил жуван ^гьапа, эцигна цIуд ма-иатдин чар, за адан гьуд акьална. ЯтIани, 'бадеди гьуд гьасятда ахъайна. Килигна. Аквадай гьаларй, адан 'вилериз аквазмай. Ам кьудт'юн хьана, захъ элкьвена.

— Сыно-о-ок! Ты что, сыно-о-ок?

— За садакьа ,хиве кьурди я, баде, ам види я! Гьалал а ваз!

— О господи,—хаш чIуIгуна бадеди.—Ахпа вичин вилер михъ-иа, к'вачер зурзас-зурзас, ам аптекадиз фена.

Зунни гьа инлай Iгьуьлуьн кьерез эвичIна. Кьакьан рагарал акьахна. Инал чухьхуьнагарзавайб) р, гьуьле з-хьвезвайбур пара пла. Незвайбурни ала. Хьвазвайбурни ала. Инал кьузуьбур, же-иьилар, аялар, рушар, гадаяр... вири ала.

Зун жьакьан рагарал текдиз а/ц>кьна. Зи хиялдаь Кьурушви жьатзавэчир. Гьамиша вилерикай гьам карагзавай. Яра|б исятда .iM гьинаватIа? Штурвалдихъ акъвазнаватIа? Ресторанда ацукь-иаватIа? Кубрикда ксанватIа? Чакай фикирзаватIа? Гьайиф, и редакциядиз атана пара чIе|и кьелет авун хьана. ТакIан хьана. Вири. Заз икI чида^ир. Ихьтин ламар ахта ийидайбуру редак-цияра кIвалахзавайди низ чидай? Ида ктабарни кхьавайди я, Iат'байтIа, ахпа вуч жеда? Ида, ихьтинбуру халкьдиз тер'бия гузна? Чпин макъалайралди? Ктабралди? Гьегь! гила зун Кьуруш-ииндин гьавурда акьуна. Ам женгина \ьана. Гьа ихьтин маларихъ олаз. Вичин такабурвал агъ>знач. Кьил агъуззнач. Вичин намус, инждан чвена. Вичин ата-<бу|байриз вафалу хьана. Ихьтин сад \ьана, ихьтин'бурухъ (галаз санал яшамиш хьунилай адаз яргьал ■ бьуллрал сирнавун хьсан яз акуна. Мумкин я, ада Минди кьу-

тармишдайлани гьакI фикирна. Вучзавайди я ихьтин маларихъ галаз яша'миш хъана? Михьи иъуьле мидаим хъун квелди пис я? Валлатъ, заз чиз, ада а т!урфан алай тьуьлел Минди къутармиш-дайла, гьакI фикирайди я. ТуштIа, заз са затIни чидач.

Къурушви чакай чара хъайи йикъалай зун михъиз дегис хъанвай.

Зазни са тьиниз ятIани яргъариз физ кIанзавай. Вучиз ятIа зазни и дуьнвя дар жезвай. Зи рикIни гзаф сугъул жезвай. Се-беб? Ингье, тьа и акур мал себѐб тушни? Вучда ихьтинбур акваз яшамиш хъана? За и!буруз малар лугъузва, гьа идалди малар агъуззава... Къуй малари заз 'багъишламишрай. Са тахсир акъат-на зай. Ихьтинбур, сурал фу зцигун такIанбур, ихьтин кIвалах-дикай кхъиз, рахаз кичIедайбур малар ваъ, хамар я, яебни, ки-цIери жакъвана-жакъвана тунвай, туькуьмиз тахъана, зибилрин яшикрин патав амай тIветIер, ветIер ацукънавай хамар я!..

— Хъирхъишар,—лагъана за ван алаз, ахпа жувни хъуьрена. —Ун, хъирдъишар, хъирхъишар! Ибур акурла, ибуруз лагъана кIанда:—Эй, Хъирхъи-иш! Хъирхъи-иш!

ХутI>нна парталар, эцигна къванцел, зун гьуьлуьз тьахъна. РикI серинарна кIанзавай. За лап гьа къерехдилаь башламишна, яргъаз, лап яргъаз, гимияр физвай патахъди сирнавна. Чин да-вал. Ахпа кьве гьилни къилик кутуна, зун цин винеп «ъаткана. Лап къакъанра, аршда цифер авай. Туп-туп. Лацу |булутар. Зи рикIел кье гьа Къурушви хквезвай. Кье заз зун са йис чIехи хъайи хъиз тир.

Теидиз секин тьуьлел хъун, цин винел...

Гъетерини жуван винелай рапрап игуН...

Герек жуван рикIелни лашу дишегъли хквен...

Яргъал бушлухрикай, инсанрин къисметрикай, сур ва сурал эцигай фу такIан, абурукай кичIедай маларикай фикирар авун!.. Гьикъван зур'ба леззет я! И дуьньядал яшамиш хъун, и дуьньядал са вуч ятIани аннамишун, са вуч ятIани кIан хъун, са вуч ятIанк такIан хъун, са низ ятIани нифрет авун, са низ ятIани вирида-лайн пак гьиссер бахш авун... гьихьтин зурба бахт я!

Ахпа мадни мичIи яргъаз килигун... Хайи ватандикай, хайк чиликай манилугун. Матросди хъиз, лепе алай, пехьи лепейри са-да сад незвай, сада сад тертзавай гьуьлол. ТахъайтIа яшамиг^г хъана вучзава?

Галатнаваз, кьве гьил къваларилай, раiКвар хъиз, залан хъана, |куьрс хъана, къерехдиз э*къечIдайла, лап патавай завай аялдин| сесини хабар къуна:

— Халу, вуна зунни аниз тухудани? ГьутIаа-аниз тухудани?]

Зи патав, пицIиник къван це аваз, шуькIуь, куьруь киферни,; псидин тумар хъиз хъана, япарилай куьрс хъана, IбицIи са руш| акъвазнавай.

— Гьиниз тухудани?—жузуна за.

— Гьу-у-утIаниз, — ада, тьуьл къалурна...—Гьу-утIа вили чкадиз!

КкIамарни сад садак ккIайла, заз ам цин винел эцигнавай нини хъиз атсваэвай. За адан |гьиликай къуна. Чун къведни санал •къерехдиз экъ>чIна. БицIи руша вичин гьа псидин тумар хътий кифер шуткъуниз башламишна. Адан трусикдикай кужум жеэвай яд рехи къванцел «буразвай.

Чи патав кьве жегьилни са итим атана. Итим яцIуди тир. Жегьилар—яхун. Итим шалварни, агъдин перемни аламаз гьуьлуьз гьахъна, ада вич кьежирна ва ахпа ам тьа агъдин шалварни, гьа агъдин перемни вичел аламаз, къумадал къаткана. Чин кIаникна.

— И зи юкъваз тIуш ще/чан Къасум,—мурмурна ада.

Жегьилри са вуч IятIани кушкушна. Абуру сада муькуьди кIула къуна. Ахпа вичин юлдаш кIула къунвайди агъдин шалвар-ни, агъдин перем аламаз 'къумадал къатканвайдан кIула акъах-на. ТIуш туз.

— О-о-о! -Къасу-ум!—гъарай акъатна къатканвайдай.—О-о! Къасу-ум! Вун яхун акваз вуч залан я! Ооо! Ооо!

Вири хъуьрезва. Жегьиларни ван акъуд тийиз хуьрезва.. Зунни чъуьрезва. Зи рикIелай пис кIвалахар а'латна. Са легъеда чинал хъвер хъайила, зи сугъулвал, пашманвал квахъна. Къаткана зун-ни и къванцел. Агъзур йисуз агъзур инсанди, виш несилри чпин ял тунвай къван кье зиди хъана. Низ чиде пака нинди жедатIа? Гьуьл хъиз вили ва секин цавари, щавун 'бушлухрини заз лайлай язвай. И дуьньядин >чIехивал вуч я! Инсанрин рикIерин |гьутIуь-вал (дуьз ла'гъайтIа, инсанрин ваъ, маларин ва я Хъирхъишрин) вуч я! Налугъуди, циферилайни а пата, лап къакъан бушлухра са ни ятIани са гьихьтин ятIани музыка язавай, кфил язавай ва адан вири дуьнья вичихъди жаламишзавай сирлу сес гьа яргъал буш-лухриз чикIизвай. А сесини зазни тьа яргъариз эверзавай.

Зун элкъвена гьуьлуьз 'килитна. Къуркъушумдин ранг алай яргъал ятара тек са гими аквадай. Заз ак! тир хьи, а гимида тек Къурушвиди сирнавзава.

Гьуьлуьн лепейри зун алай къван Iгатазвай: лерш-лерш! Низ чиде абуру вуч лугъузвайтIа? Лепейрин чIалал. Чпин чIалал. Низ чиде а'буру вуч ха'бар гузвайтIа? Абурун винел са талаш алай. Абуру гьа талаш къванце эцягъиз, мадни гваз хъфизвай. Ахпэ мадни къуватлу леи едал эцигна, мадни эцязавай. Низ чиде, абуру и тек талаш гьикъван и къванце эщадатIа!.. Нурфан жедалди, а талаш гьабурун ихтиярда жеда. Нурфан хъайила, и шепеяр чеб чпел гадар жеда ва талашни гьуьлуьвай къерехдиз гадарда... Гьеле гьуьлуьн къанунрай садан къилни акъатнавач.

Гишин чайкайри т!уьн патал дяве ийизвай. Гьуьлуьн даяз къерехра. ЧкIана. Ван ацалтна. Сад садал гадар жез. Кьегьал-

виликай магьрум хъана. Игитвиликай магьрум хъана. Анжах са тГуьнин кьайгьуда. Кизри кьаз. Ни кизри кьуртIа, муькуьбур Iгдадал гадар жез. Гьадавай а кизри кьакьудиз. Сада садаз кIуф ягьиз.

Бязи вачтара лепедик акатиз, а'бур телеф жезвай... Динж жезвай. ТахьайтIа, им «бушарин уьмуьр яни? Кизрийрин туьгуьна гьатун?.. Гьамиша лепейрал? Гьамиша галтад жез? Гьарайиз? Садаз муькуьдахьай кичез?..

Гимида зун юлдаши гуьзлемишзавай. Билишни старпом зи велик кваз хтанвай. Кьведни хьсан тир.

■— Корнее-ет!—гьарайзавай Билиша старпомдиз. —Корнее-ет! За ваз дуэлдиз эверзава!

Билиш кьван пуд авай старпомдай сесер акьатзавай. Вичин кьуьнер зурзазвай, хьуьруьн кваз вичяйни гьакIан сесер акьатзавай: ' — Ну, ну, ну! Ну, ну, ну! Беляши!

Аквадай гьаларай, кье гIбур кьведни санал ,хьанвай. Низ чида кье Билиша шумуд официанткадиз, «Шнапс!» «Ром!» лугьуз, зачгазар IгаHaTia?

— Ваз гьикI кикIиз кIанзава? Тапанчийралди, тахьайтIа, кьилинжралди?

— Ну, ну, ну!—вичин кьам Iчухваз, старпом хь>ьрезвай.

Билишанди зарафат тушир:

— Эвера жуван секундантдиз.—Билишан фикир ам IгьакI ахьаюн тушир.—Корне-ет! Кье ви эхиримжи югь я!

— Ну-у!—хьел кьезвай старпомдиз.

— Господи!—ван акьатна Варварадин.—Господи, мадни вич вичел алач. Биля!

Са гьиле перемдин цен кьуна, Варваради Билиш галчIуриз-галчIуриз кубрикдиз хутахна.

ХII

Баркаллу Кьурушвиди, валлагь, зун рикIелай алудначир. Зулун эхирдиз Бакуда, Каспарда зун адан чарчи гуьзлемишзавай кьван. Заз а чар Каспардай чи гимидиз старпомди хкана.

Зун, за кьез кьин кьада, гьеле чар кIел тавунмаз, ам вич акур кьван шад хьанай. Юлдашрини гуьзлемишзавай: аку кван вуч кхьизватIа. КДелна за, чина хьвер аваз, лезгидал кьенвай, дуьз я, виридаз салам-дуьаяр авай. Са касни ри>кIелай алуднавачир. Гьатта Гь>ьлуьн Аждагьандизни! Амма адаз ни лугьудай? Старпомди? Лугьурай.

— Гьина кIвалахзава?—жузуна Миндиди.

— БМРТ-да кхьенва,—лагьана за.—Ам траулер я. Большой морской рыболовный траулер! БМРТ!

—Мажиб гьикьван аватIа, кхьенвани?—хабар кьуна Варваради.

— Ада, валлагь, вири 'кхьенва... Чйб ругуд вацралай садра кьерехдиз хквезва лагьана кхьенва... Хтайла, мажиб вири санал са вад агьзурдав агакьзава, лугьузва...

— О-о-огьо-о!—ван акьатна Билишан. — Санал вад агьзур! Шнапс! Ром! Шнапс! Кье вацралай зун гьана ава! Все! Бес я чан акьатайди и легенда! Нафт авай легенда! Уь-уьфт! Вад агьзур! Санал! Кье йифиз за Джонсаз чар кхьида! Санал фидани? —Билиш заз 'килитна.

— Гьелелиг завай гаф гуз жедач,—лагьана за.—Акьваз кван садра!

За йифди Кьурушвидикай фикирнай. Кьурушвиди кхьиовой хьи, 'бес ч0б р>гуд ва я муьжуьд вацра океанда жезва; дуьз я, аниз почта гьизва. Транспортдин гимиди. Гзаф вахтара самолетди гьида. «Самолетди почта гьидайвал ваз акуназ хьуй,—кхьизвай ада.—О, товарищ Муталлим,—гьа ина хьиз захь галаз зарафатзавай.—Радиодай хабар (гуда. Чунни жеда цавуз килигиз. Палубадал. Кьведа самолет, гьа чи патав гадарда са челег. Ра.кьун. Сварка авунвай челег. Лурфан алайла, кIиреривди гьа челег кьадалди чан акьатда. БМРТ пароход туш, Муталлим, им са шегьер я. Ина консервир ийидай завод ава. Чехи завод. Ина 'киноте-атрар, бассейнар, ресторанар, ^библиотекаяр, гьамамар... вири ава! Нянин школани ава... —Дуьз |я, вичиз чарар кьезвач, кхьизвач. Ни кхьида?—Вуна хьайитIани кхьихь».

— Валлагь, за ваз йикьа са чар кхьида, сивиз зун кьейи Кьурушви, лагьана за жува жуваз.—Белки, зунни гьа патарихь акьатда жал?

Билишани Миндиди завай адрес кхьена.

Гьа и кьежей, марф кьвазвай, циф авай йифиз чна вирида Кьурушвидиз чарар кхьена. Чарар чав гумазма.

— Зун фейдай яхь!

И арада чи кубрикдиз старпом атана. ГьакI. TIама-TIама кьугьваз.

— Зун Владивостокдавайдай яхь,—лагьана адаз Билиша. — Заз кьун, лацу кIарабар, садни чизмайди туш!

— Ну, ну, ну!—авуна старподи.—Шнапс!

— Зунни физва,—лагьана за.

— Ну-у! Вунни?! Бес ви чкадал ни кIвалахда?

— Ни «IандатIани кIвалахрай!

— Уь-уьфт!—авуна старпомди.—Кье йис! Кье йис! Кье йис кIвалахун чарасуз я! Дальний плаваниедиз физ кIанзавай гадаяр!

Къугъванач Билиш адахъ галаз тIама-тIама Башламишна Би-лиша заз минетиз.

— Аку, вун фин герек я Гъуьлуьн Аждагъандин патав. Гъадаз кIан хъайитIа, ваз фидай ихтияр гуда. Ваз характеристика кхъи-дайди гъам я. Старпомдин чIалахъ жемир. Ам цуфатI я! Вач Гъуьлуьн Аждагъандин патав. Каютадиз...

— К'вахъ, вун кими хъанва!

— Зун дили хъайитIани, кими хъайитIани, за ваз акъуллу гаф лугъузва!

— Валлагъ, вун кими лъанва! Гъуьлуьн Аждагъанди заз яб гунни?

— Вучиз гудач?

Зун амукъна агъ аладриз. Билишаз яб (гудани, гудачни? ГьикI авуртIа, хъсан я? Варварадини лагъана: вач!

Каютадин ракIарив ага'къдалди зун Билиша рекъе туна.

Гатана за рак Жаваб авач. Мадни гатана. Сурай къведай жътин са ван атана:

— Да-а...

За рак ахъайна. Урусдалди салам гана.

— Здравствуйте!

Ам дивандал къашанвай. Каютада стол, стулар, гуьзгуь, Кас-пи гъуьлуьн карта, са этажерка кта'бар авай. Этажеркадин винел таблеткаяр алай. Вмчин дивандин винелай Лермонтован портрет куьрнавай.

— Ихтияр авани?—хабар къуна за урусдал

— Ацукъа,— явашдиз лезги гаф ван хъана заз. Зун къудгъун хъана.

— Зун ви патав атунин сеbeb ам я хъи,—уродал рахана зун.

— А|цукъа!—ван алаз рахана ам. Яраб ам тир жал? Лезгидал? Зун мадни къудгъун хъана. И рахазвайди вуж хъурай?

Гъа икI са шумудра: ида ащукъа лугъуз лезгидалди, зун къуд-гъун жез, инихъ-анихъ килигиз хъана.

— Зун лезги я,—лагъана ада.—Лезгидал рахух.

— Вуа-а!—мад сеферда 'къудгъун хъана зун.—Вун лезги?! Леаги?

Зун ацукъна.

— Лагъ вуч хабар >ятIа!

— Зун училищедай атана са йисни...

— Куьрелди!

— Ина са къурушви авай, гъам фена... Гъада...

— Куь-рел-ди!

— Эгер куьне ихтияр...

— Владивостокдиз?—гъарайна ада.—Владивостокдиз... Къу-рушвидиз са лезгини кIанзамачир! Ваз вуч хъана?

— Зунни Билиш...

— Вуна Билишар, Ширишар тур!

— Ваз Къурушви лезги тирди чидайни? — геждиз хабар къуна за.

— Бес чидачирни?

— Фидай ихтияр гудач, яни?—жузуна за.

Бирдан ада, вилер зи вилера туна, гугрумарна:

— Гъа фена вун Владивостокдиз! Дальний пшаваниедиз! Фе на!—налугъуди, ада, лозунгар лугъузвай, ам гъа жуьреда ударение :>цигиз рахазвай.—Пулар пара къачуна! Са къве йисалай пабни къачуна! Мадни тьуьлел! Вун гъуьлел—паб масабурун гъиле!¹ Аяларни жеда! Мадни са вад йис алатда! Акъатда и кар дуьздал] Чир жеда ваз. Гадарда вуна вири! КIлвални, пабни, аяларни! Эл-къвена хкведа вун гъа иниз, Тек са шаЛвар алаз! Са куьникайни гахъана!

— АкI жедатIа, ваз вуч чида?—жузуна за. Регъуь хъана. Хъсан хъана, ада жаваб иганач. Заз адан вилер акваз кIан лъана. Килигна зун абуруз. Налугъуди, дакIарар я, шуьшеяр хана,, къан-вай утагъ я. Йисарашди цIай тавунвай... Я т\штIа, им вилер ахъаз амаз, къенвай инсан я.

За |гъиссзавай хъи, и инсан са мус ягIани пара къуватлу ин-сан хъана. Ра'къ хътин. Асландин рикI авай. Жуьрэтлу. Ахпа адан къилел са мусйбат атана...

Адаз инсанрихъ галаз рахаз кIанзамач. Адаз са ни ятIани лу-гъуз тежер са вафасузвал авуна. Амма ам чна лугъудай Гъуьлуьн \ждагъан туш, 'бедбахт са инсан я.

Чун киснавай, жув иниз вучиз атайди тиртIа—зи рикIел ала-мачир, валлагъ, ашамачир. Двигателдин ван къведай: гур-игур-гур-игур!

Лугъуда хъи, са шумуд йисан сиягъат са «амунилай башла-миш жезва. Бес са шумуд йисан сиягъат куьтягъни гъа са каму-налди жезвачни? О-о! И инсандикай чна авур къван фикирар! Чи яргъал сиягъат, хаталу сиягъат, дагъдин жигъирар, джунглийрай фенвай рекъер, аквадай гъаларай, Гъа инал куьтягъ жезвай...

Зи вилик куьзуь ИТЙМ квай. Къилелай 4лар фенвай. Туьхвен-вай къалиян фитIинзавай. Чина агъзур бириш авай. * — Фена Варварадивай са недай затI гъваш,—лагъана ада, < Зун кIгъачел къарагъна.

— Зи тIвар Къарабег я! Мад Гъуьлуьн Аждагъан лугъуз та-чурай!

Зун къецел экъечIна. «Яра'б им гъакъикъат ятIа?—рахазвай ^ун жув жувахъ галаз —Зун вичин патав атана акурла, ахъа чъанва ..»

⁴ И йифиз зи вил а,х«ариз феначир. Инсанрай къил акъудна куьтягъиз жедани?

Пака за адавай хабар къада. Яраб адан къилел вуч мусибат атанватГа? Вучиз адаз рахаз кІандачтІа? Инсанар та'кІан ятІа?

Гила чна адаз (гъикІ лугъун? Къарабаг? Гъуьлуьн Аждагъан? Гъа виликан хъиз Гъуьлуьн Аждагъан лугъудани?

Бегъсм са пуд юкъуз зун адан патав хтанач. Заз ада вичи эверна кІанзавай. Амма ада эверун анихъ хъурай, мумкин я, гъатта зун вичин рикІелайни кваз алуднавай жеди.

Вач зун адан патав. Каютадиз. Гъа вич я. Са кГусни дегиш хъанвач. Зун гъасятда рахана:

— Куьн тьихътин хажалатди эзмишзаватІа, заз лагъайтІа жедачни?

Ада къил галтадна. Ахпа адан мишекъат чина хъвер гъатна Амма садлагъана адан чин гжІ агаж хъхъана хъи, заз адан рацІамар къуьгъуьрдин рипер хъиз акуна.

— Ать лезгия-яр-туьремеяр! . —ада заланз-заланз пудра къил юзурна.—Чавай шегъерриз экъечІиз хъижезма'ч...

Зун амукъна фикир-хиялиз: яраб идаз туьрема-лезгийри вучнатІа?

Э>хирни са юкъуз, дуьз лагъайтІа, рать акІидай вахтунда, зун вахтадавайла, атана зи патав Гъуьлуьн Аждагъан. Къалиян фитІнзава.

— Лугъудани за ваз?—гугрумарна адан сесини.— Чир хъухъ! Иоятда Никита Сергеевича лезІги харжар алудна'ва! Сталиназни, Багъировазни цІай язва!—ада вичин гъил вилик яргъи авуна, юзурна. Налугъуди, ам захъ галаз ваъ, а пата гъуьлел алай са нихъ галаз ятІани рахазвай. — Туьрема-лезгийри вучзава? Тфу! Квасадин жинсер!

Инал за квез лугъудай са кар ава: им 1956-йис тир. Къубадин лезгийри «лезги харж» гузмачир. Милли месэлаяр вири халкъдин месэладиз элкъвенвай.

— Къилинждив хъиз, чи хайи чил къве патахъ пайнава!—лагъана ада.—Гъа месэладикай Моекванизни чизва! Маса халкъаризни чизва! Гъа месэладал машгъул хъана кІанзава, амма туьремайри вучзава? Гъа меозла арадай акъудзава! Гъа месэла кІевзава! Чир осьухъ! Сада цІийи «Искра» акъудзава! О-о! Ленин! Бакунин! Ба'бушкин! Са масада (ЦІийи «Современник» акъудзава! О-о! Некрасов! Белинакий! Герцен! Хорассандин къабачидин хцикай Максим Горький хъаива! О-о! Ида цІийи союзар туькІуьрзава! Инал са десте! Анал са десте! ГъутІанал са десте! Вучда на? Чукуриз гъатзава вилик! Туьрема-лезгийр!.. Чаз я Бакуда, я Махачкъалада шегъердиз экъечІидай чин амач, хтул!

Дуьз лагъайтІа, а вяхтара йбур заз чидай месэлаир тушир. Гъуьлуьн Аждагъандиз вичин рикІ бушариз кІанзавай Са низ ятІани лагъана кІанзавай. Низ лугъудай?

Зур'ба лувар «вай пуд чайкади гимидин винел чпин лувар Дчъайна. Абур са легъзеда гъак! акъвазна. Бирдан абуру пудани С^нал Гъуьлуьн Аждагъандин сес тикрарна. Чпин чІалалди.

— Къю! Къю! Къю!

Ахпа абуру заланз заланз лув хгана. Заз абуру Гъуьлуьн Аждагъандиз салам гайи хъиз тир.

Дуьз 'Я, зун а йисара |гъакІан гада тир. Амма лезги гада тир| ИУ\ хуруда лезги рикІ авай, зи дамарра лезти иви авай!..

...Гила захъ галаз я Къурушви амач, я Гъуьлуьн Аждагъан.

Гъуьлуьн Аждагъанди Атлантикада 'балугъар къазва.

Гила зун адан гъавурда акъазва.. Туьремайри зазни садра |ичъуь авуна. Бакуца са редакциядиз фенай зун. Шиирар гъаз. Лянет хъурай абуруз. Мад за а|5ур кхъизмач! Жуваз абур са загІ |ъиз жедай. И за лугъузвай кар жедалди. Гъа икІ Бакуда са ре,- дакциядиз фена зун. Ина гъалтна зун Ігъа Гъуьлуьн Аждагъанди лу|гъудай туьремайрал! Зурба ксар я ибур. Чпивай хъайитІа. Къуд кас! Сад, алим я Сад вождь я. Къвед шаирар. \лимди лезтирикай макъалаяр <кхъизва: успатзава хъи, бес вири халкъариз чІалар гвайла, лезгийриз чпин чІал авайди тушир, абур гъилин пшарайралди рахаз жедай .. Им гъа и рекъияй алим я къван! Бакуда! Вождь сив япарив ага'къзавай (иллаки хъуьредавай) лезги

■ |І а л чидай монгол |я. Ида «Правда» газетдай са-къве жаваб къахчунва. Вири дуьньядин месэлаяр гила идан гъиле ава! Ве,-есІ •^Правдадай» маса ни жаваэ къачуна? Вождь! Лезгийрин >бахт л ила ахъа жеда, гъа чарари, жавабдин чарари ахъайда! Муькуь,- бур шаирар я: сад лагъайди аквадайла, ина адал вири хъуьреза. Себеб? Ида и дуьньядал гъич са жасдивайни ийиз тахъай ва тсжедай аламатдин кар авунвайди я. Автоэусда... Инсанриз виридаз лкваз-а'кваз... Ахпа суддини къарарда кхъенва: «вичин спермаяр масабурал чукІурна». Гила им лезги халкъдин вилик-къилик квайди я. Налугъуди, нуькІ я, тум акъатнавай нуькІ Тум квачир нуькІ Яраб идан гъал къазаматда гъикІ хъанатІа? Къуд ла,гъайди—классик! Чин яру я. Чинални картуф хътин са нер. Сивин къвалай гъер авахъзава Уму ми дафтарар акъудзава Жибиндай. Гъабур адал классический шиирар ава Ви^лай гъейри, са касдивайни кІелиз тежедай. КІвачел кІарасар |ътин чекмеяр. Маз такунвай. Ирид йисуз. Вилер—вечрен -вилер Нер авахъзава.. Яй-лух авач ..

И бур, лезгийрин вождар, гъатн^ва Баку дин куьчейра .. Редакцира, издательствойра. Чпини лезгидриз экъуьгъзавайди я, Гила зун я Бакуда, я Махачкъа'ладд-пкуьчейриз экъеч!зам.ад< Гила зун Къурушвидин, Гъуьлуьн Аждагъандин Ігъэвурда хъсандиз акъазва. Эхъ, чина тракторри, гуьрцІулри, калери сир-навзва... Чина самолетри, лекъери, пеленгри шанар цазва.. бал-кІанри, шегъери манияр лугъузва...

За табдач: зи пак гьиссер, зи ирид цавариз лув гудай тьунар-лу гьиссер йис-сандавай хкахъна. Тахъай хьиз. Михъиз.

Гила жуваз «ъуьруьн къведа. Айгъамдин хъуьруьн: зи авам-вал вуч тир? Зи дуьзенавал вуч тир!

Зи пак ва гьунарлу гьиссер Кьурушвидини Гьуьлуьн Аждагъанди—зи муаллимри яргъал океанриз тухвана. Зи пак ва така-бурлу, тьунарлу гьиссер «гьабурухъ галаз ава.

Турфанра.

Къаяра. Мекъера.

ГьакI хъайила, за гьа сифтедай лагъай гафар исятдани тик-рарзава:

— Руфуна фу авачир, диде ахварай аквадай 'бахтавар йисар! Куьн хунI гуьзел туширни! Куьн хунI ширин туширни!

Гила, налугъуди, са ни ятIани зи вилер яйлухдизди кутIуна-нава.

Гила заз яргъарай гьич садрани яргъи рушан нурари эвер ,гузма'ч.

Квез чида: кьураматдин зул сефилди жеда.

Пашманди.

Начагъди.

Гьуьлел, лагъайтIа, зул пехъиди жеда. Азгъунди жеда. Гьаф-тейралди турфан алайди.

Чими кубрикдиз хтай галатнавай матросди пакадин йикъакай фикирда:

— Яра'б пакани тьа икI амуькда жал? Лянет хъурай ихътин гьуьлуьзни, ихътин зулузни! Къведазни!

Амма за я гьуьлуьз, я зулуз, садазни лянетзавач. Куьз герек я?

За квез гьикI лугъун: зун, адет яз, гьамиша киснаваз жеда.

Нихъ галаз рахада? Хиялар-фикирар яргъара жеда.

Зи вилерикай гьамиша Кьурушви |КараIгда.

Заз гьамиша адан манидин ван къведа.

Заз адан кьуватлу руьгъдин, сесинин ван жезва. Вучда ван хъана?

Гьуьлуьн Аждагъанни рикIелай алатдач. Заз а|5ур къведни сад я. Кьуватлу. Такабур. Мерд...

Тек-туьк, куь кьин зал алач, чIалахъ хъухъ, валлагъ, гьа сад-ра са легъеда акур Лацу Дишегъли вуч тир,—гъамни вилерикай каратда... Яраб адаз зи .рикIикай хабар ятIа? Бажагъат. Бахтавар хъуй вичиз. Куьнни бахтавар хъуй.

Повесть-эссе

Зулун гарал галтад жез, къариблукрай къвезавай,
МичIи йифиз Лезгистанда са къарби тар шезавай.

Лезги халкъдин манидай

СИФТЕГАФ

лъБанажагълу гьар са инсандиз чида: гьа хайи йикъалай башламишна, инсанди вичин сур галайнихъди гьерекатзава. Куь-не садра къванни и кардикай фикирнани? Вичин эхиримжи мес-кендихъ. Гьа мескен ни гьазурдатIа, гьинал жедатIа, нин къва-лав жедат/а, вун аниз ни рекъе твадатIа... гьич са касдивайни, 'ъайиф хьи, лугъуз жедач.

ГьакI ят/ани, са къадар яшариз акъатайла, акьуллу инсандин уьмуьрда ахътин са легъе алуькда хьи, ацукъна текдиз, ам вин оичихъ галаз рахада:

— Яда!

— Гьун!

■— Ви шумуд йис я?

— Лугъунрай са яхIурни цIудав агакъзава...

— ЯхIурни цIудаа-а-ав? О-огъо-о!

— Вуч о-огъо-о?

— ЯхIурни цIудав... лугъун чна, вун пудкъад мертебадин са кIвале яшамии жезва... Яшамии жезвай. Хъуйни? Гила вун гьа пудкъад лагъай мертебадай эвичIнава яхIурни цIуд... Лап чилел агакъиз амайди... «Аман бала, Суна чан»... Гьавурда акъазвачни?

— Ваъ.

— Эй! Чугундин чайник! Ваз ей мескен аквазва, мескен! Низ чида шумид югъ аматIа, шумуд варз аматIа? Шумуд йис аматIа?... Фикир ая: низ вуч лагъана кIанзавай? Вуч рикIелай алуд-нава? Вун мад кьулухъ элкъведайди туш гьа! Лагъ жуван эхи римжи гаф!

И ктаб гьакI пайда хъана. Эхиримжи гаф хьиз.

Лезги чилин вилик, ВАТ АН ДИН вилик, халкъдин вилик — эхиримжи гаф. Амма заз гьеле эхиримжи гаф лугъуз кIандачир. Захъ ийидай кIвалахар ава.

А кIвалахар за тавуртIа, маса касдивай бажагъат ийиз жеда. Абур анжах са за авуна кIанзавай, зи хиве авай кIвалахар я. Жавабдар кIвалахар. Пак кIвалахар. ВАТАНДИЗ, ЛЕЗГИ ЧИ-ЛИЗ, ЛЕЗГИ ТАРИХДИЗ талукъ кIвалахар.

Къуй заз аллагъди (Къурбанд хъурай чун вичиз) гъа квалог хар къилиз акъуддай муьгълет гурай. Артух гъич са югъни. Гъж са сятни.

Са шумуд гаф и ктабдикай. «ЧУН ЧАЗ КИЛИГДАЙЛА» пуд паюникай ибарат я. Вири паяра ЛЕЗГИ ХАЛКЪДИН ТАРИХ-ДИН, 41 АЛ АН, КУЛЬТУ РАДИН месэляяр, яру гьал хъиз, вилиз аквазва. Гъар паюна вичин проблема ава. Гъар са пай виш чиникай ибарат я. Гзаф къадар къилдин къилерикай. Гъар къилиз вичин мана-метлеб ава.

Сад лагъай паюна, гъа и ей гъилевай паюна, чи ата-бубайрин яргъал кечмиш заманаяр ава. Античный тарих. Делилар. Малуматар. Рекъемар...

Къвед лагъай паюна,—Сталинан, Багъирован девиррикай, къе чи къилел атанвай паишман гьалдин асул себебрикай.

Пуд лагъай паюна,—чи къенин югъ. Чун авай гьал. Литературдинни искусстводин къуллугъчийрин, шаирринни писателрин умуьрдикай. Яратмишунрикай. Ни вучзаватла, гьам.

Квалог куьтягъна (дуьз я, муькуь паяр набордиз гъазурна кланзава) чин уьзуьагъ яз, рикли хъвердайла, ни ятла хабар къазва:

— ГъикI я? Къве роман кхъенайтIа, хъсан тирни? Лагъанайни, къамир и кар гъиле? Къве роман маса чIаларал акъатайла, низ чида, ваз шумуд агъзур манат пул къведайтIа!.. Вун гъиниз ялар ягъиз фидайт/а? Са вад-цIуд лезгиди ей и затI я кIелда, я кIелдач.

И футфачидиз са ни ятIани зи сесиналди жаваб гузва:

— И ей гафариз са виш йис идалай вилик Пришивина жаваб гана: ваз чидани ада вуч лагъанат/а? Чидач? «Яратмишунрин бинеда писателдин къилих ава».

Дуьз жаваб гана. Адан фикир зани давамарзава:

— ■ Зи герояр вири кесиб инсанар я, татугай къисметрин жегъилар я. Вирини жагъурзавайбур я. «Диде ва Дагъларда» Сулейман вичин бахтунихъ къекъвезва.

«Къурушвида» вичин гимидивай къакъатнавай къурушви вичин бахтунихъ къекъвезва.

«Яргъи мехъерин» иеси Идрис вичин бахтунихъ къекъвезва.

«Стахайрин йифен гуьруьшда» Сули вичин бахтунихъ къекъвезва.

«Лацу Гар»—чубандин кицI вичин кечмиш заманадихъ, хайи-бурухъ, чубанрихъ, суьруьйрихъ, кицI/ерихъ къекъвезва.

Эхирни «Чун чаз килигдайла» эсседа зун, — гъабур вири яратмишай кас,—пелел гъил эцигиз, рикIик къалабулукъ кваз, гагъ къулукъ килигзава, гагъ—вилик. Чун накъ гъи гьал тир, къе гъикI я, пака гъикI жеда? Зи ватангъилийри и кардикай фикирзаватIа?

АВТОР.

I. АТА-БУБАЙРИН КЪУВАТ

i /Легъзаманадин Ирандин машгъур пача|гъ хъайи Дарийди садра скифрин пачагъдиз чар ракъурда къван. Кхъида хъи, бес оз вахъ галаз дяве ийиз кланзава. Вуна вуч лугъуда? Вун гъа-|_р яни? Гъазур хъухъ.

А вахтара ха|барсуздаказ гъужум авун айиб квалог яз гъисабдай жеда. Скифрин пэчагъди дяведикай къил къакъудда. Ра-швал тудач.

Дарийди мад сеферда чар ракъурда: «За ваз вуч лагъанай? Гъазур хъухъ, зун къвезва».

Чара атIуда окифрин пачагъдин. Вучрай ада? И сефердани ада са'бурлувал хуьда. Жаваб ракъурда: «Чна вучиз дяве ийин? Чахъ куьне къахчудай шегъерар авани? Авач. Багълар-мулкар чвани? А'бурни авач. Чун куьчери хашкъ я, къе инал—пака анал. Динж акъваз, саташмиш жемир».

Дарий динж акъваззавайни? Акъваздач Дарий динж. Залум-щн хци гила пуд лагъай чар ракъурда: «АкI ятIа, куьн кичер-хъанар я».

Гзаф фикирда, тIимил фикирда, эхирни скифрин пачагъди и къудурмиш лъанвайдаз ихътин жава|б ракъурда: «Вуна чаз кичер-хъанар лугъузва, яни? АкI (ятIа, ша 'Чна икI ийин. Флан дерада, вацIун ,къере чи ата-бубайрин сурар ава. А чилерни, а сурарни чаз ата-бубайри тунвай пак аманат я. Куьне гъа сурарик |куьра, ахпа «вез нун чир жеда».

А-атъаа-ан! Дарийдиз герекди гъа им тир къван! Къведа Дарий гъа лагъай чкадиз. БарIбатIа залумди скифрин ата-'бубайрин сурар. Клур гуда. Сурарикай амуькайбур гъакIан келекуь-|уьрар жеда. «Ма квез куь ата-бубайрин пак чилер, пак сурар!»

Хабар жеда и кардикай окифриз. Къведа скифар, акъахна чпин дили 'балкIанрал. АлуькIна вирида зирегъ партал. Са гъиле къалха^, муькуь гъиле тур. Гъар са касдин вилерай иви авахъиз. Япарай «гум акъатиз. Бе-ес, ргада щбурун иви!

Ата-бубайрин пак сурариз гъакI ийин? Им нивай эхиз жедай кар я? Им ни эхай кар я? Жеда скифрикай гъар садакай са кард. Са аслан. Атана агакъда абур Дарийдин къушундив. Къив гуз, Ыарайиз, къирмишда ибуру Дарийдин къушун. Сад амай къван!

Тарих бубади гъа икI ихтилатзава

Ата-бубайрин сурар несилрин зитъин я.

Ата-бубайрин сурара вири ава: къуват, зиреквал, жуьрэтлу-иал, са)гъламвал... къегъалдиз мани лугъуз хъун, къегъалдиз къу-лериз хъун, вири, вири, вири!

Мус а'бур ви рикIелай алатайтIа, 'чир хъухъ: вун ажуз жеда. Вун шуьткъведа... Лап дидедин руфуна амаз на'бутдиз элкъведа. Валай жувалай аслу тушиз.

Ваз жуваз течиз.

Взз ви къуншийри, ви чирхчирри ви тIвар лугьудач, ви гуы-
гъуына тIу,5 туыкIуыриз, вал хъуыруынарда: /

— Туырема... /

Аллагъди чаз ахътин кар «ысмет тавурай. Ахътин ють чи ви-
шериз такурай.

Дегъзаманайрин ата-бубаяр чир хъана кIанда.

Чаз чизвани а'бур?

2. ПЕЛАЗГИЯР ВА Я ЛЕЗГИЯР?

Акьуллу-камаллу авторди кхъенвай ктаб 'кIелунилай чIехи ле-
зет аватIа? Бажагъат. Амма и сеферда, нубатдин цIийи ктаб
кIелна куытатъайла, за са гъил ченедик кутуна. У-у-уф! Зи хия-
лар яргъал тарихриз фена ..

И ктаIбди зав веревирдер ийиз вугана. Хъсан а.кунач заз чи
зигъин. Чаз чи дувулар гъи девирра аватIа чизвач Чи хал'къдиз,
лугьузва за.

Эхъ, эхъ, чаз чун дуыздиз чизвач, стхаяр!

За и ктабдин тIвар авайвал ,хуызва. Урусдал: «Черноморская
держава Митридата Евпатора». Акъуднавайди Саратовдин уни-
верситет я. 80-йис.

Чи эрадин I-виш йисуз ЧIулав гъуылуын Кефер пата, Къибле-
дин ва РагъэкъечIдай патан кьерехра авай вири хал/къар, къебе-
леяр (бегъем са виш) санал кIватIа, Понтидин пачагьлугъ—Мит-
ридат Евпатора зурба са государство туыкIуырда. Амма чир хъана
кIанда, РагъакIидай пата Рим авай. Виридалайни зурба ва гужлу
государство! Римдиз Митридатан государство аквадай ви-лер
жедани? Ваъ, гьелбетда. Вучна кIанда? МуытIуыгъарна кIан-да.
БарбатIна кIанда. Тергна кIанда.

Римдин къушун, къилени вири дуыньядиз машгъур полководе-
цар аваз, гъатда Кавказ галайвал ракъе.

Эвел Сулла.

Адан гуыгъуыналлаз Лукулл.

Эхирни Помпе-ей!

Акакъзавач Митридатан гуж. Ам ГъвечIи Армениядиз кат-
зава. Адаз Ал'баниядивай куымек кIанзава. Пудкъад агъзур атлу
къушун къачуна (ал'банвияр) ам Помпеяхъ галаз дяведиз рекъеI
гъатзава.

ЯтГани, къебелеяр—къебелеяр тир. Абуруз низам чидачир.^

Абурни Помпеян къушун сад садав гекъигиз жедайни?

Албанвиярни вири телеф жезва.

Эхирни, къад чIал чидай, пуд жунгавдин къуват квай Митри-
дата вич душмандиз есир тахъурай лагъяна зегъер хъвазва. Ам-

(ма адаз, гъамиша маса касди вич зогъерламишуникай кичГсз,
\«зегъердиз акси зегъер хъвайидаз» тила зегъердини таъсирзамач.
Эхирни и къегъал касди вичин нуыкердин вилик къил эцигзава.
Гъамиша вичин къуллугъдал хъайи. Гъамиша вич хвейи л\кIра-
вай тIалабзава:

— Ягъа гардан!

Исятда ЧIулав гъуылуын кьерехда адан тIвар алай дагъ ава:
Митридат дагъ.

Арменияни, Ал'банияни (грекри къазва. Шумуд йисуз? Къве
виш йисуз? Пуд виш йисуз? Вад виш йисуз? Лугьузвач Тарих
бубади. И чилерал абуру чпин хуыер к>тун тавуна жеч. Дяведа
гъалиб хъайида магълу'б хъайидан чилерал агъавал ийидайди сир
туш. Тарих буIба кис хъанватIани, ЧIал 'буба кис хъанвач. Чаъ
чи чIал ава. Лезги чIал. ЧIал тарихдин гуызгуы т. Тарихни чIал са
арабадин къве чарх я. Яшамыш хъуй чи чIал! Исятда ада чаз са
бязи сирер ачухда.

Ащукънава зун са гъиш ченедик кутуна. Гагъ закай дегъзана-
надин албанви жезва, гагъ грек...

Грецияда АрхитI лугьуз зурба философ хъана.

Грецияда АрхитI лугьуз зурба *зодчий* хъана.

Лезги чилелни гъа тIвар алай са хуыр ава: АрхитIар.

Вергилийдин «Энеидада» рутулар ава. Пелазгийрин къебеле.
Чи чилерални рутулар ава, лезгийрин са къебеле, нугъат...

Дегъзаманадин Грецияда ^фригийцы» ава, чина, лезги чилел
—фригъвияр ава. Дегъзаманадин Грецияда Фияр ава, чина—
Фиярин хуыр.

Дегъзаманадин Грецияда Лгар ава. Хуыр. Чина, лезги чилел
—Лгар хуыр.

Гъа ик! мадии давамиз жеда.

Лезгийрихъ кфил ава, грекрихъ кифара, лезгийрихъ тукъа
ава, чIулуник кутадай, Грецияда токъа гъяр'къуы чIул я.

Ащукънава зун са гъил ченедик кутуна: Iяра'б, аллагъ, икъван
гафар, тошонимар, чкайрин тIварар дуышуышдин кар я жал?

За вахт-вахтунда Грециядин, Албаниядин музыкадихъ яб гуда.

«Зи баладин сурун къилихъ», «Хабар къуртГа зи гъалдикай
дустари».. грекри тек кларнетдал яда, о-о-о, вун я'б 'гунивай бах-
тавар жеда! Тиранадай дегъзаманайрин лезги макъамар яда, ма-,
нияр лугьуда (чуынгъурдал), акI жеда —ви рикIел мелгъем эциг-
зава. Я'б туз, ви гъиссер ирид цавариз \каж жеда. Абуру гъа^ь-
* ван устадвилевди яда...

Дуыз я, (генетически)—чун гзаф какахънавай халкъ я. Ам чи
кIашубри лугьузва.

Чи арада дегъзаманайрин Ал'баниядин къебелейрин т\хумар
ава.

Чи арада грекрин тухумарни ава. Абур къакъан буйдин, лацу якларин инсанар лъиз чида аз. Гзафбурун вилер тлару ва я вили. Мили къилихдин, ачух риклин, мерд инсанар.

Чи арада каганатдин амукъаярни ава. Вагъши чИжер. Арайрин, монголрин амукъаяр...

Монголрин амукъаяр аз мичИ йифиз са километрдай чир жеда.

Ацукънава зун текдиз. Фикир-хиялиз. Жува жувавай хабар къаз:

— Яраб чи милли тIвар пелазГийрилай атанватГа? Пелазги-яр-лезгияр...

3. ГАФУНИН СИР

«Алпандин цIай» лагъана ван тахъай лез'ги авач жеди.

«Алпан»—дегъзаманарин лезгийрин аллать тир. Аллагъ гаф арабри гъана, мусурман диндихъ галаз, виликан чи динни, чи аллагъни чи мефткдай а'къудна, гъа'м туна 'чи мефтIеда.

ЯтIани, чи лезги чIала «Алпан» (гаф амазма.

Лезги чилел атай къван чапхунчийрин сан-тъисаб авач.

Садбур къез хъана, садбур лъфиз. Амма абур гъикъван атанатIани, абур гъикъван алахънатIани, йбурузвай лезгийривай лезги чIал къакъудиз хъанач.

Кеферпатан Африкада 'бедуинрин (са къебеле) чIалакай зурба араб чIэл хъана, ам вири Мукъвал РагъэкъечIдай патаз чIана. Монголиядилайни а пата, РагъэкъечIдай пата пайда хъайи туьрк чIал Балкан уьлквейрив агакъна чIана, адакай гзаф халкъарин чIал хъана. Лезгийрин и патавайбуруни, а пата авайбуруни. Лезгийри ам къабулнач, амма латъана: куь чIал 'чи чIалалай артух туш, иер туш, чаз чи чIал ава. Чи чIал куь чIалалай къадим чIални я, варлу чIални я.

Маса са чIални къа'булнач лезги халкъди. Баркалла адаз!

Чун чи ихтилатдивай яргъаз ИкъекъечIава. Чун алпандикай рахазвай. Алпан, къуй арабар, мусурман дин 'къедалди чи аллагъ хъурай, бес и алпандин цIай вуч лагъай гаф я? Им къулавай цIай ятIа? Хъархъун кIарасдин шIай ятIа? Мегъун чхайрин цIай ятIа? Им вуч шIай хъуй? Им вучиз аллатъдин шIай хъуй? Аллагъди шIукай вучзавайди я? Аллагъди вичиз хуьрекар гъазур-аавач къван!

Кезьдна кIанда хъи, и дуьньядал гъеле вичин ери-бине авачир, вичин ранг алачир, вичин ни гашачир, вичин тарих авачир, физический къетквал, сес авачир... са гафни хъайиди туш, я жедайди туш.

Гъар са гаф тарихдихъ, дуланажа;гъдихъ, яшайшдихъ гала? алакъалу жеда.

Къ>й IгъаkI хъуй, 'бес и алпандин цIай мус пайда хъайиди я? Чан акъуд тавуна гъам лагъ ман!

Исятда, исятда, чан дуст каа-ас! Гъиндистандин дегъзаманарин эпос «Махабхаратада» (3500 йисан гарих авай эпос я гъа) са гъихътин ятIани аламатдин, вуч хъайитIани тергдай яракъдикай хъызва.

«...ЦIу хъиз нур гудай, iilariiIar тудай, тум тийидай снаряд ахъайна... къуд пад михъиз мичИ хъана... налугъуди, рагъ квахъна...» И яракъ лугъуз тежедай хътин «забрдиз фидай цIайлапанрин юкъва авай... ам хъиткъиндайла, налугъуди, цава цIуд агъ-зур рагъ кузвай»...

И яракъдиз чка-чкадал «аллагърин яракъни» лугъузва.

Са бязи чкайрал «аллагърин цIайлапанарни» лугъузва.

И яракъди вири тертзава. «...Са шумуд йисуз гъетер ва <я ратъ акваз хъжедач...» Абур «...шифери ва тIурфанри кIевнаваз жеда...»

Чач я и яракъ герек туш, я ракъар, цифер, тIурфанар...

Чаз герекди и гаф я: «Алпандин цIай...» «Алпандин цIай аватрай». «Алпандин цIу...» «Алпандин цIай атурай...»

Кез и келимайринни «Махабхаратадава» «аллагърин яракъдин» садвал гъикI аквазва? И эпосда зи фикир са карди иллаки вичелди желбзава. Чи йикъара алимри дугъриданни ахътин яракъ хъайиди тестикъзава. Виридалайни вилик археологри. Гъиндистан анихъ акъвазрай. Анал са арадилай .хкведа 'чун. Ирландияда авай догъзаманарин са къеледин цлар ахтармишнава. И цлар гъи тарихда эчитнавай'бур ятIа садавайни лугъуз же^вач. Са кар вирида тестикъзава. Абур зцигнавай мрамардин къванер (зур!ба рагар) цIранва. Мрамардин къван цIранва! Мрамар цIурурун патал 1000—1300 градус чимивал трек я!

Алимри лугъузва хъи, гъа инани гъа «Махабхаратада» лагъанвай хътин яракъ ишлемишнава.

Гила чун дуьньядин са маса патахъ фин. Чун дегъзаманарин хетрин меркез хъайи Хеттус шегъердин \арапIайриз килигин. Гъа и харапIар ахтармишдайлани... Гъа «Маха'бха.ратада» лагъанвай яракъдин гелер аквазва. Шегъер зурба температуради цIурурнава. КIвалер, мескенар... вири! Дегъзаманарин Вавилонда 46 метрдин къакъан 'къеледин амукъайрин 'Къилелни гъа ихътин мусибат атанвайдан пшгидвалзава. Инани къванцин керпичар шIранва... Им ихътин вуч яракъ хъуй?

Алпандин цIай... Аллагърин яракъ... Аллагърин шIайлапан... Гила чун мадни Гъиндистандиз хквен. Ина Мохенджо-Даро лугъудай лап дегъзаманарин харапIаяр ама. Абур харапIа хъана 3500 йисалай пара я. Алимри ахтармишайла малум хъана хъи, ина са

километрдин радиусда вири щИранва. Са километрдин радиусдин[^] кѣцепата гарун зурба кѣватди вири чукИурнава.

Алимри успатзава хьи, и мусвбат гъич са касдизни іха'бар ава/чиз, садлатъана хъанва. Скелетрин гъалари, абур авай жуьрейр[^] тестикъзава хьи, и вахтунда, и мусибат кбилел кѣведайла, шегъердин агъалийри кеф-кефина аваз, куьчейра сейр ийизвай...

Гъа ина 4000 йис идалай велик кьенвай инсандин скелетдин кІара>бра 50 сефер артух радиоактивнивал ава. Ибуру вирида са кардин шагъидвалзава: инсаниятдин тарихда ядерный яракъ дегъзаманайрилай инихъ малум я. Ида мадни са кардин шагъидвалзава. Чи чІалан шатъ дувулдин деринвал! Аку чи <чІал тарихдин гъикъван яргъарай атана чав агакънавай чІал яІа!

ГъакІ хъайила ам маса чІаларивай муьтІуьгъриз хъанач жеди.

Чи халкъдин ата-бубаяр лап дбгъзаманайрин халкъарин, дуьньядин катаклизмадин шагъидар хъайи халкъарин хтулар яІа? 3000—4000 йисара халкъди хвенвай гафари и кардин шаъидвалзавачни?

Алпандин цІай...

Алпандин цІай аватрай...

Алпандин цІай атуй...

ЧІал хуьз алакьун—ватанпересвал я, чІал къацІурун, мурдар авун—мердимазарвал ва алчахвал я. Хайи ІчІалан сирерай кбил акъудиз алахъуни инсан баркаллу ийида!

4. МИДИЯ ГЫНАЛ ХЪАНА?

«Илимдинни техникадин тарих» сериядай СССР-дин илимрин Академиядин Сибирдин отделениеди В. Е. Ларичеван «Иландин арифдарвал» тІвар алай, чи дуьньядин лап дегъзаманайрин «алендаррикай тзаф кавдаллу, 'къадарсуз кьиметлу са кта'б чапдай акъуднава. (Москва, 1989-йис).

И ктабдин кбилерикай са кыле ихътин кхъинар ава: Цицерон са карди тажуб ийизвай. Ада Ігъихътин зур'ба ва чІехи философ-риз Я'б гайитІани, адаз акІ жедай хьи, и философрин гафар вичиз а'ял вахтара Посидонийдивай ван хъайи гафар я. Посидонийдивай таре къачун патал ам, гъвечІи гада яз, Родос островдал рекъе гъатнай ва ада вичин сифте чирвилер Чулав гъуьлуьн 'къерехар тирвал маштър философ Посидонийдивай къачунай. Гуьгъуьнай дуьшуьш хъайи философриз яб гудайла, ада гъамиша са кар гъиседай: и философри адетдин инсанрикай гъамиша са вуч яІани чуьнуьхзава, гъар са философди вичелай велик хъайи философдин фикирар кваз къазвач, абур лугъуз кІанзавач, гъар сада вичине къазва... Амма Посидонийди вичелай вад виш йис велик

ишамиш хъайи Фалесан тарифардай, адалай зур'ба философ цил / и.Ч'Ч, лугъудай. Фалеса, лугъудай Посидонийди, вичин и дуьмьядии ^ нири сирерай кбил акъатуналди, и дуьньядал вуч ждатІа ВИЛИК чмаз л>гъуз ашакъуналди, садра эллинар вири мягътсларнпй: '-...Ада йикъакай йиф мус жедатІа великамаз лагъанай ва си шумуд югъ алаатайла гъада лагъайвал хъанай...»

«...589-йисан (чи эрадалди) 28-майдин пакамахъ са пата Алпата аваз, муькуь пата Астия|гъун, Галюс тІвар алай сертъятдин ьащІал кѣве кѣшун,—мидиявийринни лидиявийрин кѣшунар, —сад садан винел гадар жедай вахтунда, 'бирдан раІгъ чІушав хъана, йиф алуькнай...»

Мидиявийр?.. Къедалди заз масакІа чидай. Чна мектебда кІелдай йисара чаз «Азербайжандин тарих» ктабдай Мидия Ирандин Кеферпатавай уьл'кве 'яз чидай, амма и ктабдай аквазвайвал. Мидия Греция талан патахъ акъатнава. Им гъикІ хъайи кар хъурай?

«Азербайжандин тарих» ктабдин сад лагъай чинал чІулав, ири гъарфаралди ихътин гафар кхъенвай: «Чи къадим ата-'буба-

і
яр мидиявийр я».

І

Грека-ар? Кбил акъатдай кІвалахар туш.

Чун мадни са ктабдиз килигин: «Дегъзаманайрин РагъэкъечІдай патан литература». Дегъзаманайрин Ирандин, Индиядин ва Китайдин литературайрин пакаман нурар... (Москвадин государственнй университет. 1980-йис.)

И са хазинадик квай кта'б «Авестадилаь» башламиш жезва. Низ «Авеста» ву^ эсер ятІа «чидачтІа, чир хъурай: къръан Ме-гъамед пайгъам'барди 'кхъей кта'б яз гъикІ къабулзаватІа, «Авсс-тани» Заратуштради кхъейди яз къа(булзава. Дегъзаманайрин Иранди алла'гъ Ахура Мазда тир, и ктабдин сифте кыле гъадан тІвар къазва: «... и уьлквевар заз Ахура Маздадин куьмекралди къисмет хъана: Иран, Элам, Вавилон, Ассирия, Армения, Египет, Иония, Лидия, Мидия, Бактрия, Согдиано, Гандра, Сака, Сатта-гидия, Арахозия, Мака...»

Ибур Заратуштрадин гафар я.

Эгер чна чи аял вахтара кІелай «Азербайжандин тарих» кта'бда авай Мидия гъа и Заратуштради лугъузвай Мидия ятІа, ам дегъзаманайра виридалайни зурба ва яужлу империя хъайи Иран империядин са вилайт хъайиди аквазва. Адавай а зурба империя-дикай къекъечІна, Грециядавай Лидиядихъ галаз дяведиз вучиз ва гъикІ физ хъурай?

Адаз ахътин ихтияр ни гуда?

Александр Македонскийди чапхундалди Иранди Юкъван Азиядин ва Мукъвал Ра'гъэкъечІдай патан винел гъамиша агъавал авурди виридаз чиди.

Къуй тарихчийри лутъурай: Мидия гьинал хъана? Ирандин/ Кеферпата? Грецияда?

5. АЛИМРИ ВУЧ ЛУГБУДАТИ?

Лап и мукъвара ктабрин туьквенра ч'улав жилд алай са ктаб пайда хъана. Мумкин я, тзаф'буру ам гъиле къуна, эхцигна. Вучиз лагъайт'а, адан формат екеди тир. Им сад лагъайди. Къвед лагъайди — адан жилд къелеч'и чарчинди тир. Гъа<к'и хъайила, а ктабди гъар нин хъайит'ани фикир жел'бзавачир.

Урус ч'алал сад аагъай сеферда пайда хъанвай и эсерди («НгајјАРН дегъзаманайрин эпос. Папакан хва Ардащидан алд-къунар») чун патал тзаф сирер ачухна. Зун патал алапатдин кар хъана!

Вучиз, гъихътин алапатдин кар?

Са'бурлу хъухъ: и кт'иб лап дегъзаманайрин иран ч'ал .хъайи пегълеви ч'алай таржума авунва.

Текст (эпосдин) къве ч'алални ганва.

Эвел—пегълеви, гуьт'уьнай—урус ч'алалди. Лап эхирдай /гlossарий ганва, са къадар пегълеви гафар урус ч'алаз таржума авуна.

Дегъзаманадин Ирандин гафар латиндин алфавитдин жуьреда кхъенва. К'елиз жеда. Дегъзаманадин ирандин алфавитдалди ваъ, ам чун хътинбурувай к'елиз хъун мумкин туш.

Латин алфавит типографияди къабулдач. Гъа и кар сеbeb яз, за чи алфавитдалди са шумуд мисал гъизва.

Ан — III местоимение.

Бар — груз.

Эн — этот.

Залан — тяжелый.

Гирде — вокруг.

Гирами — любимый.

Гъан—тот, в тот же момент.

Ин — указ. местоимение.

Кар — дело.

Куь — местоимение и союз.

Пад — предло-, обозначающий направление.

Тан — тело.

Шур — молоко.

Та — предлог.

Мадни давамариз жеда, амма гереквал авач. Вири ашкара я. Ша гила чун, играми дустар, са фикирдал къвен: эпос вири са къанни иДуд чин ава. И гъвеч'и эсерда икъван «чи нафар» хъа-Йила...

Вагъ! Дегъзаманадин Ирандин ч'ал ва лезти 'ч'л? Икъван мукъвабур! Нин хиялдиз .къведай? Ни лугъудай?

Амма инт'е делилар. Делилри субутзава.

И гафари дегъзаманайра лезг'Ияр иранвийрихъ и-алаз санал хъайиди субутзавачни? Ни лугъудай чун ч'алан стх.яр тирди?

Ирандиз, Египетдиз, Грециядиз хъиз, вичин ч'ехи тарихда пуд ч'ал хъана. Лап дегъзаманайрин (гъа и чи тафар авай), юкъван асиррин ва алай вахтунин.

Алай девирдин иран ч'алан группадик акатзава: осетинар, |атар, таджикар, талишар...

Дегъзаманадин Ирандин ч'ал, Грециядин ч'ал, Араб ч'ал... вири детиш хъана. Гъа дегъзаманадин [гафар чи ч'ала амуькунин сир вуч хъурай?

Чи ч'ал я арьб ч'алавай, я туьрк ч'алавай муьт'уьгъриз хъанач.

Яраб чи лезти ч'ал вучиз икъван дурумлу хъанат'а?

И мич'и утагъда экв хъувун чи пак буржи я: гаф алимринди я—ч'алан алимринни тарихчийрин...

6. ЧИ ТАРИХ КХЪИН НИН ХИВЕ АВА?

Ракъиник квай мурк (гатун юкъуз), дуьз ла'Гъайт'а, мурк ваъ. мурк'адин къаяб низ акуна? Ам югъ къвердавай гъик'и ц'рада? Лезги тарих; гъа гъалда ава. Ша чун тарихдиз килигин. Тарихда чакай лагъанвай, кхъенвай вишералди ктабрай са шумуд делил рик'ел хкин:

«...Албаниядин мержез Къа'бала шегъер хъана. Гилан Азербайжан ССР-дин Къуткъашен район. А шегъердин харап'аяр гилани ама.

Къиблепатан Дагъустандин тарихдин очеркар. *Махачкъала, 1964-йис, 2I-чин.*

«...Яшамиш жезва абур (албанвияр) Ибериядинни Каспи гъуь-арада. Рагъэкъеч'идай пад Каспи т'уьл я, Рагъак'идай пад Иберия. ...Къйблепата Армения жезва, Кеферпата—дагълар..»

Страбон, Кб, XI-4-къыл, I-чин.

«...Удинар лугьудай Гъвечи лезги халкъ (иоятда Азерб. ССР-дин Нуха районда ва Варташен райондин Нидж хуьре яшамиш жезва) албанвийрин тухумар я...»

Къиблепатаан Дагъустандин очеркар. Махачкъала, 64, 19.

«...Кавказдин албаниядин ч!ал Кавказдин (ч!ал тир, ам исятдин >дин ч!алаз гзаф ухшар тир. Мумкин я, ам дегъзаманадин удин ч!ал хъана, вични литературадин...»

Академик А. Г. Шанидзе. Кавказдин Албаниядин ч/ал ва кхьинар. Гуржистан ССР-дин Илимрин Академиядин Обществений илимрин хабарар. 1960-йис. VI нумра. 188—189-чин.

«...Такърибан 625-йисара абуру (гъезерри) алишверишдинни стратегиядин даях тир Дербент шегъер иранвийривай къахчуна. Гуьгъунай гъезерри гъа инай Закавказьедиз гъужумар тешкилиз хъана»,— кГелзава чна «Ахтынамедай».

IX асирда Аль Беладзориди кхъизва хьи, арабрин полководец Мервана гъезерар бар(батI авурдалай гуьгъуьниз, абурун амуькьяр САМУРДИННИ ШАБРАНДИН арада авай ЛАКЗ областдиз куьчарна.

Беладзори. Уьлквейар чапхун авуникай ктаб. Урус текст, 18-чин.

Тарихда шумудни са авторди и ЛАКЗ-рикай кхъенайтIа! Ам Албаниядин къебелейрин арада виридалайни ч!ехи къебеле тир. Беладзоридиз а кардиз килигна агъзур рагъмет хьурай хьи, ада и ЛАКЗ-ар алай чил, чка къалурна. САМУРДИННИ ШАБРАНДИН арада. Гилани и тIварар лезги чилел алама. ТахъайтIа чи тарихчийри гинал и келима, ЛАКЗ-ар кхъейтIа, алава ийида: (иметя в виду всех дагестанцев).

«Къиблепатаан Дагъустандин тарихдин очеркар» ктабдай чна кIелзава: «...1500—503-йисара Сефевидрин (Эрдебилдай акъатназавай са династия), «Къизилбашийрин» кьиле аваз, Исмаила Баку, Ширван вичиз муьтIуьгъарзава». 108-чин.

Сефевидрин гужлу государство пайда жезва. Меркез—Тебриз. Абуру чпелай Кеферпата авай чилер къакъудзава. Джунейда сангьисаб авачир къадар къушун кIватIзава. Ширвандал (арабар къведалди инал маса тIвар алай—ЛАКЗ-арин чил, Самурдинни Шабрандин арадавай чил, гила анаг мадни гегъенш хъанвай) гъужумзава. Чна тарихдай клзава: «...Самурдин кьерехда 160-

нисуз и чшгерал тахъай хьтин зурба женг кьиле физва. Джунейд, адан дервишар, къазияр (чпин дин гъизвайбур, аквадай гьаларай, шиитар я, мусурман диндин са хел) лезгийри вири барбатIзава. Катайбур катна къутармиш жезва».

И. П. Петрушевский. Азербайжандин государство. XV асир. Баку. 1940.

162-йисуз Бакуда Ширвандин шагъ Халилуллагъа Лезги мискин тIвар алай виридалайни (а вахтара) гуьзел имарат эцигзава.

Къиблепатаан Дагъустандин тарихдин очеркар. 64-йис.

«...1221-йисуз Ширван чапхунна Монголар Кефердихъ рекъе гьатзава, гзаф къадар ЛАКЗАР (аку гъаа-а, ширвандавайбур вуьжар ят!а) къирмиш хъана, мусурманарни, мусурманар туширбIурни...»

Ибн аль Асир. Тарихи аль Камил. Араб ч!алай таржума. Баку, 1940, 142-чин.

Аквазвайвал, 1221-йисуз мусурман дин къабул тавунвай лезгийри авай къван! Заз алаамат кар, ЛАКЗ-арни монголрикай Ширван хуьн я. Аквадай гьаларай, арабри чаз ЛАКЗ-ар лагъана. Лезгийр—лакзар...

1456-йисуз Хинелугъви Магъмуда Ширвандин, Дербентдин ва гзаф къадар маса лезги хуьрерин тарихдикай са ктаб кхъена. И ктабдин эхирда ада ихьтин са къейд авунва: «...Ибур вири са машгъур тухумдин, Къасимбекан гъилик хъайи, Магъмудбекан хчин, Афросимбекан...эхир Докъузпара къел'еда...аллагъдин лукIра... къуй аллагъ-таалади адан эхир бахтлу авурай... И къейд бегъем 200 кас, Къуруш, Маза, Чикчик, Къурать, Рутул хуьрерин виридалайни гуьрметлу къужаяр аваз ийизва. Абур шагьидар я...»

И ктаб квахънава. Академик А. Бержедин лугъунрай араб ■Икст Императордин ктабханада хуьзма. Вучиз лагъайтIа, а рукопись гъа и академикди вичин гъиливди Императордин ктабханадиз вахкана. И ктабдин урус текст амуькна кIанзава.

Къиблепатаан Дагъустандин тарихдикай очеркар. Х. Рамазанов, А. Шихсаидов. Махачкъала, 44-йис.

1456-йисуз лезгийрихъ ихьтин зурба алим хъана къван! Гила адан ватан тир хинелугъни ама, ана инсанарни ама, абур пас-

портда азербайжанвиар я! Вучиз икI? Мегер дуьньядин къанунар дегиш хъанани? Мусанлай ахьтин къанун акъатна: «Девеяр, филер, 'бал'кIаIнар, яцар и дуьньядал герек я, цегъер, хпер, маралар, пеленгар, асланар, къуьрер герек туш?» Ихьтин кIвалах жедани?

Чна тарихдай кIелзава: «I509-йисуз Исмаила, сефевидрин кьили, Ширван, Дербенд вичиз муьт'Гуьгъагзава...»

I578-йисуз сефевидрин государство зайиф жезва. Туьрквери Закавказьедал вегъизва. Туьрквери Генже, Шамахи, Дербенд къакъудзава. Чпиз муьт'Гуьгъай Ширвандин кьиле Осман паша эцигзава.

«...Сефевидриз акси дяведа туьрквери, лезгийри, Крымдай атанвай татарри (туьркверин чIалан ва диндин сшайри) ишти-ракзава. Татарар I2 агъзур ава, лезгийр вад агъзур, ширванвиар...» кIелзава чна.

Къиблепатан Дагъустандин тарихдикай очеркар. III-чин.

Я чан стхаяр, ширванвиар лугъудай халжъ низ ван хъайиди я?

Абур 'мус хъайиди я? Абур гъи чIалал рахадай? Инаг гъа Белодзорида лагъай ЛАКЗ-арин чил тушни? И тIвар, Ширван, арабри танвай чпин тIвар тушни? Я.

Амни гъич, бес и лезги гаф гъамиша кавычкайра вучиз тваз-I вайди я? Яни ам вири дагъустанвиар латъай чIал я, тушни? Ша гъадазни килигин чун. И кардизни.

Гуржистандин тарихда, литературада лезгийрикай тIмил кхъенвач. А кар Дагъустандин литературада ва тарихда икI къабулзава: абур, а гуржийри лугъузвайбур датъустанвиар я, лезги-I яр туш. Яни, аварар, лакви'яр я, амма лезгийр туш. Ша чун нI кардиз делилралди килигин. Къачун чна цахуррин ханар:

Али Куркулу 'бек. Шахурви Мамед хан бек. Мамед хан цIа-х>рвидин хва Халил. Эмир Юсуф бек. Шахурви Алисултан. Шахурви Агъмедхан...

Сиягъ мадни давам ийиз жеда.

И'бурун ханлух, 200 кас атлу къушун авай ханлух —пуд виш йисуз давам хъанва.

Ирандин Шагъ Тагъмасиб I лагъайда вичин са фарманда Али Куркулу 'бекан гъакъиндай кхъизва: «И фарман твай Захурдин хан чи вафалу дустарикай сад я...»

Шагъ Абас I лагъайда вичин фарманда ЦIасхурдин хандиз! кхъизва хьи, «чун патал а къуллугъ кьилиз акъудун давам хъя...»

Шагъ Сефиди са шумудра цахурдин кьилевай тIвар-ван авай-I буруз савкъатар ва пулар ракъурзава, Гуржисталдал, Кахетия-I дал гужумар авун давамарун тIала!бзава.

Шагъ Абас II лагъайдани ихьтин тIалабунар садрани «ъведра ийизвач.

Къиблепатан Дагъустандикай очеркар. I00-чин.

Гила ахьтин Шахур Iгъинва? Гъиниз фена Шахурдин ханар? Ингъе KBS3 «вири дагъустанвиар»...

Къенин йикъаз килигиз, тарихдикай баянар гузва...

Гъетъ! Ам вуч латъай гаф я? Леэгийривай Гуржистандал гьул<умиз жедани?

Леэги чилин тарих кхъей касдиз за зи са ктабдин гонорардихъ лап са вижевай гуьмбет эцитиз тада.

Мармардин.

Чун мад сеферда «Къиблепатан Дагъустандин тарихдин очеркар» ктабдиз килигин. А кта^бда «кхъизва: «...чаз аквазвайвал, I на IV асирра Албанияди вичин эхиримжи йисар легрин чилерал давамарзава, Албаниядин политический уьмуьрда «лезги» къеэлейри кьилин роль къутъгъазва...» (22-чин)»

Гъа инални лезги кавычкайра. Ал'банар, иберар, лбинар, джигбар, каспийр... Авайвал. Гилан тарихчидиз лугъуз кIанзава: а касди кхъизвай легар и 'чи девирдин лезгийр туш, вири дагъустанвиар я!

Аквадай гъаларай, гила кхъизвай тарихчидини вилик девиррин тарихчиди, сана л ацукъна, чаяр хунI ийиз, гума.рни акъудиз, лезгийрикай ихтилатзава:

Гилан девирдин тарихчи:

— А вуна кхъенвай легер, лакзар ава гъа-, чна абурукай «вири дагъустанвиар» ийизва...

Дагъзаманадин тарихчиди кьил галтадзава:

— Ваъ, ваъ, ваъ! Гъар са тарихда гъар са халкъдал, гъар са милел вичин талукъ тIвар хъана... АкI авун айибни я, гунатъни я...

— Зун гъавурда акъазва... Амма чун, алимар интернационалистар я, гъакI хъайила, чаз вири сад хъун «герек я... ТахъайтIа, ш ктаб...

Дегъзаманадин тарихчидин вилер экъис жезва:

— Вагъ! Вун лацу хъана хьи! Ма дарман! Мецик кутур! Вагъ...

Гилан девирдин тарихчи:

— Чна абурукай «вири дагъустанвиар» авунва...

— Гъетъ! Ма, <мадни са дарман... Мукъвара куьне Бакудикай Москва ийида, Киевдикай Ташкент... Куь кIвалахар зурба я... I план девирдин Дагъустандин тарилчийрин, лугъуда за.

Зани, и цIарарин авторди, гъакI фикрзава. Араб автор Йакъута кхъизва: «...Бйб аль Аббабдинни (Дербент) Маскатдин арадавай ЛАКЗ-рин уьлкзедин агъалияр муь-

7. ХАЛКЪДИН ЧАН

куьбурулай а кардалди тафаватлу я хьи, абур виридалайни гзаф я, туьзел кАлубар авай, мягкем бедендин сагълам инсанар я, абурун хуьрер къалин я, хуьрерин арада тьамиша алакьа ава...» Мадни: «...ЛАКЗ-ринни Баб аль Абва|бдин арада Табасаран шагьдин уьлкве ава, чпин къадардалди абур ЛАКЗ-рилай тлимил я, Та'басарандила а пата Филан ава, ам тьвечли са вилаят я...»

Йакьут. I-таб. 438-чин.

Аку стха, гьикьван ачухдиз, декьикьдиз мхьизватла! Лакзар, таасаранар, абурулай анихъни филанар... Къайтагьар ятла?

Мадни са мисал: аль Беладзорида Дагъустандин чилерикай. халкъарикай кхьизва: «...Ирандин пачагь Хосров Ануширвана гьар са вилаят патал (Дагъустандин чилерал) вичиз хуш пачагь эцигдай. Абурун арада Серирдин пачагь, ЛАКЗ-рин пачагь, Ширвандин ва филандин пачагь лишанлу тир. Ада Гьаки КАБК дагьларин (?) ва маса чилерин пачагьарни тайин ийидай, а'бурухъ галаз икьрар «ъана, а'бурувай харж къачудай...»

Беладзори. Уьлквейр чанхун авуникай таб. Баку. 1927-йис.

Аквазвайвал, агъзур йис идалай вилик «хьей тарихчийри, сиягьатчийри гьар са чилин, гьар са халкъдин тIвар авайвал кхьизва.

Какадарзавач. Вири санал кIватIзавач.

Азербайжанви Абас Къули Бакиханова лезги халкъдин гьа-къиндай кхьизва: «... Къуба уезддин Рагь акIидай патан, Самурдин ва гьакини Куьредин агъалияр (вири ваь, гзаф паяр) и чилерал гуьтзуйнай атай халкъарихъ галаз какахънавай лап къадим заманайрин халкъарин тухумар я...»

Абас Къули Бакиханов. «Тарихи-Ирем». 1848.

Зун литератор хьиз са карди мятьтеларзава: Бакихановаз, аквадай «гьаларай, лезги чIал чидачир. Яраб чидай жал? Адаз лезги чIала авай «алпандин цIукай», «Махабхаратада» авай «аллагьдин дIукай» бажагьат хабар хъана... Я адаз лезги чIаланни дегъзаманадин Ирандин чIалан мукьвавилеикайни ха'бар тушир. ИкI яз хьайила, адаз лезги халкъдин тарихдин дувулдин деринвал гьинай ва гьикI акуна?

ТахьайтIа, халис тарихчийрихъ, шаиррихъ хьиз (халисбурухъ), ирид лагьай гьисс авайтIа?

Чи дамарравай иви, чи ри"кIин такабур гьиссер, чи акьулдин къатIунар, чаз чи Ватан, кайи чил кIан хьун, чна чи диде-буба рикIелай алуд тавун... йбур вири чи халкъдин музыкадив тва. Халкъдин музыка чавай къакъатайла, чун, лезгийр, кьейи югь я. Ам пакдиз хвена кIанзава. Ам кIамайдан, авамдан, туьремадин ■гьиле туртIа, чи кьилел мусйбат къведа, чна чун квадарда...

Музыка виридалайни дурумлу къуват я.

И кар 'чиз, дегъзаманайрилай къедалди вири уьлквейра ихътин къайда ава: аскердин беденни мягкемарзава, руьгьни. Беден хьиз, адан руьгьни лигимарзава. Квелди? Музыкадалди! Муьгьуббатдин манийралди ваь, махаралди ваь, жуьрэт, викIегьвал, чиреквал авай тьавайралди, музыкадалди!

Пакамахъ аскер музыкадалди ахварай ав\дзава. ЦIуд декьикьада чукурзава. Музыкадалди гьа! Физзарядка ийизва—музыка ягъиз! Пакаман фу нез физва—музыкадалди. Кам-камуна туна, манияр лугъуз! Гьихътин манияр! Гьихътин музыка! Вун акваз-акваз са чIиб чIехи жедай.

Жентиниз фидай аскердизни музыка ягъизва. Жентинин музыка. Мехъер—музыкадалди. Мел—музыкадалди. Сувар—музыкадалди...

Пагъливан симинал хкаж жеда—музыкадалди.

Алимри фадлай успатнава: музыкади сагъламвилеизни таьсирзава. Гуьгьуьл шадардай, руьгь хкаждай музыкади, дарманди хьиз, на'чагь инсандиз сагь жез куьмекзава.

Гьатта чи йикъара маларин фермадал ацазвай калериз хуш макъамар ягъиз хьайила, абурун нек артух жезва. Аку гьа-а, маларизни кваз музыкади ийизвай таьсир!

Дегъзаманайра яртгал сефердиз экъечТзавай грекди вичин кIвале музыкант тадай. Пул тана. Адаз тапшуругъ гудай: зун элкъвена хкведалди вуна ихътин-ихътин макъамар ягъиз жеда, дуст кас. Гьар пакамахъ, гьар нянихъ. Йикъа къве сефер. Абур зигьиндиз, къанажагъдиз, ахлакъдиз ва марифатдиз таьсир ийидай макъамар жедай. А макъамри хзанда гуьурмет ва берекат хуьниз куьмекдай. А макъамри аялрив 'буба рикIелай алудиз гудачир. Папазни вичин гьуьл кIвале авай хьиз жедай.

Чи шаир Тагьир бубадин кац 'чубанрин алачухрик акатай хьиз, эхиримжи йисара зунни дегъзаманайрин ктабрик акатнава. 800-йисара Аль Джагъиза, Ибн Абд Раббигьиди, Абу Али Аль Мугъассин ат Танугьиди ва маса араб авторри кхьенвай кта!бра хзандин месэлайриз, марифатдин, ахлакъдин, тербийдин месэлайриз ганвай чIехи кьимет вуч я! О-о, чун «производственный» романри, «революционный» романри 'буьркьуь авуна хьи! Къачун

чна эвел замандин ара'бри музыкадикай авунвай фикирар...

Эгер инсанрян арада алчавал, виждансузвал, адалатсузвал, итимсузвал... квердавай артух жезватIа, чир хухь: абуру чпи.ч ягъай лайлайр ва чпн сифте лагъай манияр рикIелай алуднава.

Эгер инсанриз чпин музыкадин ван тахъайтIа, (гъа аял чIавуз ран хъайи), абуру чпин дице-буба рикIелай алудда. Абур зигъинсуз жеда.

Эгер инсанриз садаз сад беген'миш жезвачтIа, абур къама ял аваз къекъезватIа, къиле тар аваз къекъезватIа, абуру чIехидаз гъурметзавачтIа, сада садалай фитнеярзаватIа, чир хухь: абуру чпин дувул квадарнава, а'бурун дувул къуранва, абур туьремаяр я, зигъинсузар я.

Эгер ваз ви тарих чизвачтIа ва ам чириз кIанзавачтIа, чир хухь: вун туьрема я, салавай аюх я.

Чир хухь: диде-'бу'бади /гузвай тербиядилай адузыкади гузвай тербия гужлуни я, эбедини я.

Чир хухь: музыкадивай инсан саймазризни жеда, сарсахризни. Сефини ийиз жеда, семени. Алчакни ийиз жеда, лап гъа амач лагъай кичIерхъанни.

Акьуллу гъар са инсандиз чида: атIай нек, чIур хъайи чIем, ни акатай як, вахт алатай хуьрек... гъич са лукъмандивайни вичин гуьнтуьниз хкиз жедач. Ам гъалдай акъатна. Гадрун герек я!

Ихътин чIур хъун инсандин <къилихдани, руьгдани къиле фида.

Куьн чIалахъ хухь, инструментаи сесер акьуддаибуру чи халкъдин руьгъда гъа за лагъай хътин «руьгъдин деградациядин» процесс арадал гъанва.

Нянрихъ, лезги концерт гудай вахтунда, за кичIез-кичIез (рикIин ритмни гъаоятда дегиш жеда) приемник кутада. Яраб чибуру вучзаватIа? Гзаф вахтара кларнетри ИцIугъиз жеда! За регулятор чапла патахъ элкьуьрда: -маса стхайри вучзаватIа? Баркалла! Чпин халкъдин манияр лугъуз жеда! Яб гуда за. РикI шехъиз... Ахпа йифди ксуз жедач... Квахъзава чи музыкальный культура. Лезгивал аквазмач. Вучда? Са мисал :гъиз кIанда заз.

Лап дегъэманайра фиригъвийриз (чи фиригъвийр ваь. Гргциядин фиригъвийр) Мидас лугъуз са пачагъ жеда. Вичин махсус къатIунар, чирвилер авай са кас жеда. Гъа и кар сеbeb яз, и Мидаса Аполлон алла^ьдин манийрилай кфилдин авазар виниз жъада. КIватI жеда аллагъар вири санал. Ибуру Мидасаз жаза туда. Аллагъри гайи жаза яз, и Мидасаз ламран япар екъечIа. Кузхъукъуз амукъда язух. Вучрай? Фите алукIа. Бес япар чуь-нуьхна кIандачни? Амма нуькерриз чир хъанваз жеда. Нуькер-рин арада сад жеда—сир хуьз тежедай. РикI акъатда идан. Ла-гъайтIа, винел акьудайтIа, ;гардан яда. Вучда? Фида им, и сир

цуьз тежедайди, са яргъал чуьлдиз. Булахдал. НацIарин юкьваз. Г*|,а инал, булахдал, нацIарин юкьва ида вичин сир ачухда:

— Мидасан къилел ламран япар! Мидасан къилел ламран...

РикIиз регъят хъана, элкъвена шведа и сир хуьз тежедайди.

Зул алукъда. Инлай алатна физвай чубанди и нацIарикай са ннцI атIана, вичиз кфил ийида. Башламишда ягъиз.

— Мидасан къилел лаадран япар! Мидасан къилел ламран...

Акъатда кфилдай ванер.

Вич лухъумир, а касди 'булахдал вичин сир лугъудайла, нацIариз ван жеда къван! Сир—садрани сир яз амукъайди туш. Ам дуьзддал акъатда. Тарихда гъамиша гъакI хъана.

Къе чи милли тарихда, милли культурада къиле физвай алчаквилер, ооинвилер, «ъайгъусувилер сир яз амукъдани? Ни вуч-ава? Ни вуч авуна кIанзавайди я? Амма...

Алай вахтунда (гзаф вахтара) радиодай гузвай, телевизордай къалурзавай лезги музыкадин концерт гъа Мидасан къилел екъечIай япар хъиз я. Виридаз чизва. Амма... вирида сир хуьзва. Вучиз?

За тикрарзава: атIай нек, ни акатай як, ктIай емиш, шуру хъайи хуьрек... вичин сгуьнгъуниз хкиз жедай лукъман гъелени и чилерал атанач.

Халкъдин руьгъдин къуватдин къадир авай шумуд кас аватIа?

8. ГАФУНИН УСТАДАР

Эвел заманайра писателриз, шаирриз тафунин устадар лугъудай.

Абурун гаф къизилдилай багъа жедай, къилинждилай —хши. Идахъ галаз алакъалу 'яз, зи рикIел са риваят хквезва. Ам Къуръандин риваят я, амма за эм чIехи шаир Низамидин ктэбдай кIелна. Зи аял вахтара.

Са залум гъурчехъанди са Жейрандал хер ийида къван. Иер, такабур жегъил Жейран жеда им,—вичин туьл-чеменлухда и дуьньядин гуьзелвилини ширинвилини гъавурда акъазвай. Бахтвар гъиссеривди вичин югъ няни ийизвай, садрани, санал къванни са гъашаратдиз къванни са писвал тавунвай, гунатьсуз са Жейратс!

Катда и Жейран, «атда иви авахъиз ва эхирни атана са булахдал акъвазда. Яд хъваз кIан жеда. И арада са хъипре цъй къил акьудна. Жейрандивай хабар къада:

— Вуна акI суза вучиз ийизва, я чан Жейран стха? Ваз вуч хъанва?

Килигда Жейран и хъипрез вилел нагъв алаз: жаваб гудани, гудачни?

— За ваз вуч хъанва лугъун? У-уф,—агь аладарда Жейранди. —И патара са залум гъурчехъан пайда хъанва, гъада зал хер авунва...

— Ать, к'вал ч'ур хъуй вичин!—гъарайна лугъуда хъипре.— Яраб адаз чавай, жейранривай, вуч к'анзават'а?

— Вуч? Вуч?—къудгъун жеда Жейран.—Вуна вуч лагъана?

—Адаз чавай, жейранривай, вуч к'анзават'а, лугъуда за...

— Вакай, хъипрекай Жейран мус .хъайиди я? Вуна вунни жейрандай гьиса'бзавани?

Ярх жеда Жейран гъа инал. Эхиримжи нефесдал >къил хкажна, хъипрез лугъуда:

— Гъурчехъандин хъелдивай зун рекъиз хъанач, амма ви гафунни зун къена.

Гафунин устадар хъана эвел заманда.

Ктабдихъни къимет хъана... Са к'валин! Са сурьудин. Са рама^гдин! Бе-ес!

9. ГЫК! ЖАВАБ ГУДА?

Тарари пеш авадарзава. Сеbeb ава: зул къевезва.

Ахпа къуьд къведа: живер къвада, хилерал ацукъайла, хилер хада.

Тарар хъуьт'уьз гъазур жезва. Гележег хуьн патал, телеф тахъун патал, тухум хуьн патал.

" Тарари пеш авадардайла, луж-луж хъаиа, къушарини лув гузва. Чизва: къаяр къевезва. Къе-пака къуьд жеда. Яда къаю. - Недай зат'и жагъуриз жедач. Чка дегишна 'к'анда.

Вири т'езиатди: гъайванри, къушари чеб хуьзва, тележегдин къайгъударвал ийизва.

Са гъил ченедик кутуна, ацукъна-ацукъна, эхирни са легъеда зун ачвариз физва, о-о, аламат! Гъа легъеда заз а,хвар аквазва: захъ галаз Сфинкс хътин зурба са къари рахазва:

— Агата зав, бала... Зун ви бадейрин, >бадейрин, бадейрин баде я...

Налугъуди, и къаридин вад агъзур йис я, гъакъван ам къуьзуь я, гъакъван адан чина биришар ава.

— Зун начагъ я, агата, бала...

— Лагъ, баде,— зун адаз агъадай винелди килигзава.

— Чан 'бадедин, заз лакзарин гъал чириз к'андай? Гъинва а'бур? И удинвиар, хинелугъвиар гъинва? Ибур садни аквазмач эчир!

Зун къил агъузна акъвазвава.

За и Сфинкс къаридиз вуч жаваб гун?

...Заз пуд стха ава. Эгер зунни зи пуд стха,—вири са дидедин, — вири са бубадин,—чи виридан муг .хъайи, чи бубадин к'вале санал ч'ехи хъаййбур туширт'а, эгер т'а бубадин к'вал зи зи-гъинда амайди туширт'а, чи ракларар, чи гъурцелар, чи гулар, чи гъаят, суза ийиз ахъа жедай ва суза ийиз агал хъижедай 'чи да-къваз, чи рехъ, чи к'валин мукъув гвай мурдар вир, гъамиша зун-журда жедай, тумуниз звар гана, рехъди фидайбурал гадар же-дай чи Пеленг, гъамиша галатнаваз аквадай, т'амиша къил агъуз-наваз аквадай чи лацу !балк'ан... чахъ ибур хъайиди туширт'а, 'йажагъат зи рик'ел зи стхаяр аламукъдай. Аламат кар ам я хъи, гъа и за лагъай ва талгъай зат'ари, абур рик'ел хкведайла, абур-рухъ галаз санал (гъамиша) стааярни хкизва... Сад БАМ-дал ала. Сада бубадин к'вал хуьзва. Муькуьда Бакуда к'валахзава. Зун Махачкъалада ава. Гъарма сама.

Бубадин к'вали чун стхаяр тирди чи рик'елай ракъурзавач.

Хзан патал бубадин к'вал авайвал, .халкъ патал, миллет пагални сад садан арха ийидай, сад садав агуддай, вири патал умуми тир са вуч ят'ани; **хайи чил, Ватан, тарих, ч'алал, музыка...** хъун чарасуз я. Абур чаз ата-'бу'байри тунвай идигарар я, амана-гар я...

Абур ни ч'Гуриз акурт'а, адаз т'фу гана к'анда. Ам негъна к'анда.

Бубадин к'вал амачир стхаяр гъик'и жедат'а,— абур сада сада-дахъди ч'угвадач. **Ч'ал, тарих, музыка...** квахъайла, ,халкъни, миллетни гъак'и жеда. Садвилини гъиссер кутадай яракъ хъана к'анда, къуват хъана к'анда.

Дегъзаманайрилай къедалди, чи дувулрин деринвал атъзур йисара авайди ашкара я. Чун деяъзаманадин албанвиарни я, чак грекарни какахънава, иранвиарни, гъезерарни, арайарни, монгол-ларни (абур заз ййфиз са «илометрдай чир жеда) какахънава. Мадни хъсан. Къе 'чун вири санал—лезгийар я. Ча,хъ са Ватан ава, са 'ч'алал ава, са тарих ава, са манияр ава...

Чи виридан буржи абур хуьн я. Михъиз хуьн я. Абур авам инсанрин, туьремайрин гъиле туна виже къведач. Къе, чапхун-чийар авачир девирда, чи тарих, чи ч'алал, чи музыка чавай къа-къатзава; вучиз чун буьркъуь жезва, 'биши жезва?

Тахъайт'а чун сурьурда тунват'а?

■ Яра|б халкъдин вилик-къилик квайбуру вуч лугъудат'а? 'Абуруз и к'валахар аквазват'а?

10. ТЕБИИВАЛ

ИНСАН тебиатдин хайи велед я. Адавай гыч са вахтундани тебиатдиз ва адан тебиивилиз акси экъечИиз жедач. И кар, и чирвал лап дегъзаманайрилай 'башламишна гъар са (мефтI чкадал алайдаз; амма чи девирда гъатта бязи алимринни «ваз мефтI тухулдиз куьч хъанва) касдиз малум я, гъар са касдиз 'чида.

Тебиатдиз ва адан тебиивилиз акси яз ахмакъдавай физ жеда. Акъул къакъатнавай, къиле гар авай «ас хъана к!анда.

Играми дуст! Небиатдихъ чаз течир алааматдин къанунар гзаф ава. Те'биат вич философиядин ктаб я къван! Герекди ам кIелиз чир хъун я. Ам чавай кIелиз жезвани? Ада чи къилиз къезвай гъар са суалдиз жаваб жагъурнава. Чаз а'бур аквазвани? Виридаз а'КвазвачтIани, сад-зурдаз аквазва.

Лебиатда 'къалпвал жедач. Ада къалпвал эхни ийидач. Тебиатда бегъемсуз са затIни жедач. Гъар са кар, гъар са ватI тебиий яз, вичин метлѐб аваз, чIехи философдин, чIехи устаддин гъилий акъатнаваз аквада.

А устад, арифдар кас Тебиат вич я, адан тебиивал я.

Гъа и тебиивилерикай садни жуван жинс хуьн я, жуван тум хуьн я, жуван дувул чирун я.

Мисал патал: къавах таран са гъвечIи хел вич вичелай хада, ам чилел аватда, «гъа аватай чкадал, чилик дувул кутуна, адакай маса тар экъечIда.

Вири набататри цуьк акъудзава. Ахпа абур вири тумламиш жезва. Гъа и жуьреда гъар са набататдини вичин т>м, ви-чин жинс хуьзва. Гъич са гъайвандини, гъич са набататдини вич и дуьнья-дилаи «вахъуниз рехъ гузвач.

'Къушарин, гъайванрин, маларин дуьньяда и кар камаллуда-каз тешкил хъанва. Ам икI ни авунва? Небиатди. Сада садаз куьмек авун, ИгъвечIибурун >къайгъуда хъун, дуствилелди къил •хуьн, эркекданни дишидан арада рекъидалди вафалувал хъун, сада садаз таб тавун, къведани санал 'балайрин, веледрин къайгъу чIугун, муг, магъара гъазурун, балаяр къведани санал чIехи авун, абуруз къведани санал тербия тун, дишидаз гъамиша тьурмет авун, икрам авун... ибур вири тебиатдин къанунар я.

Са жинс вири санал кIватI хъана, са маса жинс терг ийиз рекъе гъатдач. Гъар са жинсини вичин 'марифатдин, низамдин, къай-дакъанунрин нормаяр хуьда.

Гъайиф хьи, инсанри и 'кIвалахрал гъамиша амал ийидач. Инсанрин обществада и къайдаяр вахт-вахтунда чI^рда. Гъак! ятIани, адахъ гъа и зайифвал, кимивал аватIани, инсандихъ гъайванрилай, гъашаратрилай, набатрилай виниз тир, артух тир са жи-гъет ава. Акъулбалугъ инсанди вичи вичивай гъамиша ха'бар къада:

— За и дуьньядал вуч тазва?

Инсанди и кардин гъакъиндай вичин акъулдивди, къанажагъ-дивди фикирзава. Адахъ зигъин ава. Зигъин хъуниз килигна, ам нисан я; тахъайтIа адазни гъайван лугъудай.

Инсанрин арада гъихътин пешекарар, гъихътин арифдарар ава! Философар, художникар, шаирар, музыкантар, зодчияр, лукъманар...

Акъулбалугъ вири инсанри гуьзелвилин вилик икрамда. Инсан гуьзелвили къарсурда. Инсан гуьзелвилин вилик ажуж жеда. Гъа и гуьзелвилин вилик икрам авунин гъиссини инсан рсгъимлу ийизва, инсан мегърибан ийизва, тахълу ва дугъри ийизва, адав аннамишиз гузва, веревирд ийиз гузва ва эхирни фикириз гузва:

— За и дуьньядал вуч тазва?

Инсанди вичин вилик гъа и суал зцигиз хъаначиртIа, и д)нья фадлай барбатI жедай. ГъакI хъайила са гъинал ятIани ахцегъ-види ва я къубавиди ичин Iбагъ кутазва ва а багъ тазва. Са ни ятIани мал-къара артухарзава, са ни ятIани туьзел имаратар эцигзава, са ни ятIани ктаб кхъизва, а кта'б тазва, са ни ятIани цийи рехъ кутазва. Вучиз лагъайтIа, вичиз чизни, течизни инсанди мефтIеди, инсанди ивиди адан силис ийизва:

— Зун, и дуьньядал атана, хъфизва. Зун и дуьньядал атунин, хъфинин метлѐб вуч хуьй?

Играми дуст! Инсан са патахъай тебиатдин 'бахтавар бегъер я. Адахъ зигъин ава, къатIунар ава. Адавай вичин уьмуьр вичиз кIандайвал къурмишиз жезва. Ада вичин уьмуьрни къурмишда, ада вири инсаният патални са гъихътин ятIа цIдийивал ахтармишда, жагъурда, (яратмишда. Ада гележегдин несилар патал руьгъдин къуватар тада...

'Къе чна, вунани, зани фикирзава:

— Яраб, аллагъ, сифтени-сифте и цIай вуч затI ятIа, низ чир хъанатIа? ГъикI чир хъанатIа? Гъинал чир хъанатIа? Вири инсаниятда а касдин вилик икрамна кIанзава. Ша чна мекъи йифер рикIел хкин, пичина цIай тахъайла...

— Яраб, аллагъ, сифтени-сифте цIал як чрай кас вуж ятIа?

— Сифтени-сифте къел чирай кас вуж ятIа?

— Тараллай емиш дадмишна, ам дадлу тирди ни лагъанатIа?

— Сифтени-сифте цанар цайиди вуж (ятIа? Фу оьикI, гъинал ва «и чранатIа?

— Сифтени-сифте ни араба раснатIа? Ахпа фургъун, ахпа поезд?..—Алпа пайда хъана барут, тфенг, туп...

, Ахпа и дуьньядиз Менделеев атана. Ада вичин уьмуьр металлар жагъуруниз бахшна. Ахпа Павлов атана. Ада медицинадиз къуллугъна. Рефлексар чирна, кицГерин чан акъудиз, кицIериз зулумар ийиз, илим вилик тухвана. Ахпа Циалковский лтана. Ада ракетайрал кIвала\на. Илизарова какур хъанвай кIарабар

дуьзар хыйидай кьайда чирна. Шумуд агъзур инсан азабдилай азад авуна. Жордано Бруноди лагъана: «Зун куг, амма за тик-рарзава—чил алемдин юкь туш. Каинатдин и кьил, а кьил авач, ракъарин, дуьньяйрин гьиса'б кьуна кубтягъиз жедач». Услара Кавказдин тзаф халкъарин сифте грамматикаяр туьк'уьрна. Колумба цийи дуьнья, Америка, ачухна. Гагарина космосдиз лув гана. Пикассоди, Рафаэла, Левитана, Родена, Фольконеди, Репина, Лисиппа, Давида, Рубенса... чпин эсерралди чи дуьнья мадни гуьзеларна...

Гъайиф хьи, ихьтин 'чехи инсанар гьа са вуч ятлани авуна, шем хьиз, хкахъна, физва. Абуру 'башламишай к'валлахар ученикри, цийи несилри давамарзава.

Ацукъна текдиз, секин йифиз, дуьнья вири ширин ахвара авайла, яргъал Каинатдин бушлухрай нур гузвай гьетериз килигиз, вун яргъал лиялриз фида ва вуна жува жуваз суал вугуда:

— Вуа! И дуьнвядин, дугъриданни, я и 'кьил авач, я а кьил авач, и дуьнья мидаим \я, амма инсан гьа са шумуд йисуз атана хьфизва...

Гена хъсан я, такабур гьиссини ви пашман гьиссер ажъвазарда.

— К'валлахар амуькьзава.

— К'валахрихъ 'галаз санал инсанни амуькьзава. Адан кьа-| мат, адан чан, адан к'ланвилер, адан так'ланвилер, кстахвилер...| вири адан к'валахрай акваз амуькьда.

Гена хъсан я, и такабур гьиссини пашман гьиссер акъвазарда. | Такабур гьиссини вичин ван лкажда:

— Инсандиз 'кьве к'вач квай гъайван лугъудай. Вучиз адаз| кьве к'вач квай гъайван лугъузват'а, чидани ваз? Чидач? А-а,| адаз, инсандиз, вичин ата-бу'баяр вужар хъанат'а, абур тьки| яшамиш хъанат'а, чириз к'лан жеда...

II. ПЕЛАЗГИЯР: АБУР ВУЖАР Я? ГЫНАЙ Я?

ЭВЕЛНИ-ЭВЕЛ ша чна чи кьуншийриз яб гун. Акван абуру чакай вуч лугъузват'а. Абуру лагъайла, чи кьуншийрин лап дегъ-заманайрин ата-бубайри. Кьунши о-уржийри чаз лсар лугъуда. Вучиз? Ам гынай атанвай гаф я?

И суал чна рик'елай алуддач. Акван гуржийрин лап дегъзаманайрин риваятри вуч лугъузват'а... Абурукай сада Кавказдин халкъар тьки пайда хъайиди ят'а, суьгьбетзава: Нуьг пайгъамбардин хва Таргомасаз рухвар хъана—Картлоси, Гаоси, Бардоси, Мовакан, Легоси, Героси, Кавкаси, Эгроси.

Бубади вичин рухвайриз чилерни пайна. Легосаз—Дарубанд гуьлелай (Каспи) Ломеки (Терек) вац'ув агакъна...

Мадни са мисал: дегъзаманайрин Кавказдин Албаниядин та-Йнфайрин т'варар: албанар, утинар (удинар), гаргарар, сельвар, дилулар, гелар, легар...

Дегъзаманайрин Грециядин мифолагиядин кьилин геройрикай сад тир Минос пачагъдихъни ЛЕГАР ва я ЛЕЛЕГАР ава. Абуру Минос пачагъдин гимийра кьуллугъзавай аскерар—луьтквечияр тир кьван!

Гомера вичин «Илиадада» суьгь'бетзава:

Гъараяр акъатзава троянвийрай,
Рахадай сесер сад тушир абурун.
Сад хъанвай жуьреба-жуьре
Халкъарин сесер тир абурун ..

Троя элкьуьрна кьунва. Гъужумзавайбур ахейвияр я, аоуруз ГОМЕРА аргивияр лугъузва. Данайвияр я. Са гафуналди Пелопенесдин агъалияр я. Абурун кьилени Агъилл ава.

Гила килигин чун и Агъилла элкьуьрна кьунвай кьеледа, Троядин кьеледа, авайбур вужар ят'а...

Гьелбетда, гьар са касдиз малум а: троявияр я. Абурун кьиленай башчини ПРИАМ я. (Лугъун чна чи ПИРИМ я, ам маса са халкъдихъни авач). Троядин кьеледа Приам, адан рухвар ва са къадар тайифаяр ава. Абурухъ галаз санал, а'бурун пата Фракиядин пачагъдин кьушун ва кьушундин кьилени адан башчи РЕЗО ава.

Ина ПЕЛОПЕНЕСДИН лап дегъзаманайрин агъалияр—ПЕЛАЗГИЯР ва ЛЕЛЕГАР ава...

За лугъузвайди гьа и ЛЕЛЕГАР тир.

Гуржийри чпин риваятра чаз легар лутьун, .гьа ихьтин лап яргъал тарихра хъанвай гьакъикъатдихъ галаз алакьулу кар я. Риваятрин шагъ дувулар яргъал гьакъикъатра авайди фадлай малум я.

ЛЕГАР, дугъриданни, хъанвай халкъ я, ПЕЛАЗГИЯРНИ ЛЕЛЕГАР Грециядин дегъзаманайрин тайифаяр я. Им за ваъ, деллри лугъузва.

«...Цийи эра алуькьдалди XVI—XIII виш йисара Грециядин чилел Микен культура лугъудай культуради цуьк акъудзава, агъейвийри Юкванчилин тьуьлуьн кьерехра чпин агъавал мягъкемарзава, — к'елзава чна «Агъзур йисарин рекъера» ктабдай. (Москва, Молодая гвардия, 1990.)—XI асирда атана (цийи эрадалди) агъейвийри инай лап дегъзаманайрин агъалияр, чкадинбур, ПЕЛОПЕНЕСДИН агъалияр—ПЕЛАЗГИЯР ва гьетто (хетто-лувияр) Гъвечи Азиядиз акъудзава.

Троя муьт'уьт'арайлани, агъейвияр динж акъвазавач. Абуру гьуьлуьн а патан кьерехравай агъалиярал гъужумар авун давамарзава...»

И вакъияр кьиле физвай чилер гарихда хъсандиз малум чилер я.

й чилерал агъзур йисан вахтунда садрани ислягъ уьмуьр хъанач. Гъамиша дявеяр. Дяве дяведин гуьгъуьна.

ПЕЛАЗГИЯР...

J

ША ЧУН эвелни-эвел и Пелазгияр вуч ксар ятIа, хъсанди^! килщгин. Ша чна абур чирин. Зи гафаралди ваъ, илимдин >бин|Н даллаз.

«СОВЕТРИН ЭНЦИКЛОПЕДИЯДИН ГАФАРКІВАТИ». Аквай И ктабда ПЕЛАЗГИИРИКАЙ ВУЧ ЦХЪИЗВАНА. Ш

Амма и ктаб ахъайна, чна чаз герек гаф жагъурдалди са шуШ муд гаф чарасуз лаоъана кIанзава. И чарасузвал са карди ара-ј дал гъанва: и мукъвара за Рудольф Итсан гзаф акъуллу ва камаллу са ктаб кIелна. За адан тIвар урус чIалалди хуьзва: «Ще-, пот земли и молчание неба». (Москва. Политиздат, 1990). И ктаб да шумудни са чкадал дуьшуьш жезвай туьрк гаф урус чIалаз дуьз транскрипция авунвач. Туьрк гаф ГУЪН—РАГЪ лагъай чIал жезва. И гаф гъакI хвенва, туьрквери лугъудайвал, амма тьикI кхъенва? ХЪЮН. Жуваз жуван кьилиз са лапIаш вегъиз .кIан жеда. ГъикI жен хьи, икъван жавабдар ктабда, суьгъбетда гафунив гъа акатайвал эгечIун дуьз я, а? 'Къамуз сад вегъидани? За и мисал вучиз гъанватIа, квез исятда аквада.

I

Гъа икI «СОВЕТРИН ЭНЦИКЛОПЕДИЯДИН ГАФАР-І КШАТИ». Ахъайзава чна 992-чин. КIелзава: «ПЕЛАСГИЯР—Античный риваятрай аквазвайвал, грекар пайда жедалди лап дегъзаманайрин Грециядин, 'Къибле патан Балкан полуостров-дин, Эгъей лъуьлуьн островрин, Эпирдин, Фессалиядин ва гъакIни Гъвечи Азиядин Рагъ экъечIдай патан кьерехра яшамиш хъайи агъалийриз гъакI лугъудай».

Къейдна кIанда хьи, «пеласгияр» гафуна авай с сес з сесини-І кай авунва. Вучиз трекарин з урусрин с-далди эвезнава? АкI дуьз! туш. З сес з сес яз амуькьуна лазим я. Транскрипция вучиз чIур-заватIа, кьил акъатдач. ГъикI жен хьи, зур'ба тIвар-ван авай алимар сесерив, гафарив икъван жавабдарсуздаказ эгечIзава? Гъа и жуьре чи алибри Гъакимакай Аким ийизва, Гъажидикай Гаджи ийизва. АкI дуьз туш. Хаким, Хаджи кхъин герек я. Античный девиррикай кхъенвай ктабар кIелайла малум жеда хьи, Афинадин Акропол эшигдалди ПЕЛОПЕНЕССДИН гъа и кукIуш-дал ПЕЛАЗГИИРИН кьеле ПЕЛАЗГИКОН алай. И имарат, мескен Юкъванчилин гуьлуьн кьерехра виридалайни дегъзаманайрин мескен хъана.

И чилерал гуьгъуьнай пайда хъайи агъейвийри а мескен чу«|

кIурна, чкадин •агъалияр чпиз, муьтIуьгъарна ва, эхирни, уьмуьр-дин вири хилера ПЕЛАЗГИИРИН вири гелер михъна. Гъа са вахтунда абурухъ хъайи хъсан вуч аватIа; риваятар, адетар, кIе-лункхъин... "чпиз къабулна. А)бурукай чпин эменни авуна. Иллаки риваятрикай. Ни лугъудай, дегъзаманайрин трекарин риваятар ПЕЛАЗГИИРИНБУР я? Гъераклидикай, Миносакай, Делалакай, Тесе!якай...

«Ина мадни са 'кар ава,—кхъизва «Агъзур йисарин рекъера» ктабда,—Грекар-агъейвияр иниз кьведалди, ПЕЛАЗГИИРИНИ ИТНЕТВНИ^РНИ арада си\ алакъаяр авай...»

И алакъайрин, кьуд-вад агъзур йис идалай вилик хъайи, мадни дуьз лагъайтIа, чи эрадалди вад агъзур йис вилик хъайи алакъайрин шагъидвал чи чIала ийизва. РА—дегъзаманайрин египетвийрин Ракъинин аллагъ я. Лезги чIала РАГЪ...

РА—РАГЪ, АППОЛОН—АЛПАН...

И гафарин алакъалувал буьркьуьдазни аквазва.

Гзаф яргъияр тавуна лугъун чна, атьейвийри ПЕЛАЗГИЯР чпин мескенрай акъудзава. Крит остров ПЕЛАЗГИИРИН эхиримжи меекендиз элкъевезва. Ина абурухъ чпин цийи культура жезва, дегъзаманадин тарихда адаз МИНОРИДИН культура лубуьзва.

л

н

II. ПЕЛОПЕНЕСС ВА ПЕЛАЗГИКОН

ПЕЛАЗГИКОН—пел—холм. И гаф дегъзаманадин грек чIалай икI таржума жезва.

И тIвар, ПЕЛАЗГИКОН, мус пайда хъанатIа чна лагъанай. Лгъейвияр пайда жедалди. Чи эрадалди цIуд агъзур йис вилик? Щикъвед агъзур йис вилик? Атлантидадин девирда?..

И гъакъиндай Платона вуч кхъизватIа аку: «Грекарин алфавит ПЕЛАЗГИИРИВАЙНИ финикийвийривай къачунвайди я. Гъа-Г>урни этрусар хъиз я...» Цийи эрадалди са виш йис вилик яшамиш хъайи Дидор Сицилийский: «...и гъарфариз, адет яз, грекри чпинбур яз къа'булнавай&уруз, финикийвийринбур я лугъуьзва, амма абур ПЕЛАЗГИИРИНБУРНИ яз къабулайтIа, дуьз жеда, вучиз латъайтIа, а алфавитдалди ПЕЛАЗГИИРИ чпин «хъинар лвуна...» (Москва. Молодая Гвардия. «Агъзур йисарин рекъера», «Асгард ва ваннар» макъала).

III. АРХЕОЛОГИЗ АКУР АЛАМАТ

КЪИБЛЕ ПАТАН Америкадин индецийрин майя тайифадин пан тахъай кас бажагъат ава. Абурухъ Чечен-Ице тIвар алай еа

шегъер ава ва шегъердани—пак къую. И къую американви археологди ахтармишна.

Ахтармишайла, алимдиз алааматдин делилар жагъана. Пак къуюдай жагъай делилри шагъидвалзавай хъи, виридаз чидай майя, Къиблепатан Америкадин индейвиар, вич лугъумир... Атланти-дадай экъечайбур я къван! И гъакъиндай Г. В. Андреева вичин «Риваятрин поэзия ва тарихдин проза» ктабда кхъизва. И ктаб Лениздатда гъа и йисуз «Култура ва дин» сериядай яз акъуднава.

Икъван ч'авалди майя Къиблепатан Америкадин дегъзаманайрин агъалияр яз, чкадин агъалияр яз къабулнавай, амма археологди субутзава хъи, акI туш, майя Атлантидадай атанвайбур я...

ГъикI хъана атайбур я?
Себеб?

14. СА РАГЪ

МАШГЪУР УРУС шаир, романист, философ-мистик Д. С. Мережковскийди вичин «Атлантида ва Европа» ктабда Атлантидадай, адан къисметдикай кхъиналди, вичин фикир лугъузва:

«...чаз чизва ва я гила чир жез башламишзава, неинки дегъзаманайрин Египетдин, гъакIни шумеррин, аккадрин, Эламдин, Вавилондин, Ханаандин, Хеттрин,—мумкин я, дегъзаманайрин културайрин шагъ дувул сад я, абур вири са жуъредин нур гузвай, са ракъинин экв я, вичини дегъзаманайрин виридалайни къакъан дагъларин къулухъай, вичин акIизвай ракъинин туъхузвай иурар чалди ракъурзава, адан умуми тир, сад тир рагъ гъинал ала?»

Чаз гъа и кар чизвач.

Чир хъанвач.

Атлантикадин деринра батмиш хъанвай дерин океандин ятарин кIаник квахънавай Атлантидадин рагъ вири инсаниятдиз талукъ ятIа?

15. ГОМЕРА СУЪГЪБЕТЗАВА...

ВИЧИН девирдилае са шумуд агъзур йисарин вилик хъайн | чIехи вакъийрин, женгерин суъгъбетчи Гомера, буъркъуь ашукъди, лугъузва:

Чехирдин ранг алай ятарин юкъва Бахтатар инсанрин остров Крит ава. Къудкъанни цIуд шегъерда яшамеш жезва,

Гъар са чIалан ван жеда аквада ваз агъейви
Дявекар критвидихъ галаз санал, Бурма
чIгарарин кикунвиар, Кносс шегъерда Яшамеш
жезвай ПЕЛАЗГИИРИН тайифаар...

ГОМЕР «Илиада».

16. СА РАГЪ

МИНОИДИН (Критдин) цивилизация яваш-яваш квахъна. РикIелай а латна. Эгер буъркъуь ашукъ Гомера адакай, дугъриданни, уьмуьрда хъайи гъадисаяр, риваятар хъиз суъгъбетначир-иIа, абур грекри рикIел хуьдачир.

Эвелни-эвел буъркъуь ашукъ Гомераз баркалла!

Алай ва-хтунда Миноидин цивилизация Европада виридалайни къадим зам-анадин цивилизация яз гъисабзава,

Мумкин я, адак чи пайни ПЕЛАЗГИИРИН-ЛЕЗГИИРИН майни ква. Делилри и кардин шагъидвалзава.

Им гъеле башламишун я...

Исятда чи ихтилат ЛЕЛЕГРИКАЙ я, вучиз лагъайтIа и халкъ Ыамиша ПЕЛАЗГИИРИХЪ галаз саналла. Мадни са месэла ава: чаз, лезгийриз, чи къуншийри, мисал патал гуржийри ЛЕКАР, ЛЕГАР лугъузва.

Ахпа и лелегар, легар АЛБАНИЯДИН са тайифани я...

Ша чун -Миноидин риваятрикай садаз килигин. Абурукай Зев-и ан хва Миносакай риваятдиз яб гун чна. Риваятда суъгъбетзава \ъи, Миносан диде Финикиядин Тир шегъердай хъана. Яни ам и речанка тужи, финикийка я. Адан тIварни Европа тир. КIан же-лп ам Зевсаз. Вучда? Зевса вичин акунар дегишда. Вичикай бу-и ьа ийида. Акунар дегишна, чуьнуьхна Зевса Европа. Вичин свае-пи гваз хкведа ам Критдиз. Вичин ватандиз. Ина Европада адаз рухваяр хада: Минос, Серпедон, Радамант.

ЧIехи хъайила, Миноса вири Крит вичиз къахчуда. Стхаяр маса патахъ рекъе гъатда. Критдин пачагъ хъана, ина Миноса цIи-ии къайда-к'ъанунар твазва. Ада Критдани, гъуьлерални агъавал-Iава.

Аристотела адаз «виридалайни дегъзаманайрин къанунчи» л.а-и ьай тIвар гузва.

За и ихтилат, и куьруь обзор вучиз ийизватIа, исятда гъавур-да акъада куьн.

Геродота кхъизва хъи, бес ГъвечIи Азияда яшамеш жезвайбур (са мус ятIа_ни Критдин патав гвай островра яшамеш хъайибур) къарияр туш, абур ЛЕЛЕГАР я.

Абур Миносан гъилик хъайибур я. Риваятри шагъидвалзава

хьи, абуру, ЛЕЛЕГРИ, Миносаз харж гудачир, герек атайла, абру Миносан кьушундиз аскерар ракгурдай.

Миноса вичин девирда дявеяр гзаф авуна, ада мукьвари! гвай халкьар вири муьтлуьгьарна. ГьакI хьайила, ЛЕЛЕГАР ' девирда виридалайни пвар-ван авай халкь хьана

Гуьгьуьнай, са агьзур йисарилай ва я вад агьзур йисарилай ПЕЛАЗГ'ИЯР Ван пачагьлугьда, ЛЕГАР ВА Я ЛЕЛЕГАР Кав. | каздин Албаниядин составдик жезва. И КIвалахриз чун гуьгьуь' най кьведай кьилерикай са кьиле килигда.

Инал кьейд авун чарауз я хьи, Троя хьайи чкадал исятдг Гыссарлыкь шегьер ала. Туьркияда.

Троя барбатI хьайидалай гуьгьуьнай, ам хвейи ва сагь кьай клеретIар Рагь экьечIдай патахьди туьклуьзва...

ПЕЛАЗГИЙРИ Рагь экьечIдай патахь гьерекатзава.

Чехи миграция кьиле физва.

17. ВАН ПАЧАГЬЛУГЬ (УРАРТУ)

ЦИЙИ эрадалди са агьзур йис ама...

Закавказье.

Кефер патан Иран.

Ван пачагьлугь .. Им дегьзаманайрин пачагьлугь яз гьисаб^ зава.

И пачагьлугьдин юкьни-юкь дагьлук Армения я. Эрменистан Я. I Гилан Ван гьуьлуьн патав а девирда Ван шегьер хьана.

И государстводикай са шумуд ктаб кхьенва. За абурун тIварар урусдал хуьзва. КIандай касди жагьурна кIелрай: ПиотроЯ ский, «История и культура Урарту». Ереван, 1944; Суксян, «Государство и право Урарту», Ереван, 1963.

Урарту лугьудай тIвар и государстводиз ассириивири ганваЯ ди я кьван.

«Агьзур йисарин рекьера» ктабда, мадни декьикьдиз лагьа! тIа, а ктабдавай «Асгард ва ваннар» макьалада ваннар ва Ва| государство гьинай атайбур ятIа, гьикI хьана пайда хьайиб ятIа, ахтармишзава.

Макьалада субутзава хьи, Фригьистан ва Пафлогония, — кьве пачагьлугьдин бинедал, гьа ибурун чкадал, гуьгьуьнай Вг государство пайда хьана. И государствояр а девирда Урартуд* Рагь ак!идай патан ва Кьибле патан кьуншияр хьана.

За и макьаладикай жуван фикирар кхьинихь ихьтин са себ? ава: и макьалада дегьзаманайрин Ван государстводин (Урарт чIалай са кьад-кьанни цГуд гаф ганва ва авторди а гафар урj (славян) гафарихь галаз гекьигзава, гьа идалди славян чIалаш урартудин чIалан мукьвавал кьалурзава. Ша чна адаз михь!

)пкIин сидкьидай чухсагьул лугьун. Ада авур хьтин зурба КIВалах я чи лезги тарихда, я чи чIалан тарихда бажагьат маса касшвай ийиз хьана! Чухсагьул, валлагь, пара кьван сагьрай вгун! Гьа и кьад гафуникай бегьем муьжуьд гаф чибур, лезгибур я! Аламатрин аламат! Тади кьачумир, тади кьачумир, исятда за куьн Урартуда яшамиш хьайи уллу-бубайрин хтулар тирди су- (ч/тда ва квезни куьн вужар ятIа чир жеда... И макьалада авторди Ван—Урарту гафар урусдалди ганва. Гьа икI, играми дуст, жува кIела, жува веревирд ая, зазни муштулухдай са чухсагьул лагь. Лугьуз жедат!а эгер!

АТСУ—таржума: месяц. Месяц ясный. Лезги чIалал—ЛАЦУ. Мад инал артухан зуьрне-далдам герек яни? БУРА ва я ПУРА: IаржIума: много. Абурун, Урартудин БУРА ва я ПУРА лезги чIалалди гьнкI жеда? ПА-РА! ПАРА! Авторди алава хьийизва: урус гаф тир «сбор» гафунихь галаз сад я, гьа са дувул я, гьа са сес я. Низ чида? Мумкин кар я, амма... за и касдиз Баркаллуви-ин са Орден гьазурзава Славян чIалан шагь дувул кьалуриз кIан хьана, вичиз чабарни авачиз, лезги миллетдин кьил са чIиб нинизна!

ДИ—Са гьшихь ятIани гьерекат кьалурзавай эхир. Бес чи 'Iала гьикI я? ДИ—са терефдихь гьерекат авун: дагьдихьди, чалди, няналди, пакадалди, Бакудихьди, Шагь дагьдихьди...

КАР — та/ржума: покоряеть. Авторди алава ийизва: ван чIалай. (екьикьдиз таржума: карать.

КАР кьун, КАР гун—лезги чIалал.

ЛИД—покрывать.

ЛИТ—Лезги ЛИТ. Алачухдин кьав кIевдайди. Чубандин кьуьнер, кьил кIевдайди.

ИНИ—кьалурунин тIварц!иэвез.

ИН—лезгидалди— и кас, и ктаб...

18. ДЕЛИЛРИН ТУЗ

ПИСАТЕЛЬ В. Янан «Финикиядин гимии» повестда финикиядин азбука ганва. Кьад гьарф. К гьарф чи девирдин К хьтинди я. \нжах адан чин пад кьулухь элкьуьрна кIанзава. Гьа и гьарфупин кьаншарда кхьенва: КАФ—Ладонь. Каф финикиядин гаф, ладонь—урус гаф. Ша хьуьремир вун гила: я стха чан, бес лезги КАП? Чи кап—ладонь тушни? Аку гьикьван яргьал мензилрай атанвай чIал ятIа чи чIал! Ада чаз чун чирзава! Гелер таз-таз Iтанва! Ша гила хьайитIани чна а гелериз фикир гун, чун а гелерин кьайгьуда жен. Дуьз лугьузвани за?

19. МАДНИ САТУЗ

В. ЯНАН «Финикиядин гимн» повесть келдайла кез лап гьа сифте чина аквада, куьне лап гьа сифте чина келда:

АМ—финикий чалалди—диде.

ЭМЕ—финикий чалалди бубадин вах, лезги чалал гьа финикий чала гьик аватла, гьа ама. Лакрин, чи кьуншийрин, чалани гьа я; Эме—тетя.

Финикиядикай са кьве гаф: анин Тир шегьердай Зевса вичин Европа чуьнуьхнай гьа-а! Тир шегьердикай, алатай девирра ам алиш-веришдин гурлу шегьер хьана, гила Ливандин чилел, и шегьердин чкадал са шумуд дехме алама.

Иниз атай кьван чапхунчяр! Вирини чпин динар, аллагьар, зуьрне-далдамар гваз!

Египетвийри Амон гьана.
Ассирийвийри Бэлом гьана.
Грекри Зевс гьана.
Римайри Юпитер гьана.
Христианри Христ гьана.
Арабри Мегьамед гьана.

Эхирни Финикия вич и дуьньядилаь квахьна, адан твар амукьна куьгьне ктабра.

Язух ПЕЛАЗГИЯР! АБУР ПЕЛОПЕНЕССДАЙ иниз, Финикиядиз акьатна. Финикиядаини абуру Рагьэкьечгдай патахь гьекатна, ина абур Ваннрихь галаз санал хьана; са государствода хьана, амма баркалла абуруз, абуру чпин чал гьамиша хвена!

20. КЬИЛИН ДАРМАН

Чехи вацлар гвечи хуьлерилай башламиш жезва. Агьзур километрди сиягьат са гьвечи камунилай башламиш жезва. Дуьньядин кваллахар вири гьа я.

Лап яр гьал заманайра Кьтайда са ихьтин кар хьана лугьуда. Тарих бубади. Гьик ятлани садра императордин мукьва-кьилибурукай садан кьил тла жеда. Са шумуд юкьуз. Галаз-галаз. Ийида дарманар, амма са чара жедач. Гуьнуькьара жеда язух инсандин. Эхирни экьечда и кас кваллай. Фида вичин салаз. Кьачуна керки, башламишда кваллахиз.

Кваллахдайла, гьик ятлани ада вичин квачин чехи туб яда. Керкидивди. Хатадай, гьелбетда. Тар жеда идан туб. Амма гьа керки галукьай легьеда кьилин тал атГуда. Кьил тлаз амукьдач...

Хабар пуда императордиз:

— Квачин туп!а керки акьуна, кьилин тал атлана.

Акьудна императорди цийи кьанун:

— Нин кьил тла хьайитла, гьадан квачин чехи тупуз са Керки!

И кар императорди вичин медицинадин ктабда кхьиз вугуда. Гуьгьуьнай адаз «кьванцин раб ягьун» лагьана. И кар, гьелбетда, халкьдин медицинадин са чешме я, амма ам Пик хьана пайда хьанатла, гьа кар маракьлу я.

21. СА АЛАТДИН СИР

СА ШУМУД йис идалай вилик Африкада са мухбир жеда. Японви. Иа адаз садра гьик ятлани са музыкадин алатдин ван жеда. Японви хиялди тухуда: ина, Африкадин юкьва, абурун муькадин алатдин твар? Мягьтел жеда мухбир. Ада юлдашриз хабар гуда. Африканвийриз.

Ихьтин твар алай алат чина, Япониядани, ава.

Ахпа японвидиз малум жеда хьа, ина, Африкадин юкьва, са ойифа ава, абрун чални япон чал сад садаз ухшар я.

Ахтармишайла малум хьана хьа, чални, абурун музыкадин Татариин ври японвийринбур я.

Ибур, и японвийр, иниз гьа девирда атана?

Ибур иниз вучиз атайбур я?

Музыкадин алатдин тварци гьахьтин сир ачухна, гьайиф хьа, чаз и дуьньядал чалар мус пайда хьайиди ятла чидач ва халкьар шумуд сеферда санай масаниз ку^ч хьанатла хабар туш.

Чаз гьа са гьал чизвайди чи зра я, адалай вилик вуч хьанатла...

22. ТИВАРАРИКАЙ

ИВАН ЕФРЕМОВАН «Таис Афинская» роман кел тавур кас сад-зур ава жеди. Авторди вичин романдиз, дегьзаманадин грециядин чал, тарих, культура чизвай пешекарди хьиз, сифте гаф кхьизва. «...гафар гьа виликан жуьрейра хвенва, абурун эхирар са клусни дегишнавач, «ида», «ланда», «эрида»... Ибур лезги чалалди бубадин твар жезва. Урус чала авай «евич», «евна» хьиз.

Грек чалал—Тиндарид Елена, Лэртид Диссей...

Лезги чалал—Алид балкГан, Гьажид диде, Велид гьер...

Чна лезги чалал гьанвай мисалрин эхирда литературадин чала н гьарф алава ийизва, амма ам, дугьриданни, илимдин би-недаллаз ааунвани ваь, гьуьжет алай кар я. Мумкин я, и эхир герек я жеди, гьа алава авачиз чи халкьдин чалан структурани

грек чІалан структура сад я. Акъван михъиз сад тахъайт!йни, мукъва я, са групацин чІалар хъиз я.

Зи хайи Вурвар хуьре мус>рмандин тІварар, мпсал 'патал, Агъа Мегъамед, Ибрагъим чи хуьруьн къетІен къайдада лугъуда. Мисал патал Агъамет, Ибром... Грекрин Адмет, Диомет хъиз.

Я хзан сагъ хъайибур, чи хуьрера чаз аял чІав\з ван хъайи фольклордин манияр кІватІнавач!!! Дуьз я, А. Гъаниевади лезги халкъдин дишегълийри лугъудай мамияр кІватІна. Баркалла вичиз! Мегер фольклор гъа са дишегълийри лугъудай манийрикай ибарат яни? Ктабрай кгабриз куьчарзавай халкъдин мисалрикай ибарат яни?

Зи аял вахтара чи хуьре пара шехъунал рикІ алай гададиз «цІизна кака» лугъудай. Им вуч лагъай гаф хуьрай? Идан мана вуч хуьрай? Пара недайдаз «жигъуьр» лугъудай. Гида заз чир хъайивал, дегъзаманайрин Грецияда гъа и тІвар алай, садрани тух тахъай, гъатта гъамиша вичин аяларни кваз тІуьр аллагъдин тІвар Гъуьруьнос хъана къван. Дувул сад я ГЪУЬР.

Аял вахтара, эгер чна чилел терезрилай кам авуназ хуьй^ кІвале са гъарай акъатдай хъи!.. Терезрилай кам авун гунагъ кар я къван. Элкъвена инихъ кам хъийиз хпудай. Вич лугъумир, терезар гъахълувилин, дуьзвилин, барабарвилилин лишанар я! ГъакІ хъайила абурулай кам авун айиб я. Зи аял вахтара чна манияр лугъудай:

Щингил, Щингил цІамари-и-и,
Хъуртак цІамар кума-а-ани?..

Им вуч мани хуьрай? Им гъинай атайди хуьрай?

Вири акваз-акваз квахъзава... Чи эрадалди къуд агъзур-вад| агъзур, адалай виликни низ чида са шумуд агъзур йисар хъанатІа, ПЕЛАЗГИЙРИ ПЕЛОПЕНЕСдай и патарихъ гьерекадиз... ЯтІани икъван делилар ама. Ша чун тІварариз килигин ва абур лугъудайла, сесериз яб гун: Гьеракли! Нимейрин Аслан, Лернейрин ирид къил алай гъуьлягъ, Кернейрин жейран, Микенрин пачагъ, Авгидан (зи хуьре Агид ава) цур, Пачагъ Адмет, Диомет... Кизик, Зизик, Фиригъ, Рутул, Аполлон, Алпан, Пириам, Пирим, Ам, Эме, Комеди, Къемеди, Лгар...

Гъар са гаф пайда хъунихъ, са чІалай маса чІалаз атунихъ, са халкъдивай маса халкъди къабулунихъ вичин тІебиивал, къайдакъанун ава. Тарих ава. Себебар ава.

Тарихчийри ва археологри тестикъзава хъи, VI ва III агъзур йисара (чи эрадалди) «циркомпонтийская зона» (Балкандин ва Чулав гъуьлуьн къерехар) гзаф активный алакъайрин культурайрин миграцийрин меркез хъана. И зонада и девиц гъа и кар-

далди, культураяр какахъуналди лишанлу жезва. Аку гъа! Чи эрадалди къуд агъзур йис амаз!

Ни лугъуда хъи, чи Алпан гъанай гъанвай Аполлон туш? Бес къадагъ агакъна топоимар? Абур цавай аватнани? Вучиз цавай аватна? Муькуьбур патал, чи къуншияр патал вучиз аватнач? Вучиз Ширванда, Арранда, Куьр вацІун дуьзенда и топонимрикай сад къванни авач?

Вучиз и грекрин чкайрин тІварар вири чи дагълариз атанва?

И суалриз жавабар гана кІанда.

Я аквазвай кар *хн&е* къуна кІанда, хиве къаз туна кІанда, я инкарна кІанда, илкариз пуна кІанда.

23. СЕСЕРИ ВА ЭЦИГУНРИ ВУЧ ЛУГЪУЗВА?

ЛЕЗГИ чІалан сесерин бинедат лап дегъзаманайрин сесерихъ галаз алакъалу лншанар гъасятда чир жеда. ЧІал сесерикай ибарат я. Гам сарикай, гъаларикай, рангарикай жезвайвал, чІалан бинедани сесер ава. Гъайиф хъи, лезги чІал гзаф редактироватзава. За анжах къве мисал гъида: *ланиш*. Адакай авунва *лаш*. *Н* квадарзава. Вучиз? *Къуьнк*. Адакай авунва *Къуьк*. Мадин *н* квадарзава. И рахунршн чка къведа...

Исятда чун лезги чІалан сесерикай рахазва. Музыкада ритм авайвал, поэзияда везин авайвал, чІала сес ава, сес! Адан составда тІебии яз агъзур йисара хъайи сес къе жудна гадриз хъун?..

Вучиз? Тарихди в>ч лугъуда? Сесинихъ вичин тарих ава...

Гъа икІ, ша чна сесериз яб пун. Лап дегъзаманайра Гъиндистанда вири чилер-цавар яратмишай аллагъдин тІвар вуч ятІа чидани квез? Тваштар! Фикир це: Тваш, Гъваш! Аку абурун арадиз *в* гъикІ гъахъзаватІа! Им, дуст кас, гъар са чІала авай къетІен'вал туш! Ахътин къетІенвилер редактироватиз «чІал ахта ийидайдаз» вуч лугъудатІа чидани квез? Ам за са масанал лугъуда. Шумеррин тІварариз килигин чун. Аждагъандин тІвар—ВИРИГ-РА. Ваъ, заз чиз, Виритра Гъиндистандин эпосдай я. Шумеррин эпосдин игитдин тІвар: ГЪИЛГЪЕМИШ! Аждагъандин тІвар: ХЪУНБУБА!

Гъиндистандин эпосрай, риваятрай аквазвайвал, абуруз гъеле гъа вахтара чи чилин шардин, чи планетадин яш мал|ум тир: 4,32 миллиард йис.

Чи девирда космический техника пайда хъанвайла, химиядин, срнзикадин анализрин бинедатлаз чи планетадин яш тайин авуна. Гъикъван хъанатІа чидани? 4,5 миллиард йис.

Яраб а эпосра суьгъбетзавай девиррани гъа ихътин техника

авай жал? Тахъайт!а абуруз исятда чп алимриз течизвай сирер гъинай чизвай?

Дегъзаманайрин Тибетдин хроникади суьгъбегзава хьи, Гъинд Океанда Лемурия лугъудай материк авай. Лемурия, Антарктида, Къибледин Африка ва Гъиндистан сад тир, са материк тир. Са гъихътин ят!ани и дуьнья дегъиш авур катаклизм хъана, абур сад садавай къакъатна.

Лемурия гъуьле, океанда батмиш хъана.

Лемурия дуьньядилай квахъна.

Лемурирни, абурун культура, техникани квахъна.

Атлантида, атлантар, абурун техника, культура океандин к!ане ава...

Абурулай гуьпъуьна ПЕЛАЗГИЯР ава...

ПЕЛАЗГИЙРИН гуьгъуьна, АГЪЕЙВИЯР—ГРЕКАР къевезва... «Махабхаратада» суьгъбетзава: лемурихъ ахътин зурба техника аваз хъана хьи, абурун техникади и дуьнья катаклизмадал гъана. Планетадин акунар дегъиш хъана. Эхирзаман хъана, ахпа и дуьньядал са шумуд агъзур йисалай вири пайда хъхъана. Гила, чи девирда, ахтармишунар къиле тухузвай алимри гъихътин ачухунар ийизва! Аламатар: виридалайни къакъан дагъларин куклушра балугърин хъипреп!ар ава, гъуьлерин, океанрин деринда вац!арин дереяр, шакъаяр ава...

Къванерал шикалар ат!анва. Абурун I4 агъзур йис тирди малум жезва. Къе, чи девирда, къванерал шикалар ат!уз жезвач, четин я, амма I4 агъзур йис идалай вилик ат!анва...

Цаварин картадин, чи планетайрин, ракъинин системадин шикалар ачух жезва. Къванерал! Абурун I7 агъзур йис я! Низ чида чи чилин шардал Адаман эвледар яшамиш жез шумуд агъзур йисар ят!а! Чи алимар, чун авазва гъамиша тикрариз:

— Чи эрадалди... Чи эрадин...

Чидайда гъа са гафар я. В!уч эра, мера?! Чилин тарихдин и къил, а къил садазни чидач! Инсаният мус пайда хъайиди я? Гъи халкъ мус пайда хъайиди я? Гъарда вичин фикир кхъизва. Гъакъикъат садазни чизвайди туш. Вучиз лагъайт!а а къиликай садазни хабар туш.

Ша гила чна са фикирин. Са куьпчиди—«алимди»—лезгийри-кай айиб чкаяр пешеривди къевнавай, гъеле чпин ч!ални авачир тайифаяр ийизва; тамара дувулар, цеквер нез къил хуьзвай. Заз адан, лезги халкъдин, дувул яргъал цивилизацияра аквазва. Лезги халкъ, адан ч!ал агъзур йисара, ПЕЛАЗГИИРИЛАЙ къедалди гъерекатда ава, ам гъа битмиш жезва, адал хилер ала: грек, гъинд, финикиялдин, ирандин... гуьгъуьнай араб, туьрк, урус...

Чи бубайрин чанда авай чилер зурзунин кич! зурбади я. Лад дегъзаманайрилай башламишна чи ата-бубайри к!валер эцигдайла, абур залзаладиз дурумлу хъун сад лагъай кар яз гъисабна.

Щ

Ша чун чи къунши халкъари чпин к!валер гъик! эцигзават!а кн-лигин, ахпа чи лезги халкъди. Чи къунши халкъари к!валер эцигда: к!арас галачиз. Цлар, паруяр хкаждайла, к!арас к!вала-ха рдач. Къелеяр эцигда. Къакъан, зурба. Вири къванцин керпичди кай. Амма лезгийри пару ак! эцигдач.

Тек са касдиз, «*Дагълара къеле*» ктаб кхъей касдиз, и кар туна ва ада и гъакъиндай чинни гре'крин к!валерин садвал къейдна.

Лезги к!валин бинеда къванцин пару жеда. Адан винелай са пуд жерге накъвадин керпичар. Ахпа яргъи гъвар. Нажахдивди ян а, керпич хъиз къуд пип!ен авунвай гъварар. Сад къеняй, муькуьди къецедай. Абуру вири пару къазва. Мецер ат!ана, сад садал эцжгна, абурун мецериз к!арасдин мих вегъизва. Мадни адан винелай керпичар. Са вад жерге. Адан винелай вири пару тирвал къуд пип!ен а!унвай гъварар (абуруз чи хуьре кетилар лугъуда). Мадни мецер ат!ана, мез мецел эцигна, к!арасдин хкуналди мя гъкемарда. Вири пару тирвал. Эхир хьи, эцигун, дарамат къефес хъиз я. Ам шшхъ анихъ къакъатдач. Залзала хъайит!ани, ам г!арасри хуьзва.

И кар анжах са шумуд агъзур йисуз яшамиш хъана, гзаф залзалаяр акуна, мусибатар акуна, уьмуьрдин камаллувал, арифдарвал къазанмишнавай лап дегъзаманайрин халкъдивай ийиз же дай кар я. Гъатта Ахцегъа ва я Къурагъа к!валер эцигдайла, и кар текдиз ийидачир. Къубадиз фена, яцар, гамишар гваз, г!велни-эвел кетилрин, гъварарин месэла гъялдай...

Вичин муг икъадар мягъкем ийизвай са халкъдиз са гъи демирда ят!ани залзаладикди ч!Гехи мусибат хъун ашкара я ва анжах гъахътин катаклизм акур халкъди вичин тухумриз чи жуьредин к!валер эцигдай махсус къайдаяр тада...

Чи суьгъбет сад садаз ухшар сесерикай тир, ша чун гъа суьгъ-Оегдал хквен.

Дегъзаманайрин Вавилонияда аллагъ дишегъли хъана. Т!варпи—ИШТАР. Ина *Яргъирушаз ИШТАР аллагъдин хтар* лугъудай къван. Куьне сесериз яб це! ИШТАР, ХТАР... Тек са сесералди ч!алан мукъвавал къалурун—авамвал я. Гъак! ят!ани, сесери л чух тийидай сир авач! Вири сеоерилай башламиш жезва. Ч!ачан бине лугъузва за. Сесинихъ вичин тарихдин, манадин-мегълебцин, рангунин, физический къет!енвили хасвилер ава. Ц!АЙЛА-ПА.Н: *ц!айни алпан*, физический ва сесинин, ЯР—яру хъиз, КЪАЗ - рсэацу хъиз ва гъа ик!.

Дегъзаманайрин Грециядани са аллагъ хъана, дишегъли! Вичин т!варни гъакъан чи рик!из хуш—ИРИДА! Дегъзаманайрин Грецияда *Яргъирушаз Иридадин хъвер* лугъуз хъана къван!

Чна *Яргъируш лугъудайла*, са вуч ят!ани квадарнавай хътинди я. *Гедезейхур* хъиз! *Гада Ц!ийи* хуьр.

II Заказ 919

209-

Иридадин хъвер, Иштаран хтар... Яргъируш. Пуд члалани дишегъли я.

Бес Хважамжам? Ам бинесуз гаф я. Са авамда лагъана, члала гъатнавай гаф я. *Гъундуьрар* хъиз. Икъван лезги гафар аваз: къакъан, син, шив, арш, арш рагъман, члалахъ гъисс авачир инсанри *гъундуьрар* кхъида! Дербентдай къарийри гъанвай гаф я гъа-а! Кнубадин лезгиар хъуьреда: ву-а, яраб ибуруз лезги члал чидач жал? Хважамжам гъа гъундуьрар хъиз я.

Иридадин хъвер, Иштаран хтар, Яргъируш... аку гъикъван кутугнавай гафар ят!а! Амма Хважамжам вуч хъурай? Им квехъ галаз алакъалу я? Хва? Хчин рангарихъ галаз вуч алакъа ава? Руш тирт!а, маса месэла! Жамжам вуч хъурай?

Члалав акаатайвал эгеч!на жедач! Члал—ата-бубайри тунвай вирндалайни багъа аманат я.

Ам чъурзавайбуруз лянет хъурай!

24. «СЕД ХЪУЙ ВАЗ!»

ХЪЕЛ атайла гъар са дишегълиди къаргъишда. Гила ак! туштлани, виликдай гъак! тир. Гила акъуллу-камаллу ва арифдар, алим дишегълиар пара ава: абуру лап хъел атайлани къаргъиш тавун мумкин я. За ахътин дишегълийрин вилик, мисал патал чи алим Уънейзат вахан (Мейланова Уънейзат Азизовнадин) вилик икрамзава. Ам а кардиз лайихлу я. Ада кхъенвай чун патал къадарсуз багъа ктабар...

Суьгъбетдал хквен. Вири къаргъишар сад садаз ухшар я:

— Вун аллагъди ик! авурай, ваз аллагъди ак! аеурафт, ви ирид| тухум ик! хъуй, ви диде-буба ак! хъуй, гъил алатрай, сив патахъ хъурай, к!вач хурай, гъача-пача хъурай, вилер буьркъуь хъуй, япар биши хъ\й, вун къена, ви балаяр къена, ви к!вале яс хъурай, ваз аллагъди бала пурай ва гилан девирдин иДийи къаргъиш: ви к!ва-| ле капитальный ремонт хъурай!..

Заз туьрк халкъарин члалар, урус члал чидач, зун и халкъарин| прада яшамаш хъана, заз дагъустанви халкъар чидач, зун абурухъ галаз яшамаш хъана ва гилани яшамаш жезва, алаамат кар ам я хъи, и халкъарикай гъич са халкъдини лезгийри хъиз къаргъиш-| дач. Лезги дишегълиди хъиз лугъузва за:

— Ваз оед хъуй ваз!

— Сед хъайиди!

Зун, квез чидач, лингвист туш. Зун литератор я. Гъа и пеше се-| беб яз, заз лингвистдиз хае са бязи къет|енвилер хае я. Гафуникай ни ат|ун. Гафунин ранг акун. Гафунин дад гъисс авун...

Сед хъуй лугъудайла, лап ч!ехи мусибат хъурай лугъузва! *Сед* |нин гаф я? Мусибат я ирандин гаф я, я арабрин. Амма *сед?* Му-|

сибат вуч ят!а чун гъавурда акъазва. Амма *сед?* Ам гъик! жез-| иайдн я?

Ша чна «ВЕТХИЙ ЗАВЕТДАЙ» са к!ус к!елин: «...буба рекъе гваз, ада (ихтилат Авраамакай физва. —*Р. Гъ.*) Гъалдейрин Ур гадарна, ам Гъаррандиз куьч хъана ва Ягъведин буйр|угъдалди. вичин тухумни, мукъвабурни вири туна, вичин хтул Лотахъ галаз ганал Фелестиндиз рекъе гъатна, гъана адакай азад ва куьчери. ;а кас хъана, гъана ам яшамаш хъана. Ина Амор ва Сед шегъер-|рин агъалияр чпин алчах тахсиркарвилералди, чпин намус ва виждан къа|цурунай жаза гана вири санал терг жезва ва тек са Лот, гъич са куьникайни хабар авачир гунагъсуз яз, сагъ амукъ-|ова...» (И. Шифман. «Ветхий завет и его мир». Москва. Изд. полит, литература. 89-йис. 77-чин).

Тарих бубадиз фадлай малум я, археологрини гила субутза-| па: и шегъерар, Амор ва Сед хъайи шегъерар я. Амур къведни са иифиз, са геренда чили туькьуьмна, тахъай гъисабна. Залзала хъайила.

Ихътин мусибат а девирра хъайи кар тушир!

И мусибат са несилди муькуь несилдив агакъа.риз хъана.

Гъич са шакни алач: и СЕД хъурай гаф чи патарихъ я арабри, и чувудри гъана, я ПЕЛАЗГИЙРИ.

РА—РАГЪ, ИСИДА—ИСИТИА.

СЕД гафуникай рахайт!а, ам, гъа чна виликдай лагъайвал, чили туькьуьмай шегъердин агъалийрин къилел атай мусибат, бела хъиз, неенлри рик!елай ракъур тийиз, сада садаз лап пис, ви-|ридалайни мусибатдин къаргъиш ийидайла, лугъуз хъана:

— Сед хъуй ваз!

— Заз сед хъана!

— Сед хъуй адаз!

25. ЗИ ЯЛВАРМИШУН

Играми дуст!

За чун, лезгиар, иранвиар я лугъузвач. За чун, лезгиар, я гре-| кар я, я гъиндусар я лугъузвач. Чун, лезгиар—лезгиар я. Амма са кар ава: зун чи милли таран шагъ дувулдикай ва адал алай хилерикай рахазва.

Яб це хъеандиз: ваз чидач Мегъамед пайгъамбар гъик! пайда |ъанат!а. Ваз чидач ислам гъик! пайда хъанат!а. Ваз чидач Араб халифат гъик! пайда хъанат!а.

Ваз чидач монголри гъатта Европадин са пайни (Монголиядай |лкъатайбуру) гъик! чапхуннай!а. Исятда Монголияда Чингис |андин сур авайдини ваз чидач. Ваз чидач Осман империя гъик! иайда хъанайт!а.

Ибур вири вуна ктабрай келна, ибурай вуна имтигъанарни вахкана. Шумудни садра!

Вуна садрани лезги миллетдин гъакъиндай имтигъан вахканач. Мектебда ахътин таре гузвач. За зи и ктабдин сад лагъай паюна эцигнавай са месэла ава: дегъзаманайрин Грецияда хъайи, ПЕЛОПЕНЕСДИН ЧКАДИН АГЪАЛИЯР ХЪАЙИ ПЕЛАЗГИЙРИННИ ЧИ ДЕВИРДИН ЛЕЗГИЙРИН тарихдинни, ч!аланни культурадин ухшарвилер, садвилер къалурун. За абур къалуруна: ч!алалди. Топонимиядин мисалралди. Тарихдиз ва археологиядиз хае жува келай ктабрай за лезги къелдайдаз суьгъбетна: ПЕЛОПЕНЕСДАЙ ПЕЛАЗГИЯР грекри—агъейвийри акъудна, агъейвийрикай абурун чилерин, абурун культурадин иесияр хъана.

ПЕЛАЗГИЯР гъвечи Азиядиз акъатна. Абур шумудни са агъзур йисуз Египетдихъ, Финикиядихъ, Фригиядихъ ва лап эхирдай ВАН государстводихъ галаз санал хъана ва къедалди ада, гилан лезги миллетди, вичел агъзур йисари эцигай абурун гелер хвена, чалди агакъарна. Авачирбуру чпиз ТАРИХАР тукъуьрзава, чаз гъа авайди аквазвач. За илимдин к!валах кхъизвач: захъ ахътин фикир авайга, за жуван субут авунин система, концепция Тукъуьрдай. Герекди садра машинкадал элягъ хъувун жедай.

Къин къазва за, лап къизилдин синидаллаз гъана, зи вилик академиквилин шагъадатнама эцигайт!ани, за ам къаб!улдач, заз ам герек туш, за, гъелбетда, чухсагъул лугъудай ва ахпа алава хъийидай:

— Митарован музейдиз хутах.

— Музейдиз? Къизилдин синини Митарован музейдиз?—ван къвезва заз шаир Байрам дашан.—Валлагъ вун кими жезва...

— А-ан, сини?.. Сини тураи! Сарар авахънава зи, белки сарарин духтур къалажугъви Байбута...

— Акунани? Академиквилин шагъадатнама герек т(уш лугъуз-ва, къизилдин синидай чухсагъул... Сарар амачир писатель я...

Зарафатсуз за и эседал гзаф зегъмет ч!угуна. Пуд романдин зегъмет. Ят!ани зи рик! шад я. Вучиз ят!а чидани? Чи хайи ч!а-лан вилик, чи хайи чилин вилик, чи хайи халкъдин вилик буржи къилиз акъудай хъиз я! Я чаз, я чи хтулриз, путулриз чи милли руьгъдин ц!ай хкахъзавай югъ акун къисмет тахъурай, эй аллагъ! Гъа и гафар за гъар пакамахъ, гъар нянихъ ийизвай кап! я, ал-лагъдивай ийизвай т!алабун ва ялвармишун я.

ПУДКЪАНИИ къве йисуз ирид да!п!ардин к!аник, ирид сейфда, ирид ракъун сандухда чинебадаказ хуьзвай сирерин пара паяр эхиримжи къве йисуз винел акъатна! Ахътин сирерикай рахадай къилднн чка ва вахт къведа, исятда заз маса месэладайкай са куьруь суьгъбет ийиз к!анзава. Краснодардин край низ ван хъанач? Виридаз ван хъана. Ана Геленжик шегъер авайди низ чидач? Виридаз чидач. Чидат!а лап хъеан я.

За лугъузвайди ам хъи, гъа и Геленжик шегъерда грекри, грек миллетдин векилри чпин кимел Советрин грекрин Вирисоюздин общество тукъуьрнава.

Ин-а, Геленжикда, ц!ийи эрадалди ругуд виш йис амаз дегъзаманайрин грекри чпин античный колония тукъуьрнавай къван!

Чи йикъара гъа грекрин тухумри, чпин ч!ал ва культура хуьн патал, чшин Геленжикдин ва къваларив гвай чилерин экология хуьн патал милли общество тукъуьрнава. Грецияда ва Кипрда авай о рганизацийрихъ галаз алакъа хуьзва.

Аквадайвал, и грекар Кавказдиз атана къве агъзурни вад виш йнсалайни виниз я.

И малуматдикай (1990-йисан январдин «Известия» газетрикай са да и гъакъиндай кхъизва) даях къуна хъуй, и грекар гъатта Сулладин къушунри Митридат, Гъвечи Армения, Албания кук!ва рдалди са шумуд виш йис вилик куьч хъанва...

Аквазвайвал, заз чи чилерикай Грециядин чилерин ни атун, чаз чи ч!алакай грек ч!алан ни атун дуьшуьшдин кар туш. Зун геле гъагнава. Заз аквазва, зиди буш ам авун туш.

27. АГЪЗУР ЙИСАРИН АГЪЗУР ШАГЪИД

ПРОФЕССОР М. И.Шагъновича вичин «Халкъарин адетрикай» ктабда грек халкъдин са шумуд адетдикай кхъизва. Вич лугъум ир къван, дегъзаманайрин грекри, гзаф къурагъ хъайила, рушарикай са рушал къацу пеш алай хилер алукидай, тайин тир жуьреда руш хилеривди к!евдай. Ахпа са касди адан виликай къадай ва ам епинаваз хуьр тирвал гваз къекъведай. Манияр лу-гъуз-лугъуз. Гъа идаз грекри «Гуни» лугъуда. Гуни гъар к!валин иилик акъвазардай ва гъар к!валай экъеч!ай касди Гунидин ви-пелай са къапунавай яд иличдай.

Чна идаз Пешапай лугъузва. Амма Гунини ава чахъ. Ам марфар аквазарна рагъ гъун патал ийидай. Зи рик!ел рушари лугъудай манияр алама:

А Гуни-гуни хъун герек,
Гуни ;из рагъ гун герек!
Цава авай чулав пехъ
Ракъин нурди кун герек! Чими
ракъар низ кIанда? Къуьлер
кIватIдай ратIариз!
'> Чимел йикъар низ кIанда?
Щинин шараг нуькIвериз!
Афин кшниш низ кIанда> Чи
Гунийрин сивериз!

Гуни гвай рушариз ширинлухар гудай: какаяр, пампасияр, шуьреяр, пахлаваяр, пситIа ва гъич са затIни тагудай кIвалернн жедай. Авачир. Девир гъахътинди тир, амма адетар, къилихлр авай, абур хIуьзвай.

28. ТИРШ

САДРА са ахмакъ грекди вучиз ятIлани язух Диогеназ къурхуяр гуз жеда. Диоген—вичин челегдин къеняй экъечI тийизвай. кас, са касдихъ галазни рахан тийизвай кас. И залумдин хва къанмаз атана гъавалат жеда Диогенал.

Диогена идаз гафни лугъудач, им гъич тIветIряйнп къадач. Эхирни и къанм'азди Диогеназ гъарай гуда:

— Э-эй! Валлагъ исятда за ви къилиз сад чуюкведа!

Гила Диогена идаз жаваб гуда:

— За ви чапла патахъ са тирш яда!

Диогеназ къурхуяр гузвай кас катда. Къулухъ вил ягъиз! Себеб?

Себеб ингъе: лап дегъзаманайра хъайи са гъи ятIлани императорди вири уьлкведа пДийи къанун твада къван: эгер хъи, са инсанди ви чапла пата тирш яда, вуна адаз гъасятда лагъана кIанда:

— Хийир хъуй!—И кар тавурдаз жаза гуз хъана. Жерме ийиз хъана.

Лезги халкъди и адет гилани хуьзма. Чапла пад, эрчIи пад гъисаба къазмач, тирш ягъайдаз лугъуда:

— Хийир хъуй!

ДЕГЪЗАМАНАДИН ГРЕЦИЯДА таза аялдин пелел тIарун алтададай, вил такъурай лагъана.

Лезти бадейрини таза аялдин пелел тIарун алтада.

ДЕГЪЗАМАНАИРИН чувудри чпин ракларин гуьрцелдилай дуьаяр авай запаб куьрсдай къван. Гъада и кIвализ хата-бела, чинерар, иблисар ахъайдачир къван.

Дегъзаманайрин Грециядин агъалийри пърцелдин патарив гвай чкаяр чинеррин мескенар яз гъисабдай къван. Чи лезги халкъдини гъакI гъисабда. Гуьрцелдилай камна алатдайла, кIвачин кIаник килигна кIанда Чинерриз тIуш гуда на, ви кIвалахар мух жеда.

29. ВАХТУНИН АЛЛАГЪ

КВЕЗ чида: дегъзаманайрин Грецияда гъикъван аллагъар авайтIа! Советрин девирда муаллимрилайни пара а девирда аллагъар аваз хъана. Бегъердин, Рекъерин, Гъуьлерин, МуьбуьббатДин, Цаварин, Сагъламвиллин, Пехилвиллин, Ажугъдин, Экуьнин, Агалкъунрин...

Абурукай виридакай та*раватлу са аллагъ авай: Вахтунин! Вахтунин аллагъ ГЪУЬРУЬНОС! Вири тух жез хъана, тек са ГЪУЬРУЬНОС тух тежез. Вучиз лагъайтIа ам ВАХТУНИН аллагъ тир! Вахт гъадан ихти ярда ава. Ада вири незва. Гъатта вичин аяларни! ГъакI хъайила, вири адалай аж>з жезва. Къанмаздилай вири ажуз жезва! Къанажагъсуздадала, марифатсуздадала вири ажуз жезва...

Риваятдин камаллувал аку тIун! Дугъриданни, виридалайни къуватлуди, виридалайни камаллуди, виридалайни гужлуди, маса къачуз Тсжедайди, гаф акат тийидайди, инсафсузди, дегишиз тежедайди— ВАХТ я.

ВАХТУНИ вири ийида, вири дуьздал акъудда. Вири чпин чкайрал ахшукъарда. Гъар садаз вичин алакунриз килигна гуда. Лайихлувилериз килигна гуда. Эхир хъи, ВАХТУНИВ гвай ихтирар садавни гвач

Гъа и тух тежедай алл-агъдални ЗЕВСА гъалибвал къазанмишна. Са зурба къванциксай къундах авуна, а къван тангарик кутуна, вугана вахтунин аллагъдин сиве, туькъуьмна и къван, рекъида ГЪУЬРУЬНОС!

За тикрарзава: зи хуьре,, зи аял вахтара, тух тежедайдаз ЖИ-ГЪУЬР лугъудай. Дувул сад» я: *гъуьр*.

Яраб чаз и тарихдин, культурадин гелер вучиз акулнатIа? ТахъайтIа Советрин девир атайдалай инихъ чи кар-юеспни суза - авун хъанатIа? Заз чиз, гъак! хъана. Суза авун, къил хуьн...

30. КА^ЛЕНДАРАР

ЛЕЗГИ халкъдихъ вахтунин календарар ава: са шумуд. Чи къунши халкъарихъ чпин календарар авач. Дагъустанда яшамиш

жезвай вири халкъарин векилривай за хабарар къуна. Хиве къада: авач.

Лезги халкъдин дегъзаманайрин календаррин гъакъиндай «Литературадин Дагъустанда» са шумуд авторди кхъена. Алай вахтунда, аз чиз, профессор Агъмедуллагъ Гуълмегъамедова «Лезги календаррин» винел кIвалахзава. Баркаллу кар я, чидач, ам кIелун мус къисмет жедатIа.

Дуьньядин виридалайни дегъзаманайрин халкъарин календарар авай са ктаб акъуднава: «Иландин арифдарвал». Чи лезги календарар а календаррихъ галаз гекъигун (жедайтIа эгер) зурба кIвалах жедай.

Календарри халкъдин яргъал ва дерин тарихдин, халкъдин культурадин ва илнмдин шагъидвалзава.

31. У.ЕТАЛЛРИН ТIВАРАР

СЛАВЯН халкъарихъ чпин чIаларин «хзан» ава. Туьрк халкъарихъ чпин чIаларин «хзан» ава.

Лезги чIа иберийско-кавказский группадик акатзава, «Дагъустандин хзандик». Вучиз? Кавказда яшамиш жезва лугъуз?

Грек чIал, мисал патал гъич са группадик ва я «хзандик» акатзавач. Тек я. Вич вичиз. Эрмени чIални гъакI я. Алимар чи чIалан месэлайри* килиг хъувун герек я. Ша чна лезги чIалалди металлрин тIварар лугъун: Ракъ. Гьулдан. Буьруьнж. Кишпир. Цур. Кьуркъушум. Мукьруф... Ша чна и тIварар са-сад лугъуз, сесиниз яб гун. Ахпа фикир ийин: физический ери ва металлдин сес! Аку абурал гъикъван тIебии ва къадим тIварар алатIа! Советрин властдин девирда фантастический кIвалахар къилиз акъатна: са затIни авачирдаз вири хъана, вири авайди са затIни авачиз амукъна.

32. АРИФДАРРИН ЯДИГАР ГАФАР

И ДУЬНЬЯДАЛ арифдаррин арифдарри чпелай чун патал, вири инсаният патал гзаф багъа ва пак гафар туна:

— Чир хъухъ ва рикел хъухъ! И дуьньядал вири гъадисайрин, чIехи ва гъевчи вакъайрин, бахтлу ва бахтсуз къисметрин, на-чагъвилерин ва сагъламвилерин, илимлувилерин ва авамвилерин арада сих алакъа ава. Эгер йифиз ви руфун тIазватIа, юкъуз вуч тIуьнатIа, рикел хкъаш, адакай азад хъухъ. Эгер пакамахъ ви къил тIазватIа, нянихъ вуна вуч хъванатIа рикел хкъаш ва тедбир аку.

Вири инсаниятдиз и кар дегъзаманайрилай инихъ малум я...

Эгер къе ваз чи умуми милли гъал сефил ва пашман яз ак-вазватIа, себеб чира: тедбир аку, тахъайтIа, цIуд йисалай мадни лис жеда.

33. ЛЕЗГИСТАНДИН ЯРГЪИРУШАР Памфлет

ДУГЪРИДАННИ, чи дуьнья къилий-къилиз миxъиз дегиш жезва. Нин рикIе вуч аватIа, ачухдиз лугъузва. Ихтиярар ганва. Абхазри, осетинри, чеченри, ингушри, тувинри, татарри, 'башкирри, талишри, немсери, гагаузри, комийри, якутри... чпиз къилдин республикаяр тIалабзава.

Чи лезгийрихъни са дерт ава: Сталинан девирда IгъалатI яз къе патахъ пайнавай лезги халкъ санал хъийидай са рехъ жагъур (Хъийин. Лезги халкъдин акъуллу келлейри и кардиз чIехи къимет гузва, абуру и кардин винел кIвалахзава, амма гъа и арада садазни хабар авачиз акъван гъевчи вождар пайда жезва хъи, а^n вилер экъис хъана абуруз килигиз амукъзава. Ибуру гъинай пайда жезвайбур я? И'буруз вуч герек я? Ваз абуру къарагъарзавай къван месэлаяр акуназ хъуй! Сада, мисал патал, вичин пулдалди (идахъ икъван пулар гъинай атанатIа? Чарарин пул, къуллугъчийрин мажибар, типографиядин машинрин пулар, рабочийрин мажи'бар...) цIийи «Лезгистан» газет ачухзава. Редакциядин дарамат эцигна куьтягъзава. Ирид мертебадинди. Гъамни идан пулдалди я. Редакциядин вилик чар гъавизар! Пальмадин, кишмиш-хурмадин багълар, аквариумар... Гъар са отделдиз са «Шкода» машин. Вичиз, лагъайтIа—са «Мерседес».

Са масада цIийи журнал ачухзава. Журналдин тIварни «Лезгистан» я. Ида вичин журналда анжах романар чапзава. Журнал цIувад разделдикай ибарат я. Объем—къанни цIуд печатный лист. «Новый мирдилай» яцIу я. Редсоветдин членар—къанни вад кас. Чи уьлкведа тек са и журнал мелованный чарарал акъудзава.

Пуд лагъайда лезгийрин прогрессивный писателрин ассоциация тешкилнава. Ида ягъай цIиртI виридалайни яргъаз фена! Идан ассоциациядин членрин къадар виш касдилай анихъ алатнава. Гъич са гъикая, са шиир къванни кхъиз тахъай писателарни ава Лап са цIар вуч я, гъа са шIар къванни кхъиз тахъайбур ава. Аваз хъурай. Кар къинал алач. Кар алайди—гъевес хъун я. Ибуру писатель жез тьевес авай легийрин ассоциация я жеде, гъакI хъайила чпи чпиз прогрессивный писателар лагъай тIвар тузва. Хъсан я ман. Икъван чIавал кта'бар акъатай, халкъдиз чидай пнсателар вичин ассоциациядиз къабулзавач. Ада ахътин'бур

саймишни ийизвач. Исятда вири лезги хуърериз, мектебрис, заводриз, фабрикайриз акъваз тавуна чарар ракъурзава: низ писатель жез кӀанзаватӀа, дуъз лагъайтӀа, лезгийрин прогрессивный писателрин ассоциациядин член жез кӀанзаватӀа, председатель *Гъафтом Гъайи.чан* тӀварцӀел арзани взнос ракъурун тӀалабзава. Къул. Взнос—къанни вад, яхнДурни цӀуд манат. Идарайривайни, майишатривайни пулар тӀалабзава. Абуруни ракъурзава.

Гила суварар гъикӀ кӀиле тухузватӀа акунани? Лезгийри вирида къуьлерзава. Трпбунадин вилик. Бармакар цавуз вегъез. Абурун гъарайрин, алхишрин ван дуьньядилай алатзава.

— Яшамишрай лезги халкъдин вождар!

— Яшамишрай чи миллионерар—писателар, гъурра!

Лезги халкъдин милли руьгъдин дамах, шумудни са премийрин лауреат, вири дуьньядиз машгъур писатель, ассоциациядин председатель *Гъафтом Гъайима* вичин къацу шляпа юзурзава. Хъверзава. Бахтавар я.

За и памфлет кхьинихъ гъихътпн метлеб аватӀа лугъудалди, заз къейд ийиз кӀандай: зун са ламран арабадин суракъдава. И Кумторкъала галай пата са фскъи пайда хъанва. Лугъунрай, адавай чинерар къаз жезва. Лап диши чинерарни! Заз гъа ламран арабадаваз са бязи гадаяр тухуз кӀандай фекъидин патав.

Чина вири какахнава. Аку кӀвачер: кӀвачери тухуда, хкида. Аку гъил: гъили вугуда, къачуда. Аку вилер: вилериз аквада. Аку япар: а'буруз ван жеда. Аку келле: ада вири идара ийида...

Чина вири какахнава. Хъипре, хкаж хъана чӀередал, кӀекре хъиз, гъарайзава. ТӀветӀ, вич лекъ я, лугъуз, хпел гадар жезва...

Зи рикӀел арифдаррин гафар хкъезва: и дуьньядал вири гъадисаяр, вири вакъиаяр сад-садахъ галаз алакьалу я. Энер къе ви руфун тӀазватӀа, накъ вуна...

Гъиссеривди, эмоцияривди къабачивилер ийиз мумкин я, милли месэлар гъял ийиз хъун мумкин туш.

А'бур къац!уриз жеда... Ви газет, ви журнал низ кӀанзава?

34. КОРОЛЬ КЪЕЙИ ДЕВРИШ

ТАРИХЧИЙРИ суьгъбетзава хъи, Франциядин король Генрих гъич са касдизни хабар авачиз, садлагъана кечмиш жеда. Ахпа малум хъайивал, королдин чандиз къаст авунва къван! Гъарда са гаф лугъуда.

— Низ чида, нин лапан тум цӀимнатӀа?

— Королни къудур хъанвай лам са гафар я...

Амма са къадар вахт алатайла, королдин чандиз къаст авунвай кас чир жеда. Ам къада. Жегъил итим, тӀварни Равеляк! Са шумуд вацра адан суд ийида. И кар вири дуьньядиз .хабар жеда.

Бирдан яргӀал Гъиндистандай къуьзуь са девришдилай Франциядиз чар къведа:

«...Королдиз ахътин гъаза авун, гъелбетда, мусибатдин кар я, зи 'башсагълупвал къабула, амма гъа са вахтунда за кез хабар гузва хъи, куь король къейиди а жегъил кас туш, зун я, къуьзуь гъиндус. Зун жуван жаза къабулиз гъазур я».

И чар кӀелиз, королдин (рагъметлудан) къваларив гвайбур хъуьрез жеда. Гъиндистан гъинва? Франция тъинва? Ида вуч кхъизва?

Амма а'бур нагъакъ хъуьрезвай...

35. ДЕВРИШДИН ЧАРЧИН КЪАТ!

«...Зун и дуьньядал са виш йисалайни гзаф яшамис хъанва, чир хъухъ, тахсиркар зун яз, куьне маса касдиз жаза гун зи къанажагъди къабулдай кар туш. Исятда за кез вири хъайи-хъайивал ккъида. Яб це, стха'яр. Чаз, гъиндусриз, таб авун чидай кар туш.

Чун хъве дуст тир. Гъихътин дустар! Са юкъуз фенай зун жуван дустунин патав. «Ша чун са /герен гъуьлел фин,—тӀалабнай за жуван дустунивай.—Къведани вун?»

Зи дуст кӀанзни-такӀанз захъ ,галаз гъуьлел атанай. Алапат! А юкъуз хъиз, зи рикӀи садрани гъуьлуьхъди чӀуг}начир. Сирнабнай чна, бирдан... зи дуст квахънай. Ван алачиз, ам 'батмиш хъанай. Тек са аял авай адахъ. Маса велед авачир. Са руш. За, гъелбетда, адан хзандиз алакьдай куьмекнай. Са шумуд йисалай адан руш са нихъ талаз ятӀани катна лагъана ван акъатнай. Фена адан кӀвализ, чирнай за: эхъ, адан руш са грекди гваз катна-вай. Ахпа заз чир хъайивал, абур эвленмиш хъана. Грецияда яша-миш жеда. Ибурузни са руш аял жеда. Чехи хъайила, и аял кӀе-лиз ракъурда. Париждиз. Вичин кӀелунар куьтягъайла, и руш ина га француздиз гъуьлуьз фида. Ибурузни са хва жеда. ТӀвас эцигда Равеляк. Куь король къейи жегъил. Эгер а юкъуз за зи дуст кӀвалай акъудна, гъуьлел тухваначиртӀа... И къаст авунин къил гъинал, гъикӀ ва ни башламишнатӀа кез аквазва.

Куьн захъ инанмиш хъухъ, стха'яр! И дуьньядал гъич са гъадисани, гъич са дуьшуьшни, гъич са къисметни цаварилаи аллагъри ракъурзавайди туш. Абур чна чи чилерал чи гъилералди, чи амалралди, чи акъудалди гъазурзава. Франциядин король къейи кас кез лазим акур юкъуз суд-дувандин вилик акъвазиз гъазур я...»

Гъиндусдин чарчикай чнани са нетижа хкудин. Гъихътин?

— Сеbeb авачир са карни авач. Эгер къе ви руфун тӀазватӀа, накъ вуч тӀуьнатӀа, рикӀел хкъаш.

— Эгер вун кье бедбахт ятIа, себеб ви диде-буба я, я вун I
жув. Аку вуна гьихьтин гьалатI ахьайнатIа.

Миллетдин, халкьдин кьисметни гьа икI я.

Эгер са виш йис идалай вилик лезгияр са ханлухда яшамиш
хьайибур тиртIа, чи гьал кье икI жедайни?

Эгер чи халкьдин баркаллу рухвар ■—Кь. Агьасиев, М. Ай-
динбегов, М. Ахундов, М. Лезгинцев, Н. Самурский, А. Исмаилов,
Н. Шерифов... телеф хьаначиртIа, кье чи гьал икI жедайни?

Ничего, урусдиз акур, ниче>го...

За металлрикай, календаррикай суьгьбетзавай.

Заз яракьрикай суьгьбетиз кIанзавай, гзаф яргьариз акьатун
хьана. Багьишламиша.

36. ЯРАКЪАР

С А ВИШ йис идалай вилик, кьекъезва чун тур базарда, гагь
Ахцегьрин, гагь Кьубадин, гадь КиЛарин... Яб гузва чна:

— Валлагь, хванахва,—лугьзува тфенгар маса гузва? касди.

—Гьар са тфенг са аялдик квайди я!

Кьилинжар маса ,гузъайдани гьакI лугьзува.

Шив балкIан маса гузъайдани |гьакI лугьзува.

— Са аялдик квайди я...

Аял — им гада, хва лагьай чIал я.

БалкIан, тфенг, кьичинж маса гузъайда маса гаф лугьуда.
Маса гаф герек жедач. Гьа гаф лагьанани? Савда куьтягь ,хьана.

Яракь авачир, тфенг, кьилинж, тапурар, хенжелар авачир лез-
ги кIвал хьайиди туш. Зи аял вахтара, чи кIвале ата-бубайрилай
амай тфенгар, кьилинжар авай. ЧIехибур дяведа телеф хьана
ва я Бакудиз кIвалахал фена, кIвалер хуьзвай'бур чун тир. Гада
аялар! Эркек аялар! Вегьена кьуьнуьз тфенг, рекьел экъечIна,
жув кьалурна, элкьвена хкведай чун! Са чIиб чIехи жедай. Кьил-
инж гьиле кьурлани, гьакI жедай. Акваз-акваз чIехи. Гужлу ва
зирек...

Зи хуьре вичин чукIул авачир лезти гада хьун мумкин тушир!
ЧукIул авачирди руш тир. ЧукIул квахьун... Заз адалай чIехи
мусвбат чидач, буба рекьин, диде рекьин са затIни туш. ЧукIул
квахьай гада акваз-акваз щIрадай. ГьакI хьайила, чукIул авай
жибиндал гьил алаз жедай. Ам, чукIул, юкьвак квай чIулунал
■кутIуннаватIани, чукIулдал гьил алаз жедай. Адет яз, балкIан-дал
ва я ламрал акьахдайла, абурулай эхвичIдайла, чукурдайла, I
хандакIдила, кIанчIунилай... хкадардайла, хабарни авачиз, чу-
кIул аватдай, квахьдай... ГьакI хьаайила, чукIулдин тумуних за-кIал
кутадай ва а закIалдик кашу (гьялнавай хамуникай авун-вай
шубькIуь цIил), кашудин са кьил юкьвак квай чIулунал ку-тIундай...

Лезти халкьдихь тфенгар пара ава: тфенг умуми тIвар я.

Казна. Даяндулдурум. Тек луьле. Кьуша луьле. Беш атлии...
Кьилинж, кьалхан, хенжел, шушка (шуьшка лугьудайбурни
ава, амма за садра гьакI лагьайла, завай пуд юкьуз п!узарлр
дуьз хьийиз хьхьанач ва эхирни са гьайванни кьачуна, эцигна
арабада, фена пIирел, гьа кьур'банд хьайида зи пIузарар са ,гьал
кьайдадиз хкана), тупуз, гурда, жида, кIир...

Зирегь партал. «Импортный лезгийриз» и <гаф чидач. ГьакI
хьайила, за алава ийизва, зирегь партал женгинин партал я, си-
мерикай хранвай перем >я, чепкен я.

Дакькьа симерикай хранвай, япар квай бармак я (садбуру
бермек лугьуда). Дяведиз фидайла алукидай. Бермее-ек! Гье-гье!

Гьар са хуьре «яракьдин устIарар авай.

Гьар са хуьруьн яракьдал лишан жедай. Хуьруьн лишан!

Кьанни цIуд йис жезва за литературада кIвалахиз. Им тIимил
вахт туш. Кьанни цIуд йис я за «зирегь партал» ва маса лезгн
гафар кхьиз, амма кьанни цIуд йис я за кхьей лезги гафар чIу-
риз. ЧIурна, винелай са чарни алкIурна, мурмурни ийида:

— Лезги чIал чIурзава на...

Килигда зун чиниз: монгол ятIа, чувуд? ТахьайтIа...

37. АБУ ДУЛАМАНИ АЛЕКСАНДР СОЛЖЕНИЦЫН

ХАЛИФ аль Мансура вичин халифатда цIийи кьанунар тва-
да. Гьатта парталарни кваз цIийи жуьреда алукиун чарасуз жеда.
Вири халифатда—гьар са карда дегишвал! Агьалийривай витI
акьудиз жезвани? Эхзава. Амма виридан кьен кузва.

Кьилел алукина кIанзава 'бармак—адан винелай чалма! Ин-
гье, База МискIин! Перем—валчагь, ам метIерив агакьдайди.
Перемдин далудални Аллагьдин ктабдай кхьинар: «Куь кьиле-лай
аллагь ,гьич садрани кими тахьурай. Адаз вири аквазва, адаз вири
ван жезва».

Пек-партал анихь хьурай. Куьчедиз экъечIзавани вун?
ЭкъечIзава. Кьилинж яхь. Вав кьилинж хьана кIанда. И зегь-
римар хьайи кьилинжни гила халифдин буйругьдалди цIийикIа
кутIунна кIанзава. Икьван чIавалди кьилинж кьвалал кутIун-
завайтIа, гила тумунал кутIунзава. Бе-ес! Кам кьачудайла. кIвач
гатадайвал!

Садра гьикI ятIани и Халиф аль Мансуран патав (цIийи жуьреда
пек-партал алаз, тумунални кьилинж кутIунна) шаир Абу Дулама
атана акьатда. Халифдиз аквада хьи, шаирдин гьал пис я, ам
пелеш я.

Халифди хабар кьада:

— Ви дерт вуч я, эй Абу Дулама? Ви чина вучиз кус ава?

— Зи чина кус гьикI тахьурай, эй халиф?—лугьуда Абу Ду-

ламади.—Ваз аквазва: зи кьилел мискИиндин са минара ала. Алани? Зи перем метИерив агакьзава: адан далудални аллагьдин пак ктабдай кхьинар ала. Алани? Зи тумунални кьилинж ала, Адани зи кIвач гатазва...

Халифдик хьуьруьн акатна, лугьуда.

Пака халиф аль Мансура вичин цIийи кьанунар дегишиз та-да. Вири уьлнведа. Шаирдиз лагьайтIа, атана вичин патав, авай гаф чинал лугьунай савкьватар Iгуда. Баркалла лугьуда.

Чи девирда инсанар акI туш. Гьи шаир ЧIЕХИ КАСДИН патаз халкьдин дерт лугьуз фена? Са шаирди ва я са алнмди лагьана лугьуз, мегер ЧIЕХИ КАСДИ кьанун дегишдани? Ахварай.

Чи девирда гьар са кас вичин кьайгьуда ава. Бес халкь? Халкь зурба вацI я. И кьерехдай а кьерех таквадай. Секиндиз авахьна физва. Гьамиша виликди!

«Кьуьн кьуьневаз, кам камуна туна, виликди!» Гьамиша вил-ливди!

Акьваз тийиз, ял ягьун рикIел аламачиз, гагь мекьила, гишила, гагь шехьиз, гагь хьуьрез, гагь мет гатаз, гагь кьил игаI таз, виликди!

Ни гуьзлемишзаватIа, чидач. Гьинал гуьзлемишзаватIа, чида»

Вучиз физватIа, чидаIЧ. Физва. Гьа виликди! А кьил агам дай чка аквадач. Нив атакьзаватIа, [гьамни чидач. Мус агакьда тIа, гьамни чидач.

Тандал перем аламач, кIвачел кIвачин кьаб аламач. Гьикьван фида? «Кам камуна туна, кьуьн кьуьне туна, виликди!»

Кис хьанва халкь. Амма халиф аль Мансуран девирда хьи i, виридан кьен кузва. Амма вучда? Ина Абу Дулама авач, ина ал. Мансур авач...

Эхирни Кеферпатан Кавказда дидеди са писатель хада. ТIвар эадгда: Александр. И Александра са гьал чIехи хьайила Абу Дуламадин шиирар кIелда. Аль Мансуран тарихни кIелда. Эхир хьи Александрани Абу Дуламади гьикI авунатIа, гьакI нийиз кIан жеда. Ада идавай-адавай хабарар кьада: чун гьиниз физвайдп я? Бес тушни фейиди? Гьикьван фида? Адаз жаваб гудай кас же дач. Гьа и гафарин ван хьанани? Вири катда! ЯтIани садра Алек-сандра са ЧIЕХИ КАС авай чкада вичин суал вугуда:

— Чун—виликди, ам—кьулухьди! Адав мус агакьда?

— Гьидав?

— Гьа КОММУНИЗМДИВ!

— Агьааа-а-ан! Анти! Анти! Анти! Анти!

Ирид йис гуда Александр Солженицыназ! Гьар тафунай йис!

Эй язух, Дуламадин девир тьи девир тир, ви девир гьи девир я] Ирид гафунай ирид йисуз Архангельскда тамар атIана... Са тахсирни квачир писателдив тамар атIуз гун тIимил акуI

—ам кьеце патан уьлкведиз чукурна, вучиз чукурна лагьайтIа, ада вучиз дустагда акур кIГвалахрикай са гьввчIи повесть кхьена. Дуьз гафар лагьана. Авайвал кхьена. «Ватан маса гайиди» тIвар гана адаз. Дуьз таф рахун—Ватан маса гун я кьван! Низ маса гана? ГьикI маса гана? Куьн маса гана? Ни маса кьачуна?.. И'бур вири сир яз амукьна.

Гила Александр Солженицыназ вирида баркалла луп.у.чна» вучиз лагьайтIа, сидтени-сифте дуьз гаф лагьана:

— Чун виликди, ам—кьулухьди, адав мус агакьда?

Гьич са чIавузни!

38. ПАЧАГЬАР ВА ФИЛОСОФАР

Дарийдин буйругь...

«...Гьестаспадан хва Дарийди эфесви Гьераклигаз салам-дуьа ракьурзава. Вуна тIебиатдикай зурба ктаб кхьенвайди заз хабар-я. Вуна и дуьньядин, вири Каинатдин сирерай кьил акьудзава, аiMiMa зун а ви ктабдин гьавурда такьадай чкаяр гзаф ава. Заз чида: элинар вун хьтин инсанриз кьимет гуз чидай инсанар туш, гьакI хьайила, ви гьалдикай хабар аваз, за, Гьестаспадин хва Дарийди, ваз жуван Иран пачагьлугьдиз атун теклифзава. Заз. ви гьар са йикьан суьгьбетрин ва чи чирвилерин игьтияж ава ва вун, ваз и дуьньядал вуч кIан хьайитIа, гьадалди таьмин яз яшамиш жеда ва зани ви камаллу меслятриз гьамиша яэ гуда...»

ГЬЕРАКЛИТА ЖАВАБ ГАНА...

«...Эфесви Гьераклита Гьестаспадин хва Дарийдиз салам-дуьа ракьурзава. И дуьньяда гьикьван инсанар аватIани, а'буруз виридаз 'бес тежезвайди гьахьлувални дуьзвал я: абуру вирида ан-жах пис кIвалахрихьди: азгьунвилихь, пехилвилихь, инсафсуз-вилихь, такабурвилихь, мискьивилихь, зулумкарвилихь, мари-фатсузвилихь... ялзава. За, лаIгьайтIа, жуван мефтIедай пис кIва-лахар михьиз акьуднава, заз игьтияж вуч затI (ятIа чизмач ва. чириз кIанни ийида'ч, вар-девлет заз хьайи затI туш, я зи фивдр-да, я зи уьмуьрда. ГьакI хьайила, зун ви Иран пачагьлугьдин чи-лел кьведач, гьа авайдал рази хьана, зун жуван чилел акь-вазда...»

ДИОГЕНАЗ ВУЧ КІАН ХЬАНА?..

' Александр Македонви кьведа челегда яшамеш жезвай философдин патав. Ван эяда: ■ — Э-э-эй, челегдавайди!

Диогена витІ акьуддач. * ■ — Э-эй, Диогее-ен!

Им зун я, Александр я!

Мадни челегдаи ван-сес акьатдач.

— Дио-Гее-ен! За и дуьньядин са пай муьтІуьгьарнава, ваз вуч кІанзаватІа, лагъ заз!

Диогена жава'б гудач.

— Вун ксанвани, — Диоген? — Александр Македонви челегдал кьат жеда. — За дуьньядин са пай муьтІуьгьарнава! Лагъ, ваз вуч кими я! Исятда жеда!

Диогена гзаф кагьулдиз жаваб гуда:

— Алата залай.

— Вуч?

— Рагъ кІевмир.

— Вуч, вуч? — Александр Македонвидин вилер экьис жеда

— Заз вавай кІанзавайди вуна и зи рагъ кІев тавун я, — жа ваб гуда философди вичин челегдаи.

39. ТАПАРХЪАНАР-ФИЛОСОФАР

ГЫКІ ятІани са уьлкведа пайда жеда жаллатІар. Ибурун гьиле гьатда вири ихтиярар. Къирмишда абуру, жаллатІри, агьалияр. Къирмишда, къирмишда, къирмишда, ахпа эверна философриз, гуда ихьтин 'буйругъ:

— Аку, чна чи кар ийизва, амма куьне чи тарифар ая!

Амукьда философсар сад садаз килигиз. Агьалияр къирмишзавайбурун тарифар гьикІ лагъана ийида? Им тарифардай кІвалах туш эхир! КДватІа жаллатІри философсар санал.

— Агъа-ан! Чир хьана: кез чи тарифар ийиз кІанзавач?!

Къирмишда жаллатІри философарни. Сад амай кьван вири.

Амукьда и уьлкве философсар авачиз. Философар хьана кІанда. Абуру авачиз гьикІ жеда? КІватІа жаллатІри етим-есирар, диде-буба такурбур вири санал. Лугьуда а'буруз:

— Гьа и йикъалай куьн чи философсар я! Чна чи кар ийизва, куьне чи тарифар ая!

Гуда и философриз гьардаз са ракъун манат! ЖаллатІри къирмишда агьалияр, и тапархъан философри абурун тарифарда. Ахпа жеда идакай кьанун! Адет. Къилих. Пул. Вирида гьамиша таб авун адетдин са кар жеда. Лацудаз чІулавди лугьуда, чІулавдаз лацуди...

І Эхирни тапан философри акьван тапарарда хьи (кьйчуч рІ= кь}н манатар), жаллатІриз, дугьриданни, чпи баркалл} к!пйЛІМф ийизвай хьиз жеда. Тапархъан философризни акІ жеда хьи, дуг% риданни, жаллатІри ийизвай мусибатар, зулумар виридалайнн мергьяматлу в а суваб кІвалахар я. Чпини абурун тарифар аиум пак кар я. МасакІа хьун мумкин туш.

Гьа икІ, элкьез жеда и дуьнья Садра кІватІа и тапархъа-нар-философар са зурба залдиз. Гуда иоуруз жаллатІрин баш-чиди ихьтин са су ал:

— Лугьунрай, пачагъ Дарийди Гьераклитаз вичин кГвализ эверда, амма Гьераклит адан патав фенач. Куьн уьлкведин чІе\и философсар я, куьне и кардин гьакьиндай в) ч лугьуда?

Виридалайни арифдарар (тапархъанрин тапарчъанзр) кьарагъда кІ вачел жаваб гуда:

— Гьераклитан ру бадин бубани, бубани, ам вичнп ахмакърин ахмакър хьайиди я!

— Дуьз я! Дуьз я! — гьараярда чкайрилай. — Адан чкадал чаз ахьтин гаф лапъанайтІа, чун фена адан гурарин к Іане кьаткидай... Чи пачагъди чаз ахьтин гаф лугьурай тІун!

— Лугьузва, кезни лугьузвал! Куьне гила гьарда са ктаб кхьи* да, кта бдай пулар кез, куь ктабда жедай камаллувал, акьуллувал — чи халкъариз!

— Куькай? — хабарар кьада тапархъанри.

— Исятда чир жеда кез. Мисал патал, и дуьньяда гьикьвам

чІалар ава? Низ чида? Вучзава абурукай? Куьз я абуру? Са чІал

бес я. Сада гьа ихьтин ктаб кхьихь! Са масада...

Гадарда тапархъан философриз ракъун манатар.

КІватІа ракъун манатар, ацукьда философсар чпиз лагъай кар ийиз. Кта бар кхьиз. Кьилди-кьилди ктабар.

Сада: чІалар герек туш. Куьз герек я миллстар хьун, чІалар

хь\н? Вири са чІалал рахана кІанда. Вирн са миллет хьана кІан да.

Са масада: и гьечІи вацлар-хуьлер куьз я? Ибуру чилср кье жирзава, кьацІ>рзава. Са чІехи вацІ хьун чилин абуру я! Адлди дамахиз жеда!

Пуд лагъайда: и кІунтІар хьтин дагъларикай вучзавалди И?

Ибуруз дагълар н:и лагъайди я? Ибуру вири санал кІватІна, ел мши

километрдин кьакъан дагъ авуна кІанда!

Кьуд лагъайда: и трусикар, майкаяр алуКІна вучзава? Мсиср

са, яргъи терем алуКІайтІа жедачни? Вучиз гьавая вахтар рекьиз-

ва?

Вад лагъайда: ибуру ихьтин вучтин кГвалер Іа? Вучиз пбуруи

кьенепата икьван .утагъар ава? Са кІвал — вич са утагъ! Яшамеш

хьуй ана кьве виш хзан! Са квадрат-километрдин чкадал еа утт и

дин кІвал эцигна кІанда. Яшамеш хьурай цІуд, ап.јур кве иирн

15 Заказ 919 gg1

санал! Иуърай вирида са къажтъандай! Са къапунай яд хъурай? Са месик ксурай. ГъакI хъайила, абурукай халис стхаяр жеда. Абур стхаяр хъыз хъайила, дуъньядал гъуърметни жеда, берекатни...

Алатна са къадар йисар. ЖаллатIрин инсансуз, инсафсуз кIва-лахар вири дуъздал акъатда. ЖаллатIарни квахъда и дуъньядилай. Ам'ма дуънвя михъиз дегиш жеда. Аквада хъи пачагъдиз, вичин агъалийри вирида табзава: ида — адаз, ада—• идаз. И'бурун рикI алай кар таб авун я. Вирини ялтахар я. Пиянискаяр я. Сарсахбегар я. Уюйбазар я...

ИкI вучиз? КIватIда и пачагъди дуъньядин лап яргъал пипIера амай философар, къалурда абуруз вичин агъалияр, абурун марифатсузилер, абурун къилихар, хабар къада:

— Им вуч азар хъурай?

— Ам тапархъанри-философри авунвай кар я, эй пачагъ, — лугъуда философри. — Вуна ви мет-къил гатамир! Ам сагъариз хъжеда. Ви чан сагърай.

— Куъне и тьарамзадайрикай инсанар хъийиз жеда лугъузвани? — шехъда пачагъ.

— Эхъ, — лугъуда философри. — Халис философри абур сагъар хъийида. Вахт герек я.

Ракъурда пачагъди вичин везнр-векил, гъиле пачагъдин 'буйругъ аваз:

— Пачагъди халис философриз вичин патав эвер гузва! Пачагъди халис дилософриз...

ЖаллатIри халис философар' тунвайни?

40. ПУД МИДИЯ...

(Мидия гъинал хъанатIа, мус хъанатIа чирзавай тарихчийриз)

СОВЕТРИН ЭНЦИКЛОПЕДИЯДИН ГАФАРКIВАТИ:

МИДИЯ — Ирандин Кефердинни РагъакIидай пата хъайи дегъзаманайрин тарихда гъатнавай са область. Чи эрадалди VII ва VI асиррин юкъвара Экбатан шегъер меркез яз, са государство. Кикаскаран, гужлу жезва. 550—549-йисара ам иранвийри чапхунзава. IV асирдин эхирда цийи къилелай вич вичел хквезва. Ада Къиблепатан Азербайжандин са пай къазва, чапхунзава, гуъгъуьнай аниз гагъ Атропатан, гагъни ГъвечIи Мидия лугъузва.

Ибур ЭНЦИКЛОПЕДИЯДА авай, гафар я. Виридалайни арифдар (Советрин девирдин) тарихчийрин гафар я.

Ятлани и ксари гъалатI ахъайнава. За тикрарзава:> «АДА КЪИБЛЕПАТАН АЗЕРБАЙЖАНДИН СА ПАЙ КЪАЗВА, чап-

хунзава, гуъгъуьнай аниз гагъ *Атропиган*, гагъни *ГъвечIи Мидия лугъузва*».

Заз суал гуз кIанзава: Алай девирдин Къиблепатан Азербайжандин са пай къунани? Эгер тьа девирда Азербайжан авайди тиртIа, вучиз къе чна чун Мидиявийрин тухумар я лугъузва? Квез герек я?

ВА Я ИРАНВИЙРИ тIвар алачир са чил чапхунна (гилан Азербайжандин, мадни дуъз лагъайтIа Къиблепатан Азербайжандин са пай), аниз тIвар гана — сифте Атропатан, гуъгъуьнай ГъвечIи Мидия?

Энциклопедияда ганвай малуматдин гъавурда гъикI акъуртIа хъсан я? Логика течир им гъихътин кIамай тарихчи я ва я ибур сьихътин кIамай тарихчийр я?

ЭНЦИКЛОПЕДИЯДА кхъизвай гъар са гаф д\ъзди, ачухди хъун герек я.

Мадни са гъвечIи суал: «Дегъзаманайрин Ирандин эпос: «Палакан хIва Ардаширан алакьунар» кIелайла, анай МИДИЯ куърдерин пачагъдин тIвар тирди аквазва. Глоссарийда ганва: Мидия — Куърд пачагъдин тIвар. Вучиз им Мидиядин вичин пачагъдин тIвар туш, куърд пачагъдин тIвар я?

Вучиз и тIвар Атропандин ва я ГъвечIи Мидиядин пачагъдин тIвар туш?

Тарихчийри ЭНЦИКЛОПЕДИЯДА ганвай куърд малуматдин гафариз ва и куърд пачаагъдин тIварцIиз фикир ганайтIа хъсан жедай. Илимда, тарихда, культурада къалпвал яргъалди фидач, ■*ги* гъикI хъайитIани са юкъуз, фад-геж винел акъатда, квахъда...

41. АРИФДАРРИН ЧАРАРИ ВУЧ ЛУГЪУЗВА?

ПИФАГОРА Анаксименаз кхъей чарче ихътин гафар ава: «...эгер вун инсанрин арада виридалайни хъсан инсан тир Пифагоралайни виниз хъаначиртIа, вун а жуван миллет гадарна, иниз къведай, къвен тийиз хъа'йила, заз чида, ана вун хуъзвайди ви атабубайрин машгъур тIвар я... Эгер куъне, виридалайни хъсан инсанри, куъ хайи шегъерар, хуърер гадриз хъанайтIа, марифатлурал, инсанвал, низам, къайда-къанун амукъдачир, квахъдай абур, вири чГур жедай, *мидиявийрин вилик вири рекъер ачух жедай...*»

Анаксимена Пифагораз кхъей чарче ихътин гафар ава: «...вун чалай акъуллу хъана, гъикI акъуллу хъана лагъайтIа, вун Самосдай куъч хъана, гила жуваз кIандайвал, секиндиз яшамиш жезва. Амма ина ийизвай зулумрин сан-гъ»саб авач, миллетвийри чпиз зулумзавайбуруз икрамзава, *мидиявийрин пачагъди лап чи хамарни кваз алажзава*, чи лап эхиримжи нефесдилаини кваз харжар къачузва. *Ионвийриз мидиявийрихъ галаз дяве ийиз кIанзава...*»

42. «ВЕТХИЙ ЗАВЕТДИ» ВУЧ ЛУГЪУЗВА?

И пак ктабдани Мидиядикай са къадар кхъинар ава: мисал пал-тал Иудадин пачагъдин тIвар Азария я, псалмаяр кхъидайди Асаф> я, Чаз и тIварар ваъ, Мидия герек я. Мидиядикай вуч кхъизва? ...Израилви Товит ассирийвири Ассириядиз гъанва. Товит ви-чин ватанда диндар, регъимлу, гзаф дугъри са инсан тир, ам къа-риблухда акъван шехъзава хъи, эхирни адан вилер 'буъркъуъ жез-ва, ада вичихъ авай-авачирди вири квадарзава... Товит чна гъа инал тан.

Къвед лагъай герой Сарра я, Раиъуилан руш. Амни бедбахт яг ирид сеферда гъуьл\ъз физва, амIма садрани адаз вичин чамари-^ кай са чамрахъ галазни ксун къисмет жезвач. Чамар вири рекъиз-ва. Кам вегъена кГвалин къенез, гуърцелдилай алатдайла, гъана^ ярх жез, вири рекъизва. Иридни! Ирид сеферда Саррадик лишана; к\туна, ирид сеферда адан патав чамар хтана, ирид сефердани и кар тикрар хъхъана.

»
Эхирни аллагъ-тааладн адан патав малаик Рафаил ракъурзава. Амни къезва инсандчн акунар алаз, инсан яз, тIварни Азария... Гила чун Товитал хквен.

Са мус ятIани и Товита, гила вилер буъркъуъ хъанвай касди, Гъаваилаз бурж ганай къван, Гъаваил лагъайтIа, гила **МИДИЯ-ДИН РАГА** шегъерда яшамаш жезва., (Мидиявир чувудар хъана жал? — *Р. Гь.*) Товита вичин бурж къахчуз хва ракъурзава. Рекъе адал Рафаил — Азария гъалтзава, ибур къведни санал Эқбатан-диз (**МИДИЯДИН** меркез — *Р. Гь.*) *акъатзава.*

Куърелди: Товита вичин хциз Мидиядиз куъч хъун 'буйругъзава. Гъана динждиз, секиндоз яшамаш хъухъ, лугъузва (И. Ш. Шифман. «Ветхий завет и его мир». Москва, Политическая литература, 1987-йис. 209—210-чинар).

Азария — Одедан хва, чувудрин пайгъамбар.

Азария — чувудрин пачаоъ. 228-чин.

И ктабда государствойрин гербрикай ава. Абур гыхътинбур тир? ЦИИИ **ВАВИЛОНДИН** пачагълугъдин герб — лекърен лувар квай аслан. **МИДИЯДИН** пачагълугъ къуд лув квай, къуд къил алай пеленг. (Гъа тIвар къур ктабдин 70-'чин). Гъа икI ПУД **МИДИЯ--** Сад Грецийда.

Къвед лагъайди «ВЕТХИЙ ЗАВЕТДА» авай чувудрин **МИДИЯ**.

Пд лагъайди- Ссветрин энциклспедиядин гафаркI2атIа Ана авай малуматар логика а>вачирб\р я.

МИДИЯ, дугъриданни, хъана. Ада вичелай гыхътин гелер тунва? Гъинал тунва? Мидиядихъ кхъинар хъанани? ЧIал хъанани? Культура хъанани? Абур гъинва? Абур низ, гъи халкъдиз къисмег

228

о!

хъанва? **ТАРИХДИН ШАГЪИД** чIал я. Гъинва Мидиядин чIалан гелер? Тарихдивай табиз жеда. Шалавай табиз жедач!

Низ чида **ПЕЛАЗГИЯР ПЕЛОПЕНЕССАДАЙ** мус экъечIна-тIа?

Грекри-агъейвнйри **АФИНАДИН АКРОПОЛ** эцигдалди и пелел **ПЕЛАЗГИКОН** алай, — кхъизва шумудни са касди. **ГЪА ДЕВИРРИЛАЙ КЪЕДАЛДИ ЛЕЗГИ** чIалан махсус лишанар хвенва. ЧIалан терминар:

РА —**РАГЪ**, **ИСИДА** —**ИСИТIА**... Шалан садвилин топони-мар. Маса махсусвилер..

СА ХАЛКЪ са гъи ятIани маса халкъдикай хъанвайди я, лугъудайла, делилар хъана кIанда. Эвелни-эвел чIал! АкI хъаначир-тIа, туърквери лутъудай: чун византийвиар я. Уъзбекри, къзахри лугъудай: чун скисрар я. Туш эхир! Абуру лугъунни ийизвач!

<

Я чIалан гелер хъана кIанда, я антропологиядин гелер хъана кIанда, я культурадин гелер хъана кIанда...

Аилрин макъамар нивай хъайитIани акъудиз жедачни? *

— Чи ата-бубаяр виридалайни, виридалайни, виридалайни.... дегъзаманайра хъайи лемурар я, чун гъабурун хтулар я!!!

— Чи ата-бубаяр Нуъгъ пайгъамбардин рухвайрикай я!!!

— Чи ата-бубаяр фараон Рамзесан хтулар я!!!

— Чи ата-бубаяр Ахура Маздадин тухумдикай я!!! .

— Чи ата-буба-яр Буддадин рушан балаяр я!!! ;

— Чи ата-бубаяр Аллагъ бубадин мукъва-къилибур я!!! i ь

Аферин ва вит баркалла туърквериз: i

— Абуруз чпин ата-'бубаярни туърквер яз чида. Монголрнзни чпин ата-бубаярни монголлар яз чида. Татарризни чпин ата-бубаяр татарар яз чида.

Ша чна и суъгъбет тан. >

Ата-бубаяр къекъез жагъурдай затIар туш. Гъардал жуван ата-бубайрин лишанар, гелер хъана кIанда, эй играми юлдашар, тарихчияр!

43. МАДНИ КЪВЕ ШАГЪИД

ЧИ ВИЛИК цIийи са кта'б ква. Са рамагдик квай ктаб, *ш* акъ^днава Москв ада, «Педагогика» издательствода, 1984-йисуз. Адан тI«ар я: «Ж'гъил филологдин энциклопедиядин гафарган». Ша чна адазни са вил ягъин. Адан I4 ва I5-чинра чна кIелзава: Кавказдин Ал'бан>яд:ин чIалалди зу гаф зун лагъай жезва. У сана —■ *йисаз* лугъузва. А-кI хъайила, *ус* — *йис...*

Ибуру вуч лугъузва? Куън шагъидвалзава? Бес тушни къве шагъид? Къез чиданз!, дегъзаманайрилай къедалди суд-дуван ийи-дайла — са кар субут авун патал къве шатъид — бес жедайди?,